

ВИДАВНИЦТВО
РАНОК

Інтернет-
підтримка

11

Українська мова

Профільний рівень

Українська мова

11

Українська мова

Профільний рівень

Підручник для 11 класу
закладів загальної середньої освіти

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Харків
Видавництво «Ранок»
2019

УДК 373.5:811.161.2(075.3)

У45

Авторський колектив:

Станіслав Караман, доктор педагогічних наук, професор;

Олена Горошкіна, доктор педагогічних наук, професор;

Ольга Караман, кандидат педагогічних наук, професор;

Людмила Попова, кандидат педагогічних наук, доцент

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від 12.04.2019 № 472)

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

У45 **Українська мова** (профільний рівень) : підруч. для 11 кл. закл. загал. серед. освіти /
С. О. Караман, О. М. Горошкіна, О. В. Караман, Л. О. Попова. — Харків : Вид-во «Ранок»,
2019. — 272 с. : іл.

ISBN 978-617-09-5223-3

УДК 373.5:811.161.2(075.3)

Інтернет-підтримка

Електронні матеріали
до підручника розміщено на сайті
interactive.ranok.com.ua

ISBN 978-617-09-5223-3

© Караман С. О., Горошкіна О. М.,
Караман О. В., Попова Л. О., 2019
© ТОВ Видавництво «Ранок», 2019

Шановні одинадцятикласники й одинадцятикласниці!

Незабаром ви закінчите школу. Що візьмете із собою в майбутнє?!

Мабуть, мову своїх пращурів, мову маминої колискової й батьківського твердого слова, мову першої вчительки й мову свого народу, мову веселого дитинства й замріяної юності. Не забувайте своєї мови, плекайте її, бо мова — ваш друг і порадник у дорослому житті.

Запрошуємо вас до співпраці! Пропонуємо разом міркувати, аналізувати, робити узагальнення. Саме на це спрямована побудова нового підручника. До кожної теми дібрано епіграфи, що орієнтуватимуть вас в опануванні матеріалу, допомогатимуть осмислити його, спонукатимуть до висловлення гіпотетичних міркувань, формулювання висновків.

Підручник допоможе вам узагальнити здобуті впродовж навчання в школі знання мови, стати толерантними й цікавими співрозмовниками, опанувати правила ефективного спілкування. Ви будете працювати під

керівництвом учителя, самостійно, парами й групами. Сподіваємося на те, що вам сподобаються рубрики «Буду я навчатись мови золотої», «Практикум», «Спілкування», «Домашнє завдання» та ін.; зацікавлять вправи, значна частина яких побудована на текстовому матеріалі; стануть корисними додатки, розміщені на QR-кодах. Вони спонукатимуть вас до виконання ролей дослідників, рецензентів, журналістів, учасників конференцій, запросять узяти участь у дискусіях з актуальних проблем сьогодення. Це дасть змогу репрезентувати себе як освічену особистість, зорієнтовану на збереження та збагачення національних духовних скарбів.

Якщо ви прагнете виробити неповторний мовний імідж, успішно скласти ЗНО, цей підручник — ваш помічник.

Тож запрошуємо до творчої співпраці! Успіхів вам в опануванні української мови!

З повагою автори

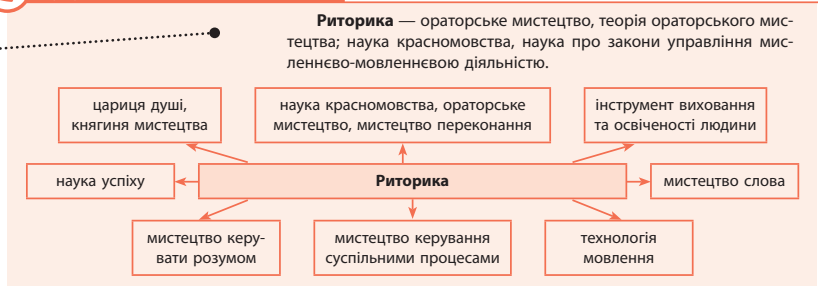

ЯК ПРАЦЮВАТИ З ПІДРУЧНИКОМ

Буду я навчатись мови золотої

Читайте й запам'ятовуйте

Практикум

Звертайте увагу, усно чи письмово треба виконувати вправу

Інтернетні джерела допоможуть вам у вивченні мови й не тільки

Прислухайтесь до мудрої думки

- 1 На запитання журналістки: «Хто з відомих людей має гарну дикцію, уміє впливати голосом та правильно комунікує зі слухачами?» Тетяна Осадчук, ведуча, режисер, успішний тренер з ораторського мистецтва відповіла: «Найперше, Богдан Ступка, який розкішно декламував поезії, і всі його дотепер слухають і рівняються на нього, намагаються відтворювати його оксамитовий глибокий голос».
  - Прислухайте вірш «Крила» у виконанні Б. Ступки за покликанням <https://www.youtube.com/watch?v=MmpYqUe6Z6I>.
  - Які почуття у вас викликав вірш? Яку проблему в ньому порушено? Що, на вашу думку, означає мати крила?
- 2 Зайдіть на сайт «Енциклопедія української мови» <http://lito-pys3free-servers.com/ukrmoiva/um/htm>. Знайдіть статті, з яких ви довідаєтесь про зміст понять «синтаксична норма», «синтаксичне керування», «синтаксична помилка». Випишіть визначення й доберіть 2–3 приклади до кожного з понять.

Постійно вдосконалюйте своє мовлення

УЖИВАЙТЕ ПРАВИЛЬНО!	
Такі	Ніі
Розмовляти українською мовою	Розмовляти на українській мові
Упродовж (протягом) години	На протязі години
За будь-якої (всякої) погоди	При любій погоді
Дбати про рідних	Дбати за рідних
Піти по хліб	Піти за хлібом

- 3 Про які якості мови йдеться у висловленні? Як означені якості необхідно враховувати в підготовці виступів?

Мову чудову, глибинне і пружне слово, немов гостру зброю, дав нам народ. Дав цю мову і наказав свято оберігати її чистоту, збагачувати і відшліфовувати до блиску, до гостроти різьної (Л. Тичина).
- 4 Уявіть, що ви прослухали доповідь на науковій конференції, присвяченій творчій спадщині О. Гончара з теми «Духовний посил О. Гончара», у якій здійснено аналіз «Щоденників» письменника. Вашу увагу привернули вислови письменника про пісню. Деякі з них ви виписали:
  1. Ніщо так не єдало націю, як пісня.
  2. Серед народних пісень немає жодної поганої. Пісні кожного народу прекрасні.
  3. Українська пісня належить до естетичних художніх вершин світової культури.
  4. Якби Україна нічого не створила, крім пісні, і то її внесок у світову культуру був би величезний.
  - Сформулюйте тему виступу, у якому доцільно використати наведені вислови.

Реалізуйте знання мовних норм через спілкування

СПІЛКУВАННЯ

- 5 Підготуйте цікаву розповідь про флорографію або про історію символів Apple, Google, використовуючи інтернетні ресурси.

Довідка. Флорографія (мова квітів) — значення, що надається різним квітам для вираження тих чи тих настроїв, почуттів та ідей.

Оберіть завдання на власний розсуд

Домашнє завдання

- 6 Виконайте одне із завдань.
  - А Поясніть, як ви розумієте слова Махатми Ганді: «Я хочу, щоб культура всіх країн проникала до мого дому. Але я не бажаю, щоб мене збивали з ніг».
  - Б Перегляньте телепередачу про подорожі. Що вас найбільше вразило в культурі інших народів? Розкажіть (письмово), чим відрізняється культура інших народів від культури українського народу.

Користуйтеся електронною підтримкою до підручника

Довідка до вправи 205

Теоретичний матеріал докладно

Виконайте тестові завдання online

Підготуйтеся до контрольної роботи

МОВА, ІНДИВІД, СУСПІЛЬСТВО

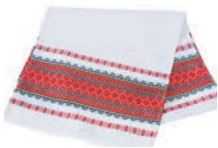

§ 1 МОВА ЯК ОСОБЛИВА СИСТЕМА ЗНАКІВ, ЇЇ МІСЦЕ З-ПОМІЖ ІНШИХ ЗНАКОВИХ СИСТЕМ

Практикум

1 Розгляньте фотоілюстрації. Сформулюйте визначення понять «знак», «символ». Чому мова є системою знаків? Яке місце посідає мова з-поміж інших знакових систем? Відповідь обґрунтуйте.

Знак — матеріальний об'єкт, що сприймається чуттєво і який у процесах пізнання та спілкування є замінником (представником) іншого предмета, явища, дії або події. Знак використовують для отримання, зберігання, перетворення та передачі інформації; сприймають як носій певного значення, інформації. Знаки поділяють на природні та штучні. Сукупність знаків утворює *знакову систему*.

2 Прочитайте текст. Випишіть із нього ключові слова. Розкрийте їх суть. Доповніть текст додатковою інформацією, якщо маєте таку.

Небезпідставним є твердження, що ми живемо у світі знаків. Дзвінок будильника вранці — сигнал того, що пора вставати. Червоне світло світлофора — знак заборони переходити вулицю, зелений — знак дозволу. Дорогою до школи ви зустрічаєте товариша, кивком голови вітаєтеся з ним чи тиснете йому руку — знак поваги, прихильного ставлення до нього. У гардеробі вам видають жетон, який засвідчує, що у вас прийняли на зберігання пальто. У їдальні ви розплачуєтеся грошовими знаками. А якщо додати до цього різні вивіски на громадських чи торговельних закладах, стрілки, що вказують на рух чи місцезнаходження чогось, різні схеми і графіки, з якими кожного дня доводиться стикатися, то все це засвідчує велику роль різних знакових систем у нашому повсякденному житті. Однією зі знакових систем є мова (*За М. Кочерганом*).

3 Подайте запропоновану в тексті інформацію таблицею. Доповніть її власними прикладами типів знаків.

За матеріальною природою розрізняють такі знаки: 1) *звуківі* (людське мовлення, музика, дзвінок як початок чи завершення уроку тощо); 2) *графічні* (алфавіт, живопис, фотографія, ноти, ієрогліфи тощо); 3) *рух* (танець, мова глухонімих, положення рук диригента); 4) *запах* (парфум, аромат квітів, їжі, кави, хімікатів тощо); 5) *колір* (світлофор, кольори як символи); 6) *форма* (співвідношення опуклостей та впадин в алфавіті сліпих); 7) *предмет* (ялинка як символ новорічних свят, обручка як символ пошлюблення); 8) *матеріал* (золото як символ багатства, сталь як символ міцності); 9) *вчинок* (заручини як символ обіцянки взяти шлюб).

Семіотика (від гр. *semeiotos* — означений) — це наука про знаки, їх властивості та системи. Засновником семіотики вважають Чарлза Сандерса Пірса (1839–1914) — американського філософа, логіка, математика, природознавця, який розрізняв три типи знаків:

1) іконічні знаки (зображення предмета в малюнку, скульптурі, фотографії, іграшці);

2) знаки-індекси (показують на предмет чи явище, які вони заміщують); учений запропонував розрізнявати два види знаків-індексів, а саме: а) дійсні індекси (сліди ніг, куль, відбитки пальців); б) конвенційні індекси (умовні), наприклад: дорожні знаки, межі, кордони, світлофори.

3) знаки-символи (ті, що використовують для передачі абстрактного змісту), наприклад: синьо-жовтий прапор — символ України, п'ять кілець — символ олімпіади, голуб — символ миру (*З підручника*).

4 Прочитайте текст. У якому реченні виражено основну його думку? Проілюструйте текст прикладами використання мовних знаків.

Саме за допомогою мовних знаків позначають предмети, виражають думки, почуття, настрої, бажання, потреби людини. Через мовні знаки реалізується пізнавальна діяльність. За допомогою мовних знаків передають відомості, знання від людини до людини, від покоління до покоління. Через мовні знаки відбувається спілкування; мовні знаки є засобом засвоєння національної та загальнолюдської культури окремою людиною або соціальною групою, через мовні знаки відбувається передавання культурних традицій, особистого та колективного досвіду. Отже, мова — особлива система знаків. Саме через мовні знаки зреалізовано всі функції мови (*З підручника*).

- Поясніть уживання розділових знаків у тексті.
- Пригадайте й назвіть функції мови.

5 Запишіть висловлення, розставивши пропущені розділові знаки. Запропонуйте власне визначення мови. Порівняйте його з наведеними нижче міркуваннями майстрів художнього слова та вчених. Про які особливості мови йдеться?

1. Мова душа кожної національності її святощі її найцінніший скарб (*І. Огієнко*). 2. Мова це не просто спосіб спілкування а щось більш значуще. Мова це всі глибинні пласти духовного життя народу його історична пам'ять найцінніше надбання віків мова це ще й музика мелодика фарби буття сучасна художня інтелектуальна і мисленева діяльність народу (*О. Гончар*). 3. Мова духовне багатство народу (*В. Сухомлинський*). 4. Мова це глибина тисячоліть (*М. Шумило*). 5. Мова це система знаків фізичної природи що виконує пізнавальну й комунікативну функції в процесі людської діяльності (*З посібника*). 6. Мова є системою знаків що виражають ідеї а тому її можна порівняти з письмом з азбукою для глухонімих із символічними обрядами із формами ввічливості із воєнними сигналами тощо (*Ф. де Сосюр*).

6 Розгляньте репродукції картин Олега Шупляка «Характерник» і «Берегиня». Яку інформацію закодовано художником за допомогою символів? Уявіть собі, що ви екскурсовод художнього музею. Підготуйте інформацію про художника і його картини, скориставшись інтернетними джерелами.

7 У соцмережах активно використовують систему графічних позначок емо́дзі. Який із них ви використаєте для того, щоб оцінити свою роботу на уроці? Обґрунтуйте оцінку. Що вам вдалося легко? Під час виконання яких вправ ви відчували труднощі? Чому? Що треба зробити для покращення результатів?

СПІЛКУВАННЯ

8 Підготуйте цікаву розповідь про флорографію або про історію символів Apple, Google, використовуючи інтернетні ресурси.

Довідка. Флорографія (мова квітів) — значення, що надається різним квітам для вираження тих чи тих настроїв, почуттів та ідей.

Домашнє завдання

9 Виконайте одне із завдань.

А Пригадайте сюжет українського фільму «Сторожова застава». Спрогнозуйте, хто може бути глядачем. Які актуальні для підлітків проблеми порушено у стрічці? Перегляньте трейлер фільму й складіть сценарій інформаційного відеоролику про державні символи України.

Б Напишіть есе «Символ моєї країни».

§ 2

РОЛЬ МОВИ У ФОРМУВАННІ Й САМОВИРАЖЕННІ ОСОБИСТОСТІ

Практикум

Через мову проявляється характер особи, її ставлення до об'єкта. Власне мовне середовище й формує людину, яка через Слово стверджується

(П. Мовчан).

явище
індивідуальне
й соціальне

+

скарбниця знань

+

інтелектуальна
власність нації

=

мова

Людина без знання мови — все одно що телевізор без звуку

(О. Черногуз)

10 Прочитайте текст. Доберіть заголовок до нього. Випишіть ключові слова й обґрунтуйте їх роль у розкритті змісту. Сформулюйте запитання до однокласників за текстом.

Мова є одночасно явищем індивідуальним і соціальним, обслуговує кожну окрему людину і все суспільство. Вона спрямована як у внутрішній світ людини, її психіку, так і в зовнішній світ природи і людських взаємин. На ґрунті мови й конкретно-чуттєвого досвіду людина зростає як особистість. Той, хто прагне досягти успіху в житті, «створити себе», неодмінно має використати для цього можливості мови, культурного використання її.

Мова — скарбниця знань, доступ до якої вільний для кожного. І кожний може скористатися інтелектуальною власністю нації для задоволення своїх потреб у будь-якій ситуації мовного спілкування, коли він виступає в різних соціальних ролях: учень, студент, фахівець, учений...

Особистість молодого людини формується переважно на мові, на її лексико-понятійному арсеналі та її засобами і розкривається як освічена виразна індивідуальність. Великий український учений Олександр Опанасович Потебня писав: «Мовна індивідуальність виділяє людину як особистість, і чим яскравіша ця особистість, тим повніше вона відображає мовні якості суспільства» (За Л. Мацько).

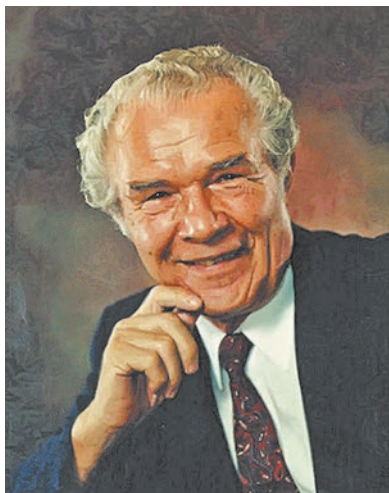
- Доберіть синоніми до слів *арсенал*, *аксіома*.
- Прокоментуйте думку О. О. Потебні.
- Ознайомтеся на сайтах www.ukrop.com, greatukrainians.com.ua з інформацією про видатного українського вченого Олександра Опанасовича Потебню й підготуйте стисле повідомлення про нього.

11 Прочитайте висловлення про роль мови у формуванні й самовираженні особистості. Визначте тему й основну думку його. Випишіть із тексту основну інформацію.

Скалічена мова отупляє, оглуляє людину, зводить її мислення до примітива. Бо мова — це лад мислення, це віконця, через які людина бачить світ. Що ж вона побачить, коли віконця — у кіптяві, засновані павутинням, засиджені мухами? ... Отже, шлях боротьби за високу успішність лежить передусім через мовну культуру, бо мовна культура — це живодайний корінь культури розумової, усього розумового виховання, високої, справжньої інтелектуальності

(В. Сухомлинський).

- Зробіть висновок, чи впливає знання мови на професійне становлення людини.

Екологія мови

- А тепер, — каже староста класу, — підведемо підсумки роботи нашого класу.
- А вони що, упали? — з іронією мовив Сергій.
- Звідки в тебе такі дані?
- З твоїх слів.

12 Чи можна визначити характер людини за її мовленням? Схарактеризуйте людей, про яких ідеться в текстах.

1. Він говорив повільно, твердо карбуючи слова. Мені приємно було слухати його мову. Петро Яцик казав: «буў, бачиў» — мова, якою розмовляли сучасники Ярослава Мудрого.

Слухаючи Петра Яцика, його речення-афоризми, що не підлягали сумніву (це був його стиль — висловлювати свої думки, нерідко парадоксальні, з найвищою силою переконаності в їх справедливості), я думав про ті небесні сили, що звели мене, киянина, з цим нащадком галицько-волинських воїнів (Ю. Щербак).

2. Прізвисько Тихиський найбільше пасувало до вдачі Адама, який виріс високим, худорлявим, із невродливим, хоча й не потворним, одне слово, звичайним обличчям, і більшою відзнакою серед інших лиць був хіба що його вираз. Здавалось, що й колись малий, а згодом і доросліший Адамко, і тепер уже старий Адам хоче щось дізнатися в інших людей, але чи то не здатен висловити запитання, чи не відважується про щось спитати. На запитання односельців: «Чого тобі, Адаську (Адамку, Адаме)?» у відповідь мовчав, іноді збентежено і злякано відказував:

— Я... Я нічого. Нічого... (За В. Лисом).

- Що ви знаєте про особистість П. Яцика?
- Наскільки переконливою ви вважаєте характеристику людини за її мовленням і рівнем володіння мовою? Доберіть приклади з художньої літератури та з життя для обґрунтування власної думки.

13 Складіть текст, використовуючи як вихідну тезу подане нижче висловлення. Якого типу мовлення має бути цей текст (опис, розповідь, роздум)?

М. Лобачевський, відомий математик, один з авторів неевклідової геометрії, писав, що величезні досягнення математики були б неможливими без постійного вдосконалення мови (З журналу).

СПІЛКУВАННЯ

14 Прочитайте вислів філософа Томаса Маколея. Доведіть правильність висловленої ним думки.

Живописець, скульптор, актор можуть представити не більше людських почуттів і характеру, ніж та невеличка частинка, яка відбивається в жестах і на обличчі. Найбільш глибокі і складні сторони людської природи можуть бути відбиті тільки за допомогою слів.

Домашнє завдання

15 Виконайте одне із завдань.

А Напишіть есе з теми «Слово — це сама людина. Нас зіткнуло зі слів» (Октавіо Пас, мексиканський поет, лауреат Нобелівської премії).

Б Письмово прокоментуйте висловлення: «Ми не лише говоримо якоюсь мовою, ми думаємо, ковзаючи вже прокладеною колією, на яку ставить нас мовна доля» (Х. Ортега-і-Гассет, іспанський філософ, соціолог).

§ 3

УКРАЇНЬСЬКА МОВА В ДІАЛОЗІ КУЛЬТУР. ВІДОБРАЖЕННЯ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНЬСЬКІЙ МОВІ КУЛЬТУРИ ІНШИХ НАРОДІВ. УКРАЇНЬСЬКА ДІАСПОРА

Практикум

Мова водночас є і продуктом культури, і її важливим складником, і умовою існування культури (К. Леви-Стросс, французький етнолог, соціолог, філософ, культуролог).

Світ Божий великий і складається з окремих народів чи націй, і кожен народ — окреме закінчене ціле. І в тому й краса всесвіту, що народи зберігають окремішність. Як на пишній луці кожна окрема квітка має свій окремий колір і запах (Іван Огієнко).

Культура — це лише тоненька яблучна шкірка над розпеченим хаосом (Ф. Ніцше, німецький філософ, філолог).

16 Прочитайте висловлення відомих людей. Сформулюйте власне визначення слова «культура».

1. Культура ґрунтується зовсім не на цікавості, а на любові до досконалості; культура — це пізнання досконалості (*Метью Арнольд*, англійський поет і культуролог). 2. Культура — це не кількість прочитаних книг, а кількість зрозумілих (*Ф. Іс-кандер*, абхазький письменник).

- Випишіть зі словників кілька визначень слова «культура».

17 Ознайомтеся з текстом. Визначте його стиль, обґрунтуйте свою думку. Що нового ви дізналися? Доповніть текст відомою вам інформацією.

Деякі культурологи вважають, що на сьогодні існує понад 500 визначень культури. Незважаючи на різноманітність визначень, у них можна виділити ядро, що об'єднує різні погляди. Таким ядром є саме слово «культура», що походить від латинського *cultura* і в перекладі означає «обробіток, вирощування, догляд». Первісно це стосувалося землеробської праці. Згодом термін почали вживати в ширшому значенні. Уже Цицерон у «Тустуланських бесідах» (45 р. до н. е.) називає філософію «культурою душі». Справжній філософ, на його думку, повинен наполегливо вдосконалювати власні розумові здібності. У такому розумінні термін «культура» ввійшов до всіх європейських мов, зокрема й до української.

Згодом культуру стали розуміти як «людяність», що виокремлює людину з природи, варварського стану. Культура стала мірою того, що відрізняє цивілізовану людину від дикуна, природне від неприродного (тобто штучного).

Зрозуміти сутність культури можна лише крізь призму діяльності людини, суспільства, народів, що населяють нашу планету. Культура не існує поза людиною, її виникнення зумовлено тим, що людина постійно шукає сенсу свого життя та діяльності. Не існує ні суспільства, ні соціальної групи, ні людини без культури чи поза нею. Будь-яка людина впродовж життя оволодіває культурою, створеною її попередниками, водночас робить свій внесок у культуру суспільства, оскільки результати її трудової діяльності мають культурне значення. За створеними в ту чи ту епоху цінностями можна робити висновки про рівень культури певної епохи (*З підручника*).

- **Працюймо в групах.** Запропонуйте власне тлумачення поняття «діалог культур». Звірте результати своїх міркувань із поданими відомостями.

Діалог культур (міжкультурний діалог) — така взаємодія між носіями різних цінностей, у процесі якої одні цінності стають здобутком представників іншої культури.

18 Поясніть символіку українських слів *хата*, *вітер*, *блискавка*, *верба*, *явір*, *соняшник*, *барвінок*. Свої міркування доповніть уривками з фольклорних і художніх творів. Чи мають символічне значення ці слова в інших культурах? Поясніть подібність і відмінність цих символів у різних культурах.

19 Прочитайте текст, випишіть із нього фразеологізми. Доповніть текст відомою вам інформацією про походження інших 2–3 фразеологізмів.

Історія багатьох фразеологічних зворотів здається загадковою і незрозумілою. Наприклад, про людину, що добре знає свою справу, кажуть: він на цьому собаку з'їв. А про незугарного працівника, який не вміє зробити того, за що взявся, частенько говорять: зробив із лемеша швайку. За кожним висловом стоїть цікава історія.

Живе в нашій мові фразеологічний зворот: прикласти руку — взяти участь у чомусь. Історія його походження піднімає завісу над особливостями організації діловодства в давнину. Сьогодні, написавши будь-який документ, ми засвідчуємо його достовірність власним підписом. Так робили і в давнину, однак письмом у давні часи володіло не так багато людей, і неписьменні замість підпису прикладали до паперу руку або палець, попередньо злегка пофарбувавши. Відбиток руки або пальця надійно замінював підпис (*За В. Загородною*).

20 Зіставте переклад українських та англійських стійких виразів. Які з них перекладають майже однаково? Які різняться? Використайте словник. Чим ви можете пояснити особливості перекладу фразеологізмів?

Зразок. Брати себе в руки. — Pull oneself together.

Зміст речень різний. Pull oneself together — дослівно: тягти себе разом.

Як на долоні — like the palm of one's hand; майстер на всі руки — handyman; опускати руки — lose heart; сидіти склавши руки — to twiddle one's thumbs; підставити іншу щоку — turn the other cheek.

21 Ознайомтеся з прислів'ями про гостей. З'ясуйте й порівняйте їхню семантику.

1. У своєму домі будь хазяїном, а в чужому — ягням (*Латинське прислів'я*). 2. І добрий гість набридає, коли засидить-ся (*Японське прислів'я*). 3. Хто в гості не їздить і до себе не зве, той недобрим сливе (*Українське прислів'я*).

22 Прочитайте. Що нового ви дізналися?

Свого часу турецькому мандрівникові Елії Челебі, який у XVII столітті подорожував Україною, вдалося почути й записати аж чотири лайливі вислови, що побутували серед українців: «дідько», «свиня», «чорт», «щезни, собако» (*З інтернетних джерел*).

- Поміркуйте, які негативні риси повинна була мати людина, яку називали цими словами.
- Останнім часом лайливіх слів стало набагато більше. Поміркуйте, із чим це пов'язано.
- Які, на вашу думку, особливості вдачі або характеру мала людина, яку називали *віл*, *лисиця*, *сорока*, *бджола*, *баран*, *віслук*, *ведмідь*?

Уживання слів — назв тварин для позначення певних негативних рис чи особливостей людини мовознавці називають **евфемізмами** (заміна лайливіх, грубих, непристойних, табуйованих слів і висловів). Так наші предки здавна намагалися знайти спосіб, щоб висловити людині все, що накопало, і не дуже образити її при цьому.

СПІЛКУВАННЯ

23 Розгляньте старовинну японську гравюру «Жінка відрізає поділ кімоно, щоб не розбудити кішку». Який смисл закладено в зображенні? Як ви розумієте поняття «повага до чужого життя?»

24 Прочитайте текст. Визначте тип і стиль мовлення. Випишіть із тексту ключові слова. Поясніть поділ тексту на абзаци.

ДІАСПОРА

Соціальні та економічні мотиви примушували цілі народи або їх частини залишати первісні оселі й поселятися в суміжних вільних просторах або на території інших народів, де було легше для їхнього кращого проживання й безпеки. У результаті вони поширювали територію своїх первісних батьківщин або творили етнічні острови серед іншоетнічної більшості. Здебільшого, хоч не завжди, зберігали свій етнічний характер — релігію, мову, культуру, побутово-етнографічні прикмети, але іноді швидко асимілювалися й зникали.

Цим народам, що зберігали своє самобутнє існування, історична та соціологічна науки надали наймення «діаспора». Істотною властивістю діаспори є її духовний зв'язок з батьківщиною (*В. Маркусь*).

- Розкажіть, що ви знаєте про українську діаспору в Канаді, США, Аргентині та інших країнах?

25 Визначте головну думку тексту й кількість мікротем.

9 листопада визнано Днем української мови в Румунії. Відповідний законопроект Палата депутатів Румунії ухвалила 4 липня 2018 року завдяки ініціативі Союзу українців Румунії та його голові Миколі-Мирославу Петрецькому, депутатові парламенту. Румунія визнала авторитет українства у світі, що є результатом відповідної роботи й утіленням мрій і прагнень багатьох поколінь українців (*З інтернетних джерел*).

- Поясніть написання слів з великої літери.
- Розкажіть про функціонування української мови за кордоном.
- Знайдіть в Інтернеті інформацію про українську діаспору.
- Уявіть, що ви делегат Всесвітнього конгресу українців, мета якого — обговорити стан функціонування української мови в країнах, де проживають носії української мови. Підготуйте виступ на 3–4 хвилини.

Домашнє завдання

26 Виконайте одне із завдань.

А Поясніть, як ви розумієте слова Махатми Ганді: «Я хочу, щоб культура всіх країн проникала до мого дому. Але я не бажаю, щоб мене збивали з ніг».

Б Перегляньте телепередачу про подорожі. Що вас найбільше вразило в культурі інших народів? Розкажіть (письмово), чим відрізняється культура інших народів від культури українського народу.

В Напишіть есе «Кордони мови ніколи не збігаються з географією» (*П. Мовчан*).

§ 4 ЛІНГВІСТИКА ЯК НАУКА ПРО МОВУ. ІСТОРІЯ МОВОЗНАВСТВА В ОСОБИСТОСТЯХ. ВИДАТНІ МОВОЗНАВЦІ ВІТЧИЗНЯНОЇ НАУКИ

Практикум

Дати точні оцінки сучасного стану мовного життя країни й запропонувати надійні моделі, несуперечливі шляхи його удосконалення — саме в цьому полягає одне із суспільних завдань сучасного академічного мовознавства (П. Гриценко).

27 Прочитайте текст. Яка інформація є для вас відомою, а яка — новою?

Лінгвістика, або мовознавство, — це наука про мову, її суспільну природу, функції, внутрішню структуру, закономірності функціонування та історичний розвиток.

Українське мовознавство пов'язане з такими видатними особистостями, як Олександр Потебня, Кость Михальчук, Михайло Максимович, Павло Житецький, Борис Грінченко та ін. Найбільшого розквіту українське мовознавство досягло у 1920–1930 рр. ХХ ст. Саме тоді в українській лінгвістиці з'явилися такі талановиті її представники, як Сергій Єфремов, Агатангел Кримський, Всеволод Ганцов, Олена Курило. Того часу були укладені словник української мови, термінологічні словники з різних галузей науки й техніки, написані праці про історію української мови. Пізніше тодішня тоталітарна влада якнайбрутальніше розправиться з цими лінгвістичними надбаннями (З інтернетних джерел).

- Поясніть уживання розділових знаків у тексті. Визначте головні та другорядні члени першого речення.
- Назвіть відомі вам праці українських мовознавців.
- Розкажіть про роль мовознавства в сучасному суспільстві.

28 Ознайомтеся з інформацією про відому українську мовознавицю.

Українську мову Олена Курило вперше почула вже в дорослому віці. Раніше не мала до неї жодного стосунку — народилась в єврейській родині на заході Білорусі, у дитинстві переїхала до Варшави.

Значний вплив на дослідницю зробили праці її викладача Євгена Тимченка. За кілька років під його опікою Олена досконало вивчила українську.

У 1918 році Олена Курило підготувала підручник української мови для шкіл УНР, який став бестселером. «Початкова граматика з української мови» мала велику кількість перевидань. У 1920 році випустила ще одну книгу, «Уваги до сучасної української літературної мови», яка стала однією з найпопулярніших настільних книг українців.

Мовознавиця пропонувала відмежовувати наукову українську мову від іншомовних запозичень на користь народної термінології; увела такі нині звичні слова, як «двигун», «пружність», «тім'я», «шлунок», «вільне падіння», «джерело струму» (З інтернетних джерел).

- Доберіть відповідну літературу й інтернетні джерела. За зразком прочитаного тексту складіть нариси про 2–3 українських мовознавців.

Юрій Шевельов був ученим багатограним. Своїми працями він не тільки збагатив різні ділянки філології, а й засвідчив тонке чуття слова, орієнтацію на найкращі зразки художньої літератури, уміння вправно послуговатися різнобарв'ям лексичних і граматичних засобів... Його тексти — добра мовна школа. Тут і автор-початківець, і досвідчений автор знайдуть для себе багато такого, чого можна і треба повчитися (П. Селізей).

29 Прочитайте текст. Визначте тип мовлення.

Юрій Шевельов, псевд. Юрій Шерех, Гр. Шевчук (1908–2002), мовознавець, історик української літератури, літературний і театральний критик, написав понад 700 статей.

Закінчив Харківський університет (1931), викладав в Інституті журналістики (1933–1939), потім — у Харківському університеті (1939–1943). Ще в довоєнні часи він писав наукові роботи з мовознавства, під час війни доля закинула його спочатку в Європу, потім — у США. З 1946 року — професор Українського вільного університету в Мюнхені, університету в місті Люнді (Швеція, 1950–1952), Гарвардського університету (США, 1952–1954), Колумбійського університету (США, 1954–1957). Почесний член Альбертського і Люндського університетів, дійсний член НАН України.

У славістичному світі він просто унікум. Свої мовознавчі статті друкує під прізвищем Шевельов, а дослідження з літератури підписує як Шерех. У мовознавстві відомий працями в галузі стилістики, синтаксису, фонології, історії мови. У низці його розвідок знайшли висвітлення питання старослов'янської, чеської, польської, словацької, російської мов.

Стиль самого Ю. Шевельова має якусь притягальну силу. Про гранично складне він може сказати просто і гранично зрозуміло, у простому ж знаходити парадокси. Його спостереження часом вражають, а чіткість вислову просто заздрісна: «Будувати визвольну концепцію України на тріаді історія — мова — література означає будувати хату з трьома стінами. Четвертою має бути економіка». Як мовознавець він не цурається й словесного гумору: «Я народився... Це вже неправда. Бо я не народив себе, мене народили і притому не питавши моєї на те згоди...».

У світі існує наукова мовознавча школа Ю. Шевельова, його учні працюють у десятках престижних університетів світу (*З посібника*).

- Яка інформація зацікавила вас найбільше? Чому?

30 Ознайомтеся зі змістом таблиці. Розкажіть про основні напрями сучасного мовознавства.

ОСНОВНІ НАПРЯМИ СУЧАСНОГО МОВОЗНАВСТВА

	Комп'ютерна лінгвістика	вивчає мову за допомогою комп'ютера, а також створює лінгвістичне забезпечення для комп'ютерних систем опрацювання інформації
	Соціолінгвістика	вивчає взаємозв'язок мови й соціуму

	<p>Когнітивна лінгвістика</p>	<p>вивчає зв'язок між мовою й свідомістю</p>
	<p>Комунікативна лінгвістика</p>	<p>вивчає мовне спілкування, що складається з таких компонентів, як мовець, адресат, повідомлення, контекст, специфіка контакту та код (засоби) повідомлення</p>

- Якими досягненнями комп'ютерної лінгвістики користуєтеся ви?
- Чи можна забезпечити якісний автоматизований переклад тексту з однієї мови на іншу? Чому?
- Чому для швидкого використання голосового пошуку («о'кей, гугл») необхідно мати сформовані орфоепічні вміння?
- Фахівцем якої галузі мовознавства є Генрі Хіггінс із п'єси Бернарда Шоу «Пігмаліон», той самий, що міг за особливостями вимови визначити походження будь-якого англійця?
- Для чого, на вашу думку, когнітивісти прагнуть зрозуміти, як ми використовуємо мову й мовлення для створення певних концептів, понять, категорій?
- Яку роль відіграє мова в пізнанні довкілля і як наш життєвий досвід відображено в мові?
- Використовуючи пошукові системи, з'ясуйте, які українські мовознавці працюють над дослідженням означених напрямів.

СПІЛКУВАННЯ

31 Прокоментуйте висловлення.

1. Людина вища за тварину здатністю до мови, але нижча за неї, коли негідно поводиться з мовою (*Сааді*).
2. Мовлення — напрочуд потужний засіб. Але треба мати напрочуд потужний розум, щоб правильно ним користуватися (*Г. В. Ф. Гегель*).

Домашнє завдання

32 Процес створення назви компанії, продукту називають неймінгом. Поміркуйте, чи вдало дібрані назви магазинів канцелярського приладдя «Сократ», «Папірус», «Школярник», продовольчих магазинів «Антошка», «Жасмін», «Смачнов», «Поляна»?

- Проаналізуйте назви торгових закладів свого населеного пункту за такими критеріями: точність, інформативність, стислість, експресивність, благозвучність. Якщо назви вважаєте невдалими, запропонуйте власні варіанти.

РИТОРИКА ЯК НАУКА Й МИСТЕЦТВО СЛОВА

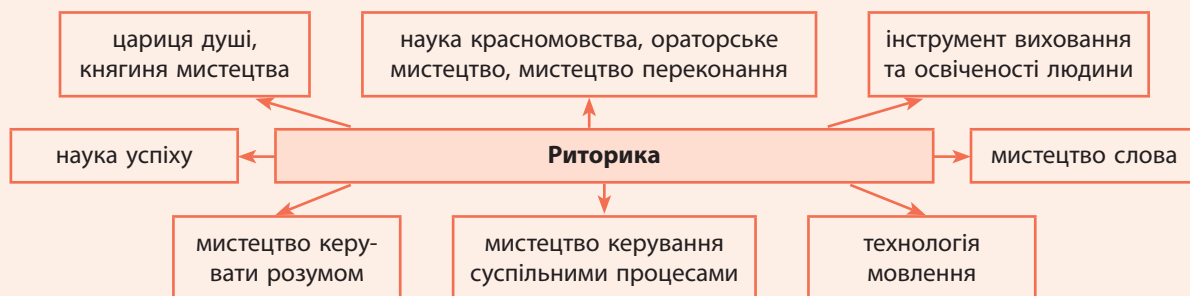

§ 5 ЛІНГВІСТИЧНА РИТОРИКА. ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ РИТОРИКИ: ЛОГОС, ЕТОС, ПАФОС, ТОПОС

Буду я навчатись мови золотої

Риторика — ораторське мистецтво, теорія ораторського мистецтва; наука красномовства, наука про закони управління мисленнево-мовленнєвою діяльністю.

Хто багато стріляє, ще не стрілець, хто багато говорить, ще не оратор (*Конфуцій*).

Усі гарні оратори починали як погані оратори (*Ральф Емерсон*).

- Риторика розвиває систему особистісних якостей людини:
- культуру мислення (самостійність, самокритичність, глибину, гнучкість, оперативність, відкритість мислення, критичне мислення, ерудицію);
  - культуру мовлення (правильність, багатство, виразність, ясність, точність, стислість, доцільність, емоційність);
  - культуру поведінки (ввічливість, тактовність, толерантність, коректність, розкутість);
  - культуру спілкування (повагу до співрозмовника через вивчення його інтересів, управління поведінкою аудиторії, залучення одnodумців, відповідальність за своє слово);
  - культуру виконавської майстерності (виразність і доцільність жестів, міміки, правильність дикції та інтонації).

Практикум

33 Користуючись теоретичним матеріалом, усно виконайте такі завдання.

- Розкажіть про роль риторики в житті людини й суспільства.
- Доведіть, що знання риторики сприяють успішній самореалізації, соціалізації особистості.
- Сформулюйте визначення понять *культура мовлення*, *культура спілкування*, *відповідальність за своє слово*.

- Чи траплялися вам у житті ситуації, вирішити які допомогли сформовані мовленнєві вміння? Розкажіть про це.
- Розгляньте схему. Яке визначення вам імпонує найбільше? Чому? Яке тлумачення риторики запропонували б ви?

34 Прочитайте текст. Визначте його головну думку. Запишіть її. Розкажіть, які вимоги висувають до спілкування в усіх сферах.

Природа людини з давніх часів і донині залишилася незмінною принаймні в одному вияві: людина дуже багато говорить. Є наукові дані, що сучасна людина проводить в усному спілкуванні понад 65 % свого робочого часу. За даними американських учених, витрати часу на бесіди в пересічній людині складають 2,5 роки. Це значить, що кожен з нас упродовж життя встигає «наговорити» близько 400 томів обсягом 1000 сторінок кожний. Отже, говоримо ми багато.

Як показують спеціальні дослідження, робимо це ми вкрай погано: спілкування людей, які не мають спеціальної підготовки, є ефективним лише на 50 %, оскільки половина інформації втрачається в процесі її передачі. Причини втрат — у невмінні донести повідомлення до слухача або читача, невмінні слухати інформацію тощо. Із цього випливає, що необхідно вдосконалювати і вміння володіти словом, і вміння слухати інших. Здавня ці проблеми ефективно вирішувала риторика (*З інтернетних джерел*).

- Висловіть власні міркування з порушеної проблеми.

35 Прокоментуйте висловлення видатних людей. Підтвердіть або спростуйте ці думки.

1. Обов'язок оратора — говорити правду (*Платон*). 2. Навіть зброя схиляється перед ораторським словом (*Цицерон*). 3. Кінцева мета красномовства — переконувати людей (*Ф. Честерфілд*). 4. Хто не вміє говорити, кар'єри не зробить (*Наполеон*). 5. Уміння спілкуватися з людьми — це товар, який можна купити так, як ми купуємо цукор або каву. І я заплачу за це вміння більше, ніж за щось інше на світі (*Д. Рокфеллер*). 6. Єдиний спосіб налаштувати людей на енергійну діяльність — це спілкуватися з ними (*Лі Якокка*).

- Де і коли жили (живуть) автори висловлень? Чому думки античних авторів не втрачають актуальності донині?
- Стів Джобс говорив: «Я обміняв би всі технології на зустріч із Сократом». Чи поділяєте ви таку позицію? Чому?

36 Прочитайте текст. Трансформуйте його в таблицю.

Логос. У давньогрецькій мові слово *logos* означало такі дві групи понять: а) *слово, мова, мовлення* і б) *поняття, думка, розум*, а точніше — єдність цих понять обох груп як всезагальну закономірність.

Логос як основна категорія класичної риторики покликаний воедино представляти думку і слово, що практично означало: слово має зміст, думку, воно має йти від розуму й апелювати до нього. Логос слугує критерієм істинності. У сучасній риторіці логічність є однією з основних ознак промови й тексту, яка реалізується через можливість вибору в мовному викладі

послідовності міркувань, несуперечності тез і положень промови, у доцільності співвідношень, якщо реальність диктує суперечливі положення.

Етос. У давньогрецькій мові слово *ethos* означало *звичай, звичка, характер, норов* (від нього походить і сучасне слово *етика*) і в античній риторичній спочатку вживалося як ознака до слова *оратор*, а потім закріпилося в риторичній науці як моральний принцип її. Етос є основою формування риторичного ідеалу.

Як одна з основних категорій класичної риторики етос визначав взірцеву суспільну й особисту морально-етичну поведінку оратора, інакше промовець не зможе переконувати інших і впливати на них. Без етосу (морального кодексу) риторика самознищується, перетворюється не в істину думок і почуттів, а в самообман. У всі віки цінувалися високі помисли, чисте серце, щира душа оратора.

Пафос (гр. *pathos* — пристрасть, почуття) — це інтелектуальне, вольове, емоційне устремління мовця (автора), яке виявляється і в процесі мовної комунікації, і в його продукті — тексті.

Для створення пафосу використовують інтонацію, міміку, жести, гумор, заклики, вигуки. Без пафосного наповнення промова беземоційна, нецікава, не знаходить відгуку у слухачів.

Топос (гр. *topos* — місце), топіки — це риторичне поняття, що означає загальні місця у промові. До них належать найтипівіші часо-просторові мовні ситуації та описи їх, які легко запам'ятати і які майже в усіх мовців однакові.

У повсякденному житті ми спілкуємося в межах топосів різних моделей: театр, гості, робота, навчання дають нам багато звичних ситуацій, у яких не постає питання: як запитати? що відповісти? (За Л. Мацько, О. Мацько).

- Доберіть спільнокореневі слова до слів *логос, етос, пафос, топос*. Запишіть їх, визначте частиномовну належність.
- Чому, на ваш погляд, риторику вважають мистецтвом слова?

37 Прочитайте текст. Визначте його головну думку. Чому, на вашу думку, автор пише слова Логос і Слово з великої літери?

...Є слово і Слово. Є слово — комунікаційний засіб, матеріал для складання речень, і є слово — Логос, що ним починається Євангеліє від святого Іоана. Є слово, що його наш великий інтелект дещо прикро назвав «половою». І тут же додав:

Слова — полова,
Але вогонь в одязі Слова —
Безсмертна іскра Прометейя.

І цей вогонь так чи інакше присутній у кожній справжній творчості — є передовсім незаперечним, суттєвим, істотним і природним складником поезії Шевченка, можна сказати, душею її. Той вогонь відчувається майже в кожному його рядку, хоча температура його, зрозуміло, не завжди однакова. Але той вогонь з вулканічною силою проривається наверх у «Кавказі», «Посланії», «Марії», з ліричною — у «Тополі», «Лілеї», «Причинній» (Є. Маланюк).

Риторика — це мистецтво керувати розумом (Платон).

Лиш народи, явлені у Слові,
достойно можуть жити на землі
(Л. Костенко).

- Доведіть, що лексема *слово* має кілька значень. Перевірте себе за відповідним словником.
- Як ви розумієте зміст останнього речення?

СПІЛКУВАННЯ

38 Ознайомтеся з міркуваннями відомої дослідниці риторики. Прокоментуйте їх. Які риторичні вміння необхідно сформувати вам для того, щоб бути успішним (успішною) в обраній професії?

Універсальність риторики полягає в тому, що вона необхідна людині будь-якої професії, бо здатність керувати своїм мисленням і мовою допомагає людині оволодіти обраним фахом, досягти майстерності, одержувати від своєї праці практичний результат і естетичне задоволення (*За Л. Мацько*).

Домашнє завдання

39 Напишіть есе на одну з тем.

1. Риторика — цариця душ і княгиня мистецтва (*Ф. Прокопович*).
2. Хочеш бути гарним оратором — стань спочатку гарною людиною (*Квінтіліан*).
3. Читаючи авторів, які гарно пишуть, звикаєш гарно говорити (*Вольтер*).

§ 6

РИТОР І ОРАТОР. РИТОРИЧНІ ІДЕАЛИ В РІЗНІ ІСТОРИЧНІ ЕПОХИ. ПОНЯТТЯ ПРО СУЧАСНИЙ РИТОРИЧНИЙ ТЕКСТ

Буду я навчатись мови золотої

Оратор — людина, яка виголошує різні промови — політичні, юридичні, наукові.
Ритор не просто говорить, а говорить бездоганно, його промова є взірцевою. До того ж ритором називали викладача красномовства (*З інтернетних джерел*).

Оратор повинен володіти дотепністю діалектика, думками філософа, словами мало не поета, пам'яттю законодавця, голосом трагіка, грою такою, як у кращих лицедіїв... Нічого немає прекраснішого за доконалого оратора...
(Цицерон)

Кожна епоха, кожен історичний тип культури створює свою систему вищих цінностей, на основі якої виробляються основні ідеали, зокрема й риторичний.

Процес формування риторичного ідеалу бере початок ще з античних часів, коли чітко виділялися два підходи: софістичний (його характерні ознаки — надмірна словесна пишність і краса, формальна переконливість; головна мета — досягнення своїх політичних чи інших цілей) і сократівський (вирізняється насамперед переконливістю, істинністю, бажанням служити добру, справедливості; моральністю, чіткістю і логічністю).

Давньоукраїнський ідеал мовленнєвої поведінки, на думку дослідників, передбачає дотримання основних християнських заповідей: лагідності, покірливості, смиренності, любові до ближнього, поваги до нього, заборони брехливого й особливо наклепницького слова. Мовлення повинне бути стриманим, не дозволявся крик, роздратування, прояв презирства, гріховним вважалося бажання засудити, усіяка хула.

Сучасні ритори фіксують три риторичні ідеали: перший (поєднання софістичного й американського) спрямований на маніпуляцію свідомістю мас; визначальною особливістю другого

Л. Мацько до індивідуального ораторського стилю відносить усвідомлення потреби і виховання оригінального мовомислення; власну мово-творчу манеру, що виявляється в особливостях композиції промови, побудови фраз, схильності до вживання певних слів і словосполучень, окремих художніх засобів; поведінку промовця в аудиторії, уміння відчувати «центр» спілкування, вчасно переключати увагу слухачів; кінесику і міміку; техніку вимови і дикцію, ритмомелодику.

є істинність і переконливість; третій називають тоталітарним, пропагандистським. Український риторичний ідеал відчутно реагував на зміни в історичному і культурному житті країни.

Велике значення має досвід кращих ораторів. Л. Мацько такими, зокрема, вважає Інокентія Гізеля («українського Аристотеля»), Іоанікія Галятівського, Антонія Радивилівського, Стефана Яворського, Феофана Прокоповича та ін. Серед характерних ознак ораторського стилю Феофана Прокоповича називає насамперед ясність, стислість, достовірність, оригінальність, вишуканість, чистоту.

Як зазначають дослідники, Кирило Туровський використовував яскраві образні засоби: епітети, метафори, паралельні порівняння, антитези, крім того, єпископ був уважним і вимогливим до слова.

Скласти повний список елементів українського риторичного ідеалу навряд чи можливо, але орієнтовна модель цілком імовірна (За Н. Голуб).

Практикум

40 Яка інформація з теоретичного матеріалу зацікавила вас найбільше? Складіть план тексту.

- Запропонуйте орієнтовну модель сучасного риторичного ідеалу.

41 Ознайомтеся зі змістом таблиці. За поданим взірцем заповніть самостійно останній її рядок.

РИТОРИЧНІ ІДЕАЛИ В РІЗНІ ІСТОРИЧНІ ЕПОХИ

Хронологічний період	Основні ознаки	Представники
XVI ст.	В основних рисах визначився український риторичний ідеал, у якому переважала гармонійна триєдність: <ul style="list-style-type: none"> • ідея, думка, задум, істинність; • моральна спрямованість на добро, етичність, благо, справедливість, гуманність; • краса як гармонія змісту і форми, доцільність і мовна довершеність 	Лаврентій Зизаній, Памво Беринда, Іов Борецький, Іоанікій Галятівський, Герасим Смотрицький, Мелетій Смотрицький та ін.
XVII ст.	Український риторичний ідеал набув рис полемічності, значно зміцнився підтримкою українського козацтва, що збройною силою виступало на захист українських вольностей, земель, християнської віри та рідної мови	П. Могила, І. Гізель, С. Яворський, Ф. Прокопович, Г. Кониський, М. Козачинський, Лазар Баранович
XVII–XVIII ст.	Сформувався український бароковий риторичний ідеал із перевагою кордоцентризму, ліро-епічності, естетичності, вільнодумства (його риси помітні в українській літературі із часів Русі-України, епохи І. Вишенського й Г. Сковороди)	Г. Сковорода, Г. Квітка-Основ'яненко, Т. Шевченко, Г. Якимович

Хронологічний період	Основні ознаки	Представники
XIX — початок XX ст.	Лінгвоцид української мови, постійні заборони й утиски всіх культурних форм суспільного життя в багатьох українців гасили національну свідомість, а в інших її пробуджували, спонукали до опору, гартували волю, змушували до винахідливості в художній мовотворчості. Український риторичний ідеал стає пристрасним, вольовим, образним, багатожанровим, бо шукає шляхи свого вираження в умовах заборон	М. Міхновський, Є. Чикаленко, С. Єфремов. Особливий авторитет мав М. Грушевський
Кінець XX ст.	Відродження інтересу до мистецтва слова: інтенсивно розвивається політичне красномовство, активізується церковне красномовство, зростає популярність юридичної освіти, що, відповідно, зумовило потребу у вивченні риторики	В. Чорновіл, А. Погрібний, Л. Костенко, І. Дзюба, В. Яворівський та ін.
Початок XXI ст.		

Аналіз риторичного тексту дозволяє зрозуміти, як побудоване висловлення, що воно являє собою як результат риторичної діяльності, які його особливості як риторичного тексту.

Напрями аналізу риторичного тексту:

- 1) аналіз смислової структури (дозволяє прослідкувати дії автора під час створення висловлення),
- 2) аналіз риторичних засобів (тропів і фігур),
- 3) співвідношення композиції та змісту.

- Які чинники впливали на зміну риторичного ідеалу в різні історичні періоди?

42 Прочитайте уривок з «Поученія» Володимира Мономаха. Коли написано цей твір? Які лексичні засоби нині вийшли з ужитку? Які, на вашу думку, поради не втратили актуальності донині?

...Бога ради, не лінуйтеся, я благаю вас... Усього ж паче — убогих не забувайте, але, наскільки є змога, по силі годуйте і подавайте сироті, і за вдовицю вступіть самі, а не давайте сильним погубити людину. Ні правого, ні винного не вбивайте і не повелівайте вбити його... Старих шануйте, як отця, а молодих — як братів. У домі своїм не лінуйтеся, а за всім дивіться ... щоб не посміялися ті, які приходять до вас, ні з дому вашого, ні з обіду вашого. Ні пиття, ні їди не потурайте, ні спанню. Лжі бережіться, і п'янства, і блуду, бо в сьому душа помирає і тіло... Недужого одвідайте, за мерцем ідіте, тому що всі ми смертні єсмо. І чоловіка не лишіть, не привітавши, добре слово йому подайте. А коли добре щось умієте — того не забувайте, а чого не вмієте — то того учітеся, так же, як отець мій. Удома сидячи, він зумів знати п'ять мов, — а за се почесьть єсть до інших країв. Лінощі ж — усьому лихові мати: що людина вміє, те забуде, а чого не вміє — то того не вчиться.

43 На запитання журналістки: «Хто з відомих людей має гарну дикцію, уміє впливати голосом та правильно комунікує зі слухачами?» Тетяна Осадчук, ведуча, режисер, успішний тренер з ораторського мистецтва, відповіла: «Найперше, Богдан Ступка, який розкішно декламував поезії, і всі його дотепер слухають і рівняються на нього, намагаються відтворювати його оксамитовий глибокий голос».

- Прослухайте вірш «Крила» у виконанні Б. Ступки за покликанням <https://www.youtube.com/watch?v=MmpYqUe6Z6l>.

- Які почуття у вас викликав вірш? Яку проблему в ньому порушено? Що, на вашу думку, означає *мати крила*?
- Чи згодні ви з думкою Тетяни Осадчук про виконання поезії? Чи можна вважати Б. Ступку риторичним ідеалом ХХ століття?

44 Прочитайте прислів'я про спілкування. Які висновки про характер українського мовного ідеалу можна зробити на основі їх? Наведіть приклади з життя чи літератури, які ілюструють прислів'я.

Більше діла — менше слів. Діла говорять голосніше, як слова. Менше говори — більше вчуєш. Сказане слово — срібло, а мовчання — золото. Від красних слів язик не відсохне. Не завжди говори, що знаєш, а завжди знай, що говориш. Який привіт, такий і одвіт. Який «добрий день», таке і «добре здоров'я». Красне слово — золотий ключ. Добре слово краще, ніж готові гроші.

45 Обґрунтуйте або спростуйте думку, що під час виголошення тексту виникає стільки його варіантів, скільки є слухачів або читачів.

СПІЛКУВАННЯ

46 Прокоментуйте думки Цицерона про образ і обов'язки оратора.

Найкращий оратор є той, хто своїм словом і повчає слухачів, і дає насолоду, і справляє на них сильне враження. Учити — обов'язок оратора, давати насолоду — честь... справляти ж сильне враження — необхідність.

Домашнє завдання

47 Виконайте одне із завдань.

А Підготуйте розповідь про людину, яка позитивно вплинула на вас своїми риторичними здібностями та майстерністю. Запишіть текст виступу перед аудиторією. Форма представлення: записаний текст (1–1,5 стор.), усний виступ (тривалість — 2–3 хв).

Б Доберіть риторичний текст будь-якого періоду та знайдіть у ньому самобутні риси риторичного ідеалу обраної вами епохи.

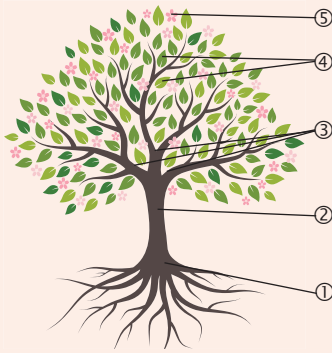
§ 7 ІНВЕНЦІЯ. ДИСПОЗИЦІЯ

Буду я навчатись мови золотої

Красномовство — це дар, який дозволяє нам оволодіти розумом і серцем співрозмовника (Ж. Лабрюєр).

Античні риторичні мислили образно й порівнювали ораторський виступ із деревом, у якому знаходили окремі частини. Таке дерево символізувало підготовку й виголошення промови: корінь, схований від очей аудиторії,— це причини, те, що спонукало оратора виступити перед аудиторією; стовбур — тема й головна проблема виступу; основні гілки (частіше їх визначали три відповідно до тричленної структури будь-якого виступу) — основні питання в плані промови; дрібніші гілочки — ті питання, на які розбиваються основні; листя, що складають крону дерева,— це слова, у які

- ① Причини виступу оратора
- ② Тема й головна проблема виступу
- ③ Основні питання в плані промови
- ④ Текст виступу
- ⑤ Засоби виразності мовлення

оратор вдягає свій виступ; квіти — прикраси, які можуть зробити мовлення витонченим, виразним. У риторичі це тропи (метафора, метонімія, гіпербола, алегорія тощо) й риторичні фігури (анафора, епіфора, інверсія тощо). Квітами в промові можуть бути й цитати, прислів'я, приказки, риторичні питання, гумор, іронія, інтонаційні прийоми тощо (з інтернетних джерел).

РОЗДІЛИ КЛАСИЧНОЇ РИТОРИКИ

Інвенція — винайдення думок, знаходження матеріалу, визначення теми, задуму промови.

Диспозиція — розташування думок; визначення послідовності подачі матеріалу для реалізації поставленої мети, відбір аргументів для доведення думок.

Елокуція — вираження думок; відбір ефективних мовних засобів (слів, словосполучень, речень, стилістичних фігур) для висловлення думок і реалізації запланованого, сама реалізація задуму.

Елоквенція як частина елокуції — використання риторичних фігур, прикрас мовлення.

Меморія — запам'ятовування промови: використання властивостей пам'яті для заучування змісту тексту, словесних і несловесних засобів.

Ораторія (акція) — виголошення промови: техніка виконавської майстерності оратора.

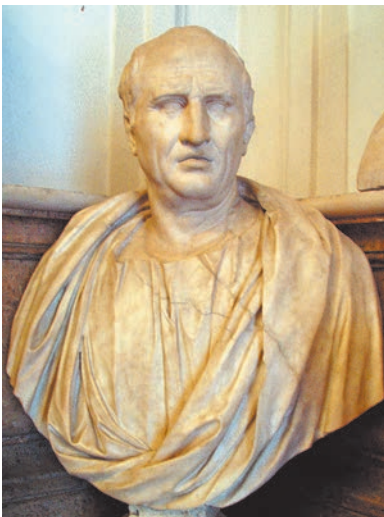

Практикум

48 Зіставте риторичне дерево з розділами класичної риторики, презентуйте своє «риторичне дерево» на прикладі підготовленої й виголошеної промови.

49 Сформулюйте тему й мету вашої майбутньої промови. Складіть список запитань до теми і дайте на них максимально стислі письмові відповіді. Виділіть ключове запитання.

50 Прочитайте текст. Запропонуйте свій варіант заголовку. Випишіть ключові слова.

Цицерон, передаючи свій досвід ораторської діяльності учням (бо кожний оратор в античному світі мусив мати і мав послідовників), розкривав процес підготовки промови, наголошуючи на тому, що оратор має робити і в якій послідовності на кожному етапі: по-перше, оратор повинен підібрати зміст для своєї промови; по-друге, розташувати знайдене по порядку, зваживши й оцінивши кожен доказ; по-третє, одягти й прикрасити все це словами; по-четверте, зміцнити промову в пам'яті; по-п'яте, виголосити її достойно й приємно. Цицерон розповідав, як він проходив ці етапи: «...я дізнався і зрозумів, що перш ніж розпочати справу, потрібно на початку промови схилити слухачів на свою користь, далі пояснити справу, після цього з'ясувати предмет суперечки, потім довести те, на чому ми наполягаємо, нарешті відкинути заперечення; в кінці промови все те, що говорить на нашу користь, розгорнути й звеличити, а те, що за супротивника, похитнути

й позбавити значення. Далі вчився я також правил прикрашання стилю: вони свідчать, що висловлюватися ми повинні: по-перше, чистою й правильною латиною; по-друге, ясно й виразно; по-третє, гарно; по-четверте, доречно, тобто відповідно до достоїнства змісту...» (За А. Нікітіною).

- Як ви розумієте зміст висловлення «по-перше, оратор повинен підібрати зміст для своєї промови; по-друге, розташувати знайдене по порядку, зваживши й оцінивши кожен доказ»?

51 Запишіть продовження речень. Прокоментуйте їх.

Основне в інвенції — доречно вибраний предмет розмови і намір розкрити його так, щоб...

Основне призначення диспозиції — ...

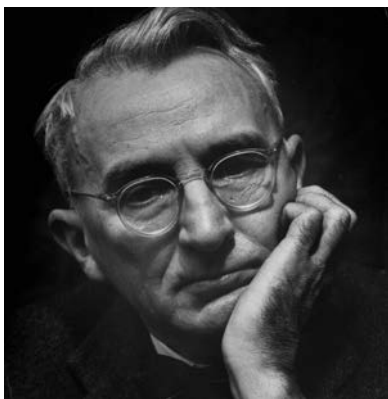
52 Виберіть одну з тем, сформулюйте низку проблемних запитань, що допоможуть її розкрити.

1. «Я відповідаю за долю мови».
2. «Ціна величі — відповідальність» (В. Черчилль).
3. «Ти назавжди береш відповідальність за того, кого приручив» (А. де Сент-Екзюпері).
4. «Боягузтво завжди прагне перекласти відповідальність на когось» (Х. Кортасар).

53 Прочитайте текст. Про який етап підготовки промови в ньому йдеться?

Постійно занотовуйте всі думки, які приходять у Вашу голову, і весь час ретельно обдумуйте їх. Не треба прискорювати цей процес, це одне з найважливіших розумових зусиль, які Вам потрібно здійснити. Завдяки йому Ваша свідомість перетворюється на справді творчу силу. Записуючи, я відшліфую як саму думку, так і її словесну форму... значно легше аналізувати факти після їхнього попереднього запису: добре сформульована проблема — наполовину розв'язана проблема (Д. Карнегі).

- Як ви розумієте слова «добре сформульована проблема — наполовину розв'язана проблема»?
- Чи запишете ви свої думки, цікаві думки інших? Наведіть кілька прикладів. Розкажіть про те, як ви користуєтеся цими записами.

СПІЛКУВАННЯ

54 Обґрунтуйте правильність одного з тверджень чи, навпаки, спростуйте його.

1. Красномовство — це дар, який дозволяє нам оволодіти розумом і серцем співрозмовника (Ж. Лабрюєр).
2. Істинне красномовство — це вміння сказати все, що треба, і не більше, ніж треба (Ф. Ларошфуко).

Домашнє завдання

55 Доберіть 5 крилатих висловів про силу слова та прокоментуйте їх.

§ 8 МЕТОДИ ВИКЛАДУ МАТЕРІАЛУ. ТЕЗА Й АРГУМЕНТАЦІЯ. ВИДИ АРГУМЕНТАЦІЇ

Буду я навчатись мови золотої

МЕТОДИ ВИКЛАДУ МАТЕРІАЛУ

Аргумент — доказ на захист факту, явища, положення.

Критерії відбору аргументів:

- орієнтування на певну аудиторію;
- раціональність, зв'язок з тезою, тобто всі аргументи повинні працювати на головну думку;
- образність, яскравість як психологічна умова результативного засвоєння матеріалу.

Хронологічний	відповідає перебігу подій, порядку елементів цілого; використовують для викладу біографічної, історичної, сюжетної теми
Дедуктивний	передбачає рух думки від загального до часткового, перехід від загальних сентенцій, положень до прикладів, фактів, випадків: від тези до її підтвердження; метод пошуку підтверджень висловленої ідеї
Індуктивний	передбачає рух мовленнєвого цілого від часткового до загального: спочатку викладають окремі факти, випадки, спостереження, а потім, після їх аналізу й оцінювання, указують на закономірність, роблять загальні висновки
Метод аналогій	передбачає зіставлення об'єктів (явищ, проблем, понять) задля перенесення закономірностей з одного (відомого) на інший (менш відомий чи невідомий) об'єкт
Концентричний	передбачає постійне повернення до проблеми, повторення проблеми, але кожен раз ніби на новому витку, тобто, проблема обростає новою інформацією, новими аспектами

Практикум

56 Ознайомтеся з текстом промови американського письменника В. Фолкнера до випускників університетської середньої школи в Оксфорді. Визначте метод викладу матеріалу.

Багато років тому, до вашого народження, один мудрий француз сказав: «Якби молодість знала, якби старість могла». Ми так розуміємо значення цих слів: коли ти молодий, у тебе вистачає сили зробити все, що завгодно, але ти не знаєш, що робити. Потім ти постарів, досвід і спостереження багато чого навчили тебе, але тобі вже все одно; ти втомився, ти всього боїшся і хочеш тільки, аби тебе залишили у спокої; у тебе немає ні сил, ні бажання перейматися несправедливостями, якщо вони не торкаються тебе особисто. У вас, юнаків та дівчат, що зібралися в цьому залі і в тисячах таких залів по всьому світу, стане сил змінити землю, назавжди врятувати її від війни, несправедливості і страждань — якщо ви будете знати, як і що робити.

Риторика — наука успіху
(Л. Мацько).

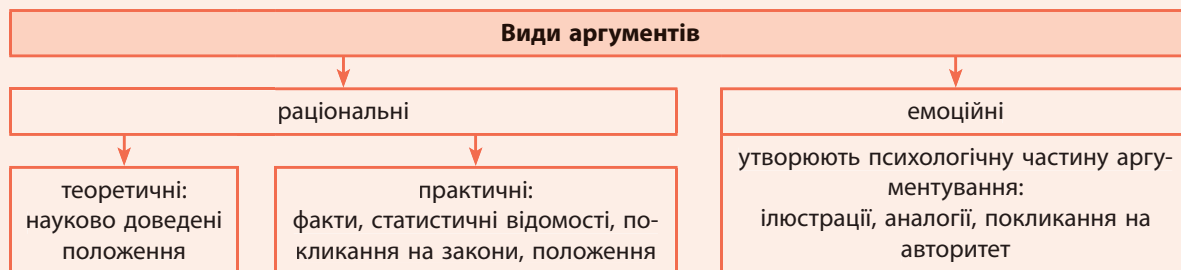
Страх — ось що нам сьогодні загрожує. Не атомна бомба, і навіть не страх перед нею, тому що, якби вона впала сьогодні на Оксфорд, вона вбила б нас, і все — а це не так багато: вбивши нас, вона позбавила б себе влади над нами, яка тримається на страхові, на тому, що ми її боїмося. Ні, небезпека для нас не в цьому. Небезпека для нас — ті світові сили, які використовують страх людини, щоб позбавити її індивідуальності, духовності; подачками і залякуванням намагаються довести її до стану немислячої маси, дають їй безкоштовну їжу, яку вона не заробила, знецінені гроші, заради яких вона не працювала, — усі ті економічні, ідеологічні, політичні системи, як би вони себе не іменували і де б вони не знаходились — в Америці, в Європі, в Азії, — які готові перетворити людину на слухняну масу заради власного звеличення та могутності або через те, що самі розгублені і бояться чи не вірять людській сміливості, стійкості, здатності до самопожертви.

Ось чому ми повинні чинити опір, якщо хочемо змінити землю і зробити її мирною та безпечною для людини. Не людська маса врятує Людину. А сама людина, створена за образом Божим, наділена здатністю і бажанням відрізняти добро від зла, правильне від неправильного, і цим спроможна врятувати себе, бо заслуговує спасіння. Тому ніколи не бійтеся. Ніколи не бійтеся підняти голос на захист чесності, правди та співчуття, проти несправедливості, брехні та жадібності. І тоді всі *наполеони, гітлери, цезарі, муссоліні*, усі тирані, котрі прагнуть влади і поклоніння, і просто політики, і пристосуванці, розгублені, темні чи злякані, котрі користувалися, користуються чи розраховують скористатися страхом чи жадібністю людини, щоб уярмити її, — всі вони за одне покоління зникнуть з лиця землі.

- Поясніть написання виділених слів.
- Які проблеми порушено в промові? Наведіть приклади з історії України, коли люди не боялися підняти голос на захист чесності, проти несправедливості й брехні.

Буду я навчатись мови золотої

Важливо розмежовувати поняття *теза* й *гасло*. Необхідно доводити аудиторії свої аргументовані тези, а не гасла, пам'ятаючи, що теза — це думка, яку автор повинен довести, а гасло — це заклик, стисла фраза, яка легко запам'ятовується, але не потребує обґрунтувань. Уміння будувати аргументовані висловлення формується на основі розуміння основних положень логіки, насамперед

її законів, форм, способів мислення, адже логічність думок людини виявляється в мовленні за рахунок ефективного використання мовних одиниць.

Практикум

57 Розгляньте таблицю. Проілюструйте її прикладами.

Аргументи	Особливості їх	Приклади
Сильні	доказ від факту	
Слабкі	доказ від сумніву (доказ, зумовлений особистими сумнівами оратора) або від впевненості, доказ від авторитету (загальна віра в авторитет зі сторони)	
Неістинні	доказ від людини (коли оратор, отримавши контраргумент, з'ясовує не його істинність, а оцінює достоїнства людини, яка його висунула); доказ від публіки (так зване «підмазування» аргументу, доказ від обіцянки тощо)	Мало каші з'їв, щоб мені заперечувати... Ви як люди освічені не будете заперечувати, що... Не погоджуєтеся сплачувати борг, відріжемо світло...

58 Згрупуйте аргументи відповідно до певного виду: аргументи до логосу; аргументи до етосу; аргументи до пафосу.

1. Мені соромно слухати його виправдання, що я не буду брати на себе відповідальність щось говорити з цього приводу. Людина недалеко.
2. Якщо ви проголосуєте за ..., він обов'язково дасть кошти на ремонт школи.
3. Ви як досвідчена людина не будете заперечувати, що...

59 Визначте, які правила аргументування порушено в поданих прикладах.

1. У будь-якому підручнику фізики написано, що силу вимірюють у динах. Знання — сила. Отже, знання вимірюють у динах. 2. Якщо ти цього не втрачав, то ти його маєш? — Так. — Чи втрачав ти хвіст? — Ні. — Отже, ти його маєш?

60 Прочитайте опис ситуації з книги Д. Карнегі. Уявіть себе на місці автора.

Кожен сезон я на двадцять вечорів знімав в одному нью-йоркському отелі великий танцювальний зал для читання в ньому циклу лекцій.

На початку одного із сезонів мені несподівано повідомили, що я повинен сплатити за це приміщення втричі дорожче, ніж раніше. Ця звістка прийшла до мене вже після того, як квитки були віддруковані й поширені та були зроблені всі необхідні оголошення.

Звичайно, я не хотів платити зайві гроші, але який смисл мала б розмова з адміністратором отелю відносно того, чого я хотів. Він цікавився тільки тим, чого хотів сам...

Припустімо, що я вчинив би так, як зазвичай поведуться в таких випадках, увірвався б до кабінету адміністратора й заявив: «Що це означає — ви збільшуйте втричі орендну плату

Дізнайтеся, як вчинив Д. Карнегі

за приміщення, коли, як вам відомо, квитки вже віддруковані й зроблені відповідні оголошення! Утричі! Це нісенітниця! Я не буду стільки платити!». Що б тоді відбулося? Розпалася б суперечка, а ви знаєте, чим закінчуються суперечки. Навіть якщо б я переконав його в тому, що він не правий, то самолюбство завадило б його відступу...

І ось за два дні я пішов до адміністратора...

- Уявіть себе в ролі орендаря приміщення, продумайте свою поведінку в цій ситуації. Доберіть аргументи для того, щоб переконати адміністратора.

СПІЛКУВАННЯ

61 Доберіть кілька аргументів до тез.

1. Усі повинні займатися спортом.
2. Гарно вчитися необхідно для майбутнього.
3. Куріння шкодить здоров'ю.
4. Туристичні мандрівки — цікавий життєвий досвід.

Домашнє завдання

62 Доберіть по 3–5 різних аргументів, щоб підтвердити або спростувати думку: «Талант оратора — це коштовність: чим більше праці вкладеш, щоб її відшліфувати, тим вона прекрасніша».

§ 9

ЕЛОКУЦІЯ Й ЕЛОКВЕНЦІЯ ЯК УЧЕННЯ ПРО МОВНУ ФОРМУ ПРОМОВ

Буду я навчатись мови золотої

Ораторами не народжуються — ораторами стають (Цицерон).

Елокуція — це використання мовних засобів, що здатні трансформувати основні значення слів у переносні (тропи), і мовних засобів, які здатні перетворювати значення синтаксичних структур та елементів думки. На етапі елокуції розвинулось учення про стилі. Тому цей розділ риторики називають найкрасивішим і найефективнішим. Саме він приводить мовця до мети.

Елоквенція — підрозділ елокуції, у якому досліджують фігури слова (тропи) і фігури думки (риторичні фігури). Цю частину по праву називають серцевиною красномовства.

Практикум

63 Прокоментуйте висловлення античного оратора.

Найкращий оратор є той, хто своїм словом і повчає слухачів, і дає насолоду, і справляє на них сильне враження. Учити — обов'язок оратора, давати насолоду — честь, справляти ж сильне враження — необхідність (Цицерон).

Троп (від гр. — зворот) — уживання слова чи вислову в переносному, образному значенні. Тропи поділяють на два розряди: прості (епітет і порівняння) і складні (усі інші).

Визначення тропів

64 Прочитайте текст. Проілюструйте тропи прикладами.

З часів Цицерона фігури поділяли на дві групи: фігури думки і фігури слова. Фігури (форми), що мали переносне значення, називали тропами. Дослівний (етимологічний) переклад з грецької мови слова *τροπ* означає «повертаю». Повертаючи (змінюючи) значення слова, витворюємо троп.

Тропи використовували для того, щоб підкреслити, виділити основну думку, щоб приховати небажані й непристойні думки, для збагачення мови, для орнаментальних прикрас і для облагородження мови. У тропях і фігурах виявляється творча індивідуальність автора. До тропів належать порівняння, метафора, метонімія, синекдоха, епітет, гіпербола, літота, оксюморон, перифраз, персоніфікація (*За Л. Мацько*).

65 Знайдіть у поданих реченнях тропи та стилістичні фігури.

1. Зима прийшла. Найкраща із новин, що вивела з новинного гіпнозу. Пухнасті лапки білих хуртовин лишили слід від кігтиків морозу. 2. Весна ось-ось прокльонеться у світ крізь місяцеву білу шкаралупу. Ще трохи, іще трішечки, ще мить, і гострий дзьобик вигляне бурульки. 4. Останні дні весни. Мужніють грози. Густа трава дощів росте із хмар. Мантачать блискавки лискучі коси і перезрілий скошують нектар. 5. Холодний травень. Ні весни, ні літа. Зелений сад доношує фату. Кричать уперто жовтороті гнізда і жадібно ковтають висоту. 6. Весна завжди в очікуванні літа, де кожна насінина — на розрив. Де вибухають ночі білим квітом. І все святе, про що б не говорив. 7. Навстіж хвїртка, відчинена в осінь, обіперлась на висохлий тин. По один бік — заплакана просинь, а по інший — туман золотий. 8. Пожовклий жовтень зжовує траву і запиває сивими дощами, зриває з крон розпечену листву й роздмухує вогонь серед гущавин. 9. Ще не зима, а осінь одцвіла. Злітає лист останній при дорозі. І в'є зелені гнізда омела, хоча про це ніхто її не просить. 10. Пора у вирій осені, пора! На синю просинь урізають квоту. Уже бряжчать ключі качиних зграй, що зачиняють небо для польоту (*Із творів М. Жайворона*).

66 Пригадайте, що таке перифрази. Замініть перифрази синонімами, уведіть їх у речення.

Мандрівний філософ, безсмертний полтавець, Кобзар, великий Каменяр, дочка Прометея, гірська орлиця, алхімік мудрих слів, сонячний кларнетист, чародій сміху, витязь молодії української поезії.

67 Працюймо в групах. Доберіть низку означень до поданих понять.

I група: свобода, щастя, мрія, подорож, школа.

II група: урок, довіра, Інтернет, телевізор, книжка.

68 Завершіть речення. Які засоби виразності в них використано?

1. Пам'ятай, що дружба — це насамперед ... 2. Важливим джерелом здоров'я є ... 3. Тільки той має право на успіх ... 4. Спорт є могутнім виховним чинником тоді, коли ... 5. Будь непримиренним до ...

- Одне з речень розгорніть у висловлення (обсяг — 5–7 речень).

Фігури риторичні — незвична побудова фрази або її частини задля експресивності виразу. Використання звукопису виправдане, якщо до нього вдаються задля створення цілісного образу, відповідного настрою:

Сіє сріблом сніговиця.
Спить сорока, спить синиця.
Соколята спатимуть.
Снігурі співатимуть.
Спіть, синочки, спочивайте,
Сни солодкі зустрічайте.

(О. Виженко)

69 Ознайомтеся з текстом. Які риторичні фігури використано в ньому? З якою метою? Висновки ілюструйте прикладами.

Ви чули таке слово, як «людина»? А «свобода»? Якщо ж поєднати ці два поняття, то виникне дуже непроста проблема: людина і свобода. Ось про це ми сьогодні й поговоримо.

Слово «свобода» дуже популярне. Щохвилини можна почути вирази: «права і свободи людини», «я вільна людина» тощо. А чи замислювалися ви коли-небудь, що саме означає ота «свобода», на кого вона поширюється і як її використовувати?

Конституції держав гарантують захист прав і свобод людини. Але водночас існує кримінальний кодекс, де чітко визначено, за які правопорушення караються позбавленням волі. Як бачимо, суспільство регламентує не саму свободу людини, а межі, у яких свобода може і повинна використовуватися.

Франклін Лінкольн колись сказав: «Свобода — це поняття дуже відносне, і тільки ти сам можеш вирішити, наскільки ти вільна людина». Відомо, що всі ми — істоти суспільні. Отже, живучи в певному колективі, індивід не може використовувати всю свободу в прямому розумінні цього слова, оскільки він може обмежити права і свободу іншої людини.

Людство вже давно дійшло цього висновку. І саме це зумовило появу правил етикету, функція яких — надати якнайбільше зручностей сусіду, інколи навіть і за власний рахунок.

Як бачимо, стовідсоткової свободи не існує. Її замінюють певні межі, у які кожен повинен втиснути свою поведінку. В іншому разі суспільство суворо покарає порушника. Суди, процеси, вироки — це і є регламентовані засоби покарання за порушення певних меж, спрямовані на те, щоб жоден індивід не намагався жити так, як він хоче, бо в більшості випадків таке життя заважатиме ближньому. Та, власне, хіба тільки ближньому? А собі?

Скажімо, учитель дає тобі домашнє завдання. Ти не виконуєш один раз, другий, третій... Що ж виходить? Будучи вільною людиною, відчуваючись такою, ти потроху втрачаєш волю, бо вже починаєш залежати від тих, в кого треба списати, від безлічі обставин... Ти самотужки собі зупиняєш процес навчання, просування вперед. Тебе все більше сковує страх. А хіба жити в страху — це свобода? Ти втрачаєш компетентність, повагу вчителя, друзів, батьків, заколисуєш свій інтелект, що, безперечно, негативно позначиться на твоєму майбутньому. Хіба не так? То яка ж це свобода?

Отже, свобода — то є узгоджені з громадськістю і самим собою вчинки, норми поведінки, мислення чи світогляду. Хтось живе у в'язниці і вважає себе вільним, а комусь для життя не вистачає всієї планети. Зрозуміло, що свобода для кожного є тим, що він собі уявляє, що і як він сприймає. Усі ми прагнемо щастя. Хто ж щасливий? Той, хто не дотримується законів, чи той, хто живе за всіма законами? (З журналу)

- Яку, на вашу думку, людину можна назвати щасливою?
- Проаналізуйте мовлення своїх однокласників. Які риторичні фігури вони використовують для доведення власних думок? Чи завжди це комунікативно доречно?

СПІЛКУВАННЯ

70 Розкажіть, що означає свобода для вас.

Домашнє завдання

71 Підготуйте промову на одну з пропонованих тем. Доведіть чи спростуйте думку.

1. Рівень інтелігентності має вимірюватися рівнем порядності (*П. Загребельний*).
2. Егоїзм заважає людині піклуватися про себе розумно (*В. Голубородько*).
3. Найважливіше в житті цивілізованої людини — заощадити час (*Гр. Тютюнник*).

§ 10 МЕМОРІЯ ЯК СИСТЕМА УСНОГО ЗАПАМ'ЯТОВУВАННЯ ПРОМОВ

Буду я навчатись мови золотої

Пам'ять слабне, якщо її не тренувати (*Цицерон*).

Меморія (лат. *memoria* — пам'ять) — розділ риторики, призначення якого — допомогти ораторові запам'ятати зміст промови, щоб не розгубити не тільки фактичну інформацію, а й образність, цікаві деталі. Його можна назвати тренуванням пам'яті.

«Ефект рамки», або **«закон межі»**, — це положення, згідно з яким найкраще запам'ятовується початок і кінець промови.

Пам'ять — важливий чинник у діяльності всіх учасників спілкування: оратора й аудиторії. Оратор, виголошуючи промову, користується пам'яттю для відтворення підготовленої інформації та прогнозованих засобів її представлення перед аудиторією. Аудиторія ж сприймає та запам'ятовує те, що проголошує оратор, задля усвідомлення, планування власних дій унаслідок почутого.

Успішні оратори використовують **мнемотехнічний і асоціативний способи запам'ятовування**. Запам'ятовування передбачає інтелектуальне оброблення інформації: це групування, класифікація, структурування, систематизація матеріалу.

За дослідженнями психологів, людина використовує не більше 10 % природжених можливостей своєї пам'яті, а решту 90 % втрачає, оскільки порушуються природні закони запам'ятовування. Отже, оратор має володіти такими **законами запам'ятовування**: **закон враження**, що скеровує на отримання глибокого враження від того, що людина хоче запам'ятати; **закон повторення** полягає в поверненні до матеріалу промови кілька разів із різною метою; **закон асоціації** ґрунтується на пошуку аналогій і є гарним способом запам'ятовування точних фактів, дат у тексті промови.

У запам'ятовуванні мовного матеріалу важливою є семантична пам'ять. **Семантична пам'ять** містить слова, позначені ними символи, їх смисл, референти (тобто речі, назвами яких вони слугують) і правила поводження з ними. У семантичній пам'яті зберігаються речі, що не пов'язані з певним часом чи місцем, а являють собою факти. А відомості про вигляд речей, час і місце їх перебування зберігає **епізодична пам'ять**, що містить різні біографічні дані, однак інформація в ній досить легко може стати недоступною, оскільки постійно оновлюється. Отже, епізодична пам'ять перебуває в стані постійних змін, а семантична пам'ять змінюється рідше.

Види пам'яті:

- **зорова** (пов'язана зі збереженням і відтворенням зорових образів);
- **слухова** (гарне запам'ятовування й точне відтворення інформації, сприйнятої слухом);
- **моторна** (запам'ятовування, збереження, а за необхідності й відтворення з достатньою точністю різних рухів);
- **емоційна** (зберігає переживання);
- **логічна** (формується в процесі навчання на базі другої сигнальної системи: результат інтелектуальних можливостей людини).

Учені радять ораторові враховувати таку психологічну закономірність («ефект вільного простору пам'яті»): смислові центри промови тільки тоді добре сприймаються та запам'ятовуються, коли навколо них є «пусті зони», заповнені «несерйозним» змістом, що не потребує особливої уваги слухачів. Це повинен бути в прямому розумінні мовленнєвий відпочинок для слухачів (жарт, анекдот). Необхідно також дбати й про розвиток **емоційної пам'яті**, «пам'яті почуттів». Її ознака — це є швидкість запам'ятовування й відтворення.

Найважливіші функції пам'яті для формування риторичної особистості: накопичувати й тривалий час зберігати слова та граматичні конструкції; відбирати необхідні для висловлення думки синтаксичні схеми й наповнювати їх адекватними словами; розташовувати відібрані слова відповідно до характеру синтаксичної схеми; утримувати в пам'яті відібрані слова та відшукувати нові, необхідні для розгортання висловлення; утримувати в пам'яті логіку викладу матеріалу, загальну суть висловлення в стислій формі; утримувати в пам'яті необхідний і оптимальний для виступу обсяг матеріалу тощо.

Практикум**Принципи гарної пам'яті:**

- **паузування** (дає час на обдумування й оцінювання обставин);
- **розслаблення** (засіб придушення турботи, що перешкоджає концентрації уваги);
- **усвідомлення** (своєрідний ключ до вибіркової уваги та спостереження);
- **асоціація образів** (сприяє витягуванню інформації з пам'яті);
- **особистісні коментарі** (дає змогу залишити яскравий слід у пам'яті);
- **оцінювання матеріалу** за допомогою категорій, що стосуються способу зберігання інформації; перегляду й використання матеріалу (пришвидшує пригадування).

72 Прочитайте уривок із рекламного тексту одного з психологічних тренінгів пам'яті. Визначте методи викладу матеріалу й риторичні фігури, застосовані в тексті. Наскільки вони ефективні?

Для нейробіологів фраза «У мене погана пам'ять» звучить приблизно як «Мені ліньки сходити в спортзал, тому в мене мляві м'язи». А все тому, що пам'ять — це «м'яз», який можна «накачувати». А м'язи не бувають поганими чи гарними, бувають лише ліниві люди (*З інтернетних джерел*).

73 Ознайомтеся з порадами Ф. Прокоповича. Які з них ви застосовуєте?

Феофан Прокопович найкращим видом тренування пам'яті вважав постійне заучування текстів: 1) великий за обсягом текст доцільно вчити частинами; 2) яскраві слова й вирази, що випускаєте, забуваєте, потрібно повторити окремо; 3) краще вчити вголос, ніж мовчки; 4) для вивчення більш сприятлива рання пора або ж «інша, але тільки після того, як шлунок переварив їжу», оскільки «коли їжа переварена, то мозок світліє»; 5) обирайте зручне для вивчення місце, щоб не було ніяких перешкод; 6) для запам'ятовування важливе значення має розміщення доказів, якість написаного тексту тощо (*Поради з десятої книги циклу лекцій з риторики*).

- Які тексти ви заучуєте напам'ять? Якими прийомами запам'ятовування ви користуєтеся? Прочитайте напам'ять свій улюблений вірш.

СПІЛКУВАННЯ

74 Прокоментуйте одне з висловлень.

1. Пам'ять — це мідна дошка, покрита літерами, які непомітно згладжує час, якщо не відновлювати їх різцем (*Д. Локк*).

2. Пам'ять вибіркова (А. Адлер).
3. Пам'ять слабне, якщо її не тренувати (Цицерон).
4. Без пам'яті ми були б істотами миті. Наше минуле було б мертвим для майбутнього. Сьогоднішня незворотно зникає б у минулому (С. Рубінштейн).

Домашнє завдання

75 Використовуючи можливості бібліотеки та інтернетні ресурси, складіть для себе і своїх однокласників пам'ятку «Як розвивати пам'ять».

§ 11 АКЦІЯ. РИТОРИЧНА ТЕХНІКА

Буду я навчатись мови золотої

У будь-якій справі важливий початок. Скажімо, ви ж не почнете пекти пироги, не замісивши тіста? Така ж ситуація з промовами та презентаціями: щоб вдало виступити, потрібно правильно почати. Отже, із чого ви почнете готувати свою презентацію? Зі збору інформації, побудови плану майбутнього виступу... Все це, безсумнівно, важливо, але це не початок вашої роботи...

Акція (лат. actio — дія, дозвіл) є завершальним етапом ораторської дії, тобто виголошенням промови.

Модуляція (лат. modulatio — розмірність, гармонійність, від modulator — розмірюю) — зміна тональності, сили, ритму, звучності голосу.

Щоб ваш виступ дійсно мав успіх, вам передусім необхідно зрозуміти свого майбутнього слухача, стати з ним на один щабель, «влісти в його шкуру» і спробувати донести до нього інформацію його ж мовою. Ви погодитесь зі мною, якщо я скажу, що читати лекцію досвідченим лікарям, студентам-медикам і вагітним жінкам — це абсолютно різні речі? В кожному з цих випадків вам доведеться підлаштовуватись під аудиторію. В першому — ви можете сипати медичними термінами; у другому — багато чого пояснювати і стежити за тим, чи розуміє вас аудиторія; у третьому — доведеться викладати інформацію максимально простою мовою.

Публічний виступ — це якраз той випадок, коли перше враження має вирішальне значення. Варто враховувати очікування аудиторії стосовно вас самих, тематики і змісту вашого виступу, інакше половину аудиторії ви втратите, ще не почавши говорити.

Важливими також є місце і час проведення. На його успішність може вплинути навіть така дрібниця, як розташування меблів, мікрофону і проектора. Досвідчений лектор ураховує навіть час доби: вечірні виступи вимагають більше емоцій, а ранкові — логіки (з інтернетних ресурсів).

Практикум

76 Пригадайте свій вдалий або невдалий виступ. У першому випадку розкажіть про підготовку до нього та виголошення. У другому — проаналізуйте причини невдачі.

Найпоширеніші мовні помилки, яких необхідно уникати ораторові

1. Неправильний наголос. Іноді від наголосу може залежати й семантика (значення) слова.
2. Неправильна вимова окремих звуків.
3. Неправильне вживання слів за семантикою (значенням). Оскільки основною одиницею мови є слово, то лексику із цього погляду можна поділити на два типи: слова з прямим значенням (так звана автологічна лексика); слова з переносним значенням (так звані тропи).
4. Невміння розрізняти окремі морфеми в слові (наприклад, префікси).
5. Вживання дієслова-зв'язки буде (майбутній час) у контексті теперішнього часу.
6. Вживання *це* для зв'язки перед словами *який, котрий, коли, де*.
7. Тавтологія — повторення спільнокореневих слів.
8. Використання плеоназмів (зайве дублювання слів спільного значення).
9. Слова-паразити *ну, скажімо, зрозуміло* тощо.
10. Невміння враховувати стилістичне (емоційне) забарвлення слова (фрази).

Кращою похвалою ораторові буде, якщо кожний, хто чув його промову, скаже собі: «Але я сам так думав, він лише висловив те, що я відчував»
(Ежен Віолле-ле-Дюк).

77 Ознайомтеся з текстом. Визначте його стиль, тип мовлення. Законспекуйте.

Яким би гарним не був голос, але якщо це один і той самий, то він досить швидко втомлює слухачів. Тому не варто безперервно говорити більше 40 хв, а краще — до 20–30 хв.

Готуючись до виступу, доцільно наперед уявити його звучання. Можна потренуватися перед дзеркалом, щоб побачити свій вигляд. Це треба робити ще й тому, що навіть майстерно написаний текст не завжди добре «лягає» на звучання.

Перед початком роботи над інтонуванням тексту треба «освіжити» в пам'яті його зміст.

Готуючись до останнього етапу — виголошення промови (акції), доцільно продумати, якими можуть бути рухи і жести. Якщо рухів буде багато і неадекватних, то у слухачів складеться враження, що промовець розгублений, метушливий. Якщо, навпаки, їх буде дуже мало і знову ж неадекватних, то промовець здаватиметься переляканим, невпевненим у собі. Краще буде, якщо промовець наперед продумає кілька «рятівних» рухів, позу, додатковий предмет (ручку, аркуш, указку, папку тощо), який можна буде взяти, щоб знайти місце рукам, добре до всього цього гарну форму й ці дії запам'ятає.

Надмірне хвилювання перед відповідальною промовою чи дуже важливими для промовця слухачами може перейти в переляк і зашкодити не тільки виголошенню промови, а й здоров'ю промовця (холодок у грудях, оніміння рук, нестача повітря, все забувається, тексту не бачиш).

Запобігати таким небажаним явищам можна, добре готуючись до кожного виступу, а також займаючись психологічним тренінгом і технікою дихання та мовлення. Глибокі знання того, про що говорить промовець, дають йому впевненість у собі.

Значною вадою під час виголошення промови, виступу може стати однотонність звучання. Для того щоб уникати однотонності звучання, промовець ще на етапі елокуції має добирати влучний і образний мовний матеріал, шукати свої, незвичні прийоми поєднання слів і виразів, часом епатажні, вигадливі звороти, в результаті чого його мовлення набуватиме оригінальних ознак. Неабияке значення в подоланні одноманітності звучання мають навички володіння модуляцією власного голосу (За Л. Мацько, О. Мацько).

78 Прочитайте текст. Доберіть до нього заголовок. Визначте стиль і тип мовлення.

Ця вправа є однією з найпопулярніших та ефективних для розвитку дикції. Покласти за щоку невеликі предмети (горішки, цукерки, камінці) й намагатися говорити так, ніби в роті нічого немає. Спочатку мовлення буде нерозбірливим, але через напруження м'язів артикуляторних органів нерозбірливість можна подолати. У цьому й полягає тренування. Людина поступово звикає говорити, напружуючи артикуляторні м'язи, і ця звичка зберігається в повсякденному мовленні (За О. Гойхманом, Т. Надєїною).

- Виконайте пропонувану в тексті вправу. Розкажіть, які ще вправи для тренування дикції ви знаєте. Спробуйте виконати їх.

Модуляції голосу —
найпрекрасніша з усіх
чарівностей красномовства.
Це музика мовлення
(Леонардо да Вінчі).

Зайві жести — це сміття. Гра
актора, переобтяжена багатьма
жестами, подібна до малюнка,
зробленого на брудному аркуші
паперу... Нехай кожний актор
передовсім приборкає свої
жести настільки, щоб не вони
володіли ним, а він — ними
(К. Станіславський).

- Назвіть людину (письменника, політика, діяча культури, журналіста), яка, на вашу думку, наділена даром слова. Які особливості мовлення цієї людини вам імпонують?

79 Промовте слова: *веселий, добре, сонце, змія, знаєш* так, щоб вимовою їх передати: 1) радість, 2) тривогу, 3) схвильованість, 4) відчай, 5) розчарування.

80 Прочитайте вірш, дотримуючись чіткої артикуляції звуків.

Ніхто й ніщо не похитне
Моеї віри в Україну...
Хай світла доля обмине
Мій дім; зневажать хай мене
У ріднім краї... До загину
В душі палатиме одне:
Люблю і вірю в Україну!

(І. Низовий)

- Визначте головну думку вірша. Сформулюйте її. Назвіть інші твори художньої літератури, що відображають порушену проблему. Які шляхи розв'язання її ви бачите?

СПІЛКУВАННЯ

СКОРОМОВКИ

1. Чом чорне чорнило чорнить чорний рядок.
2. Годувала гава гавенят на ганку, готувала в горщику гарну запіканку.
3. Босий хлопець сіно косить, роса росить ноги босі.
4. Дзижчить над житом жвавий жук, бо жовтий він вдягнув кожух.

81 Існує сила-силенна технік, які допомагають установити зоровий контакт з аудиторією. Одні з них дієві, інші — досить сумнівні.

Ефективною є методика секторів. Уявно розділіть аудиторію на 9 секторів, і на кожен сектор дивіться почергово, намагайтесь переміщати погляд хаотично, без чіткої схеми. Не обділяйте увагою крайні точки аудиторії та людей, що сидять до вас найближче. Щоб весь час не вертати головою або корпусом, займіть положення з максимально широким кутом огляду. У дуже великій аудиторії ви можете злегка повертатись корпусом до певної групи слухачів. Цей контакт можна назвати «серцем до серця». Існує й такий прийом: час від часу повільно «малюйте очима цифру 8, що наче лежить горизонтально на рівні очей слухачів, які перебувають у залі. Використовуючи методику секторів або прийом вісімки, підготуйте виступ на одну з тем.

1. Успіх — це здатність крокувати від однієї невдачі до іншої, не втрачаючи ентузіазму (В. Черчилль).
2. Усе в наших руках, через те їх не можна опускати (Коко Шанель).

Домашнє завдання

82 Відредагуйте кальковані конструкції.

Вірно сказано; піднімати проблему; з одної сторони; називати по імені; у першу чергу; постійно діюча виставка; їх керівник; не виключено, що...; факт на лице; тим більше; по крайній мірі; у той час як; підростаюче покоління; співпадати; по хворобі; співставимо; давайте працювати; переверніть сторінку; біля ста чоловік; відповідає дійсності; пред'являти претензії; пред'являти квиток; пред'являти рахунок; запобігати помилок; існуюче законодавство; існуючі ціни; існуючі думки; існуючий у природі; по запрошенню; музей під відкритим небом; підписка на газети.

§ 12 ЕРИСТИКА ЯК МИСТЕЦТВО СУПЕРЕЧКИ. ЕТИКА ПОЛЕМІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ

Буду я навчатись мови золотої

Диспут — це завжди публічна **суперечка**;

- предметом диспуту є наукове або суспільно важливе питання;
- організаційні форми диспуту можуть бути різноманітними: обговорення дисертації, публічний захист тез тощо;
- на відміну від дискусії, диспут не тільки з'ясовує підстави, а й виявляє позиції сперечальників.

Термін **еристика** (гр.) означає «мистецтво сперечатися, полемізувати». У Стародавній Греції мистецтво суперечки охороняли богині Ериди, яких називали богинями спору. Ерид було дві, бо греки розмежовували суперечку конструктивну, спрямовану на досягнення істини, і суперечку конфліктну, мета якої не з'ясування істини, а боротьба з опонентом і перемога в цій боротьбі — агоне, (звідси й слово «агонія» — боротьба зі смертю). Суперечку заради істини вони називали діалектичною, а спір заради перемоги, агональний спір — еристичною суперечкою.

Будь-яка суперечка передбачає зіткнення думок або позицій. Кожна сторона активно обстоює свою думку та намагається розкритикувати міркування супротивника. Якщо немає такого зіткнення думок, то немає й самого спору, а є якась інша форма комунікації: наприклад, проповідь, молитва, лекція, доповідь не є суперечками. Якщо аргументація з якогось питання спрямована на людей, які нейтрально або позитивно (тобто некритично) ставляться до неї, то немає ніяких підстав уважати цю комунікативну ситуацію суперечкою.

Практикум

Пропонент — це той, хто висуває, обстоює деяку тезу. Без пропонента не може бути ані спору, ані аргументативного процесу, оскільки спірні питання не виникають самі собою, вони повинні бути кимось сформульовані й поставлені на обговорення. Пропонент може висловлювати власну думку або представляти колективну позицію з того чи того питання.

Опонент — другий обов'язковий учасник суперечки. Це той, хто заперечує, піддає сумніву істинність або слушність тези, яку висунув пропонент. Опонент може безпосередньо брати участь у спорі. Але може бути й така ситуація, коли опонент безпосередньо не бере участі в аргументативному процесі.

83 Прочитайте текст. Визначте його основну думку. Користуючись матеріалом тексту, визначте, яких вимог треба додержуватися під час дискусії. Запишіть їх.

Під час дискусії потрібно швидко визначити головну проблему й зосередити зусилля на її розв'язанні. Досвід показує, що в дискусії варто керуватися правилом: «Поступись опонентові всім, чим можна поступитись, і не стверджуй нічого такого, чого не можеш довести». Якщо ви хочете переконати слухачів у правильності того, що говорите, то не досить буде сказати «це так і ось так». Не думайте, що люди повірять вам лише тому, що ви їм про це будете говорити. Щоб їх переконати, треба неодмінно аргументувати свої міркування, подати докази. Одним із видів доказу є покликання на авторитет, адже більшість знань нам опосередковано передали люди, які були або є фахівцями у тій чи тій галузі. Щоб доказ був переконливим, треба назвати ім'я та прізвище авторитетної людини, на яку покликаєтесь. Замало сказати: «Багато визначних учених вважають, що...»

Щоб вплинути на аудиторію, промовець має бути впевненим у своїх силах, уміти завойовувати повагу слухачів своїм виступом. Його мова має свідчити про те, що він досконало знає свій предмет і добре підготувався до виступу.

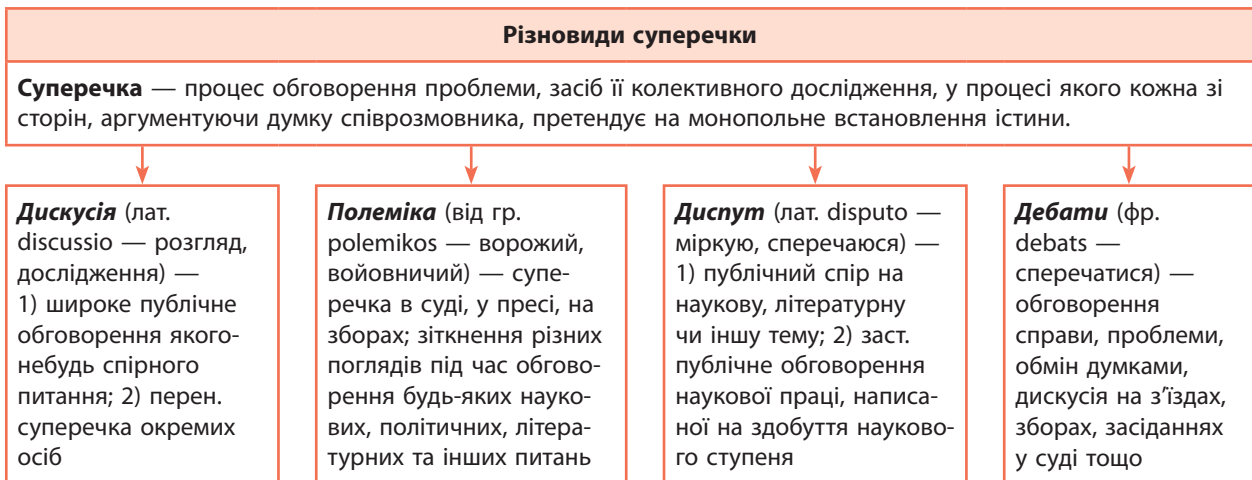
Початок виступу має вирішальне значення для створення в слухачів приємного враження. Жести і міміка повинні бути невимушеними, а темп мовлення ні монотонним, ні надто швидким.

Найбільш складне в суперечці не стільки захищати власну позицію, скільки мати про неї чітке уявлення (*Андре Моруа*).

Запальна дискусія закінчилася. Ваші аргументи перемогли, більшість учасників дискусії з вами погодилися. Аргументи іншої сторони були відкинуті. Поставте себе на місце опонента. Подбайте про те, щоб ваш супротивник після дискусії не залишився самотнім, щоб він не відчував озлобленості й гіркоти поразки. Запам'ятайте, що там, де один тріумфує, у другого виникає неприємне відчуття програної справи. Натомість там, де ніхто не поводить, як переможець, ніхто не відчуває себе переможеним (*За Іржі Томаном*).

- Чи вступали ви в дискусію? Чим це закінчилося? Що допомогло (завадило) вам перемогти в дискусії?
- Які поради вам запам'яталися найкраще?

84 Розгляньте схему й розкажіть про суперечку та її види.

Ніколи не треба дискутувати чи сперечатися з приводу тем, понять, що є аксіомами й не потребують доведення. Доцільно обирати теми, що «потребують роботи думки» (*Аристотель*).

85 Прочитайте текст. Визначте стиль і тип мовлення. Доведіть свою думку. Випишіть ключові слова з тексту й обґрунтуйте їх роль у розкритті змісту. Сформулюйте запитання для однокласників за змістом прочитаного.

Слово «полеміка» прийшло з давньогрецької мови (polemikos перекладається як войовничий, ворожий). Справді, на відміну від дискусії, у полеміці наявне змагання, боротьба, є певний ступінь войовничості та ворожості, що зумовлено метою, яку визначили учасники полеміки.

Саме тому у свідомості більшості людей полеміка асоціюється з комунікативним актом, що називається гострим сперечанням. Полеміка — вид суперечки, у межах якої основні зусилля сторін спрямовані на ствердження (перемогу) своєї позиції відносно предмета, що обговорюється. Диференційними ознаками полеміки є такі: основне для пропонентів — ствердження своєї позиції; пропоненти більше,

ПРАВИЛА ВЕДЕННЯ СУПЕРЕЧКИ

Мета суперечки — змусити супротивника думати так, як ви. Угамуйте хвилювання, страх. Будьте готові **з'ясувати проблеми, а не стосунки з людьми**.

Не підмінюйте тему суперечки й не дозволяйте опоненту це робити.

На початку розмови домовтеся про метамову (терміни, дефініції, поняття, категорії, класифікації, джерела тощо).

Не намагайтеся все заперечувати, використовуйте прийом умовного схвалення. Уникайте суперечок про те, чого добре не знаєте.

Не соромтеся попросити вибачення, перепросити.

Не забувайте про аудиторію, залучайте її до паритету, але дуже шанобливо.

Намагайтеся основні положення, поняття повторити в різних контекстах кілька разів, щоб ваша позиція запам'яталась і закріпилась.

Головним у діалогічному спілкуванні є тези й аргументи. Аргументація має будуватися на причинно-наслідкових зв'язках і законах формальної логіки.

Найкращими аргументами в суперечці є доказові положення, точні факти й цифри, конкретні явища, події.

Завжди починайте розмову якомога приємнішим, спокійнішим і тихішим тоном, щоб завжди відчували, що є можливість підвищення тону, але ніколи не зривайтеся на крик, бо смішно виглядатимете в очах присутніх.

Продумайте тактику відступу, відкладання на потім — на випадок неспіху чи поразки.

ніж у дискусії, вільні у виборі засобів суперечки, її стратегії й тактики. У полеміці допускають використання більшої кількості некоректних прийомів, таких, як захоплення ініціативи, раптовість у використанні доказів, навіть і психологічних, нав'язування свого сценарію суперечки тощо.

Зміст поняття полемічна майстерність включає знання предмета суперечки та її різновидів, дотримання основних вимог культури суперечки, вміння доводити висунуту тезу і спростовувати думку опонента за допомогою вагомих аргументів, використовувати полемічні прийоми й протистояти прийомам противника.

Отже, полеміка — це наука переконувати, яка вчить підкріплювати думки неспростовними і незаперечними доказами, науковими аргументами.

У діловому спілкуванні полеміка почасти виникає спонтанно, до того ж у ній можуть одночасно брати участь кілька осіб, які мають свою думку. Якщо ніхто не візьме на себе роль організатора обговорення, воно може перетворитися на звичайну сварку.

Певний порядок ведення полеміки дисциплінує її учасників, дозволяє знайти істину в суперечці. Зазвичай полеміка проводиться в такій послідовності:

1. Ведучий називає тему обговорення, представляє його учасників.
2. Виступ першого опонента з переконливою промовою.
3. Запитання до нього.
4. Виступ другого опонента зі спростуванням або запереченням.
5. Запитання до нього.
6. Заключний виступ першого опонента.
7. Переконливий виступ другого опонента.
8. Запитання до нього.
9. Виступ першого опонента зі спростуванням чи запереченням.
10. Запитання до нього.
11. Заключний виступ другого опонента.
12. Оцінка експертами обґрунтованості позицій кожного опонента.
13. Ведучий підсумовує обговорення.

І не забувайте, що перевага в полеміці виявляється на боці того, хто не тільки глибше і всебічно ознайомлює із проблемою, а й протистоїть хитроцям і забороненим прийомам, тобто володіє культурою ведення полеміки (*З посібника «Риторика»*).

- Чи доводилося вам брати участь у полеміці? Чи виникали у вас труднощі в обстоюванні власних думок?
- Які засоби використовують полемісти, прагнучи довести правильність висунутих тверджень і переконати в цьому опонента?
- Чому, на вашу думку, саме такий сценарій проведення полеміки сприятиме ефективному обговоренню проблеми й винайденню спільного для обох сторін рішення?

86 Прочитайте подані нижче поради. Додайте 2–3 поради для полемістів-початківців.

ПАМ'ЯТКА ПОЛЕМІСТА

1. Умій слухати співрозмовника.
2. Не підміняй аргументи емоціями.
3. Підтверджуй свої висновки точними й образними аргументами.
4. Умій говорити зрозуміло й доступно.
5. Не втрачай предмет суперечки в процесі обговорення.
6. Поважай погляди й переконання опонента.
7. Говори спокійно й у дружньому тоні.
8. Займай тверду позицію.
9. Не поспішай визнати себе переможеним.

Той, хто заперечує мені, пробу-
джує в мене не гнів, а увагу. Мене
вабить співрозмовник, який су-
перечить мені й тим самим учить
мене. Загальною справою і його,
і моєю має бути істина
(Мішель де Монтень).

87 У чому, на вашу думку, полягає цінність суперечки? На якій особливості суперечки акцентовано в словах Б. Шоу?

Якщо ви маєте одне яблуко і я одне, то під час обміну ними і у вас, і в мене залишиться по одному яблуку; але якщо у вас є одна ідея, а в мене інша, і ми обмінюємося ними, то внаслідок такого обміну в кожного з нас буде по дві ідеї.

СПІЛКУВАННЯ

88 Підготуйте й проведіть дискусію на одну з тем (формат проведення оберіть самостійно).

1. Інтелігентність — це риса успадкована чи набута?
2. Чи потрібно боротися з жаргонізмами?

Домашнє завдання

89 Напишіть есе «Істина народжується в суперечці» (Сократ).

З ІСТОРІЇ РИТОРИКИ Й ОРАТОРСЬКОГО МИСТЕЦТВА

§ 13

ВИДАТНІ ОРАТОРИ ДАВНЬОЇ ГРЕЦІЇ І ДАВНЬОГО РИМУ

Буду я навчатись мови золотої

Найкраще, що ми отримуємо від історії,— це ентузіазм, який вона запалює в нас
(Й. В. Гете).

Слово є великий властелин..., воно може й страху нагнати, і журбу знищити, і радість вселити, і співчуття пробудити (Горгій).

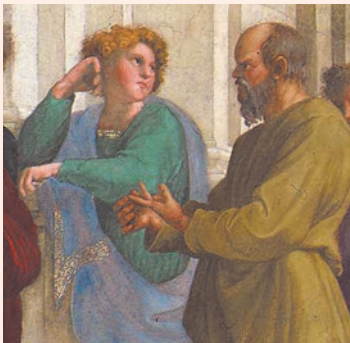
Дізнайтесь більше про давньогрецьких риторів

Батьківщиною риторики вважають Стародавню Грецію, де вона була мистецтвом і творчістю, вагомим складником суспільного життя. Її величали «Царицею всіх мистецтв».

Риторика Стародавньої Греції виникла в V–IV ст. до н. е., склалася в систему в III–II ст. до н. е. Риторика в античні часи — провідний предмет усякої освіти — виховувала громадянина-патріота, який майстерно володів зброєю усного переконливого слова в ім'я істини, добра, краси. Античні греки поділяли риторику на три галузі: судову, політичну й урочисту. У Стародавній Греції той, хто звертався з позовом до суду, мав виголосити звинувачувальну або захисну промову сам. Той, кого звинувачували, також повинен захищатися сам. Великої уваги надавали не лише добору переконливих доказів, а й умінню такі докази подати. Вигравав той, хто краще володів словом. Верховним органом влади в античних містах-державках було Народне зібрання, виступаючи там, політики зверталися безпосередньо до народу. Щоб привернути народ (демос) на свій бік, потрібно було говорити переконливо. Також кожному громадянину доводилося часто виступати на різноманітних багатолюдних святкуваннях, дружніх зустрічах, поминках. За таких умов красномовство виявилось необхідним усім.

Суспільна атмосфера була поштовхом для зародження риторики. Тому й з'явилися платні вчителі — софісти, що належали до Афінської школи філософів-просвітителів. Вони майстерно володіли всіма формами ораторського мовлення, законами логіки, мистецтвом полеміки, умінням впливати на аудиторію, підкреслювали силу й велич Слова. У часи софістів риторика — справжня цариця всіх наук. Нею займалися найосвіченіші люди того часу, наприклад давньогрецький поет, лікар, філософ Емпедокл заклав основи риторики як науки про красномовство. Софісти приділяли увагу і практиці, і теорії риторики. Мета оратора, за їхніми словами, не розкриття істини, а переконливість, завдання — слабке зробити сильним. На основі практичної риторики як різновид творчості сформувалася художня риторика. Софісти створили теорію риторики. Найвидатнішим ритором-софістом був Горгій, який, удосконаливши теорію організаторського мистецтва, першим ознайомив із нею Афіни.

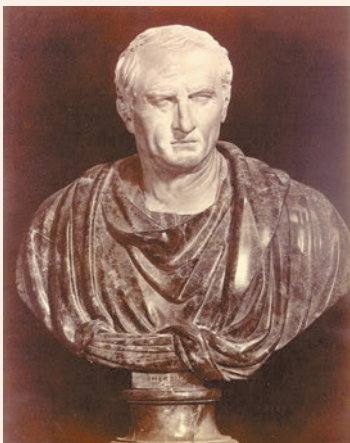
Проти позицій софістів щодо відносності істини виступив **Сократ** (469–399 рр. до н. е.), який свої бесіди будував у формі за-

Сократ і молодий Ксенофонт
(деталь фрески Рафаеля
«Афінська школа»
у Ватикані)

Платон та Аристотель
(деталь фрески Рафаеля
«Афінська школа»
у Ватикані)

Цицерон

питань і відповідей. Для нього абсолютна істина була вищою за людські судження і трактувалася як міра всіх речей. Осуджуючи софістів за намагання силою слова переконувати слухачів у чому завгодно, він наполягав, що неприпустимо брати плату за уроки красномовства, стверджуючи, що продавати мудрість однаково, що продавати красу. Працюючи зі своїми учнями й дискутуючи з опонентами, спочатку він робив вигляд, що нічого не знає, і просив просвітити його. Потім послідовно ставив своєму співрозмовникові запитання доти, доки той не починав суперечити самому собі й переконувався, що нічого не розуміє. Такий метод пізніше був названий сократівською іронією. Основною метою бесід Сократ уважав виховання в молоді кращих моральних якостей, зокрема добродетності, правдивості.

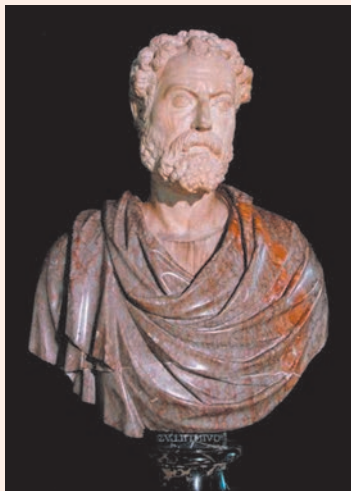
Учень Сократа **Платон** (428–347 рр. до н. е.) не вважав софістів справжніми мудрецами, протиставляючи їхній діяльності істинне красномовство, засноване на знанні істини. Він створив власну теорію красномовства, найціннішою ідеєю якої була ідея впливу на людську душу: «Красномовність — майстер переконання; у цьому вся її сутність».

Його думки про ораторське мистецтво блискуче розвивав **Аристотель** (384–322 рр. до н. е.), який створив загальну теорію красномовства. Він обстоював думку про те, що риторика може використовуватися у будь-якій сфері життя. Аристотель заснував в Афінах власну школу — ліцей. Зранку в школі викладали філософію, а після обіду — риторику. Аристотель виділяв три способи переконання: логічний, емоційний, етичний; розрізняв такі види ораторського мистецтва: діалектику — мистецтво сперечатися задля встановлення істини; еристику — мистецтво будь-що перемогти в суперечці; софістику — намагання досягти перемоги в суперечці шляхом навмисного використання недостовірних доказів.

До нас дійшло понад 60 промов **Демосфена** (384–322 рр. до н. е.), у яких розкрито майстерність політичної промови. Оратор досяг вершин ораторського мистецтва, подолавши серйозні фізичні вади. Усі його промови — результат тривалої праці. Він був найкращим ритором Давньої Греції. Сучасники зазначали, що силу його слова можна порівняти хіба що з вихором чи блискавкою. Найвідомішими є політичні промови Демосфена, виголошені проти македонського царя Філіпа, який намагався позбавити Афіни самостійності. На Демосфенових промовах училися цілі покоління античних ораторів.

З утратою Давньою Грецією самостійності й установленням македонського панування ораторське мистецтво не загинуло. У III ст. до н. е.— I ст. н. е. **риторика** переживає своє друге піднесення — уже **в Римі**.

Промови Демосфена брав за взірць один із найславніших давньоримських ораторів Марк Туллій **Цицерон** (106–42 рр. до н. е.), якого вважають батьком **римської риторики**, бо на основі багатого досвіду йому вдалося створити власну теорію красномовства. Якщо такі філософи, як Сократ і Платон, не вважали риторику самостійною наукою, а ритори (зокрема Демосфен) обстоювали протилежне, то Цицерон запропонував компромісний варіант: риторика — це істинна наука, що є практичною й корисною

Квінтіліан

систематизацією ораторського досвіду. Ідеальним оратором він уважав людину високої культури, яка знає історію, філософію, літературу, юриспруденцію, може володіти аудиторією, примушувати людей сміятися або плакати. Він визначав також, що ритор має бути патріотом, громадянином, який живе ідеалами держави й народу. Цицерон виголосив понад 100 промов, із них тексти 57 промов збереглися до нашого часу, з-поміж яких найвідоміші твори «Про оратора», «Брут, або Про відомих ораторів». Він зазначав, що успіх оратора залежить від освіти, природного дару й спеціальних вправ.

Марк Фабій **Квінтіліан** створив оригінальну систему навчання риторики, а також підготував 12 книг «Риторичні настанови». Відомими на той час римськими ораторами були також Гай Саллюстій Кріпс, Сенека Луцій Антей, Пліній Молодший. Риторичні, або риторські, школи виникли в останні століття республіканського періоду Риму (кінець II–I ст. до н. е.). До риторичної школи приймали після граматичної, де юнаки опановували латинську й грецьку мови (За А. Нікітіною).

Практикум

90 Складіть за теоретичним матеріалом таблицю. Сформулюйте за змістом тексту 5–7 запитань до своїх однокласників.

ІСТОРИЯ КРАСНОМОВСТВА

Період	Представники	Основні здобутки

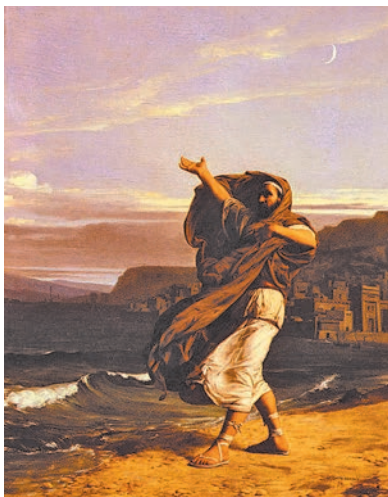
91 Прочитайте текст. Визначте його тему й головну думку.

...Демосфену довелося взятися за красномовство випадково. Тільки для того, щоб повернути собі майно. Його перший виступ народ зустрів невдоволеними вигуками й насмішками над безглуздою побудовою виступу: періоди видались заплутаними, а докази надто неприродними... До того ж, кажуть, додавалась деяка слабкість голосу, нечітка вимова й уривчасте дихання, що створювало паузи...

Він влаштував під землею помешкання й щоденно спускався туди відпрацьовувати сценічні прийоми та зміцнювати голос. А нерідко проводив два-три місяці поспіль, поголивши півголови, щоб від сорому неможливо було з'явитися на люди, навіть якщо дуже захочеться...

Нечітку, шепеляву вимову Демосфен виправляв тим, що, набравши в рот камінців, старався ясно й виразно читати уривки поезій. Голос свій зміцнював тим, що розмовляв під час бігу або підіймаючись на гору. Виголошував вірші чи якісь речення, не переводячи подиху. Вдома в нього було велике дзеркало, стоячи перед яким він виконував свої вправи (За В. Чемерисом).

- Чи доводилося вам виступати публічно? Які труднощі виникали? Яких знань вам бракувало?

Демосфен, що вправляється в ораторському мистецтві. Художник Жан Леконт дю Нуї

- Чи згодні ви з класичним висловом: «Поетами народжуються — ораторами стають»?
- Чому, на вашу думку, перський учений, лікар Авіценна говорив: «Три зброї є у лікаря: слово, рослина, ніж»?

СПІЛКУВАННЯ

92 Працюймо в групах. Об'єднайтесь у мікрогрупи відповідно до запропонованих для обговорення тем: «Риторика Давньої Греції в іменах», «Риторика Давнього Риму в іменах». Підготуйтеся до виступу (тривалість — не менше 5 хв).

Домашнє завдання

93 Виконайте одне із завдань.

А За поданим у вправі 91 зразком підготуйте повідомлення про одного з видатних давньоримських риторів.

Б Укладіть збірку афоризмів видатних риторів аналізованого вами періоду.

§ 14 ОРАТОРСЬКЕ МИСТЕЦТВО В УКРАЇНІ

Буду я навчатись мови золотої

Українська національна риторика як художня ораторська проза (XVI–XVIII ст.) розвивається в часи національного риторичного Ренесансу. Її джерелами були народний золотослів, народна етика й естетика слова. На формування української риторики вплинули праці Аристотеля, Діонісія Галікарнаського, Горація, Цицерона, Квінтіліана, анонімні «Риторика до Гереннія», «Про високе...».

Українське ораторське мистецтво розвивалося на церковних кафедрах, в університетах, судах. Найбільш відомими ораторами були перший Київський **митрополит Іларіон** (XI ст.) (найвідоміша з його праць — проповідь «Слово про закон і благодать», де стверджено визначну роль Русі-України та обстоюється її право на самостійність та **Кирило Туровський** (XI ст.) — автор багатьох піднесених величальних промов, блискучий оратор, представник урочистого й учительського красномовства, творець величальних похвал (наприклад, «Слово в новий тиждень після Пасхи»). У своїх працях ритор окреслює роль проповідника, оратора.

Видатним українським полемістом кінця XVI — початку XVII ст. був **Іван Вишенський**. Для творів Івана Вишенського характерними є такі риси індивідуального стилю: простота і ясність викладу; «момент присутності», що створює «імітацію діалогу»; емоційність, експресія, котра досягається за рахунок «допиту» опонента, внутрішньої незгоди з ним, запальності, звинувачень; використання біблейних мотивів, образів, міфів, притч; градація; використання

Наприкінці XVI ст. І. Вишенський упорядкував 10 своїх творів у «Книжицю», до якої, крім «Викриття диявола-миродержця», входили також «Послання князю Василю», «Порада», «Послання до всіх, хто живе в землі Польській», «Послання до втеклих від православної віри єпископів», «Звещеніє краткоє о латинских прелестях», «Загадка філософам латинським», «Слід краткій» та «Новина».

Феофан Прокопович

Риторика Ф. Прокоповича має 10 частин: загальні настанови, про підбір доказів і про ампліфікацію, про розташування матеріалу, про мовно-стилістичне оформлення, про трактування почуттів, про метод писання історії і про листи, про судовий і дорадчий рід промов, про прикрашувальний вид промов, про священне красномовство, про пам'ять і виголошування.

анафор, епіфор, наскрізних висловів-рефренів; уживання яскравих неологізмів; риторичні оздоби полемічного письма — звертання, запитання, оклики; гротескно-сатиричне зображення дійсності, наявність карикатурних портретів.

У XVII ст. український релігійний і громадський діяч **Лазар Баранович** пише книгу «Меч духовний», де порівнює слово з козацькою шаблею. Слово розумілося як зброя, більше того — відбувалося освячення слова як духовної батьківщини. Обожнення слова спостерігається на всіх етапах української історії.

Далеко за межами України відома українська риторична школа Києво-Могилянської академії. Розквіт національного світського та духовного красномовства припадає на XVII–XVIII ст. На той час було видано близько 200 підручників з риторики, з-поміж них «Про ораторське мистецтво» Феофана Прокоповича. Випускники академії відзначалися високим рівнем професійної підготовки. Про це свідчила полілінгвістичність знань студентів: знали кілька живих і мертвих мов, складали орації, оди, поезії, пісні, розігрували театралізовані свята, користувались повагою як у себе в країні, так і за її межами. Вивчали «сім вільних наук»: граматику, піітику, риторіку, арифметику, геометрію, філософію, музику.

Іоанікій Галятовський, професор, ректор Київської колегії, склав підручник (перший друкований) «Наука або способ зложення казання», у якому розкрив зв'язок риторики з життям, із соціально-політичними та релігійними проблемами.

Феофан Прокопович — один із засновників стилю українського бароко. Володів багатьма мовами. У 1708–1709 рр. читав курс риторики в Києво-Могилянській академії. На його думку, риторика позбавлена свого специфічного предмета, охоплюючи всі предмети, які цікавлять людину й можуть бути об'єктом інших видів мистецтва. Мета риторики — навчити, як у промові за допомогою оволодіння мистецтвом красномовства дати відповіді на важливі запитання й переконати, що ці відповіді правильні. Описував такі функції риторики, як соціально-організаційну, культурно-освітню, одержання нових знань, збудження почуттів, громадської думки, вплив на них. Джерелом красномовства вважав природу, мистецтво (талант), освіту, тренування, наслідування. Ф. Прокопович засуджував стилістичні надмірності бароко, схоластику, пусте красномовство.

II пол. XIX ст. — час поступового занепаду риторики як науки про прозу. 1850–1917 рр.— національно-мовне гноблення, вигнання риторики з вищих і середніх навчальних закладів.

На жаль, пізніше розвиток риторики як науки загальмувався. Цьому було дві причини: одна стосувалася тільки України (щораз більші утиски українського слова, витіснення його з навчальних закладів), друга — загальна. У більшості пізніших підручників риторики основна увага зосереджена на патетичності викладу, а не на змісті публічних виступів, через що саме слово *риторика* набуло й іншого, негативного значення — «зовнішньо ефектне, але малозмістовне висловлення».

Незважаючи на звуження сфери вживання української мови, і в XIX ст. є зразки чудових за змістом і формою промов. Ще менш сприятливими для розвитку риторики були десятиліття більшо-

Взірцем українського ораторського мистецтва є промова Пантелеймона Куліша «Слово над гробом Шевченка», виголошена під час похорону Кобзаря.

вицької влади в Україні з повним партійним контролем над будь-якими масовими зібраннями. Справжній спалах ораторського мистецтва спостерігався в останні роки існування Радянського Союзу (1989–1991) з їх масовими мітингами та в перші роки незалежності України (1991–1994). Яскравими ораторами в той час виявили себе **Дмитро Павличко, В'ячеслав Чорновіл, Іван Драч, Володимир Яворівський, Анатолій Погрібний, Ліна Костенко** та інші.

Однією з особливостей українського менталітету є розуміння слова як духовної зброї (з посібника «Самостійна робота з риторики»).

Практикум

Випускник Києво-Могилянської академії мав володіти кількома мовами, трьома стилями мовлення: високим (видатним, поважним, піднесеним, великим), середнім (скромним, квітчастим, поміркованим, однорідним), низьким (простим, фамільярним).

Пошли мені святеє слово,
Святої правди голос новий!
І слово розумом святим
І оживи, і просвіти!
(Т. Шевченко)

94 Запропонуйте заголовок до тексту теоретичного матеріалу. Визначте головну думку. Дайте відповіді на запитання.

- У чому полягає внесок І. Вишенського в розвиток української риторики?
- Розкажіть про внесок Ф. Прокоповича в розвиток риторичної науки в Україні.
- Чому, на вашу думку, у Києво-Могилянській академії була приділена особлива увага риторичці?
- Як ви розумієте поняття духовності Слова для українців?

95 Прочитайте уривок із підручника білоруського майстра красномовності Сигізмунда Лауксмина «Практычнае красамоўства, або правілы рытарычнага мастацтва, якія неабходна ведаць для складання прамовы». Чи відрізняється позиція автора від позиції античних риторів, Ф. Прокоповича?

Сапраўды, красамоўства ёсць пэўная вартасць у дасканаласці чалавечай прыроды, яно настолькі карыснае для дзейнасці і маральнасці людзей, што без яго не толькі нішто правільна не можа здзяйсняцца ў дзяржаве, але нават само, здаецца, жыццё падтрымлівацца не можа.

96 Про які якості мови йдеться у висловленні? Як означені якості необхідно враховувати в підготовці виступів?

Мову чудову, глибинне і пружне слово, немов гостру зброю, дав нам народ. Дав цю мову і наказав свято оберігати її чистоту, збагачувати і відшліфовувати до блиску, до гостроти різьчої (П. Тичина).

СПІЛКУВАННЯ

97 У 2010 році в Україні вийшла книжка «Промови, що змінили світ». У виданні зібрано понад шістдесят найяскравіших виступів світових громадських діячів. Якби ви стали укладачем книжки «Промови, що змінили Україну», чиї виступи ви включили б до неї? Відповідь обгрунтуйте.

Домашнє завдання

98 Підготуйте, користуючись друкованими чи електронними джерелами, усне повідомлення про одного з видатних українських ораторів: Іоанна Златоуста, Іларіона Київського, Григорія Сковороду та ін.

ОСНОВИ ОРАТОРСЬКОГО МИСТЕЦТВА

§ 15

ВИДИ І ЖАНРИ ОРАТОРСЬКОГО МИСТЕЦТВА

Буду я навчатись мови золотої

Істинно красномовним є той, хто звичайні предмети виражає просто, великі — звеличено, а середні — помірно (Цицерон).

Аристотель виділив три основні роди (типи) промов: *судові, дорадчі та похвальні (епідейктичні)*, визначив мету: для дорадчих промов — це користь чи шкода, для судових — звинувачення чи виправдання, для похвальних — похвала або осуд. Аристотелеве вчення про три роди промов Цицерон розвинув і додав ще поняття про три види риторики, які виділив не за сферою і метою, а за якістю промов, мовним оформленням; на цій підставі пізніше сформувався вчення про три експресивні стилі: високий, середній (помірний) і низький.

ВИДИ І ЖАНРИ КРАСНОМОВСТВА

Види красномовства	Сфера застосування	Жанри красномовства
Академічне	шкільна (різних рівнів) та наукова аудиторія	наукова доповідь, наукове повідомлення, наукова лекція (вишівська та шкільна), реферат, виступ на семінарському занятті, науково-популярна (публічна) лекція, бесіда
Політичне	засоби масової інформації	політична промова, доповідь, виступ, інформація, огляд і бесіда
Судове	судочинство	звинувачувальна промова, захисна промова
Церковне	церковна сфера	проповіді, бесіди, напучення, коментування Біблії в практиці різноманітних християнських конфесій
Суспільно-побутове	повсякденне спілкування	ювілейні промови, вітальне слово, застільне слово (тост), надгробне (поминальне) слово

Практикум

99 До якого виду красномовства можна віднести ті чи ті звертання, з яких звичайно починається промова? Чи є з-поміж них формули, якими можна користуватись в різних аудиторіях?

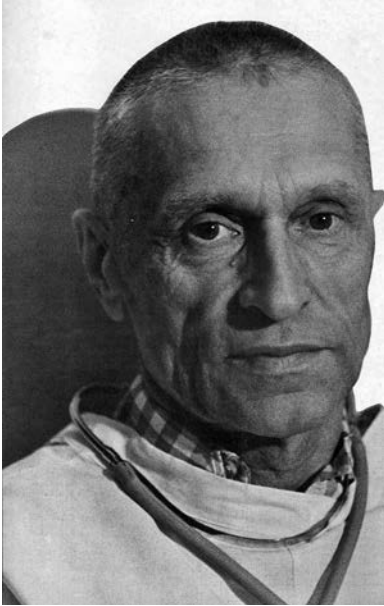
Усі жанри гарні, крім нудного (Вольтер).

Дорогі випускники! Високоповажні достойники! Колеги! Пані та панове! Шановні добродії! Брати і сестри! Шановні депутати! Шановна аудиторіє! Шановні пані та панове! Любі мої! Шановні колеги і друзі! Дорогі друзі! Шановне товариство! Вельмишановне зібрання!

100 До якого виду красномовства можуть належати промови з такими заголовками?

1. Мовленнєвий портрет сучасного старшокласника.
2. Якість сучасної освіти.
3. Концепт «доля» у творчості Ліни Костенко.
4. Останній дзвінок.
5. Слово про бабусю (дідуся).
6. Україна: слово про Незалежність.

101 З'ясуйте, до яких сфер красномовства належать подані тексти. Аргументуйте свій вибір. Спробуйте визначити, з якого приводу вони були складені й виголошені. Схарактеризуйте мовні особливості кожного з текстів.

1. Я вважаю, що моє життя вдалося. Якщо б була інша можливість його прожити, я б усе одно обрав цей шлях. Хоча спочатку хірургом я взагалі не збирався працювати. Однак саме ця справа зайняла 80 % моєї енергії. Можливо, якщо б я її спрямував на свої початкові цілі — природничі науки та кібернетику, то досяг би більшого. Але хірургія мене так захопила емоційно, що і зараз не відпускає. Вона зробила мене і щасливим, та й нещасливим водночас. Бо вже так людина створена, що щастя її тим і вимірюється, якщо в неї безхмарне щастя, то вона його ніколи не помічає. А якщо її життя побудоване на невдачах і зльотах, то людина вже розуміє ціну радощів. І ось та сама хірургія для мене і була цією діаграмою, так я відчув, що можу бути корисним людям. Але водночас медицина в мене викликає і постійне відчуття провини перед тими, кого не врятував (*М. Амосов*).

2. Я як представник відповідача у справі вважаю, що сторона позивача не довела жодної з обставин, на які вона посилалась у позові, а навпаки, досліджені в судових засіданнях докази свідчать про безпідставність і надуманість претензій позивача щодо предмета суперечки (*З інтернетних джерел*).

3. Наближається світла мить Воскресіння Господнього, яка щораз оновлює людину, нагадує про справжнє у круговерті минущого. Великдень — це свято, яке вчить мудрості. Не страхом недосконалості світу і власної гріховності, а відкриттям величчя самопожертви. Нині час очищення й подяки за те, що ми маємо, за те, що іноді здається таким звичайним, невід'ємним і постійним. Воскресіння — це символ і конкретний приклад водночас: як жити не для себе, як дарувати добро іншим, як побороти гординю й зрости духовно.

Я щиро вітаю всіх зі святом Великодня! Зичу міцного здоров'я та натхнення на добрі справи, мудрості й уважності до ближніх, невтомного оптимізму й віри в те, що щастя — завжди поряд, треба тільки вміти його відчути. Нехай святкова гостина буде гостиною радості, нехай кожен збереже тепло Великодньої Свічки — запоруку миру в душі й добробуту в державі! (*М. Степаненко*)

102 Прочитайте фрагмент виступу Марка Цукерберга перед випускниками Гарварду 2017 року. Визначте його вид і жанр. Проаналізуйте промову за поданим планом.

Для мене велика честь бути сьогодні тут із вами. Будемо відвертими: ви досягли того, чого я так і не зміг. Якщо

ПЛАН АНАЛІЗУ ПРОМОВИ

1. Обізнаність з темою.
2. Новизна інформації.
3. Логічність розвитку теми.
4. Аргументування основних положень.
5. Засоби активізації уваги слухачів.
6. Використання риторичних фігур і тропів.

я договорю свою промову до кінця, я вперше хоч щось закінчу в Гарварді. Випускники 2017 року, вітаю вас!

Сьогодні я хотів би поділитися з вами тим, що я дізнався про наше покоління і світ, який ми будуємо разом. Але спочатку розповім про те, що в останні дні принесло мені багато приємних спогадів.

Хто з вас пам'ятає, чим ви займалися, коли отримали листа про те, що зараховані до Гарварду? Мій вступ до Гарварду — це той здобуток, яким мої батьки пишаються найбільше.

Багато хто з вас пам'ятає свою першу лекцію в Гарварді? У мене це була інформатика з неймовірним Гаррі Льюїсом. Я запізнався на заняття і одягнув футболку навиворіт. Я ніяк не міг зрозуміти, чому ніхто в класі зі мною не розмовляв, крім одного хлопця, Кей Екс Цзиня. Йому було все одно. В результаті ми почали дружити і разом розв'язували задачі, а зараз разом керуємо Facebook. І тому, випускники 2017, вам слід бути добрими до людей.

Але мій найкращий спогад про Гарвард — це зустріч із Прісциллою. Я запустив жартівливий сайт Facemash, і адміністрація університету захотіла «поспілкуватися зі мною». Усі думали, що мене виженуть. Батьки приїхали, щоб допомогти мені зібрати речі. Друзі влаштували мені прощальну вечірку. На щастя, на цю вечірку прийшла Прісцилла з подругою. Ми познайомилися, і я сказав одну з найбільш романтичних фраз: «За три дні мене виженуть, тому нам потрібно негайно сходити на побачення». Врешті-решт ніхто мене не вигнав, пішов я сам.

Я хочу донести до вас, що лише знайти свою мету недостатньо. Виклик для нашого покоління — зуміти створити світ, де в кожного буде відчуття мети.

Одна з моїх улюблених історій — про те, як Джон Кеннеді відвідав космічний центр NASA. Він побачив прибиральника, який ніс віник. Кеннеді підійшов до нього і запитав, чим той займається. Прибиральник відповів: «Пане президенте, я допомагаю відправити людину на Місяць».

Мета — це розуміння того, що ми — це щось більше, ніж ми самі; це те, що створює справжнє щастя (*З інтернетних джерел*).

СПІЛКУВАННЯ

103 Доведіть або спростуйте твердження: «Межі між видами красномовства, особливо академічного й соціально-політичного, нестійкі».

Домашнє завдання

104 Прослухайте виступ мовознавця Павла Гриценка «Як досягти мовної гармонії у нашому суспільстві» за покликанням <https://www.youtube.com/watch?v=rdsNouvSBJE>.

- Визначте його тему, рід і вид. До кого звертається автор? Яке враження на вас справив виступ? Чи викликав у вас інтерес? Якщо так, то чому? Які особливості в мовному оформленні виступу ви помітили?
- Проаналізуйте промову за планом на с. 47.

§ 16 АКАДЕМІЧНЕ КРАСНОМОВСТВО, ЙОГО ХАРАКТЕРНІ ОЗНАКИ, РІЗНОВИДИ (НАУКОВЕ, НАУКОВО-ПОПУЛЯРНЕ, НАВЧАЛЬНЕ)

Буду я навчатись мови золотої

Мацько Любов Іванівна, дійсний член АПН України, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри стилістики української мови Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова

Академічне красномовство — вид красномовства, характерними ознаками якого є науковість і системність у викладі матеріалу, мета його — виявлення й обґрунтування об'єктивних рис, властивостей і закономірностей явищ, про які йдеться. Загалом це ораторська діяльність науковця та викладача, що доповідає про результати дослідження або популяризує досягнення науки.

Академічне красномовство зародилося у Давній Греції і було ще не вимушеним ні за формою організації занять, ні за часовими межами. Так, Аристотель міг читати лекції під час прогулянок з учнями. Проте з часом школа ставала все більш регламентованою, ustalivся й тип лекції. У Європі академічне красномовство динамічно розвивалося в середньовічних університетах. Особливого розквіту воно набуло в післяренесансний період, коли наука, звільнившись від схоластичних моделей, почала широко проникати у світ матеріальних явищ й описувати його.

В Україні зародження академічного красномовства пов'язане з функціонуванням Острозької школи та Києво-Могилянської академії. Згодом воно розвивається у стінах класичних університетів (Київський, Львівський, Одеський, Харківський, Чернігівський та ін.). Видатними представниками українського академічного красномовства були М. Максимович, М. Костомаров, В. Єрмаков, Ф. Прокопович, І. Франко, Ю. Шевельов та ін. Подальшого розвитку академічне красномовство набуло у працях сучасних дослідників у галузі риторики: Л. Мацько, О. Мацько, Г. Онуфрієнко, Г. Сагач та ін.

Головні риси академічного красномовства — доказовість, бездоганна логічність, точність мовлення, чітка, позбавлена будь-якої двозначності, термінологія (за С. Абрамовичем, М. Чікарьковою).

105 Ознайомтеся з текстами. Визначте, до яких різновидів академічного красномовства вони належать. Відповідь обґрунтуйте.

1. Політичні програми як мовленнєвий жанр характеризуються активним використанням лексико-граматичних засобів, представлених у політичних текстах. Для найменування таких лексичних одиниць уживають терміни «суспільно-політична лексика», «соціально-політична лексика» та «політична лексика», серед яких останній набув поширення в сучасній політичній лінгвістиці. І. Ткачова уналежнює до політичної лексики передусім номінації органів влади, суспільно-політичних об'єднань, політичного ладу, а також лексеми, що називають поняття суміжних із політикою галузей — економіки, фінансів, юриспруденції, державної безпеки, тобто представлено дві тематичні групи — номінації явищ внутрішньої і зовнішньої політики. У текстах політичних програм представлено широкий спектр політичної лексики (*Н. Кондратенко*).

2. Емоції в процесі спілкування відображають ставлення співрозмовників до почутого, а також один до одного. Деякі люди без особливих зусиль можуть викликати в інших позитивні емоції, підтримувати гарний настрій. Інші — вносять у взаємини напруженість, пробуджують негативні емоції, тривогу. Постійне стримування емоцій, як відомо, спричиняє різні захворювання, проте безконтрольність емоційної експресії ускладнює міжособистісне спілкування. Адекватне вираження почуттів є одним із найскладніших аспектів налагодження і підтримування взаємин. Для зниження емоційної напруги застосовують різні техніки, зокрема вербалізації власних почуттів і партнера (*І. Матейків*).

3. Є науки давні, вік яких вимірюється не століттями, а тисячоліттями. Медицина, астрономія, геометрія... У них багатий досвід, відпрацьовані століттями методи дослідження. Так, звичай випускників сучасних медичних навчальних закладів давати клятву Гіппократа народився «лише» 3 тисячі років тому й носить ім'я великого грецького лікаря з острова Коса, який жив у 460–356 рр. до н. е.

Є науки молоді — кібернетика, екологія, астроботаніка. Вони з'явилися в ХХ столітті.

Є науки без віку, бо його важко визначити. До таких належить стилістика, що стала наукою на початку ХХ століття, хоча людину здавна цікавило не лише те, про що вона говорить, а й те, як вона говорить. Цим займається стилістика.

Художник передає красу за допомогою фарб, ліній, кольорів; музикант, композитор висловлює гармонію світу у звуках; скульптор використовує камінь, глину, віск, гіпс.

Слову ж, мові доступні і колір, і звуки, і психологічна глибина. Його можливості безмежні. Як це відбувається? Як зі звичайних слів народжуються прекрасні рядки: «Поезія — це завжди неповторність, якийсь безсмертний дотик до душі», «Червоне — то любов, а чорне — то журба»? На це складне питання й намагається знайти відповідь стилістика (*З посібника*).

Термін «стилістика» походить від слова *stilus*, яким називали загострену паличку для писання на воскових дощечках, але історія терміна на цьому не закінчується. Слово «стиль» набуло іншого значення — «почерк», а пізніше розширилося і стало позначати «манеру, спосіб, особливості мовлення».

Ознаки тексту, що належить до сфери академічного красномовства

1. Наявність термінів.
2. Покликання на дослідження попередників.
3. Цитати.
4. Статистичні відомості.
5. Які речення — прості чи складні — переважають.
6. Наявність засобів образності.

106 Прочитайте текст. Доведіть, що він належить до сфери академічного красномовства.

Французький викладач і суспільний діяч Шарль Дюбррой акцентує увагу на етимології назви «Україна», намагаючись у такий спосіб довести її прадавні витоки. Він трактував назву «Україна» як «держава на кордоні Європи», а не прикордонна частина території іншої країни — Польщі чи Росії. Саме так французький автор відокремив українську державу від інших та співвідніс походження її назви з географічним розташуванням. Ш. Дюбррой різко відкидав думки про єднання українських територій із Московським царством у XVI ст., а надалі — із Російською імперією, що характеризує його точку зору як проукраїнську. Перебуваючи в Україні, він далеко не поверхово вивчив український народ, його національні риси, менталітет, що підтверджують порівняння його описів із дослідженнями інших науковців. Лише з власних спостережень автор співвідніс відмінності українського та російського народів і відокремив корені їхнього походження. Аналіз розповідей француза свідчить про його симпатію до українців, його співчуття в контексті тих подій, що відбувалися на соціально-політичній і військовій арені (А. Торопцева).

107 Визначте мовні засоби, які використовують мовознавці для пояснення тих чи тих ознак чи явищ. З якою метою?

1. Норма — своєрідний фільтр, який пропускає в літературну мову тільки те, що не розхитує підвалин її структури, а навпаки, зміцнює (В. Русанівський). 2. Слова, які використовуються для поєднання інших слів, називаються службовими. Вони в руках мовця — гвинтики, за допомогою яких він скріплює слова в речення (Г. Вихованець).

108 Працюймо в групах. Складіть повідомлення про мовленнєвий етикет: 1) для учнів 5 класу; 2) для учнів 11 класу. Який різновид академічного красномовства ви оберете? Чому?

СПІЛКУВАННЯ

109 Прочитайте текст. Чи згодні ви з міркуваннями науковців? Що варто взяти до уваги, «шліфуючи» стиль наукового тексту?

Як можна домогтися поліпшення стилю викладу наукового матеріалу? Секрет поліпшення тексту наукового стилю полягає в тому, щоб уважно читати художні книги та вивчати їх...

Якщо дотримуватися цих порад, то поступово, непомітно, але неминуче ваша манера мовлення та виклад думок стануть більш красивими, витонченими та стилістично грамотними...

(А. Зосімов, В. Голік)

Домашнє завдання

110 Виконайте одне із завдань.

А Перегляньте передачу «Велич особистості» від 05.12.2016 року про Олександра Олеся за покликанням https://www.youtube.com/watch?v=_kAudCtN1M. Запишіть тези інтерв'ю.

Б Самостійно доберіть інформацію про історію розвитку академічного красномовства в Україні. Підготуйте повідомлення для однокласників.

§ 17 СУДОВЕ КРАСНОМОВСТВО. ДУХОВНЕ КРАСНОМОВСТВО (ГОМІЛЕТИКА), ЙОГО ЖАНРИ Й ХАРАКТЕРНІ РИСИ

Буду я навчатись мови золотої

Судове красномовство — галузь риторики, що є системою ідей, положень, поглядів про майстерність судового мовлення і закономірності професійного мовлення представників правосуддя. Це ораторські виступи юристів, підсудного та цивільних осіб у процесі розгляду судової справи з позицій законодавства. Розрізняють два види судового красномовства: кримінальне та цивільне.

СУДОВЕ (ЮРИДИЧНЕ) КРАСНОМОВСТВО

Судове красномовство виникло в Давній Греції як апології — промови на захист самого себе, що їх писали для населення логографи-софісти. Тоді не було ані державного звинувачення, ані попереднього судового слідства. У пору існування родового полісу суд вершили племінні вожді-царі. В античні часи роль судді взяла на себе держава, відкинувши сваволю полісного суду. Кожен міг звинуватити будь-кого в злочині, а захищатися людина мусила сама, зібравши для того необхідний матеріал і виклавши його красномовно перед судом. Той, хто не вмів себе оборонити, звертався до логографів-софістів. Інколи, щоправда, замість звинуваченого дозволяли виступати іншій особі, але обов'язково громадянину цієї держави. Судова промова мала приблизно таку структуру: *вступ* (у якому прагнули викликати прихильність суддів); *оповідь* (виклад фактів справи з точки зору промовця); *докази своєї правоти й полеміка із супротивником*; *висновок*, що мав стандартний вигляд.

Сучасний суд дуже відрізняється від судочинства античної пори. Це складна процедура, учасники якої чітко розподіляють ролі: прокурор, адвокат, свідки та ін. Античний «захист самого себе» поступився всебічному вивченню особистості підсудного та обставин справи. Кожне слово тут повинно бути вагомим і точним, особливо в *суді першої інстанції*, важливою частиною якого є *дебати*. Успіх справи, торжество справедливості неможливі без відповідної підготовки судочинця чи просто того, хто виступає в суді. Дуже важливо, щоб усі, хто має слово в процесі, уміли виступати публічно, мали відповідну риторичну підготовку. Сьогодні все це звучить особливо актуально (За С. Абрамовичем).

Практикум

У суді виступають із промовами **прокурор** (обвинувач) та **адвокат** (захисник). Крім того, у судових суперечках часом беруть участь громадський обвинувач і громадський захисник, цивільний позивач і цивільний відповідач (або їхні представники); потерпілий та його представник; нарешті — підсудний, захисниками якого можуть бути його близькі родичі, опікуни або піклувальники.

111 Прочитайте. Випишіть ключові слова й використайте їх під час переказу запропонованого тексту. Назвіть юридичні посади, які є «ключовими фігурами» в сучасному суді. Хто, крім юристів, може виступати в судових суперечках?

Судова промова — це промова, звернена до суду та інших учасників судочинства і присутніх під час розгляду кримінальної, цивільної, адміністративної справи, у якій містяться висновки щодо тієї чи тієї справи.

Визначальними особливостями судової промови порівняно з іншими видами ораторського мистецтва є: офіційний характер промови; полемічність; спрямованість (до суду); попередня зумовленість змісту (справа, яку слухає суд); підсумковий характер судової промови.

На думку відомого юриста А. Коні, характерні риси обвинувача такі: спокій, відсутність особистого роздратування проти звинуваченого, коректність прийомів звинувачення. Важливо уникати лицедійства в голосі, жестах і манері триматися на суді, а також будь-якої тенденційності або відвертого паплюження людини. Система доказів, що базується на суворій логіці, повинна відповідати моральному пафосу суду (За В. Молдованом).

Судова промова має висвітлювати громадську думку й оцінку злочину, особи підсудного з погляду того чи того учасника дебатів. Проте право пропонувати міру покарання або думку про невинність підсудного мають лише прокурор та адвокат; інші тільки уточнюють деталі, які допомагають об'єктивно описати стан справи. Судова промова повинна ефективно впливати на суд, допомагати формуванню переконань суддів і присутніх у залі суду громадян.

Часто в процесі розгляду справи *подаються репліки*, які привертають увагу до викривлень реальності, що мають місце у виступах учасників судових дебатів.

Важливим аспектом кожної судової промови є її *моральне підґрунтя*. Аморальний суд принципово неприпустимий, так само, як суб'єктивне трактування справи, упередженість судової особи щодо злочинця (За В. Молдованом).

112 Прочитайте. З'ясуйте, від чого залежить зміст і структура судової промови. На яких засадах вона ґрунтується?

Зміст судової промови залежить від характеру й обсягу справи, особи промовця, судової аудиторії. Структуру промови визначає промовець з урахуванням особливостей судової аудиторії. Необхідними умовами виступу є об'єктивність, аргументація і доказовість у деталях.

Обов'язковим компонентом судового красномовства є змагання між прокурором як державним обвинувачем, який виступає від імені суспільства, і адвокатом як захисником, що виступає від імені обвинувачуваного. Мета цього змагання полягає у встановленні істини і винесенні юридично обґрунтованого і тому справедливого вироку.

Будь-яка судова промова ґрунтується на психологічних, етичних і логічних засадах. Саме судове засідання є передусім психологічним актом, бо на нього істотно впливають психологічний стан учасників, ставлення присутніх до результатів слідства, особливості сприйняття інформації, переконаність чи непереконаність у правильності зроблених висновків тощо. Промови обох сторін (обвинувача і захисника) стосуються долі особи, що стала об'єктом юридично-правової і судово-процесуальної характеристики й оцінки. На результат судового засідання значною мірою впливають психологічні якості промовця і особливості сприйняття промови слухачами (Н. Колотілова).

- Чи згодні ви з поглядом автора, що на результат судового засідання значною мірою впливають психологічні якості промовця й особливості сприйняття промови слухачами? Аргументуйте свою відповідь, наведіть приклади з художньої літератури, сучасних телевізійних серіалів.

113 Прочитайте. Визначте головну думку тексту. Назвіть основні ознаки судової промови.

СУДОВА ЕТИКА

Судова етика виявляється в дотриманні законних прав людини, втягненої у сферу дії кримінального і цивільного судочинства. У судових промовах неприпустимі приниження

людської гідності, упередженість, однобокість у висвітленні справи. І державний обвинувач, і захисник не тільки оперують параграфами кодексів, а й звертаються до моральних принципів і норм суспільства, домагаючись справедливого вироку суду. Адвокатська і прокурорська промови мають бути тактовними і коректними. Судова етика виявляється також у використанні промовцем багатьох етикетних формул: *Ваша честь* (звертання до судді); *Шановний суд, сторони, треті особи*; *На підставі викладеного та керуючись...*, *прошу суд...* та ін.

Логічність судової промови визначає її обґрунтованість, переконливість і доказовість. У судовій промові думки викладають чітко й послідовно, точно формулюють тези і обґрунтовують їх, показують місце і роль кожного доказу в матеріалах справи, подають аналіз та оцінку доказів, підводять базу для юридичної оцінки встановлених фактів. Крім того, промова кожного учасника дебатів має містити не лише відомості про досліджувані події, а й дані, які підтверджують правильність тлумачення цих подій, обґрунтованість висновків і пропозицій (За Н. Колотиловою).

Буду я навчатись мови золотої

Гомілетика (від гр. homiletike — мистецтво спілкування) — один із видів красномовства, що вивчає правила побудови церковної проповіді.

Гомілія (від гр. homilia — зібрання, група) — вид духовної промови, духовне повчання. Те саме, що й поучення.

З історії релігійного красномовства

Релігійне (церковно-богословське) **красномовство** — це вид словесного мистецтва, тобто промови священнослужителів на релігійну тематику або оцінка тієї чи тієї церковної, світської події через релігійні канони. Мета слова Божого — вплинути на душевний стан людини.

Церковне красномовство — це проповіді, бесіди, напучення, коментування Біблії. Основним жанром церковного ораторства є проповідь-коментар до Біблії.

Для церковної проповіді характерними є урочистість, піднесеність, символізм, стійкість стилістичної норми, благозвуччя. Лексика тематично спеціальна (назви служителів релігії, назви таїнств, постів, різних конфесійних реалій, понять), уживається значна кількість старослов'янізмів, інверсія, мовлення урочисте, словоформи й конструкції канонічні. У проповіді використовують багато тропів (епітетів, порівнянь, метафор, алегорій, символів тощо).

Звичайна структура проповіді: *епіграф* (з Писання); *вступ* (зацікавлення, опис, оповідь); *основна частина*, або виклад матеріалу (міркування); *повчальна частина*; *закінчення-підсумування*; *заклик* (За С. Абрамовичем, М. Чикарьковою).

Практикум

114 Прочитайте текст. Визначте його стиль. Випишіть рядки про вживання народної мови в церкві. Висловіть власні міркування.

УКРАЇНСЬКА МОВА — МОВА СВЯТОГО ПИСЬМА Й ЦЕРКВИ

Українська жива мова, ставши з половини XVI ст. мовою Святого Письма й церкви, тим самим вже стала й мовою літературною.

Львівський «Апостол»

Духовенство, як то було й по інших країнах, стало пильнувати чистоти тієї мови, якою говорило в церкві й писало богословські книжки, і тому дуже виграла українська мова: вона сильно зміцніла й літературно відшліфувалася навіть за XVI століття. Уже під кінець цього століття богословська література, написана доброю, живою українською мовою, набрала показних обсягів, відтоді вже на широку міру усталася українська літературна мова, і в цьому була величезна заслуга передусім Реформації. Іван Огієнко про це писав так: «Реформація реалізувала і в Україні вживання народної мови в церкві: залунала тут проповідь уже живою народною мовою. Та не тільки проповідь — стали читати й Євангеліє та Апостола тією ж таки мовою. ...З часу Реформації прийнято в Україні мовою літературною живу народну мову, і стали вже нею писати книжки; до цієї доби не маємо жодної книжки, писаної живою українською мовою» (За Є. Карпильовською).

- Дайте тлумачення термінологічного словосполучення *жива українська мова*. Пригадайте, у яких контекстах його вживали на уроках української мови та літератури.

СПІЛКУВАННЯ

115 Прокоментуйте висловлення.

Коли промова складається з гарячих рухів, живих вигуків і різноманітних змін голосу, то уява має більше роботи й пристрасті зрушуються швидше (Х. Блер).

Домашнє завдання

116 Підготуйте виступ про становлення й розвиток українського церковного красномовства з виразними національними окремішностями.

§ 18 СОЦІАЛЬНО-ПОБУТОВЕ КРАСНОМОВСТВО, ЙОГО ВИДИ (ЮВІЛЕЙНА ПРОМОВА, ПРИВІТАННЯ ТОЩО)

Буду я навчатись мови золотої

Головні принципи побудови вітального виступу — щирість, тактовність, оригінальність, почуття міри. Привітання поділяють на офіційні й неофіційні.

Соціально-побутове красномовство — це висловлення з приводу якоїсь важливої події в приватному житті.

Урочисте (епідейктичне) красномовство набуло високого розвитку ще в античній риторичі. У таких промовах хвалять, прославляють, возвеличують особу, факт, подію або, навпаки, гудять, осуджують, ганьблять. Звісно, огудливе красномовство мало значно вужчу сферу застосування. За Аристотелем, предметом похвали має бути все прекрасне. На думку Цицерона, джерелом епідейктичних промов є оцінювання осіб, речей, предметів, подій. Уславляти треба достойне в людині: родовитість, красу, силу, вроду, розум, багатство, талант, щедрість, чесність, терпіння в нещасті, стійкість, гідність.

Вміло дібрана цитата може бути ударною ланкою ораторського тексту. Цитата-афоризм конденсує зміст і виявляє позицію промовця, за допомогою неї він начебто змінює «регістр» свого мовлення — у ньому з'являється нове звучання.

Похвальне красномовство було поширене в культурі давньоукраїнського періоду. Скарби українського народного мовлення — Золотослів — містять високохудожні взірці похвального мовлення. Найвищого ж розвитку похвальне красномовство досягло в Києво-Могилянській академії. Найбільшим майстром епідейктичних промов вважають Ф. Прокоповича. На його думку, красномовство почесне і корисне, приємне і принаadne, воно захоплює людські душі, дає насолоду, тамує душевну спрагу. Восьма книга «Риторики» Ф. Прокоповича присвячена епідейктичним промовам і засобам, якими можна прикрашати промови. Ці настанови не втратили своєї значущості й досі.

Сьогодні жанрами суспільно-побутового красномовства є *ювілейні промови, вітальне слово, застільне слово (тости), надгробне слово* (поминальне). Стиль тут може бути різноманітний — від урочисто величального (наприклад, на похороні) до «зниженого» (під час застілья). Варто зауважити, що потрібно дотримуватися норм культури, щоб не образити чиєсь гідності, не створити конфліктної ситуації.

Найчастіше такі виступи бувають імпровізаціями, які не готуються заздалегідь. Це невеликі, лаконічні тексти, що не вимагають обов'язкової, звичайної для інших галузей риторики твердої схеми побудови. Ораторові не обов'язково демонструвати академічну ерудицію, знання законів або пропагувати істини релігії. Зате оратор щедро черпає приклади з життєвого матеріалу, із фольклору.

Практикум

Імпровізація — не що інше, як раптове й довільне відкриття резервуара, який називається мозком, але треба, щоб цей резервуар був повний: від повноти думки залежить багатство мовлення. По суті, те, що Ви імпровізуєте, здається новим для слухачів, але є старим для Вас; говорить добре той, хто поширює роздуми цілого дня, тижня, місяця, а іноді й усього свого життя в мовленні, яке триває годину (*В. Гюго*).

117 Ознайомтеся з етикетними формулами привітання. Розмежуйте офіційні й неофіційні. Чим вони відрізняються?

1. 1. Шановна Валентино Георгіївно! 2. Дорога моя подруго! 3. Моя люба матусю! 4. Глибокошановний імениннику! 5. Мій дорогий синочку! 6. Вельмишановна Ганно Іванівно! 7. Шановні викладачі, працівники та студенти! 8. Мила Марічко! 9. Дорога моєму сердцю Людино! 10. Дорогі мої побратими і по-сестри!

2. 1. Сьогодні — найкращий у році день, бо на світ з'явився ти — найдорожча для мене людина! 2. Сьогодні в тебе радісний день — день народження! 3. Наближається світла мить Воскресіння Господнього, яка щораз оновлює людину, нагадує про справжнє в круговерті минушого. 4. Прийдешній рік уже стукає в наші оселі, а з ним і нові сподівання, мрії та прагнення.

3. 1. Сердечно віншуємо Вас з ювілеєм! 2. Дозвольте привітати вас... 3. Найщиріші вітання... 4. Від щирого серця вітаю Вас із професійним святом! 5. Вітаю тебе! 6. Щиро вітаю всіх...

4. 1. Хай кожен день буде сповнений гарним настроєм, душевними зустрічами і плідною працею. Щастя і радощів у домівку, здоров'я і благополуччя родині, натхнення і творчості. Хай сонце заглядає у вікна, а щастя — у серце! 2. Нехай Твоє життя буде схожим на конфеті, що майорить і переливається різноманітними барвами. Бажаю завжди мати енергію для нових звершень. Хай вірні друзі завжди будуть поруч: допо-

Даруючи людині слова вітання, треба пам'ятати про адресата, прагнути підкреслити його винятковість і несхожість на інших, дбати не лише про щирість, а й про власний стиль
(С. Богдан).

Слово «тост» прийшло до нас у першій половині XIX ст. з Британії, де його появу пов'язували з давнім англійським звичаєм ставити перед промовцем склянку і підсмажений шматочок хліба. Перш ніж випити вино чи інший міцний напій, промовець умочав у нього хліб, щоб збагатити напій ще й хлібним ароматом. Згодом ця традиція зникла, але з'явилася інша: виголошувати промову перед тим, як випити вина. Цю промову назвали тостом.

магатимуть у скрутну хвилину та радітимуть разом із Тобою від щастя. Будь щасливим! 3. Мудреці давним-давно говорили, що одного разу настане нова ера, коли світ потихеньку почне змінюватися на краще, і нехай все станеться не в один день, але цей світ обов'язково настане! Знаєш, я вірю їм... Адже ти саме така людина, що несе в собі добро і любов, і у твій день народження я бажаю тобі безмежного щастя! 4. Щиро зичу кожному серцю й кожному дому віри сьогодні й повсякчас, гармонії не святкової, а щоденної, праці сумлінної, а помислів — чистих і високих! Нехай життя кожного освятиться різдвяною зорею-зірницею, і саме це світло вестиме нас і нашу Україну до щасливих прийдешніх днів!

- За якою ознакою об'єднано етикетні формули привітання?

118 Працюймо в групах. Складіть привітання.

I група: близькій для вас людині з будь-яким святом.

II група: однокласнику або однокласниці з днем народження.

III група: учителям школи зі святом останнього дзвінка.

119 Прочитайте вітальний адрес. Зверніть увагу на його мовні особливості.

Знову осінь щедро засипає вулиці і двори хрустким золотавим листом. Небо, то сіре, то сповите серпанком, то грайливо блакитне, ліниво кокетуючи, видивляється себе в калюжах; поважно досягає соковита калина. Йдеться до Покрови.

У нашій родині є людина, яка чекає цього свята з легеньким щемом, бо ж воно для неї — подвійне.

Шановна ювілярко! Я щиро вітаю Вас із прекрасною датою Вашого народження!

Я зичу Вам, щоб у нашому затишному зеленому місті, засніженому чи завітчаному, розпеченому чи досягнутому, Ви ніколи не почувалися самотньою.

Нехай дні Вашого життя будуть щедро вмиті цілющими росами, в міру зрошені теплим дощем, наскрізь пройняті ароматом чебрецю і матіоли, добре прогріті сонечком і теплими очима, густо засіяні творчими ідеями, щедро наповнені приємними несподіванками, дзвінко оспівані гарними піснями, ніжно захищені сильними руками.

Вам, мудрій, сильній, елегантній, щедрій і красивій Жінці — многая літа! (К. Зінченко)

- Сформулюйте особливості оформлення вітального адреса, використовуючи поданий як приклад.
- Напишіть вітальний адрес із нагоди ювілею вашого вчителя або близького родича.

120 Прочитайте текст. Що нового ви дізналися про оформлення привітання?

Людей вітають із нагоди небуденних подій у їхньому особистому й родинному житті, з релігійними, національними і державними святами тощо. Привітання є виявом уваги до людини, воно засвідчує приязне ставлення до неї. Це один із найпоширеніших засобів підтримування добрих взаємин.

КОМПОЗИЦІЯ ПРИВІТАННЯ

- Звертання до адресата (у кличному відмінку)
- Вказівка на привід для привітання (подія)
- Похвала (компліментарна частина)
- Побажання

Оскільки в привітанні адресат виступає від власного імені, то функцію граматичного центру виконує дієслово в 1-й особі однини: *Вітаю тебе (Вас)...* У множині це слово вживають тоді, коли адресатом є дві або більше осіб. Для поширення цієї формули використовують стандартні слова і звороти:

У привітальних фразах стрижневим словом може бути також дієслово в неозначеній формі (інфінітиві): *Радий вітати тебе (Вас) з ...; Дозволь(те) привітати тебе (Вас) з ...*

Формули привітання, як і інші етикетні фрази, мають свої комунікативно-стилістичні особливості, які впливають на вибір такої одиниці мовлення, що враховує особистість адресата. Скажімо, формулою *Дозвольте привітати Вас із ...* вітають людину старшу, іншої статі, шановану в колективі, а не однокласника чи однокласника (*З посібника «Етикет і культура спілкування»*).

- Чи часто вам доводиться вітати когось? Запишіть етикетні формули, які ви найчастіше використовуєте під час вітання.

СПІЛКУВАННЯ

121 Підготуйте вітальну промову до однокласників із нагоди святкування Нового року та Різдва (або Великодня).

Домашнє завдання

122 Випишіть з інтернетних джерел 5–7 зразків вітань зі святами. Проаналізуйте мовні особливості їх.

§ 19 ТЕАТРАЛЬНА (СЦЕНІЧНА) РИТОРИКА. ПЕДАГОГІЧНА РИТОРИКА

Буду я навчатись мови золотої

Індивідуальність для оратора — це найдорожче надбання, яке потрібно плекати і розвивати (*Д. Карнегі*).

Художнє слово звучить на театральній сцені, на концертній естраді, на арені цирку. За допомогою техніки звукозапису чуємо його з екранів кіно, у художніх програмах радіомовлення й телебачення. Сценічне мовлення органічно поєднує виражальні засоби писемної форми мови й усної словесної дії. Діалоги й монологи персонажів драматичних творів, пряма мова персонажів у творах епічних і ліричних — це писемне відтворення усної розмовної мови. Виразно звучить в уяві читача й авторська мова художніх творів. Відчуті й відтворити у словесній дії беззвучний на папері внутрішній голос літературних творів має актор.

Важливим моментом розвитку риторики була поява української шкільної драми. П. Могила в період реорганізації Київської духовної академії використав західний досвід застосування театральних видовищ як методу викладання риторики та поетики (А. Овчинникова).

Писемна форма мови за своєю природою є монологічною. Між тим, хто пише, і тим, хто читає написане, безпосереднього контакту немає: їх розділяють простір і час. Реакцію на написане можна наперед передбачати, проте визначити її в точності неможливо. Можливість попереднього обдумування змісту й вибору засобів найточнішої передачі думки становить істотну перевагу писемної мови. Зафіксований на письмі текст починає жити своїм власним життям. Писемна мова вільно долає простір і час, дає змогу авторові говорити «як живому із живим» навіть до далеких нащадків. Цю перевагу писемної мови — поглиблене обдумування виразних засобів, необхідних для точної фіксації змісту,— повністю зберігає сценічна мова. Однак писемне слово тільки тоді стає на сцені живим і дієвим, коли сприймається слухачами в залі не як цитування наперед зафіксованого тексту, а як схвильована словесна дія, притаманна усному мовленню (За Р. Черкашиним).

Практикум

123 Відомо, що оратор і актор мають багато спільного у своїй діяльності. Водночас є й суттєві відмінності. Які? Назвіть їх і обґрунтуйте свою відповідь.

124 Назвіть імена та прізвища відомих акторів, які дають писемному слову друге життя. Які вистави з участю улюблених акторів ви переглянули? На яку виставу плануєте піти найближчим часом? Чому?

Буду я навчатись мови золотої

ЯКОСТІ ОРАТОРА ЗА КВІНТІЛІАНОМ

Техніка мовлення: чітка вимова, модуляція голосу, яка викликає відповідні емоції в слухачів; пластична виразність, органічність, природність міміки, жестів, рухів, дотримання міри у їх застосуванні; володіння творчим самопочуттям; розвинена пам'ять, яка потребує постійного тренування.

ПЕДАГОГІЧНА РИТОРИКА АНТИЧНОСТІ

Від Сократа до Спінози західна філософська та педагогічна думка визначала вчителя як Учителя істини, віддаючи перевагу розуму, істині. Образ мудрого наставника молоді Сократа як творця традицій, а не спадкоємця традицій чи певної школи, змалював у своїх «Діалогах» Платон. Цінним для сучасної педагогічної риторики є осмислення засад освіти давнього світу, коли вчитель і його учні вважали за честь перевірити в діалогах, дискусіях обґрунтованість поглядів співрозмовника, вважаючи, що філософія породжує істину.

Учитель в античні часи стояв поруч із оратором, філософом, поетом, віщом, царем, був провісником правди, служив істині, добру, красі; умів сам і вчив учнів тлумачити «мертвий» текст, блискуче володів мистецтвом риторики, еристики; міг захистити істину, майстерно врахувати заперечення опонента, ясно й чітко пояснити свою точку зору, володів сократівським методом запитань (мозкової атаки), коли учень стає співрозмовником, а розмова з ним відкриває істину; учитель навчав добра та пов'язаного з ним задоволення (як побудувати ідеальне місто, державу тощо).

Педагогічна риторика античності концептуальною основою мала ідею істини як плоду навчання, процес навчання мав яскраво виражений наслідувальний характер: учень був послідовником учителя в культурі думання, ораторському мистецтві, культурі

спілкування, охоче наслідував його спосіб життя, часто спартанський, аскетичний, як у славнозвісній філософській школі Діогена, Сократа, Піфагора та інших видатних керівників філософсько-ораторських шкіл давнього світу.

Педагогічні, ораторські системи Сократа, Піфагора, Діогена, Лойоли та інших видатних мислителів-ораторів відзначалися спрямованістю на формування шкіл змужніння учнів, тому що учні здобували істину в напруженій праці й боротьбі, часто після великого внутрішнього осяяння, коли вчитель відступав, лишав перед учнем вільний простір, крізь який той торував власний шлях у майбутнє, пам'ятаючи заповіт учителя про постулати істини, добра, краси, християнські заповіді віри, надії, любові, божественної дієвої сили слова-вчинка (За Г. Сагач).

Практикум

125 Прочитайте. Що нового ви дізналися про роль учителя в країнах, які сповідують іслам, індуїзм? Висловіть власні міркування.

У країнах, які сповідують іслам, індуїзм, формується образ вчителя-гуру, духовного проводиря, духовного навчителя життя, який є моделлю для наслідування. Учитель-гуру часто живе в ашрамі поруч зі своїми учнями, передає їм свої знання, уписує учнів у гуртову традицію, ініціює учня до самозаглиблення, боронить від небезпеки, ділиться власним досвідом задля духовного пробудження учнів безпосередніми каналами впливу: від духу до духу, від серця до серця, переконувальним і навіювальним словом, а також фізичними способами: голосом, дотиком, подихом, потиском руки тощо (З журналу).

126 **Працюймо в групах.** Спробуйте «намалювати» жестами (без слів) різні ролі, наприклад: 1) касира в супермаркеті; 2) пасажира, що запізнюється на потяг; 3) закохану дівчину тощо. Одна група (актори) демонструє роль, інші (глядачі) вгадують.

127 Напишіть есе на одну з тем.

1. «Театр у моєму житті».
2. «Учитель — професія від Бога. Усі інші — від Учителя».

СПІЛКУВАННЯ

128 Учені зазначають, що нині зростає потреба створення Національного інституту Людини із центром красномовства, лабораторією риторики. Розкажіть, якими ви бачите ці установи, їхню структуру, особливості діяльності.

Домашнє завдання

129 Знайдіть самостійно інформацію про педагогічні ораторські системи мислителів: Сократа, Піфагора, Діогена, Лойоли, Аристотеля, Спінози (на вибір). Підготуйте виступ у класі.

§ 20 ВИДИ ОРАТОРСЬКОГО МИСТЕЦТВА ЗА МЕТОЮ ВИСЛОВЛЕННЯ: ІНФОРМУВАЛЬНІ, ПЕРЕКОНУВАЛЬНІ, РОЗВАЖАЛЬНІ ВИСТУПИ

Буду я навчатись мови золотої

ВИДИ ПОВІДОМЛЕНЬ

Види повідомлень	Мета	Види промов
інформувальні	подати відомості в такий спосіб, щоб зацікавити слухачів	інформація, інструкція, пояснення, оголошення, анотація, лекція, доповідь, повідомлення, автобіографія, реклама
переконувальні	змусити аудиторію повірити в сказане, тобто логічно довести чи спростувати якесь твердження	агітаційні, власне переконувальні, такі, що надихають
розважальні	розважити слухачів, дати їм змогу приємно провести час	кумедний випадок із власного життя або життя інших людей, анекдот, тост

Правила підготовки виступів і розповідей

Орієнтовна модель розповіді про подію

Інформація — стисле усне повідомлення про події. Має бути короткою, містити факти, елементи новизни, бути цікавою для слухачів.

Пояснення та інструкція — зібрання настанов про виконання чогось або користування чим-небудь.

Оголошення — повідомлення про подію, яка має відбутися. Містить інформацію про час і місце.

Анотація — короткий виклад змісту книги або фільму.

Лекція — навчальний, науково-популярний, науковий виступ фахівця, що розкриває певну тему.

Доповідь — розгорнуте повідомлення, що розкриває якусь важливу наукову або суспільно-політичну проблему або її певний аспект. Після виголошення доповіді доповідач відповідає на запитання слухачів, проблему обговорюють.

Повідомлення — стисла доповідь з окремого питання, що може доповнювати чиюсь основну доповідь.

Метою **реклами** є привернення уваги слухачів (глядачів) до об'єкта реклами, спонукання до придбання його чи бажання ним користуватися, агітація до участі у якомусь заході тощо.

Практикум

130 Підготуйте усну анотацію фільму, що вам сподобався, за поданою моделлю.

Фільм ... (назва) присвячений ... (проблемі, подіям). Дія відбувається в ... (час, місце). Головними героями є ..., яких грають актори ... . Герої кінострічки ... (беруть участь у подіях, що відбуваються...; потрапили в складну ситуацію ...). Фільм дивисься (з великим задоволення, з напруженою увагою тощо). Стрічку знято на кіностудії ... режисером... .

ПРАВИЛА ПІДГОТОВКИ РЕКЛАМИ

- назвіть те, що рекламуєте
- якщо є можливість, то продемонструйте цей предмет
- кажіть про його призначення
- визначте його переваги
- принагідно зауважте про вигоди від його придбання чи користування ним
- озвучте відгуки тих, хто придбав цю річ
- завершіть свій виступ закликком чи рекомендацією

ОРІЄНТОВНА МОДЕЛЬ РОЗПОВІДІ ПРО СЕБЕ

- ім'я, прізвище
- місце народження, проживання й навчання
- характер у мене...
- я люблю...
- найбільше не люблю...
- моїми перевагами є...
- моє вразливе місце...
- мої друзі кажуть, що я...
- мені подобається...
- я мрію...

131 Працюймо в групах. Побудуйте короткі інформаційні виступи для місцевого телебачення.

1. Запрошуємо на екскурсію.
2. Відкрилася виставка.
3. Подія дня.

Пам'ятайте, повідомлення має бути цікавим, стислим, містити кілька фактів, прізвища, дати.

132 Уявіть, що вам треба проінструктувати молодшу сестру, як користуватися газовою (електричною) плитою. Вона недооцінює небезпеку. Дайте їй усну інструкцію, попередьте про небезпеку.

133 Підготуйте стислі усні оголошення про знайдену шапку, загубленого собаку, продаж мобільного телефону або щось інше.

134 Придумайте жартівливі оголошення про загублену дорогою совість, про знайдену на автобусній зупинці власну думку тощо.

135 У вашої кішки народилися кошенята (або цуценята — у собаки). Ви хочете віддати їх «у добрі руки». Відрекламуйте кошенят (цуценят) так, щоб люди захотіли їх узяти.

136 За 3 хвилини складіть перелік (10–12) яскравих психологічних рис одного (однієї) з ваших однокласників (однокласниць). Перелік не повинен містити зовнішніх прикмет, за якими легко впізнати людину. Наприклад, про високу людину не можна писати «Має високий зріст» або «Він високий». Це має бути психологічний опис характеру, цінностей, талантів тощо.

Коли перелік складено й підписано укладачами, папірці змішують і ведучий зачитує їх. Інші намагаються вгадати, про кого йдеться.

137 Ви домовляєтеся з незнайомою людиною про зустріч, однак ще не знаєте, що одягнете. Опишіть себе так, щоб незнайомиць (незнайомка) відразу впізнав (упізнала) вас. Знайдіть особливі прикмети.

СПІЛКУВАННЯ

138 Підготуйте рекламу риторичних курсів. Розкажіть, чому їх важливо відвідувати, що це дасть вам та іншим для життя, що будете опановувати на курсах. Закличте однокласників відвідати курси.

Домашнє завдання

139 Підготуйте текст переконувального виступу «Телевізор дивитися корисно» або «Телевізор дивитися шкідливо». Доберіть до цієї тези щонайменше п'ять аргументів, розташуйте їх у певному порядку, зробіть висновок.

Можна використати слова і вислови: *новини, нові міста, цікава інформація, відпочинок, уся родина разом, концерти, фільми, корисні поради, навчання або зниження зору, гіподинамія, менше перебування на свіжому повітрі, збільшення ваги.*

ТЕХНІКА ПІДГОТОВКИ ОРАТОРСЬКОГО ВИСТУПУ

ТЕМА 1. ПРАКТИЧНА РИТОРИКА. ДОБІР МАТЕРІАЛУ, ЙОГО СИСТЕМАТИЗАЦІЯ

Буду я навчатись мови золотої

Систематизація — процес зведення розрізаних знань про предмети (явища) у єдину систему, встановлення їхньої єдності.

Систематизація спирається на класифікацію, аналіз і синтез істотних властивостей певної системи.

Необхідною умовою систематизації є висунення фундаментальної ідеї, здатної привести знання до логічної єдності.

Вихідним пунктом процесу систематизації є прийняття певних принципів, що формують фундаментальну ідею.

Теоретичний матеріал докладно

Підготовка виступу — важливий і відповідальний етап для кожного промовця. Вона розпочинається з **визначення теми виступу**. Добираючи тему, потрібно виходити з власного досвіду, рівня знань. Важливо, щоб тема була цікавою, актуальною, значущою для вас і слухачів.

Наступний етап — **формулювання теми**. Назва виступу має бути чіткою, зрозумілою й за можливості короткою, відбивати зміст виступу й обов'язково привертати увагу слухачів.

Процес підготовки виступу потребує **визначити його мету**. Мовець повинен чітко розуміти для кого, з якою метою він виступає, якої реакції слухачів прагне.

Важливою умовою правильного визначення теми й мети виступу є складання уявного психологічного портрета аудиторії.

Після визначення теми, мети виступу йде **етап пошуку й відбору матеріалу**. Уміло дібрані факти, цифри збагачують, увиразнюють мовлення. Критеріями відбору фактів є достовірність, абсолютна точність. Факти підпорядковуються загальній ідеї виступу. Для підготовки цікавого, змістовного виступу краще використовувати не одне, а кілька джерел.

Далі рекомендують скласти **попередній план** виступу, що відобразить власне бачення проблеми, зміст матеріалу. Потім ораторові необхідно попрацювати над побудовою окремих частин виступу: вступу, основної частини та висновку (з *посібника «Риторика»*).

Практикум

Лектор без архіву — це музикант без інструмента, лекторський архів — це творча біографія, мовчазний свідок його великої праці (*Е. Адамов*).

140 Прокоментуйте вислів Д. Менделєєва: «Знайдена, але не записана думка — це знайдений і втрачений скарб».

141 Ознайомтеся з порадами Н. Голуб. У чому полягає створення власної інформаційної бази?

Створення власної інформаційної бази (домашнього архіву) передбачає цілеспрямоване ставлення до будь-якої інформації, перебування в стані мобілізаційної готовності, що забезпечується добре впорядкованою домашньою бібліотекою; матеріалом, тематично згрупованим у папках; веденням записів цікавих думок, цитат, прислів'їв, приказок, крилатих виразів; запитань, що ставлять слухачі, тощо. Зібраний матеріал повинен бути несподіваним, оригінальним, містким,

Готуватися — це означає думати, виношувати думки, згадувати, відбирати ті з них, які приваблюють, відшліфовувати їх, розташовувати в певному порядку (Д. Карнегі).

з певною часткою гумору. Наприклад, серед записів можуть бути такі:

1. Слово «завтра» придумане для людей нерішучих і для дітей (І. Тургенєв).
2. Освіта — це вміння правильно діяти в будь-яких життєвих ситуаціях (Д. Хіббен, президент Принстонського університету).
3. Лиш храм збудуй, а люди в нього прийдуть (Л. Костенко).

Використати ці афоризми можна по-різному: як зачинну фразу з метою заволодіння увагою слухачів під час виступу, як початок привітання, тосту тощо.

- Чи дотримуєтеся ви порад науковця? У який спосіб ви збираєте цікаві матеріали (паперовий варіант, електронний)? Розкажіть, як ви користуєтеся зібраними матеріалами.

142 Прочитайте текст. Випишіть ключові слова й словосполучення. Поясніть, у чому полягає відмінність між щоденною підготовкою та підготовкою до конкретного виступу.

Підготовка до виступів може бути щоденною і до конкретного виступу. Щоденна підготовка складається з таких чинників: самоосвіта — постійне прагнення до нових знань, постійне незадоволення собою; створення власного архіву — збирання цитат із газет, журналів, виписки з прочитаної літератури, прислів'я, приказки, крилаті слова, афоризми; записування питань, що ставлять слухачі; оволодіння технікою мовлення — її основні елементи: фонаційне (мовленнєве) дихання, голос, дикція; підвищення культури усного й писемного мовлення: увага до правильного мовленнєвого спілкування в побуті, активна мовленнєва практика (бесіди, дискусії, практичні заняття), регулярне листування; критичний аналіз виступів на зборах, конференціях, по радіо, телебаченню: зміст промови, форма викладу, мовленнєва майстерність, ораторські прийоми, контакт з аудиторією, що сподобалося, що викликало негативну реакцію, самоаналіз; оволодіння методикою публічного виступу — для цього необхідно знати: з яких етапів складається діяльність оратора, як підготуватися до зустрічі зі слухачами, як побудувати промову, які прийоми управління аудиторією можна використати (З посібника «Риторика»).

143 Уявіть, що ви прослухали доповідь на науковій конференції, присвяченій творчій спадщині О. Гончара з теми «Духовний посыл О. Гончара», у якій здійснено аналіз «Щоденників» письменника. Вашу увагу привернули вислови письменника про пісню. Деякі з них ви виписали.

1. Ніщо так не єдало націю, як пісня. 2. Серед народних пісень немає жодної поганої. Пісні кожного народу прекрасні. 3. Українська пісня належить до естетичних художніх вершин світової культури. 4. Якби Україна нічого не створила, крім пісні, і то її внесок у світову культуру був би величезний.

- Сформулюйте тему виступу, у якому доцільно використати наведені вислови.

УЖИВАЙТЕ ПРАВИЛЬНО!

Так!

Доповідач говорив про ...
Хотів би сказати про те, що ...
Не все зроблено, щоб ...
Найважливіше — ...
План продажу
Не заважай мені з теми

Ні!

Доповідач торкнувся питань...
Хотів би зупинитись на питанні...
Не все вирішено в питанні...
На передній край виносять питання...
План по продажу
Не мішай мені по темі

144 Під час підготовки виступу виникає запитання: записувати чи не записувати його текст? Прочитайте думки відомих ораторів. Якої думки дотримуєтеся ви?

1. Як корабель, що продовжує пливати навіть після припинення веслування, так і промова, отримавши поштовх від письмових заміток, продовжує йти своїм ходом, навіть коли замітки вже вичерпалися (*Цицерон*). 2. Я ніколи не писав промов попередньо і дозволю собі як старому судовому діячеві сказати молодим діячам: не пишіть промов заздалегідь, не витрачайте часу, не розраховуйте на допомогу цих створених у тиші кабінету рядків, що повільно лягають на папір (*А. Коні*). 3. Ораторське мовлення — це не сума матеріалів, зібраних із різних джерел, а оригінальний, народжений у творчих муках твір (*Є. Ножин*).

145 Розгляньте таблицю. Чим заздалегідь підготовлений виступ відрізняється від імпровізованого? Спрогнозуйте ситуації, за яких можна виголосити підготовлену й імпровізовану промови.

Заздалегідь підготовлений виступ	Імпровізований виступ
<ol style="list-style-type: none"> 1. Почніть готуватися за кілька днів: це дозволить запам'ятати виступ. 2. Двічі-тричі прочитайте виступ перед дзеркалом. 3. Під час репетиції не «рвіть» текст на шматки, а читайте його повністю. Така тактика дозволяє відтворити ситуацію реального виступу. 4. На невеличких аркушиках (які буде зручно тримати в руках) можна записати необхідні відомості або ключові слова. 5. Спробуйте «змалювати» портрет майбутньої аудиторії. 6. Пам'ятайте: під час кожної репетиції ваш виступ буде звучати по-різному. Це добре, бо, можливо, один із варіантів стане вашим реальним виступом 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Чітко сформулюйте тему й основну думку виступу. 2. Визначте тезу й аргументи (їх не повинно бути багато — 2–3). 3. Сформулюйте кілька вступних і заключних зауважень. 4. Якщо ще є час, подумайте про факти, цитати, приклади з історії або літератури, які зможете використати. 5. Продумайте переходи від однієї композиційної частини до іншої. 6. Пам'ятайте: імпровізований виступ повинен бути коротким (не більше 5–7 хвилин), мати чітку структуру, бути зрозумілим для слухачів, а також яскравим й виразним

СПІЛКУВАННЯ

146 Підготуйте виступ на одну з тем.

1. Виступ на святі останнього дзвінка: «А кожен фініш — це, по суті, старт» (*Л. Костенко*).
2. Виступ на засіданні гуртка української мови: «Афоризми — перлини народної мудрості».
3. Виступ про людину з цікавою долею: «Я вибрала долю собі сама...» (*Л. Костенко*)
  - Пам'ятайте, що заздалегідь підготовлений план, тези або конспект допоможуть дотримуватися логіки під час виступу, а заготовлені приклади, цитати, логічні переходи зацікавлять слухачів.

Домашнє завдання

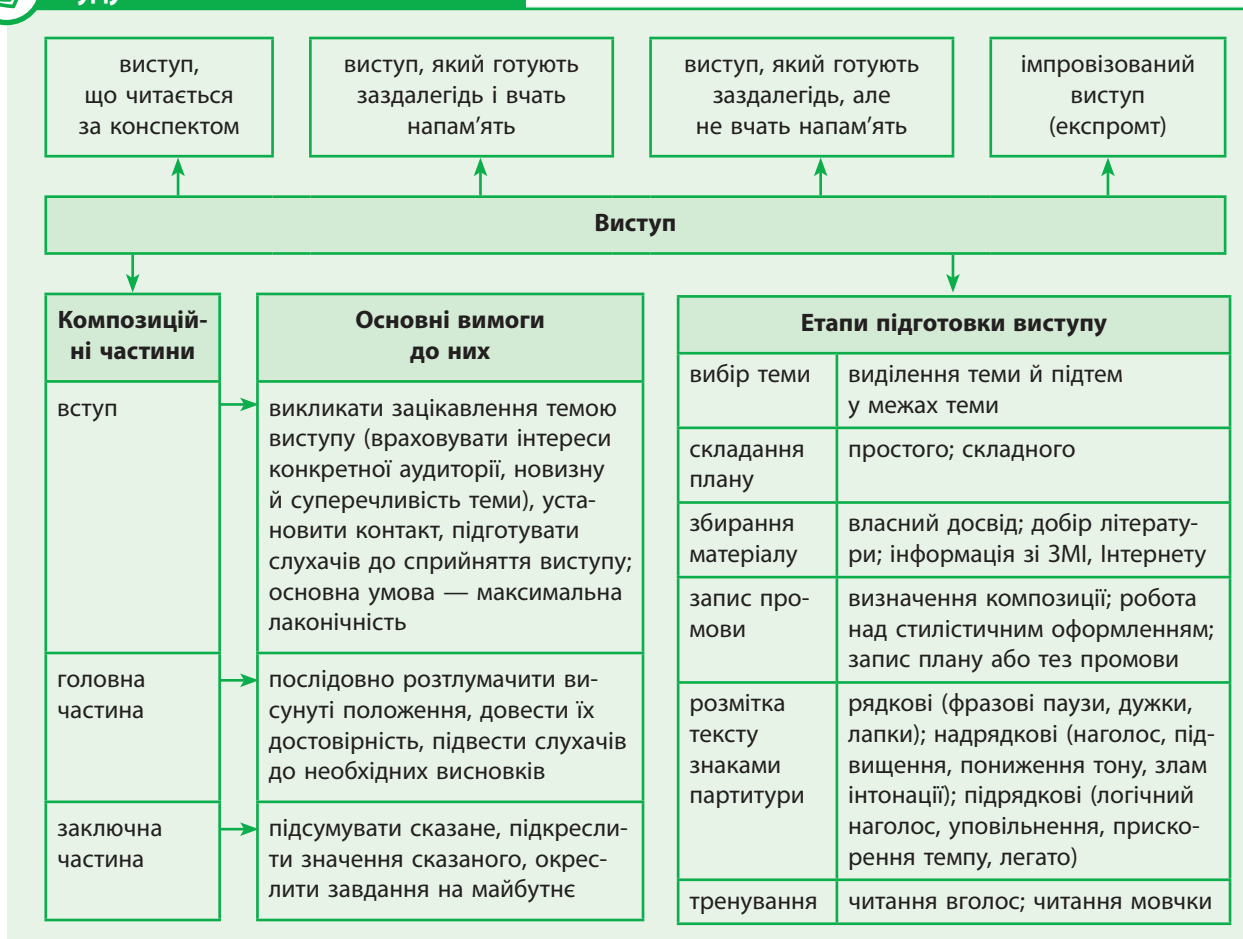
147 Доберіть із різних джерел матеріали до виступу на одну з тем: «Що означає повага?», «Життєві цінності сучасної молоді».

ТЕМА 2. КОМПОЗИЦІЯ ОРАТОРСЬКОГО ВИСТУПУ. ОСОБЛИВОСТІ ПОБУДОВИ ВСТУПУ, ОСНОВНОЇ ЧАСТИНИ, ЗАКІНЧЕННЯ

Буду я навчатись мови золотої

Практикум

Універсальність риторики полягає в тому, що вона необхідна людині будь-якої професії, бо здатність керувати своїм мисленням і мовою допомагає людині оволодіти обраним фахом, досягти майстерності, одержувати від своєї праці практичний результат і естетичне задоволення (Л. Мацько).

148 Прочитайте вітальну промову Л. Мацько до учасників Міжнародного конкурсу української мови. Проаналізуйте її структуру, використані мовні засоби.

Вітаю учнівську й студентську молодь, шанувальників української мови, літератури і культури в Україні і в зарубіжжі, педагогів-філологів та освітян-організаторів із початком ІХ Міжнародного конкурсу української мови!

Запрошую до участі!

У конкурсі кожний зможе показати свої успіхи в засвоєнні орфоепічних, орфографічних, лексичних, стилістичних норм сучасної української літературної мови та виявити вміння працювати з текстами різних стилів і жанрів.

ПРАВИЛА УСПІШНОГО ПУБЛІЧНОГО ВИСТУПУ

1. Упевненість і рішучість із самого початку виступу.
2. Доброзичливість у погляді, інтонаціях.
3. Стримана емоційність.
4. Лаконічний виклад суті повідомлення.
5. Почерговість монологу й діалогу.
6. Налагодження контакту зі слухачами.
7. Постійний зоровий контакт з аудиторією.
8. Зрозуміло й доступно викладений зміст інформації.
9. Достатньо ілюстрований і доказовий матеріал із високим відсотком новизни.
10. Кваліфікований висновок.

(За Н. Голуб)

Рідна українська мова промовляє до Вашого розуму і серця. Сила її змісту не тільки в тому, що вона обслуговує всі сфери українського суспільного життя в сьогодні, а й у тому, що обертає нас до скарбів пережитого нашим народом минулого та скеровує до незвіданого, але бажаного майбутнього.

Мова звеличує людину, підносить її над світом природи як інтелектуальний феномен, здатний пізнавати, освоювати й творити світ. Мова підтримує в людині стан душевної рівноваги, надає відчуття життєвої перспективи, духовної опори.

Бажаємо успіхів! Чекаємо з перемогою!

149 Ознайомтеся з уривками з промов. Спрогнозуйте, якою частиною промови вони є. Відповідь обґрунтуйте.

1. Попри українськомовне середовище, у якому виростав Іван Дзюба, у студентські роки він пише у графі національність «русский» і так триває до середини 1950-х років.

Як свідчив Іван Дзюба в інтерв'ю: «Я й сам не задумувався: коли в мені Україна “пробудилась”?» Або більше: «Звідки береться переживання України як своєї особистої долі? А приходиться час — і вона в тобі озивається» (С. Федорчук).

2. У середині 1980-х улюбленою розвагою кількох молодих поетів була, зокрема, й така: комусь із «непосвячених» ми цитували певні знакові рядки і просили відгадати, хто їх написав. От, наприклад: «Слова дощем позамивались... І не дощем, і не слова...» Люди називали і Вінграновського, і ще когось... І як солодко було відкривати їм, що це — Шевченко!

Як же нам хотілося довести всьому світові, що Шевченко і модерний, і сучасний, адже з нього постійно ліпили тільки селянського романтика і таврувальника панів, понижуючи образ національного генія до постаті бідного кобзаря, що печально пощипує струни кобзи чи бандури (І. Малкович).

3. Шановні вчителі, дякуємо вам за вашу самовіддану працю, невтомний творчий пошук, за турботу і знання, які ви віддавали своїм вихованцям. Бажаємо нових успіхів, життєвих сил і натхнення!

Тож вітаємо всіх зі святом останнього дзвоника, з успішним закінченням ще одного шкільного року, який кожному подарував нові знання, нові враження, нові думки і почуття!

- Як ви розумієте слова «коли в мені Україна “пробудилась”»?

СПІЛКУВАННЯ

150 Підготуйте вітальний виступ із нагоди святкування Дня слов'янської писемності та культури (адресата оберіть самостійно).

Домашнє завдання

151 Прочитайте вислів. Спрогнозуйте, якою композиційною частиною виступу він може бути. Підготуйте текст виступу.

Моя цивілізація тримається на культурі людини, що пробивається крізь осіб. Віками вона прагне показати людину так само, як вчить крізь каміння бачити Собор (Є. Сверстюк).

ТЕМА 3. ДОБІР АРГУМЕНТІВ І СПОСОБІВ АКТИВІЗАЦІЇ МИСЛЕННЯ Й ЕМОЦІЙНО-ПОЧУТТЄВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ АУДИТОРІЇ. ВИДИ АРГУМЕНТАЦІЇ. СПОСОБИ ВСТАНОВЛЕННЯ КОНТАКТУ ЗІ СЛУХАЧАМИ

Буду я навчатись мови золотої

Уміння аргументувати — це знання, уміння й мистецтво зробити свою думку обґрунтованою й переконати нею інших.

Аргументи «за» мають бути правдивими, покликатися на авторитетні джерела; доступними, простими й зрозумілими; відображенням об'єктивної реальності.

Аргументи «проти» мають переконати аудиторію в тому, що аргументи, наведені для підтримування тези, яку ви критикуєте, слабкі.

Причиново-наслідкові зв'язки тези з аргументами є провідними для аргументованого мовлення, оскільки оратор щоразу ставить запитання: чому певне твердження (теза) істинне?

Кількість мікротем не може бути чітко регламентованою, однак здебільшого використовують три аргументи (мікротеми), що забезпечує змістовність, інформативність і переконливість мовлення.

Як визначити силу аргументів і порядок мікротем? Які аргументи є сильними саме в цій аудиторії? Аристотель вважав, що аргументи залежать від слухачів, від того, що вони визнають правильним, приємним, що вони люблять чи ненавидять.

Аргументи побудовані на двох прийомах: раціональному переконанні й емоційному впливові. Перед слухачами, які надають перевагу логічним міркуванням, мікротемі, що містить судження, орієнтоване на розум сукупно з раціональними аргументами, доцільно розташувати в кінці ланцюжка аргументів. Виступаючи перед аудиторією, яка надає перевагу емоціям, краще останньою в аргументації розташувати мікротемі, що містить емоційне судження й емоційні аргументи.

Практикум

Теоретичний матеріал докладно

Оратор може бути добре інформованою людиною, але якщо він ретельно не обдумав того, про що має намір сказати саме сьогодні й саме цій аудиторії, йому не треба відбирати дорогоцінний час в інших людей (*Лі Якокка*).

152 Сформулюйте тези до виступу на одну з тем.

1. Чи всі можуть жити заможнo?
2. Що дає людині освіта?

153 Доберіть 3–4 аргументи до тез.

1. У кожного має бути власна бібліотека.
2. Алкоголь скорочує життя.

154 Перетворіть фрази на аргументи: розкрийте думку так, щоб вихідна фраза стала аргументом до будь-якої тези. Використовуйте такі засоби зв'язку частин висловлення: *тому, саме через це, з цього випливає, тепер стає зрозумілим* тощо.

Зразок. Сьогодні погода погіршилася. —

Сьогодні погода погіршилася, тому транспорт ходить погано; щоб не запізнитися, треба вийти заздалегідь.

1. Останнім часом підлітки стали менше читати.
2. Купувати краще через інтернетну мережу.

155 Прочитайте подані висловлення. Наведіть аргументи на користь істинності або хибності кожного з них.

1. Нещасні не мають друзів (*Д. Драйден*).
2. Без дружби ніяке спілкування між людьми не має цінності (*Сократ*).
3. Довіра — перша умова дружби (*Ж. де Лабрюйєр*).
4. Без справжньої дружби життя — ніщо (*Цицерон*).
5. У бідності та

інших життєвих нещастях справжні друзі — це надійний прихисток (*Аристотель*). 6. У дружбі немає ніяких розрахунків і міркувань, окрім неї самої (*М. де Монтень*). 7. Дружба — це найкраще, що в тебе може бути, і найкраще, чим можеш бути ти (*Д. Пейджест*).

СПІЛКУВАННЯ

156 Наведіть аргументи, які спростовують твердження.

1. Сидіти вдома самому (самій) сумно.
2. Гарно, коли взимку багато снігу.

Домашнє завдання

157 Використовуючи різноманітні джерела, застосуйте прийом «покликання на авторитети» для аргументування поданих тез.

1. Успішними стають люди, які мають велику силу волі.
2. Навчання — основа життя людини.

ТЕМА 4. МОВНІ ЗАСОБИ ОФОРМЛЕННЯ ТЕКСТУ ОРАТОРСЬКОГО ВИСТУПУ ЗАЛЕЖНО ВІД МЕТИ СПІЛКУВАННЯ Й АДРЕСАТА МОВЛЕННЯ

Буду я навчатись мови золотої

МОВНІ ЗАСОБИ ОФОРМЛЕННЯ ТЕКСТУ ОРАТОРСЬКОГО ВИСТУПУ

Правила мовного оформлення тексту	Рекомендації
Розмовність стилю	Книжну й офіційну лексику доцільно замінити стилістично нейтральною й розмовною задля кращого сприймання слухачами: замість «у пресі» можна сказати «в газетах», замість «пресинг» — «сильний тиск» тощо
Простота викладу	Доцільно мінімізувати кількість наукової й абстрактної лексики. Якщо ж такі слова є в тексті виступу, їх необхідно пояснити — дати загальнодоступне визначення, навести синоніми, пояснити походження, повторити. З довгих речень доцільно зробити кілька коротких. Краще сприймаються речення, у яких не більше 13–15 слів
Конкретність лексики	Необхідно уникати в мовленні узагальнень, замінюючи їх конкретними назвами: замість того, щоб сказати «підвищення зарплати працівникам бюджетної сфери», краще сказати «учителям і лікарям, вихователям і бібліотекарям, акторам і працівникам музеїв» тощо; замість віддієслівних іменників <i>забезпечення, розкриття, відновлення</i> краще вжити дієслова <i>забезпечити, розкрити, відновити</i> . Можна навести подробиці, що стосуються появи ідеї в автора
Наведення цифрових даних	Цифри краще округляти, статистичні відомості подавати в порівнянні або в пропорції, одиниці вимірювання краще давати в наочному порівнянні
Різнманіття номінативних засобів	Ідея виступу має повторюватися, однак повтор має відбуватися в різній словесній формі: «ми повинні викласти народу всі факти»; «наш обов'язок — розказати народу правду»; «народ повинен усе знати»

Правила мовного оформлення тексту	Рекомендації
Виразність мовлення	Відсутність монотонності, емоційність, різноманіття інтонаційного оформлення, правильне застосування пауз
Риторичні фігури	

Практикум

Теоретичний матеріал докладно

Красномовство — це не що інше, як уміння надавати краси логічним побудовам (Д. Дідро).

158 Заповніть останній рядок у таблиці «Мовні засоби оформлення тексту ораторського виступу».

159 Замініть подані слова синонімами.

Диференціювати, вето, електорат, лімітувати, інвестиції, конкурент, інтегрування, легітимний, моніторинг, менеджмент, імплементація, брифінг, спікер, пролонгований.

160 Запропонуйте доступне визначення поданим словам.

Інавгурація, дистриб'ютор, лобіювати, бестселер, толерантність, діаспора, апріорі, імідж, паблік рилейшинз, індексація, плюралізм, мультидисциплінарний, полікультурний.

161 Запропонуйте різні способи словесного вираження думок.

Зразок. Нам потрібна демократія. — Демократія необхідна для нас. Наше суспільство потребує демократії. Без демократії неможливе наше суспільство.

1. Необхідно сортувати сміття. 2. Важливо зберегти карпатські ліси. 3. Волонтери необхідні суспільству.

162 Замініть назви зі значенням узагальнення конкретними, що викликають образи.

Зразок. Треба менше вживати жирного. — Треба менше вживати сала, масла, олії.

1. Треба більше вживати рослинних продуктів. 2. Вулиці заповнили транспорт. 3. Тут можна купити модний одяг. 4. Ми збираємо лікарські рослини.

163 Вимовте фрази, надаючи їм прямого й протилежного значення інтонацією.

1. Радий (рада) вас бачити. 2. Дякую за турботу. 3. Я в захваті. 4. Дякую за комплімент. 5. Дуже красиво. 6. Із задоволенням. 7. Ти добре зробив. 8. Це важливий крок.

164 Прочитайте кожне речення швидко, а потім — відділяючи одиниці члени речення паузами. Як впливають паузи на виразність тексту?

І в минулому, і тепер майстри в Петриківці змальовували квіти, фрукти, ягоди такими, якими бачили їх на лоні природи. Від покоління до покоління передавалася любов до природної форми, до природних кольорів, а головне — до відтворення дрібних деталей. Це неодмінна ознака петриківських розписів.

Видатні майстрині Тетяна Пата, Віра й Галина Павленко, Віра Клименко, Надія Білокінь, Поліна Глущенко, Надія Пікуш по-різному використали вікові традиції декоративного малювання, але індивідуальна природа творчості не завадила їхній спільності заглиблюватися в деталі (За Д. Степовиком).

165 Ознайомтеся з виступом. За допомогою яких засобів авторка доводить свою думку? Які риторичні фігури використано?

Ми не глухі, але недочуваемо. Мелодії нашої мови. Ми не сліпі, але недобачаємо. Краси нашої мови. Ми не німкуваті. Але те, що ми промовляємо, — таке неоковирне, незграбне й чужинецьке — аж ніяк не може називатися українською мовою. Радше «українсько-російським мішанцем».

Олександра Сербенська назвала мову тілом думки. То яке ж зболене, скалічене тіло нашої думки! Воно рясно всіяне виразками суржика, покручене, побите... Постає запитання: як видалити незугарних зайд, як позбутися цих злоякісних позичок, що нівелюють, спотворюють сказане? У який спосіб загоїти рани, домогтися того, щоб слово наше забриніло, засяяло зусібіч? Виразно, природно, вільно. Щоб нашу українську можна було почути насправді, збагнути нескінченність її космосу. Побачити в розповні наш розум, кмітливість, інтелект
(Л. Бутенко).

166 Конкретизуйте фрази (поширте, доповніть подробицями).

1. Наш клас приїхав до Львова.
2. Мене вразила пісня.
3. Цьогоріч вийшла нова книга Василя Шкляра.
4. Ефективним шляхом розвитку особистості є самонавчання.
5. Мова постійно зазнає змін.

СПІЛКУВАННЯ

167 Прокоментуйте слова В. Черчилля: «Оратор повинен вичерпати тему, а не терпіння слухачів».

Домашнє завдання

168 Використовуючи мовні засоби оформлення ораторського виступу, підготуйте текст виступу з теми «Помилки, якщо їх визнавати, обертаються з утрат на здобутки» (М. Дочинець).

ТЕМА 5. ВИМОГИ ДО ОРАТОРА. ПОСТАВА, ВИРАЗНІСТЬ МІМІКИ І ЖЕСТИВ, ЇХ ПРИРОДНІСТЬ, ВІДПОВІДНІСТЬ ЗМІСТУ ВИКЛАДУ

Буду я навчатись мови золотої

Усе, що хочеш сказати, розглянь передусім у голові своїй, бо в багатьох язык передусім і самій думці (Сократ).

Перш ніж випустити слова з нижньої частини голови, пропусти їх спочатку через верхню частину (Цицерон).

Зовнішність є не останнім чинником оратора. Тут важливо володіти собою, уміти «створити імідж», певний образ.

Вираз обличчя, хода, постава, ваша жестикуляція — усе це складає певне враження ще до того, як ви сказали перше слово. Симпатія чи антипатія до оратора формується в найперші хвилини.

До місця промови треба йти спокійно, не бігти, не варто на ходу поправляти одяг, зачісуватися тощо.

Негарно спрямовувати погляд у вікно, у стелю або заплющувати очі під час виступу. Не можна дивитися й «крізь» людей байдужим, відчуженим поглядом. Досвідчений оратор уміє дивитися так, що кожен слухач відчуває його погляд «саме на собі».

Жестикулювання ораторові необхідне. Заклякла постава сприймається погано. Але й надмірна жестикуляція не доречна.

Види жестів

Механічні

супроводжують промову без зв'язку з її змістом, тобто робляться автоматично

Жести людини, як і зубна щітка, повинні бути виключно особистими (*Д. Карнегі*).

Ілюстративні

зображують те, про що йдеться

Правильні артикуляція й вимова, гарна дикція — запорука успіху. Потрібно чітко й правильно вимовляти кожен звук.

Трохи повертайте голову й корпус, робіть жести руками лише в найважливіших місцях промови. Не тупцюйте на місці, а непомітно переносьте центр ваги тіла з однієї ноги на іншу.

Емоційні

підсилюють виразність промови, прикрашають її, допомагають у виділенні основних думок

Практикум

Манера виступу важливіша, ніж зовнішність оратора: манера змушує забути про зовнішність (*П. Сопер*).

169 Прочитайте текст. Що нового ви дізналися з нього? Як ви готуетесь до виступу? Чи відчуваєте страх перед аудиторією? Які поради виявилися для вас найбільш корисними?

Страх перед аудиторією — явище досить поширене з-поміж промовців. Він дається взнаки по-різному: може тремтіти голос, може вкриватися червоними плямами обличчя, може супроводжуватися повільним блокуванням будь-яких проявів волі. Ці ознаки посилюють страх, і доповідач зазвичай думає вже не про логічний виклад думок, а про якомога швидше завершення цієї екзекуції. Він усвідомлює, що прояви страху є очевидними для слухачів, і поспішає, ще більше плутається.

Страх перед аудиторією відрізняється від емоційного напруження, що може виникати під час публічних виступів. Емоційно врівноважений доповідач значно «небезпечніший» у своїй нудній промові, аніж той, у чиєму настрої наявна здорова доза нервового збудження.

Боротьба зі страхом є досить складною, однак допоможуть подолати страх такі **поради**:

- 1) треба гарно підготуватися; найкраще записати всю доповідь на папері, а потім прочитати вголос;
- 2) варто уваяти себе на місці слухача, оцінити свій виступ критично;
- 3) переконайтеся, що в разі потреби ви зможете швидко зорієнтуватися, зазирнувши в записи;
- 4) необхідно шукати підтримки в аудиторії.

Задля позбавлення нерішучості, несміливості використовуйте кожную нагоду, щоб потренуватися в мовленні, виступити перед аудиторією (*А. Нікітіна*).

- Випишіть найважливіші для вас поради й застосовуйте їх.

170 Ознайомтеся з фрагментом інтерв'ю Ірини Снітинської, засновниці «Школи риторики й ораторства АГРУС» у Львові.

— *Як ви вважаєте, що людям перешкоджає виступати перед великими аудиторіями?*

— По-перше, людині потрібно знати технологію. Далі — бути достатньо спостережливою, щоб побачити, коли під час комунікації щось іде не так. І, нарешті, бути гнучкою, щоб усе залагодити і впровадити новий інструмент, який підходить до тієї чи тієї ситуації. Отже, технологія, спостережливність і гнучкість — те, чого часто бракує для успішних виступів перед аудиторією. Інша проблема — люди себе часто недооцінюють. Очевидно, у нашому середовищі так прийнято — критикувати себе та інших. Що я маю на увазі: люди часто кажуть, що «почнуть говорити» тільки тоді, коли вмітять це робити добре. Але ж людина робитиме це добре лише тоді, коли буде говорити, тому часто це замкнене коло. Я колись теж була такою перфекціоністкою. Тепер спокійно сприймаю, що не ідеальна, як і всі люди. Тому хвилюватися не варто.

— *Можна якось самотійно практикуватися в ораторстві?*

— Можу запропонувати просту вправу. Прокидаєтеся вранці — ідіть на кухню і розкажіть рідним коротку історію. Далі варто самому собі дати об'єктивні поради, що в цьому публічному виступі було добре, а що наступного разу варто змінити. Далі, урахувавши всі «рекомендації», розкажіть цю ж історію колегам. Отже, коли ви відтрениєте цей виступ три-п'ять разів, наступного разу він вам вдасться ідеально. Насправді, найцінніше, що є в будь-якому навчанні, — зворотний зв'язок.

— *Ірино, з чого починалася Ваша ораторська майстерність?*

— Почну з того, що за фахом я лікар. Я досягнула певного успіху, викладала, любила своїх студентів. Утім, почувалася не дуже комфортно на сцені й мені хотілося розвиватися в цьому напрямі. Вирішила у 2009 році поїхати на ораторські курси. Під час навчання переступила через усі свої страхи та хвилювання. Мені вдавалося легко те, що раніше здавалося просто неможливим. Так з'явилося нове хобі, яке мене поклонило, захопило і «накрило» повністю.

- Яка інформація привернула вашу увагу?
- Якщо вас зацікавив досвід успішної жінки, ознайомтеся з інтерв'ю за покликанням <http://dilove.com.ua/irina-snitinska-teper-ya-znaющо-можу/>.

171 Працюймо в групах. Об'єднайтесь у групи й поміркуйте, що ви будете робити в таких ситуаціях.

I група. В аудиторію постійно заглядають сторонні.

II група. Слухачі голосно розмовляють між собою, постійно дивляться на екрани телефонів.

III група. Вимкнувся мікрофон, а за вікном іде будівництво.

IV група. Вам поставили запитання, на яке ви не знаєте відповіді.

172 Вийдіть перед класом і, рахуючи вголос до 30, ходіть по класу за правилами пересування оратора.

Або ходіть по класу, розказуючи вірш. Слухачі оцінюють, чи правильно ви ходите.

Оратор повинен володіти дотепністю діалектика, думками філософа, словами мало не поета, пам'яттю законодавця, голосом трагіка, грою такою, як у кращих лицедіїв... Нічого немає прекраснішого за досконалого оратора (Цицерон).

173 Працюймо в парах. Створіть «хмаринку» з 20 слів-іменників, наповнених позитивною енергетикою. Потім об'єднайте записані слова в 10 метафоричних комбінацій, які викликають приємні асоціації, спогади, здаються яскравими, можуть стати матеріалом для написання есе.

Зразок: веселка, мрія, берег, душа. — Веселка душі, берег мрії.

- Складіть з утвореними словосполученнями тексти-мініатюри (3–4 речення). Прочитайте їх уголос. Клас спостерігає за виразністю міміки та жестів, їх природністю, відповідністю змісту викладу.

СПІЛКУВАННЯ

174 Прокоментуйте висловлення. Наведіть приклади слів другої групи.

Є такі слова, інтонації й вирази обличчя, які завжди й незмінно викликають у людей неприємні душевні хвилювання; є й інші слова, інтонації голосу й вирази обличчя, які викликають лише приємні душевні хвилювання (*Г. Спенсер*).

Домашнє завдання

175 Знайдіть в Інтернеті відомості про сучасних українських ораторів, підготуйте повідомлення про них.

ТЕМА 6. ВИГОЛОШЕННЯ ПРОМОВИ. РОЛЬ ПОЧАТКОВОЇ ФРАЗИ ПЕРЕД ВИСТУПОМ

Буду я навчатись мови золотої

Уміти просто і красиво спілкуватися — це ціла наука
(*К. Станіславський*).

Якщо вступ красномовний, слухачі такі засліплені, що огріхи в інших частинах промови ніким не бувають помічені; якщо ж він поганий, то хоч би якою прекрасною була решта твору, оратор приймається усіма без задоволення (*Г. Гайар*).

Перші кроки в роботі над **композицією виступу** повинні бути спрямовані на те, щоб із кожного пункту плану-конспекту створити мікротему. **Мета вступу** — по-перше, викликати інтерес, заволодіти увагою слухачів; по-друге, створити атмосферу довіри і взаєморозуміння; і по-третє, налаштувати аудиторію на сприйняття інформації. П. Сопер зазначав, що вплинути на байдужу аудиторію значно важче, ніж на заздалегідь налаштовану проти ваших переконань. З огляду на це **вступ** — чи не найбільш важлива частина промови. Практикою нагромаджено ряд ефективних прийомів заволодіння увагою аудиторії. Найбільш продуктивними, зокрема, вважаються такі: посилання на загальновідоме джерело інформації; парадокс, в основі якого лежить протиріччя; іронічне зауваження чи жарт, дотичний до теми виступу; риторичне запитання; притча, легенда чи казка; афоризм; звернення до події, часу, місця; демонстрація якогось предмета; розповідь про особистий досвід; цитування знайомого; цитування відомої авторитетної людини; історичний епізод, проблемне запитання і відповідь на нього; звернення до життєвих інтересів слухачів і до того, що їх хвилює щодня.

В **основній частині** головні завдання — повідомити інформацію, обґрунтувати свою думку, переконати аудиторію, заохотити слухачів до конкретних дій тощо. Щоб виступ справляв враження добре спланованого, досконалого, завершеного твору, обов'язково треба підсумувати сказане, зробити **висновки** — це сприятиме закріпленню й посиленню враження від виступу (*Н. Голуб*).

Практикум

176 Ознайомтеся з текстом. Визначте його стиль і тип мовлення. Запишіть головну думку тексту, складіть його план.

І ось ви на трибуні. На вас дивляться десятки очей. Не хвилюйтеся! Не починайте свій виступ відразу, трохи почекайте. Пауза дозволяє зібрати погляд слухачів і є своєрідним запрошенням до розмови.

Перша фраза завжди містить привітання. Воно не повинно бути формальним. Якщо оратор радий зустрічі з аудиторією, йому є що сказати людям, це відіб'ється в погляді, посмішці, привітній інтонації.

Перше враження слухачів має бути позитивним, вселяти впевненість, що час не буде витрачено марно. Можна почати промову з яскравого епізоду, навести афоризм, цитату, приклад парадоксу.

Інтерес слухачів має зростати поступово, кожна наступна частина повинна бути сильніша за попередню.

Після початкової паузи і привітання зазвичай у залі ще відчувається деяка напруга. Перші слова лектора повинні бути надзвичайно прості, доступні, зрозумілі і цікаві, «зацепити» увагу слухачів.

Відчуваючи, що увагу слухачів завойовано, можна переходити до вступу до теми. Взірцем плавного переходу є вступ до лекції «Історія Середземного моря, розказана його берегами, хвилями і їхніми мешканцями»: «Уявіть себе мандрівником, який уперше приїжджає до Середземного моря, уперше бачить синяву його хвиль, оповиті серпанком далекі берегові скелі, пишну зелену рослинність. Дозвольте стисло схарактеризувати сучасне Середземне узбережжя, почавши з його географічного нарису» (*З інтернетних ресурсів*).

- Для чого оратори застосовують початкову паузу?

177 Прочитайте подані нижче зразки початку виступів. Визначте й проаналізуйте цікаві прийоми завоювання уваги.

1. Багата на таланти українська земля. Яким сузір'ям сяють вони в її багатомілітній історії! Серед них і Людина з іменем Дніпра, як назвав Дмитро Павличко Бориса Тена. Щедрою була доля, давши йому хист поета, музиканта, перекладача. Найбільше Бориса Тена знають як автора перекладу Гомерових поем «Іліада» та «Одісея». Він лауреат премії імені Максима Рильського, заслужений діяч польської культури (*К. Ленець*).

2. Якщо зібрати всі книги, написані про цю людину, то вони становитимуть величезну бібліотеку. А картини різних художників, що його зображують, не помістяться в найбільшому музеї. Чим же він, уродженець невеликого французького острова Корсика в Середземному морі, вразив не тільки своїх сучасників, а й людей наступних поколінь? (*П. Таранов*)

178 Запропонуйте оригінальний початок виступу на одну з тем.

1. Віра в себе — таїна життєвих успіхів (*Л. Силенко*).

Той, хто добре почав, може вважати свою справу виконаною наполовину (*Горацій*).

2. Маємо бути європейцями на ґрунті українському (П. Грабовський).
3. Час — то найцінніша монета нашого життя (М. Дочинець).

СПІЛКУВАННЯ

179 Уважно прочитайте текст. Допишіть відповідне закінчення промови й виголосіть її в класі.

Шановні старшокласники!

Одним із найважливіших кроків у житті є вибір професії. Адже займатися тим, що тебе цікавить, приносить радість, — одна з найважливіших умов відчуття повноти життя.

Вибір навчального закладу, а згодом професії значною мірою впливає на все подальше життя молодій людині. Тут не можна покладатися на випадковість, квапитися. Необхідне якнайсерйозніше ставлення до цієї проблеми як батьків, так і самих молодих людей...

Домашнє завдання

180 Підготуйте для риторичного змагання промову з будь-якої цікавої для вас теми (регламент — 2–3 хвилини). Виголосіть її в класі.

ТЕМА 7. ВИМОГИ ДО КУЛЬТУРИ МОВЛЕННЯ

Буду я навчатись мови золотої

Комунікативно-стилістичні якості мовлення	Правила мовлення
Правильність	Дотримуватися орфоепічних, лексичних, фразеологічних, словотворчих, граматичних, стилістичних норм літературної мови
Змістовність	Матеріал підпорядкувати темі й головній думці, розкрити їх повно
Логічність і послідовність	Говорити послідовно, виділяючи мікротеми, установлюючи зв'язок між ними; забезпечувати смислові зв'язки між словами й реченнями в тексті; скласти план промови, систематизувати дібраний матеріал
Доказовість	Належно аргументувати промову, покликатися на авторитетних людей
Доречність	Ураховувати адресата промови, за яких обставин відбувається спілкування
Багатство	Використовувати синонімічне багатство мови, багатозначність, уникати невинновданого повтору слів, однотипних конструкцій речень
Виразність і образність	Добирати слова й будувати речення так, щоб найкраще, найточніше передати думку, бути оригінальним у висловленні і впливати на співрозмовника
Точність	Добирати слова й будувати речення так, щоб найточніше передати зміст висловлення; прагнути, щоб зміст сказаного або написаного був переданий точно, зрозуміло

Практикум

Тетяна Осадчук — ведуча, режисер, успішний тренер з ораторського мистецтва, викладач у Прикарпатському національному університеті ім. В. Стефаника

Як часто неправильно вжите слово породжує помилкові судження! (Г. Спенсер)

181 Ознайомтеся з порадами Тетяни Осадчук, яка на запитання журналіста: «Як, на вашу думку, услідкувати за чистотою власного мовлення і що для цього робити?» відповіла в такий спосіб.

Поставте мету, наприклад, за місяць удосконалити своє мовлення.

Щодня вивчайте нову скоромовку і впродовж дня повторюйте її. Промовляйте спочатку беззвучно, але артикулюючи, далі переходьте на шепіт і лише потім говоріть уголос. Спочатку в повільному темпі, а далі — у швидкому, пам'ятаючи про чіткість вимови. За місяць у такий спосіб можна потренувати і пам'ять, і правильність вимови.

Збагачайте свою лексику! Щодня обирайте якесь слово і на аркуші прописуйте синоніми. До прикладу, ви часто використовуєте слово «цікаво», а для уникнення тавтології можна скористатись візуальною пам'яттю і вже замінити словами «надзвичайно», «неймовірно», «фантастично» тощо.

Контролюйте, як говорите, думайте про вуха вашого співрозмовника.

Дихайте спокійніше, намагайтеся дихати діафрагмою.

І так, крок за кроком, усе вдасться, головне — вірте в себе та здобуйте досвід!

- Яка з порад є найбільш корисною для вас? Назвіть кілька скоромовок. Вимовте їх у швидкому темпі разом з однокласниками.

182 Що означають слова *видноколо*, *свічадо*, *жєврїти*, *здужати*, *мружитися*? Запишіть їх у зошити. У яких ситуаціях спілкування доречно використати кожне з них?

183 Ознайомтеся з порадами промовцеві, що пропонує відомий дослідник питань спілкування Поль Сопер.

1. Через неточності в мовленні оратора слухач позбавлений можливості скласти вичерпне уявлення про його ідеї.
  2. Доречність означає відповідність відібраних слів і їхніх сполучень темі, аудиторії й обставинам (умовам).
  3. Незрозумілість — звичайний результат багатослів'я, який породжують неясність мислення, недостатній словниковий запас, пустослів'я через брак думок, схильність до хизування.
  4. Висловам, що справляють найсильніше враження, найбільше загрожує небезпека втратити свою самобутність через часте вживання.
  5. Жвавості мовленню надають гасла, риторичні запитання, іронія, гіпербола, інверсія, антитеза, метафора та ін.
- Чи погоджуєтеся ви з думкою, висловленою автором? Сформулюйте власні вимоги до тексту промови, до особистості оратора.

184 Відредагуйте словосполучення.

Учбовий відділ, на дворі прохладно, вулиці пересікаються, опасний поворот, паперні салфетки, повістка дня слідуюча, слідуюче питання, замовний лист, більша половина врожаю,

Довідка до вправи 185

прибори не працюють, з матеріалу заказчика, нажми на тормоз, дякувати батьків, згідно наказу.

185 З'ясуйте лексичне значення поданих слів кількома способами, один з яких — афоризм.

Приклад. Голос — це портрет оратора (*К. Станіславський*).

Голос, гроші, лицемір, заздрість, мовчання, безсоння, бізнес, гумор, щастя, душа.

СПІЛКУВАННЯ

186 Прокоментуйте слова ірландського музиканта. Доберіть аргументи для підтвердження думки.

Музика — велика річ хоча б тому, що дві людини, які ніколи раніше не зустрічалися, можуть наспівувати одну й ту саму пісню на двох континентах (*Кріс де Бурґ*).

Домашнє завдання

187 Підготуйте повідомлення з теми «Чудова думка втрачає всю свою цінність, коли вона погано висловлена» (*Вольтер*).

ТЕМА 8. СПІЛКУВАННЯ З АУДИТОРІЄЮ ЯК ТВОРЧИЙ ПРОЦЕС. ПРИЙОМИ ВСТАНОВЛЕННЯ І ЗБЕРЕЖЕННЯ КОНТАКТУ З АУДИТОРІЄЮ

Буду я навчатись мови золотої

Спілкування з аудиторією є творчим процесом, що потребує встановлення і збереження контакту. За аудиторією треба постійно спостерігати, визначати її реакцію та вносити корективи у власну діяльність.

ПРИЙОМИ ВСТАНОВЛЕННЯ І ЗБЕРЕЖЕННЯ КОНТАКТУ З АУДИТОРІЄЮ

Прийоми	Сутність прийомів
Запитання до аудиторії	Важливо так сформулювати запитання, щоб аудиторія змогла дати відповідь «так» або «ні»
Організація дискусії	Необхідно акцентувати на чомусь суперечливому, пояснивши свою позицію
Звернення до окремих слухачів	Запитання на кшталт: «Бачу, Ви не погоджуєтеся з такою думкою?»
Авансування	Навмисне затягування повідомлення цікавої слухачам інформації
Нетривале відхилення від теми	Вкраплення інформації, що не пов'язана з темою
Демонстрування предмета	«Поглянемо уважніше на цю річ...», «Що це?»
Наближення до слухачів	Оптимальна глибина «заходу» до зали — третина її довжини
Розважальні елементи в другій частині виступу	
Закон краю	Оскільки кінець і початок виступу слухачі запам'ятовують краще, необхідно зробити більш різноманітною середину виступу

Три завдання оратора:
що сказати, де сказати,
як сказати (Цицерон).

Ефективними прийомами завоювання уваги слухачів є запитання до аудиторії, вдалі етикетні формули (привітання, звернення): *Шановні друзі... Я радію щасливій нагоді зустрітися з вами...*

Важливою композиційною частиною є висновок, у якому підбивають підсумки сказаного, роблять узагальнення, ставлять перед слухачами конкретні завдання, що випливають зі змісту виступу.

Якщо перші слова оратора повинні привернути увагу слухачів, то останні покликані посилити ефект виступу, спонукати аудиторію до міркувань, відповідних дій, вчинків.

Добре продуманий вступ і висновок ще не забезпечують успіху. Важливе завдання оратора — не тільки привернути увагу слухачів, а й зберегти її до кінця виступу. Отже, необхідно відповідально ставитися до підготовки й основної його частини.

Безумовно, кожен оратор має безліч спільних точок зору зі своїми слухачами, однак вважати, що всі люди в усьому схильні вчиняти так, як ми самі, хоч і природно, але неправильно...

Є ще важлива умова — інтелектуальне обличчя слухачів, тобто характер і обсяг наявних у них знань, їхній практичний спосіб дій.

Розумові здібності людини та здатність сприймання необхідно брати до увагу. В ораторському мистецтві це знання дає точку опори доказам оратора і становить необхідну умову для доступності промови (О. Бен).

Практикум

188 Проілюструйте прикладами кілька пунктів таблиці «Прийоми встановлення і збереження контакту з аудиторією».

- Чому до другої частини виступу треба включати розважальні елементи? Чому, на вашу думку, сутність цього прийому не подано в таблиці? Наведіть власні приклади таких елементів.

189 Прочитайте уривок із виступу Івана Дзюби на I Всесвітньому форумі українців. Визначте стиль мовлення. Доведіть свою думку. Запишіть складний план виступу.

Довгождана товариство, високошановні пані і панове, дорогі гості з усіх континентів земної кулі; всі, хто зміг потрапити до цієї зали, і всі, хто тут з нами подумки!

Насамперед привітаймо одні одних із великою й урочистою історичною подією, співучасниками якої ми є.

До неї йшлося не те що роками, а десятиліттями, століттями. За нею — і трагічні, і героїчні сторінки історії нашого народу, якому судилося велике розсіяння, порівнянне з біблійним.

Сьогоднішній день знаменує кінець однієї доби нашої історії, коли українці були роз'єднані не тільки кордонами, але й взаємним незнанням, підозрами, інспірованим ворогуванням, і початок другої, коли ми можемо не лише спілкуватися й пізнавати одні одних, а й разом формувати свої політичні, життєві, культурні орієнтири, спільно працювати для створення нового образу України.

Власне, це вже не тільки можливість, а й доконечна необхідність, перед якою стоїть молода Українська Держава.

І тут треба наголосити, що сама ця Держава виникла як результат зусиль багатьох поколінь українців усього світу. При всій їхній роз'єднаності, взаємному незнанню і подеколи ворогуванні їхня енергія найрізноманітнішими шляхами спрямовувалася на національне виживання — й або на розбудову самої України, або на підтримання вогню української ідеї.

...До незалежності Україна йшла довгим, тяжким і жертвним шляхом, дорого за неї заплатила. У підвалині української державності — і століття боротьби наших предків, у якій кристалізувалася ідея самостійності; і символізована насамперед в іменах Шевченка і Франка титанічна робота великих просвітителів і різьбярів народного духу, діячів культури і науки, котрі створювали гуманістичний потенціал нації; і, сказати б, сама колективна душа українського народу, яка вперто противилася знеособленню та зберігала найцінніші якості своєї самотності, будучи водночас відкритою до світу.

Україна розвивалася у нав'язаних їй спотворених суспільно-політичних умовах, і її незнищенна воля до життя виявлялася не завжди в адекватних формах і свідомих актах. Незалежністю завдячуємо не лише тим, хто свідомо присвятив своє життя цій ідеї, а й тим, хто, може, й не маючи поняття про неї, об'єктивно працював для України, забезпечуючи безперервність народного буття: вирощував хліб, добував вугілля, зводив житло, створював музику, народжував нові наукові ідеї. А найбільше завдячуємо тим українським матерям, які за всякої лихої години знаходили сили виховувати своїх дітей у добрих звичаях, передавали їм людяність і рідне слово.

- Які способи привернення уваги аудиторії використано автором?

190 У вашому класі планується зустріч із відомим письменником (спортсменом, ученим). Придумайте два-три запитання для гостя. Підготуйтеся до виступу в обговоренні його діяльності.

191 Використайте прийом авансування. Оформіть як авансування подані думки.

1. Я знаю, як успішно скласти ЗНО.
2. Уже відомі результати конкурсу.
3. Статистичні відомості уже є в інтернетних джерелах.

192 Як можна використати прийом демонстрації предмета? Що й коли можна показати під час виступів із поданих тем?

1. Українці можуть виробляти якісні речі.
2. Необхідно дотримуватися культури харчування.
3. Сучасна мода.

СПІЛКУВАННЯ

193 Ви виступаєте перед своїми однокласниками, аналізуючи їхню успішність. Аудиторія втратила увагу, стало нецікаво. Запропонуйте дискусійні запитання, які можуть зацікавити слухачів.

Домашнє завдання

194 Підготуйте кілька розважальних елементів до виступу з теми «Мовленнєвий портрет сучасного старшокласника».

ТЕМА 9. ТЕХНІКА МОВЛЕННЯ. ТОНАЛЬНІСТЬ ВИСТУПУ

Буду я навчатись мови золотої

Ознаки правильного фонаційного дихання:

- глибоке;
- в міру часте;
- підпорядковане волі виконавця;
- непомітне.

Фонаційне дихання буде нормальним за обов'язкового дотримання таких вимог:

- 1) вдихати глибоко носом і ротом;
- 2) вдихати непомітно (безшумно);
- 3) не переповнювати запас повітря, вдихаючи його;
- 4) непомітно поповнювати повітряний резерв за найменшої можливості;
- 5) не затримувати дихання в паузах;
- 6) не витрачати запас повітря до останку, щоб не захлинутися.

Поставити голос — це значить розвинути, удосконалити його природні якості так, щоб вони легко підкорялися творчій волі читця відповідно до завдань художнього твору чи іншого характеру мовлення. Роботу над різними властивостями голосу доцільно починати з виявлення його недоліків.

Поставлений голос відзначається благозвучністю (вільний від будь-яких вад), силою, широтою діапазону, гнучкістю, витривалістю (здатністю довго не втомлюватись, витримувати інтенсивне та тривале навантаження).

Будь-який виступ оратора, розрахований на переконання аудиторії, має містити оригінальну ідею, достатню аргументацію, яскравий стиль, оптимальне емоційне забарвлення та досконалу техніку мовлення.

Елементи техніки мовлення:

- 1) дихання (фізіологічні основи мовлення);
- 2) голос (головний інструмент мовця);
- 3) дикція (чітке вимовляння звуків, слів, виразів);
- 4) орфоепія (правильна літературна вимова).

Основою техніки мовлення є правильна постановка дихання.

Дихання — це основа звукоутворення. Від правильного дихання залежить сила та рівномірність звучання мовлення, а також зміст і краса мовлення загалом.

Дихання, пов'язане з мовленням, називається мовленнєвим, фонаційним або звуковим, і його можна тренувати, раціонально використовуючи в процесі мовлення. Цей процес керований.

Домінуючим елементом техніки мовлення вважається голос.

Голос — це сукупність різних за висотою, силою та тембром звуків, які видає людина за допомогою голосового апарату; дієвий компонент звукового мовлення й головний інструмент учителя. Голос утворюється в результаті роботи голосових зв'язок і дихання та наділений цінними властивостями: природними (*сила, висота, тембр, діапазон*) і набутими (*темп, політ, звучність*). Щоб розвинути голос, треба виявити кращі його якості, удосконалити ті, що виражені неяскраво, і застосовувати їх у процесі мовлення.

Сила голосу — це результат м'язового напруження голосотворчого апарату. Поняття «сила голосу» часто плутають із гучністю (голосистістю, крикливістю). Сила голосу збільшується завдяки збільшенню напруження повітряного потоку, що йде з легенів. Посилення гучності відбувається завдяки резонаторам, без яких людський голос звучав би ледве чути. Сила голосу зумовлюється силою волі, силою характеру, силою бажання та силою почуттів.

Висота голосу — це його тональні можливості, що залежать від частоти коливання голосових зв'язок.

Діапазон голосу — це межа людського голосу від найнижчих до найвищих тонів звучання. Чим багатший обсяг (діапазон) голосу, тим легше відтворювати різні відтінки душевних переживань. Діапазон змінюється і з віком, і в процесі тренування.

Тембр голосу — це його природне звукове забарвлення. Тембр надає різного забарвлення звукам тієї самої висоти.

Чистота голосу — це відсутність у нього таких вад, як придих (аспірація), хрипота, сиплість і гугнявість.

Звучність (дзвінкість) — це властивість голосу, який звучить гучно й чітко. Цьому сприяє робота резонаторів і мовленнєвого апарату.

Володіти технікою мовлення — означає володіти тісно пов'язаними між собою елементами: голо- сом, фонаційним диханням і дикцією, дотримуючись норм орфоєпії.

Темп — це швидкість читання та мовлення.

Політ голосу — це здатність забезпечувати гарне сприймання в будь-якому кінці приміщення.

Рухливість (гнучкість) голосу полягає в здатності легко й еластично володіти так званими важелями тону: вище — нижче, гучніше — тихіше, сильніше — слабше, швидше — повільніше, різкіше — м'якше.

Голос можна і треба розвивати вправами, дібраними з урахуванням індивідуальних особливостей виконавця.

Практикум

СКОРОМОВКИ Й ЧИСТОМОВКИ

1. Босий хлопець сіно косить, роса росить ноги босі.
2. Прийшов Прокіп — кипів кріп, пішов Прокіп — кипів кріп.
3. На горі Арарат рвала Варвара виноград.
4. Фотограф фотоапаратом умів добре фотографувати.
5. Щедрий дощик площу по- лоще.
6. Жваво жатка жито жне. Жатку жнець не дожене.
7. Борщик у горщику, щавель у горщику. А до борщу ще й по лящу.
8. Чом чорне чорнило чорнить чорний рядок?

195 Вимовте звукосполучення на одному видиху. Зробіть це спершу артикуючи звуки без голосу, потім пошепки та голосно.

ба — бо — бу — бе — би — бі
 ва — во — ву — ве — ви — ві
 да — до — ду — де — ди — ді
 па — по — пу — пе — пи — пі
 фа — фо — фу — фе — фи — фі
 та — то — ту — те — ти — ті
 ка — ко — ку — ке — ки — кі
 ха — хо — ху — хе — хи — хі

196 Вимовте на одному видиху звукосполучення із сонорними приго- лосними (спочатку пошепки, потім голосніше й голосно).

лра — лро — лру — лре — лри — лрі
 рла — рло — рлу — рле — рли — рлі

197 Вимовте скоромовки й чистомовки спочатку беззвучно, а потім уголос, чітко артикуючи.

198 Прочитайте виразно текст. Визначте його стиль і тип мовлення. Виділені слова вимовте зі зростанням / спаданням сили голосу.

Найважливіше *визначити* для себе: «Що я хочу *розпові- сти* людям? Яка моя мета?» Виокремити головне. Не розсі- юватись на деталі, але вміти занурити людей в історію, аби інші *побачили* ситуацію очима героя, пройшли його шлях, побували в цій історії.

Частина людей, які до нас приходять, часом не розуміють, що таке *історія*. Для них це — мотиваційні спічі, рефлексії, лекції, перелік фактів у хронологічному порядку. Насправді ж, історія — це *дорога*, яку проходить герой упродовж якогось часу. На сцені історія звучатиме 10 хвилин, а може захоплювати навіть ціле життя.

Є визначена структура історії. Це — *стандарт*, за яким відзняті всі фільми. І хоча на сцені «Часу історій» виступали дуже різні люди з дуже різними історіями — це непомітно, бо структура історії — одна для всіх (*І. Снітинська*).

СПІЛКУВАННЯ

199 Чи погоджуєтеся ви з думкою, що енергетика — один із найваж- ливіших параметрів у виступі оратора? Відповідь обґрунтуйте.

Домашнє завдання

200 Підготуйте мультимедійну презентацію з теми «Техніка мовлення як необхідна передумова словесної дії», використовуючи інтернетні ресурси.

ТЕМА 10. КУЛЬТУРА ВЕДЕННЯ ДИСКУСІЙ, ПОЛЕМІКИ, ДЕБАТІВ ПРОФЕСІЙНОГО ХАРАКТЕРУ**Буду я навчатись мови золотої**

Дискусія — публічна суперечка, метою якої є з'ясування та зіставлення різних поглядів, пошук істинної думки.

Полеміка — суперечка, що виникає в процесі обговорення будь-якої проблеми або питання, боротьба принципово протилежних думок, публічна суперечка задля захисту свого погляду.

Дебати — чітко структурований і спеціально організований публічний обмін думками між двома сторонами з актуальних тем. Дебати спрямовані на те, щоб учасники їх переконали у своїй правоті третю сторону, а не один одного.

У спілкуванні іноді виникають ситуації, коли, обговорюючи проблему, доводиться обстоювати свою думку, тобто сперечатися.

Переконувати легше в доброзичливій атмосфері: ввічливе, пошанне звертання до опонента, привітний вираз обличчя, початок виступу, який прихильно налаштовує слухачів до оратора. У ситуації, коли погляди й переконання слухачів суперечать позиції полеміста, доцільно створити настрій примирення: показати, що вас пов'язують спільні інтереси, сказати, що вам зрозуміла позиція присутніх, оскільки і самі раніше дотримувались таких поглядів; визнати правомірність інших уявлень тощо.

Усі поняття, що входять до тези, повинні бути визначені, щоб не виникло зайвої суперечки. Потім — більш докладний виклад своїх поглядів. Досить вагомі докази — статистичні дані. Вони викликають довіру. Але багато цифр ускладнює сприймання змісту виступу. Не менш переконливими доказами є приклади з життя, думки і судження авторитетних осіб. Проте слід розмежовувати факт і думки.

Закінчується виступ формулюванням свого твердження. Гарним висновком переконливого виступу є яскравий приклад чи цитата, які підтверджують основну думку й здатні викликати в слухачів сильні почуття (*За Н. Голуб*).

Практикум

Ми прагнемо життя без труднощів, та дуби виростають міцними на сильних вітрах і алмази утворюються під сильним тиском (*П. Маршалл*).

201 Що спільного, на вашу думку, у дискусії та полеміці? У відповіді спирайтесь на визначення цих понять.

202 У чому полягає мистецтво дискусії? Чим виступ під час дискусії відрізняється від підготовленого виступу перед аудиторією?

- Сформулюйте особливості побудови дискусійного виступу, користуючись теоретичним матеріалом.
- Назвіть способи привернення уваги аудиторії під час виступу.

203 Прочитайте текст. Як визначено в ньому особливості суперечки, дискусії?

Я мав необережність зазначити, що суперечки не конче найкращий засіб для плекання добрих між людьми стосунків.

— Я з вами не погоджуюсь! — патетично казала Марта.— В суперечках родяться нові думки, постають ідеї.

УЖИВАЙТЕ ПРАВИЛЬНО!

Так!	Ні!
Маю (виголошую) доповідь	Я виступаю з докладом
Розпочинаємо обговорення	Приступаєм до обговорення
На цьому питанні зупинюсь конкретніше	На цьому питанні зупинюсь більш конкретніше
Найважливіше питання	Саме основне питання
Скажу ще кілька слів	Скажу ще пару слів
Інформація всім потрібна	Інформація всім стане в нагоді
Дискусія була плідною	Дискусія була плодотворною

— Для цього існує дискусія, — обережно перечив я.
— А яка різниця? Це лиш питання темпераментів, — вибухала Марта.

— Дуже істотна різниця. Суперечки не так виявляють думки, як спричиняють конфлікти, а дискусія навпаки... — казав я тим же самим стриманим тоном.

— Життя — це і є конфлікти, — казала Марта.

— Погоджуюсь. Лишень коли вони не самоціль, а засіб до цілі, — не здавався я.

— А що таке любов? — тоном прокуратора питала Марта.

— Вимагається точнішого визначення: до kota, до брата, до ближнього? До доброї печені? — легковажно казав я.

— Ви знаєте, що я маю на увазі, — нетерпеливилася Марта.

— О! Розумію! Розумію! Кохання, ревності, зрада! Ніж у серце. Це вже конфлікт. Але є ще й інший варіант цієї штуки: адоніси, гармонія сердець, пастушка, сопілки, соловейки...

(У. Самчук)

- Чи погоджуєтеся ви, що «суперечки не конче найкращий засіб для плекання добрих між людьми стосунків»?

204 Висловіть під час дискусії в класі власні погляди на проблему «Чи обов'язковою є вища освіта?». Під час підготовки дискусійного публіцистичного виступу скористайтеся поданими нижче порадами.

ПРАВИЛА ВЕДЕННЯ ДИСКУСІЇ

1. Переконайтесь, що ви правильно розумієте позицію свого опонента, а він — вашу.
2. Зверніть увагу, чи немає протиріч у висловленнях опонента.
3. Починайте заперечувати тільки тоді, коли будете впевнені, що думка опонента дійсно суперечить вашій.
4. Не порушуйте правил висунення тези й аргументів.
5. У судженнях не має бути логічних помилок.
6. Майте достатньо аргументів, достовірних і переконливих і для вашого опонента, і для інших учасників дискусії (З посібника «Риторика»).

205 Дискусія передбачає, крім інших якостей, уміння швидко відповідати. Закінчіть фрази. Зіставте свої варіанти із запропонованими в довідці.

1. Люблю гостей ...
2. Не відкладай на завтра ...
3. І у світлого майбутнього ...
4. У книгах письменника С. багато цікавого ...
5. Щоб майстерно обманювати ...

Довідка до вправи 205

СПІЛКУВАННЯ

206 Прокоментуйте слова відомого французького філософа М. Монтеня: «Вплив такого радника, як роздратування, згубний не тільки для розуму, а й для совісті».

207 Пригадайте, з яких питань у вашому класі виникають суперечки. Оберіть одну з тем. Доберіть аргументи «за» і «проти». Проведіть дискусію.

Домашнє завдання

208 Напишіть есе з теми «Той, хто м'яко йде, далеко просунеться на своєму шляху» (Китайське прислів'я).

ПОГЛИБЛЕННЯ І СИСТЕМАТИЗАЦІЯ НАЙВАЖЛИВІШИХ ВІДОМОСТЕЙ ІЗ СИНТАКСИСУ, ПУНКТУАЦІЇ І СТИЛІСТИКИ

§ 21

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА СИНТАКСИЧНИХ ОДИНИЦЬ

Буду я навчатись мови золотої

Термін *синтаксис* («складання», «будова») вживається у двох значеннях: 1) у значенні «синтаксична будова мови», елементами якої виступають члени речення, словосполучення, речення; 2) у значенні «граматичне вчення» про структуру, семантику і функції синтаксичних одиниць (членів речення, словосполучень, речень).

Грамматика мови поділяється на два розділи — *морфологію* та *синтаксис*. **Морфологія** вивчає граматичну природу та будову слова, **синтаксис** — способи поєднання слів у словосполучення й речення та їх будову.

Термін **член речення** традиційно визначають як мінімальну синтаксичну одиницю, яка виконує в реченні певну роль і виражається самостійними (повнозначними) словами або сполученнями слів.

Словосполучення — це смислове й граматичне поєднання двох або більше повнозначних слів на основі підрядного зв'язку: *рання весна, цікава книжка; зустріти друзів, володіти словом; читати виразно, йти швидко*.

Речення є основною синтаксичною одиницею, яка складається зі словосполучень, сполучення слів або одного слова: *Мати. Матінко моя кохана... Ти дала мені душу, а я ще не знайшов слова для тебе* (М. Яцків).

Речення є відносно завершеною одиницею спілкування та вираження думки й характеризується предикативністю (співвідповідністю висловленого в ньому з дійсністю), модальністю (вираженням думки як реальної дії (явища, повідомлення) або нереальної, бажаної), інтонаційним оформленням.

Практикум

209 Прочитайте текст. Доберіть заголовок. Випишіть п'ять словосполучень, що складаються з двох рівнозначних слів. Які з них у реченні виконують роль одного члена?

Кожен краєвид має свою принаду, свій чар.

Цей куточок не схожий ні на Полтавщину з її м'якохвилястими обрисами, ні на рівні степи Таврії, де нема за що й оку зачепитися, ні на прорізані ярами глибокі придніпрові балки, ні на поліське лісове царство, — ні на що, чим красна Україна.

А хіба Дрижипільщина не красна своїми лісками-перелісками, своїми полями та овидами-краєвидами, хуторами, розкиданими по неглибоких балочках?

Ось навіть Дарочка, яка на своєму віку мало що бачила, й та раз у раз озирається. Чого б то їй озиратися? Що вона там бачить?

— Що я бачу? Краєвиди. Чудові, принадні... (Д. Гуменна)

- Складіть опис за фотоілюстраціями на тему «Чим красна Україна моя». Зробіть висновок, яким синтаксичним одиницям ви віддаєте перевагу.

Бузький Гард, Миколаївська область

Карпатський біосферний заповідник

210 Складіть три речення за схемою: *підмет + присудок + прямий доданок*. Зробіть висновок, чим різняться речення й словосполучення.

211 З поданих речень виберіть і запишіть по два словосполучення. Поясніть, якими членами речення вони виступають.

1. Як не хочеш, щоб знав твій ворог, не кажи і другові (*Нар. творч.*). 2. Чорні ниви тремтять молочним маревом (*І. Цюпа*). 3. Цвіт — це життя, краса, він завжди на добро (*Ю. Мушкетик*). 4. Правду казали римляни, що поетом не можна стати, поети родяться (*Д. Донцов*). 5. Вона вся з тучі й грому, як з води і роси, — така українська мова (*Б. Харчук*).

212 **Спостереження-аналіз.** Як інтонація та відповідні розділові знаки впливають на зміст поданих речень?

1. Хоч, траву їж, а свого слова дотримайся. — Хоч траву їж, а свого слова дотримайся (*Нар. творч.*). 2. Скарати, не можна помилувати. — Скарати не можна, помилувати. 3. Сказав: «Зроби!» — Сказав — зроби.

213 Прочитайте текст виразно. Поясніть уживання розділових знаків. Випишіть із кожного абзацу по одному реченню (на вибір). Підкресліть у них головні члени речення, визначте їхнє морфологічне вираження.

Із давніх-давен квіти увійшли в життя символом краси, доброти, щирості, кохання...

Квіти примножують любов і добро, додають світла та ніжності кожному народу. «Скупляться на квіти лише черстві зануди», — кажуть у Парижі. «Хто не дарує квіти, той не любить», — вторять їм наші одесити. А в Греції упродовж тисячоліть відзначають день, коли розквітають гіацинти та лілеї. В Англії святкують ніжне свято незабудок, первоцвіту.

УЖИВАЙТЕ ПРАВИЛЬНО!

Так!	Ні!
У разі потреби, за потреби	У випадку необхідності
Опанувати себе, отямитися	Узяти себе в руки
Влучний вислів	Влучний вираз
Тривала екскурсія	Довга екскурсія
Укладати договір	Заключати договір
Цей документ	Даний документ
Мати попит	Користуватися попитом
Понад сорок днів	Більше сорока днів
Дати спокій	Залишити в спокої

Французи розважаються на трояндових та фіалкових балах-бенкетах. А яким неповторним колоритом пройняті наші зелені святки! Коли і собори, і родинні світлиці прикрашають зелом, квітами, м'ятою, любистком, коли ми поспішаємо до батьківських порогів, устелених оксамитною травою.

Історія квітів невід'ємна від історії людства. Вона яскраво відбиває звичаї, уподобання, є предметом унікальних досліджень (Н. Міщенко).

СПІЛКУВАННЯ

214 Складіть легенду про квітку-символ рідного краю. Зачитайте її в класі.

215 Розгляньте фотоілюстрації. Чи відбуваються подібні свята краси у вашому регіоні? Складіть і розіграйте діалог «На виставці квітів».

Домашнє завдання

216 Прочитайте текст. Випишіть виділені речення. Доведіть відповідність розділових знаків інтонації. Прокоментуйте особливості авторської пунктуації.

Послаблення уваги до інтонаційно правильного прочитання речення, визначення його будови призводить до плутанини того чи іншого синтаксичного явища, а на письмі — до помилок у вживанні розділових знаків.

Відомо, що розділові знаки членують текст і речення на певні синтаксично-сміслові частини. Вони полегшують сприйняття й правильне розуміння написаного. Проте не завжди там, де пауза, ставиться розділовий знак, і не завжди там, де є розділовий знак, робиться пауза. Порівняйте: *...котилось над містом пахуче, високе, рожеве, тепле сонце, як матір'ю спечений хліб* (Б. Олійник). — *...котилось над містом пахуче високе рожеве тепле сонце, як матір'ю спечений хліб*.

У реченні *...котилось над містом пахуче, високе, рожеве, тепле сонце, як матір'ю спечений хліб* інтонація переліку виявляє такі ознаки: на кожний член речення падає логічний наголос, рух тону однотипний (найчастіше підвищення на кожному з однорідних членів, пауза після кожного однорідного члена).

НАГОЛОШУЙТЕ ПРАВИЛЬНО!

льонівий, кóлючи, крóю, крóять, кухóнний, ідемó, ідетé, іде́, іду́, іржа́віти, іко́нопис, зóвсім, зру́чний

Якщо речення оформлено без інтонації переліку: *І коти-лось над містом пахуче високе рожеве тепле сонце, як матір'ю спечений хліб*, то сонце сприймається не як щось приємне, рідне, а як висока рожева тепла пляма, яка пахне.

Отже, уживання розділового знака зумовлюється будовою, інтонацією і змістом, який вкладає автор у своє висловлення. Порівняйте, наприклад: *Сумління людське, виявляється, схоже на вулик, його теж можна розтривожити* (О. Гончар). Тут обидві частини виступають як рівноправні. Це речення можна записати й так: *Сумління людське, виявляється, схоже на вулик — його теж можна розтривожити*. У такому разі друга частина речення виражає висновок із того, про що говориться в першій. Замість тире можна поставити двокрапку, тоді друга частина вказуватиме на причину: *Сумління людське, виявляється, схоже на вулик: його теж можна розтривожити*. Проте більшість розділових знаків відбиває граматичне членування речень, їх уживання підпорядковане правилам синтаксису (С. Караман).

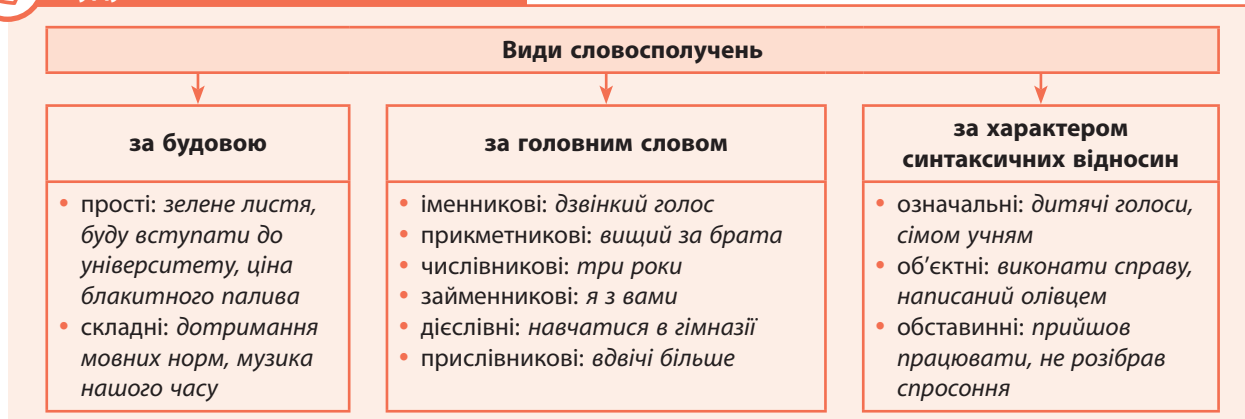
Синтаксис — це елементарна гігієна думання (О. Забужко).

§ 22 СЛОВСПОЛУЧЕННЯ ЯК ОДИНИЦЯ СИНТАКСИСУ

Буду я навчатись мови золотої

Практикум

Про словосполучення — докладно

217 Прочитайте текст. Випишіть по три словосполучення, різних: 1) за будовою; 2) за вираженням головного слова; 3) за синтаксичними відношеннями. Доберіть до них синонімічні відповідники.

По-старому височать на землі великі пам'ятники духа — собори в риштованні, обрамлені витягнутими вгору спорудами нового віку техніки. По-старому неспокоїна людина хапається клаптика теплої землі і високого неба, щоб відчутти точку опори, щоб знайти на мить саму себе і спробувати щось у собі осягнути.

ВИКОРИСТОВУЙТЕ ПОЕТИЧНЕ СЛОВНИЦТВО УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

блискотінь
вечорина
вікодавній
златочолий
легкокрилий
орлекрилий
предковічний
різноквіття
сонцебризний
тепловій
часоплин

Але землю вкриває асфальт і бетон, небо затагується димами і ревом моторів, і кудись шалено, у метушливій тривозі летить життя, засмоктує і не залишає тієї чистої години для душі, коли можна замислитись над собою і подумати про головне.

Куди ж іде життя? Чи ми ведемо життя? (За Є. Сверстюком)

- З'ясуйте значення слова *риштування* за тлумачним словником. У прямому чи переносному значенні вживає його автор? Обґрунтуйте.
- Усно схарактеризуйте вжиті в тексті сполучники й прийменники за роллю їх у реченні.

218 Випишіть окремо прості і складні словосполучення. Чим ви керувалися? Утворіть, де це можливо, синонімічні відповідники.

Тривалий час, час великих перемог, квіти з поля, вияв глибокої пошани, писати твір, твір видатного письменника, дівчина з чорними бровами, хлопець років вісімнадцяти, зелена галявина, почуття глибокої вдячності, книжка з кольоровими ілюстраціями, дивитися зачарованим поглядом, засіяти лан пшеницею, сьомий поверх, сім з половиною років, двадцять дев'ять днів.

219 Прочитайте уривок із поезії В. Симоненка. Запишіть словосполучення. Поясніть засоби зв'язку слів у словосполученнях.

Мерехтять у тумані огні,
Впали роси на заспані трави...
Ти прийди, усміхнися мені,
Ластів'ятко моє кучеряве.

220 Утворіть речення, увівши синтаксичне словосполучення, лексичне чи фразеологічне сполучення слів. Поясніть синтаксичні зв'язки між словами.

Зразок. Не грайся з вогнем, бачиш, як сердиться пес!

Гратися ..., брати ..., доводити ..., кидати ..., ловити ..., мати ..., складати ... .

СПІЛКУВАННЯ

221 Підготуйте лінгвістичне повідомлення про типи словосполучень. Упорядкуйте його залежно від аудиторії: 1) ваші однокласники; 2) слухачі підготовчих курсів при університеті; 3) учні 5 класу.

Домашнє завдання

ПЛАН ВІДГУКУ

1. Назва твору, його автор.
2. Що описано у творі?
3. Чим він цікавий? (Обґрунтуйте на основі конкретних фактів і прикладів.)
4. Як оформлений твір? Яка його мова?
5. Чи варто його читати, дивитися? Кому й чому?
6. Власні враження.

222 Прочитайте. До яких творчих робіт належить відгук? Що він обов'язково має містити? Перепишіть план відгуку. Які пункти ви до нього додали б? Випишіть із тексту складні словосполучення, прикметникові та об'єктні словосполучення.

Своєрідним роздумом виступає відгук про твір мистецтва, наукову роботу, книгу тощо.

Відгук — це зв'язний текст, викладений у періодичному виданні або виголошений по радіо, на телебаченні, перед аудиторією; оцінка літературно-мистецьких і наукових творів із виявленням свого ставлення до нього.

Для вигуку характерна лаконічність, виклад від першої особи. Усний відгук повинен відзначатися як змістовою, так

Мовлення — напроцуд потужний засіб. Але треба мати потужний розум, щоб правильно ним користуватися (Г. В. Ф. Гегель, німецький філософ).

і мовною виразністю. Тоді він приверне увагу слухача, викличе в нього бажання прочитати твір чи наукову працю, переглянути спектакль, кінофільм, побачити картину.

Відгук має бути доброзичливим, тактовним; твердження — аргументованими; оцінки — ненав'язливими. У композицію відгуку входять: *зачин, стислий переказ змісту твору та короткий висновок*, у якому висловлено особисте ставлення до твору, оцінку загалом.

§ 23 ТИПИ СЛОВСПОЛУЧЕНЬ ЗА МОРФОЛОГІЧНИМ ВИРАЖЕННЯМ ГОЛОВНОГО СЛОВА

Буду я навчатись мови золотої

Типи підрядних словосполучень за морфологічним вираженням головного слова

Іменникові	Прикметникові	Займенникові	Числникові	Дієслівні	Прислівникові
успіх абітурієнта, шкільний журнал	теплий по-весняному, гарний на вроду	хтось із присутніх, я з тобою	рівно п'ять, другий від центру	скласти іспит, опрацьовано успішно, написавши заяву	високо вгору, занадто швидко

Практикум

Теоретичний матеріал докладно

223 Спостереження-аналіз. Прочитайте. Поясніть, що забезпечує точнішу характеристику — слово чи словосполучення? Що спільного в слова і словосполучення? Яких підтипів словосполучення в тексті найбільше?

ІСТОРІЯ МОВОЗНАВСТВА В ПЕРСОНАЛІЯХ

Булаховський Леонід Арсенійович (1888–1961) — академік АН УРСР, професор, автор понад 400 наукових праць із питань загального мовознавства, славістики, україністики, русистики («Виникнення і розвиток літературних норм», «Вступ до мовознавства, ч. 2», «Нариси із загального мовознавства»). Як славіст відомий насамперед фундаментальними акцентологічними студіями («Акцентологічний коментарій до чеської мови», «Акцентологічний коментарій до польської мови»), дослідженнями із слов'янської лексикології («Слов'янські найменування птахів»), дослідженнями питань нормативного та історичного наголосу в українській мові, синтаксису простого речення, питань походження української мови, історичної фонетики, морфології, синтаксису. Співавтор підручників «Українська мова» (1927), «Загальний курс української мови» та інших (Г. Лукінова).

ЗАПОЗИЧЕННЯ З ЛИТОВСЬКОЇ МОВИ

бонда (велика біла хлібина)
 клуна (господарська будівля)
 кудра (ставок, острівець лісу)
 мармиза (обличчя, пика)
 скирта (великий стіг сіна,
 соломи)

224 Доповніть схему з теоретичного матеріалу словосполученнями з поданих. Підкресліть головне слово, визначте, до якого типу належить кожне з них.

Справжнє свято, писати сонети, тішачись морем, посвячений у наміри, потрібний людям, вдячний батькам, усіх своїх, когось із гімназистів, щось цікаве, один із десяти, далеко від річки, пізно ввечері.

225 Утворіть словосполучення, використавши подані слова як головні, і запишіть їх у такій послідовності: 1) іменниково-іменникові; 2) іменниково-прикметникові; 3) іменниково-займенникові; 4) іменниково-числникові; 5) іменниково-дієслівні; 6) іменниково-прислівникові.

Сторінка, день, гімназія, місяць, мудрість, читання.

СПІЛКУВАННЯ

226 Випишіть із тексту приклади підрядних словосполучень різних типів. Визначте синтаксичний зв'язок у них.

МАРІЯ БАШКИРЦЕВА

Творчість Башкирцевої — це аристократичний жест, грайлива молодість, що розквітла в барвах феєрично яскравих із подихом розкішного саду. Природа, з якої вона черпала свої творчі сили й кольористичні враження, дала їй змогу висловити свою думку зі смаком і глибоким виявом почуттів.

Перші літа прожила Башкирцева на Харківщині у свого діда, багатого дідича, людини високоосвіченої.

Року 1870 родина Бабаніних-Башкирцевих виїжджає з України до Флоренції. Відвідує Австрію, Німеччину та Швейцарію, а потім поселяється в Ніцці. Перебування в тому місті мало великий вплив на молоду Башкирцеву. Марія з наймолодшого віку виявила талант артистки. Уже на тринадцятому році життя складає собі програму науки, до якої входять природознавство, філологія та музика.

Ще раніш учиться малювати у київського майстра Котарбінського. У чотирнадцять років читає класиків, грецькі та латинські твори, складає іспити зрілості, вільно розмірковує про модерні імітації, читає Коллінза, Діккенса, Шекспіра. Велика туга за знанням і працею стелиться безперервною ниткою через ціле її життя. Малі успіхи не задовольняли її ніколи, тож прагла чимраз більшого вдосконалення (*В. Шевчук*).

- Що, на вашу думку, уплинуло на формування багатогранної особистості Марії Башкирцевої? Доповніть інформацією, самостійно здобутою з інтернетних джерел.

Домашнє завдання

Як скласти відгук про твір мистецтва

227 Складіть відгук про сучасний твір мистецтва — виставу або кінофільм (телепередачу). Скористайтесь допоміжною інформацією за QR-кодом. Емоційно й виразно передайте власне ставлення до твору мистецтва, почуття, переживання й настрої, викликані переглядом його. Доберіть до відгуку інтригуювальний образний заголовок.

- Зробіть висновок, яким словосполученням за морфологічним вираженням головного слова ви віддаєте перевагу.

§ 24 ТИПИ ПІДРЯДНОГО ЗВ'ЯЗКУ В СЛОВОСПОЛУЧЕННІ

Буду я навчатись мови золотої

Типи підрядного зв'язку в словосполученні

узгодження		керування		прилягання
повне	неповне	безпосереднє	посереднє	залежне незмінюване слово пов'язується з головним тільки за змістом: <i>писати охайно</i>
<i>гарний на-стрій, мій день, чотирнадцяте грудня</i>	<i>річка Чорний Ташлик (різний рід), місто Суми (різне число)</i>	<i>сторінка під-ручника (залежне слово — без прийменника)</i>	<i>підручник для 11 класу (залежне слово — із прийменником)</i>	

Кожному з типів підрядного синтаксичного зв'язку відповідають певні семантичні відношення: при узгодженні — **означальні** (*Десна (яка?) — красуня; день (який?) теплий*), при приляганні — переважно **обставинні** (*повернутися (куди?) додому*). Іноді відношення можуть накладатися одні на інші (*родич (кому? який?) батькові*) або виражатися нетиповим зв'язком (*кава (яка?) по-київськи*: замість узгодження — зв'язок прилягання). Керування виражає **об'єктні** відношення, але може виражати також обставинні та означальні: *прочитати вірш, звернутися до вчителя, зміст прочитаного, записати в журналі, їхати до міста, синь неба*.

Теоретичний матеріал докладно

Практикум

ВИКОРИСТОВУЙТЕ МОВТВОРИ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА

блідизна
видзеленькувати
висяйнути
відгрипувати
галаснеча
дикунчата
дядюга

228 Випишіть окремо словосполучення з різними видами підрядного зв'язку: 1) повним узгодженням; 2) неповним узгодженням; 3) безпосереднім керуванням; 4) посереднім (прийменниковим) керуванням; 5) приляганням. Обґрунтуйте розподіл. Визначте тип семантичних відношень.

Працювати із сином, листя на дереві, писати без помилок, місто Чернівці, озеро Тельбін, скласти екзамени, копати картоплю, слухати пісню, чарівна розмова, грати вальс, грати на піаніно, вітер з моря, дорогою до гімназії, йти швидко, відповідав стоячи, пити воду, випити молока, вищий за мене, їдучи на репетицію, у двох романах, одинадцята година, згідно з наказом, смачна кольрабі, вручив подарунок матері, мчати наперегоні, сумні хмари, високо над головою, гостре слово, травневий ранок, одержав листа, брати-богатирі.

229 Спишіть текст, підкресліть словосполучення. Визначте тип семантичних відношень.

Я глибоко переконаний, що не існує мертвих мов. Слова живі, радіоактивні. У них різна енергетична наповненість. Але існують мови спотворені, слова-покручі, слова-потвори,

ВИКОРИСТОВУЙТЕ МОВТВОРИ МАКСИМА РИЛЬСЬКОГО

безсмертита
білокипучий
буйнокрилий
вікославний
вільноплинний
дотепословець
злагіднілий
навсякчас

слова-вампіри, які висмоктують людську енергію, збіднюють у такий спосіб світ, поглинаючи космічну енергію... Треба бо- ятися цих слів, паразитів нашої свідомості, які вампіризують нас. Слова ці не мироносні, а життєзгубні. З ними потрібно боротися, протиставляючи їм слова духовні. Хвороба мови — це хвороба світу, це космічний дисбаланс... Потрібні великі загальнонародні зусилля для оздоровлення нашої мови...

(За П. Мовчаном)

230 Завдання на вибір. Утворіть словосполучення способом: 1) повного або неповного узгодження; 2) безпосереднього чи посереднього керування; 3) прилягання. Використайте подані слова як головні.

- А Місто, листя, дорога, гімназія, здивування, учень, дівчина.
Б Слухати, надсилати, вишні, тканина, дослідження, ми, конспектувати.
В Відвідати, прибути, думає, говорити, бігти, виходити, за- чиняти.
Г Місяць, тополі, Україна, Хорол, вишенька, дім, біг.

СПІЛКУВАННЯ

231 Працюймо в групах. Випишіть із поданих речень словосполу- чення. Визначте в кожному з них тип підрядного зв'язку. Об'єднайтесь у групи й наведіть приклади крилатих висловів про слово. Визначте групу переможців.

1. Слово до слова — зложиться мова.
2. Гостре словечко коле сердечко.
3. Слово — не стріла, а глибше ранить.
4. Що вимовиш язиком, того не виб'єш і кілком.
5. І від солодких слів буває гірко.
6. Від теплого слова і лід розмерзає.
7. Скарбу завжди є ціна, а слову — нема (*Нар. творч.*).

Домашнє завдання

СХЕМА РОЗБОРУ СЛОВСПОЛУЧЕННЯ

1. Тип словосполучення за головним словом.
2. Який спосіб підрядного зв'язку між словами: узгодження (повне / неповне); керування (безпосереднє чи посереднє); прилягання.
3. Тип словосполучення за характером синтаксичних відношень між компонентами: атрибутивні означальні; об'єктні; обставинні

232 З якого твору взято уривок? Випишіть із тексту словосполучення з різними типами підрядного зв'язку: 1) узгодження; 2) керування; 3) прилягання.

Не можу слухати меланхолійної музики.

А вже найменше такої, що приваблює зразу душу ясними, граціозними звуками, що кличуть до танцю, а відтак, зрікаючися їх непомітно, ллється лиш одною широкою струєю смутку! Я впадаю тоді в чуття і не можу опертися настрою сумному, мов креповий флер, якого позбутися мені не так легко.

Зате, як пронесеться музика блиску, я подвійно живу.

Обнімала би тоді цілий світ, заявляючи далеко-широко, що музика грає!

І класичну музику люблю.

Навчила мене її розуміти й відгадувати за «мотивами» одна з моїх товаришок, якої душа немов складалася з тонів і була сама олицетворена музика.

Вона вічно шукала гармонії. У людях, у їхньому відчуванні, в їхньому ставленні до себе й до природи... (*За О. Кобилянською*)

- Зробіть синтаксичний розбір виписаних словосполучень за схемою.

§ 25 ВИКОРИСТАННЯ СИНОНІМІЧНИХ БЕЗПРИЙМЕННОКОВИХ І ПРИЙМЕННОКОВИХ СЛОВСПОЛУЧЕНЬ У РІЗНИХ СТИЛЯХ

Буду я навчатись мови золотої

Сучасна українська літературна мова багата на варіантні форми, ґрунтовне засвоєння яких дає змогу вибрати найбільш вдалу, що сприяє точнішому висловленню думки, наприклад: *мрія про політ* — *мріяти про політ*, *припускатися помилок* — *допускати помилки* — *помілятися*.

Словосполучення, різні за будовою й морфологічним вираженням, але однакові або близькі за своїм лексичним значенням, називаються **синонімічними**. Наприклад: *юридична консультація* — *консультація юриста*; *після завершення справи* — *завершивши справу*; *бавовняна сукня* — *сукня з бавовни*; *йти стежкою* — *йти по стежці* та ін.

Почасти словосполучення можна замінити одним словом із синонімічним значенням: *кожної суботи* — *щосуботи*; *дуже мудрий* — *премудрий*; *складати конспект* — *конспектувати*; *сто років* — *століття*; *чужий край* — *чужина*; *ставати сивим* — *сивіти*.

Уживаючи прийменники, важливо враховувати їхні стилістичні відмінності. Так, прийменники *згідно з*, *відповідно до*, *внаслідок того*, *у зв'язку з тим*, *у справі*, *по лінії*, *з питання*, *у питанні* властиві книжним стилям мови, особливо діловому мовленню, а сфера функціонування прийменників *проміж*, *побіч*, *насупроти*, *попри* — переважно розмовному мовленню.

Практикум

233 Уведіть у речення синонімічні словосполучення *згоджуватися на пропозицію* — *підтримувати пропозицію*. Якого смислового відтінку надає кожне зі словосполучень реченню?

234 До поданих словосполучень доберіть синонімічні відповідники й запишіть їх.

Працювати захоплено, пливти катером, цвіт калини, материнська любов, читання вголос, зустрічатися з актором, ліс весною, подорожуючи Україною.

235 До наведених слів доберіть ще три приклади паронімів (слів, близьких за звучанням, але різних за значенням). Складіть словосполучення.

Крона, корона; морозний, морожений; описка, відписка; виборчий, виборний; сито, ситно; тупіти, тупити.

236 Доберіть із дужок потрібний нормативний один або обидва варіанти для утворення словосполучення зв'язком керування або синонімічні словосполучення зі зв'язком узгодження й керування. Які з утворених словосполучень не є нормативними?

Купити (цукор, цукру), похід (Ігоря, Ігорів), книга (Ольги, Ольжина), казки (бабусі, бабусині), твори (Івана Франка, Іванові Франкові), передай (лист, листа), (справжня, справжній) фальш, (зал, зала) для урочистостей, син (Нечипоренка, Нечипоренків), (гарний, гарна) тюль, (злий, зла) собака, (головна, головний) біль, два (дня, дні).

УЖИВАЙТЕ ПРАВИЛЬНО!

Так!	Ні!
Заплатити сорок одну гривню	Заплатити сорок одну гривну
Численні відвідувачі	Багаточисленні відвідувачі
Нечисленні зауваження	Малочисленні зауваження
Цей факт відіграв неабияку роль	Цей факт зіграв неабияку роль
Зроблено внесок у розвиток науки	Зроблено вклад у розвиток науки
Вступати до університету	Поступати в університет

УЖИВАЙТЕ ПРАВИЛЬНО!

Так!	Ні!
винятково	виключно
навшпиньки	навшпиньках
інакодумець	інакомислячий
виняток	виключення
численний	багаточисленний
належність	приналежність
фірмовий	фірмений
суперечність	протиріччя
містами	городами

237 З поданих афоризмів виділіть словосполучення, запишіть їх. Дайте повну характеристику словосполучень.

1. Життя наше — це подорож, а дружня бесіда — це візок, що полегшує мандрівникові дорогу (*Г. Сковорода*). 2. Краса — змагання до досконалості (*Леся Українка*). 3. Горі прийде, як любов у кригу замерзне тверду (*І. Ярошевицький*). 4. Діаманти славетні не менше віншують і верстат, на якому кристал той шліфують (*І. Орновський*). 5. Хто презирає рідних своїх, на такого ні в чім пожитися не можна (*І. Котляревський*). 6. Молодість щаслива тим, що в неї є майбутнє (*М. Гоголь*). 7. Історія мого життя складає частину моєї Батьківщини (*Т. Шевченко*). 8. Тільки особистість може творити особистість, тільки характером можна сформувати характер (*К. Ушинський*). 9. Помилки справжніх талантів більш повчальні для учнів, ніж здобуті ними непохитні істини (*І. Франко*). 10. Зло від своїх найтяжче уражає (*Б. Грінченко*). 11. Завжди терновий вінець буде кращий, ніж царська корона (*Леся Українка*). 12. І прописні істини потребують, щоб їх часом нагадували (*М. Рильський*).

- Доберіть літературні відповідники до виділених словосполучень.

СПІЛКУВАННЯ

238 Виразно прочитайте текст, дайте йому назву, визначте основну думку. Назвіть словники, якими вам доводиться користуватися найчастіше. Чи можна назву словника вважати словосполученням?

Проникайте своєю допитливістю в механізм дії мови, у її творчі спроможності, у широту її функцій (*І. Вихованець*).

Словники різного типу — загальні, двомовні, тлумачні, синонімічні, фразеологічні, термінологічні і т. ін. потрібні вчителям та учням, і журналістам, і письменникам та перекладачам, і вченим, і просто читачам. Потрібні буквально всім. Неможливо уявити собі культурну людину, яка б не мала потреби в словнику, ніколи не заглядала до нього, ніколи ним не користувалася (*М. Рильський*).

- Складіть усний твір-роздум на тему «Не бійтесь заглядати у словник: це пишний яр, а не сумне провалля» (*М. Рильський*).

Домашнє завдання

239 Прочитайте пам'ятку.

ЯК УНИКНУТИ ПОМИЛКОВОГО ВЖИВАННЯ СЛІВ
ЗАСТУПНИК І ЗАМІСНИК

Ці слова часто плутають. Наприклад, читаємо в однім наказі: «На час моєї відсутності призначаю своїм *заступником* М. І. Петренка», — але тут слід було написати *замісником*, тобто «тим, хто працюватиме замість когось». В іншій фразі, узятій із сучасного художнього твору, читаємо протилежне — «Комісаром у тебе буде Яременко, а *замісником* — Новиков», — тут саме було б на місці слово *заступник*, цебто «людина, що заступає начальника, командира чи взагалі керівника в певній галузі або на якійсь ділянці роботи постійно».

- Продовжте пам'ятку словами *адрес* і *адреса*, *музичний* і *музикальний*, скориставшись сайтом ukr-mova.in.ua.

УЖИВАЙТЕ ПРАВИЛЬНО!

Так!	Ні!
прищеплювати	прививати
навчальний	учбовий
збігатися	співпадати
зіставляти	співставляти
передплата	підписка
стовбур	ствол
ярмарок	ярмарка

СИСТЕМА ФУНКЦІОНАЛЬНИХ СТИЛІВ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

ТЕМА 11. ПОНЯТТЯ СТИЛЮ МОВЛЕННЯ

Буду я навчатись мови золотої

Стиль може бути визначений так: власні слова на власному місці (*Джонатан Свіфт*).

Стиль¹ — 1. Сукупність ознак, які характеризують мистецтво певного часу та напряму або індивідуальну манеру художника стосовно ідейного змісту й художньої форми. 2. Сукупність прийомів у використанні засобів мови, властива якому-небудь письменникові або літературному творові, напряму, жанрові і т. ін. 3. Сукупність прийомів, характерних рис якої-небудь діяльності, поведінки, методу роботи. 4. Характерна манера поводитися, говорити, одягатися і т. ін.

Стиль², -ю, чол. Спосіб літочислення.

Стиль³, -я, чол. У давнину та середні віки — паличка для писання на дерев'яних табличках, укритих воском (*Словник української мови*).

Стиль — запозичення з французької і німецької мов; загострений кіл; гостра палиця для сільськогосподарських робіт, паличка для писання по воску; спосіб викладу; писемність (*Етимологічний словник української мови, т. 5*).

Стиль — це різновид творчої мовної діяльності, тип мовомислення, мовної поведінки в різних колективно усвідомлених ситуаціях спілкування, дотримання умов комунікації в різних сферах культури (*С. Єрмоленко*).

Практикум

240 Сформулюйте визначення поняття «стиль мовлення». Складіть схему або таблицю «Стили мовлення», що міститиме інформацію про стилі мовлення: їхні функції, сферу застосування, стильові риси й мовні ознаки. За потреби скористайтеся інтернетними ресурсами.

241 Розгляньте схему. Поясніть, що спільного й відмінного між функціональною та практичною стилістикою.

Функціональна стилістика

вивчає функціональні стилі мовлення, використання стилістичних засобів у суспільному або індивідуальному мовленні

Практична стилістика

досліджує практику застосування мовних одиниць у текстах різних стилів мовлення залежно від умов, мети та сфери спілкування

УЖИВАЙТЕ ПРАВИЛЬНО!

Стилістичний. 1. Пов'язаний із прийомами й нормами використання мовних засобів. Вж. зі сл.: відтінок, діапазон, засіб, неологізм, план, потенціал, прийом, манера, норма, система, структура мови, навантаження, функціонування, виправлення, неправильність, особливості, риси, тенденції. 2. Те саме, що **стильовий**. Вж. зі сл.: відбір, витонченість, забарвлення, збагачення, спостереження, шукання. 3. Який стосується стилістики як науки про стилі мови: стилістичні категорії.

Стильовий. 1. Те саме, що **стилістичний**. 1: стильові особливості, стильові тенденції.

2. Який стосується стилю. Вж. зі сл.: активність, виправлення, єдність, різноманітність, специфіка, строкатість, тональність, багатство, властивості, течії.

Стилізований. Який передає ознаки якогось стилю (взірця), наслідує його тощо: стилізований орнамент, стилізовані квіти, стилізована мова, стилізована пісня.

СХЕМА СТИЛІСТИЧНОГО АНАЛІЗУ ТЕКСТУ

1. Визначте стиль, підстиль і жанр тексту.
2. Сформулюйте тему й основну думку тексту.
3. З'ясуйте функціональний тип мовлення (опис, розповідь, міркування).
4. Проаналізуйте стилістичне використання мовних засобів, їхню роль у передачі основної думки, творенні образної системи, а саме:
  - а) фонетичних;
  - б) морфемно-словотвірних;
  - в) лексичних і фразеологічних;
  - г) граматичних: морфологічних; синтаксичних.

(О. Калита)

242 Прочитайте тексти. З'ясуйте стиль і підстиль кожного з них, визначте загальні й мовні ознаки.

1. Твій стиль одягу — це твоя друга шкіра. А водночас — відбиток твоїх поглядів, смаків і вподобань. За ті тисячоліття, які пережила мода, сформувався набір сталих іміджів, що переросли в так звані стилі одягу.

Найвідоміший — класика. Зазвичай тут ідеться про англійський або діловий стиль (О. Караванська).

2. Стиль модерн відзначається особливостями, окремі з яких є спільними для декоративного модерну різних країн. Так, у декоративному модерні наявна тема природи, втілена і в силуэтах будинків, і в декоративному оздобленні деталей.

Природні мотиви в школах модерну різних країн представлені двома основними різновидами: стилізоване зображення і натуралістичне зображення. Стилізоване зображення природних мотивів не передбачає буквального копіювання рослин, квітів, листя, морських істот, натомість вони зображуються узагальнено, у вигляді певного стилізованого спрощеного символу, в якому, утім, інтуїтивно вгадується конкретний об'єкт (Ю. Івашко).

Полтава. Краєзнавчий музей (стиль модерн)

3. Ата ходить на ці базари, як у школу, тільки нікому не признається. Вона на всі вуха слухає гомін. Вона впивається мовою! ... Яка ж прекрасна мова! Соковита, звучна, співуча! І — динамічна! — ось цим нова. Тепер вона динамічна. ... Яка прекрасна мова! (За І. Багряним)

- Поміркуйте, чи можна вважати тотожними слова *стиль* і *стильність*. За потреби скористайтеся словником в Інтернеті.
- Що таке пароніми? Складіть словосполучення зі словами *стилістичний*, *стильовий* і *стилізований*.

243 Об'єднайте мовні одиниці в групи, прогнозуючи, у текстах якого стилю мовлення вони можуть бути використані. Для доведення своєї думки складіть текст певного стилю (4–5 речень), використовуючи подані слова.

Хімічно зв'язаний, замріяний, поживність, журливо, срібногосий, осанна, вбраний, відсотковий, згідно з, збалансований, гідроген, розрахувати, корисний, прошу надати.

244 Виконайте стилістичний аналіз тексту за пропонованою схемою.

Нехай підождуть невідкладні справи.

Я надивлюсь на сонце і на трави.

Годинник з синім крилом.
Художник М. Шагал

Наговорюся з добрими людьми.
Не час минає, а минаєм ми.
А ми минаєм... ми минаєм... так-то...
А час — це тільки відбивання такту.
Тік-так, тік-так... і в цьому вся трагічність.
Час — не хвилини, час — віки і вічність.
А день, і ніч, і звечора до рання —
це тільки віхи цього проминання.
Це тільки мить, уривочок, фрагмент.
Остання нота ще бринить в повітрі, —
дивися: Час, великий диригент,
перегортає ноти на попітрі.

(Л. Костенко)

Домашнє завдання

245 Доберіть із газет, журналів, підручників, художніх творів взірці різних функціональних стилів. Виконайте стилістичний аналіз одного з дібраних текстів.

ТЕМА 12. НОРМИ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

Буду я навчатись мови золотої

Мовна норма — це синтез внутрішньомовних і позамовних чинників, що відображають напрям розвитку людства (І. Фаріон).

Норма літературної мови — це сукупність загальноприйнятих правил, якими користуються мовці в усному й писемному мовленні. Опанування норм сприяє підвищенню культури мови, а висока мовна культура є свідченням культури думки (М. Пентиліук).

Мовна норма — загальноприйнятий звичай вимовляти, змінювати, записувати слово (Н. Бабич).

Мовна норма є необхідною ознакою літературної мови, сукупністю мовних одиниць різних рівнів (фонетичних, лексичних, граматичних), поєднаних у висловлювання за правилами, прийнятими в суспільстві, що користується цією мовою (С. Єрмоленко).

НОРМИ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

Орфоепічні	Правильна вимова звуків, звукосполучень і постановка наголосу в словах
Лексико-фразеологічні	Уживання лексичних одиниць і фразеологізмів у властивому їм значенні та правильне поєднання слів за змістом у висловленні
Словотвірні	Закономірності утворення слів за наявними в мові словотвірними моделями за допомогою словотворчих засобів
Граматичні	Правильне вживання слів та їхніх форм, правильна побудова словосполучень і речень
Стилістичні	Уживання мовних засобів відповідно до стилю мовлення
Орфографічні	Правильне написання слів
Пунктуаційні	Правильна розстановка розділових знаків у реченні, тексті

Практикум

УЖИВАЙТЕ ПРАВИЛЬНО!

Нормований. 1. Визначений, установлений, запроваджений нормою: нормований робочий день.

Нормативний. 1. Який визначає норму, правила і т. ін. чого-небудь: нормативний наголос.
2. Який відповідає нормативу, установлений нормативом: нормативні запаси сировини.

246 В анонсі однієї з телепрограм «Запам'ятай!» зазначено: «Часто чуємо, як без урахування орфоепічних норм неправильно вимовляються слова *радишся, дивишся* з акцентуванням на *-шся*, коли ж ми замість фонемі [ш] у закінченні підставимо [с], ці слова звучатимуть милозвучніше. Теж саме у словах *зважся, поріжся*, тут ми замінюємо у вимові [ж] на пом'якшене [з] — і ці слова звучать легше». Перегляньте цю передачу у відеохостингу youtube (<https://www.youtube.com/watch?v=-N38zAONJbl>) і сформулюйте подібні рекомендації для правильної вимови звукосполучень і слів. Якщо є можливість, запишіть відеорекомендації.

247 Спишіть, виправляючи помилки. Які норми порушено? Поясніть причини порушення норм літературної мови.

Пам'ятний сувенір, у скорому майбутньому, у лютому місяці, взамін, виборна кампанія, прийняти участь, для видимості, в повній мірі, особисто моя думка, адреса проживання, моя автобіографія, дитячий педіатр, молодий юнак, колега з роботи, свій власний досвід, сьогоднішній день, здоров'ю шкодять шкідливі умови, остаточний підсумок, вільна вакансія, вірне рішення, споживні властивості меду, гурток за інтересами, трек користується популярністю, в минулому році.

248 Утворіть від поданих слів назви мешканців населених пунктів і назви народів.

Полтава, Київ, Коломия, Черкаси, Кременець, Латвія, Італія, Данія, Азія, Грузія, Кертинів, Рогатин, Глиняни, Кам'янка, Костопіль, Куп'янськ, Тернопіль, Новий Буг, Новомиргород, Перещепине, Славута.

249 Доберіть і запишіть приклади:

- 1) уживання паралельних відмінкових закінчень іменників у давальному відмінку;
- 2) форми кличного відмінка;
- 3) ступенювання прикметників і прислівників;
- 4) відмінювання складних числівників.

250 Прочитайте відповідь професора Олександра Пономарева на запитання читачів: «Як Ви ставитеся до активних дієприкметників? Іноді їх досить важко замінити, щоб не сказати — неможливо. Чи не можна їх легалізувати: *літаюча тарілка, пишучий кореспондент, ласкаюче сонце?*»

Легалізувати активні дієприкметники на *-чий* немає жодної потреби, бо українська літературна мова, як і всі літературні мови, створені на народній основі, їх не має і чудово обходиться без них. У нас широко вживані активні дієприкметники на *-лий*: *зблідлий, завислий, розквітлий* тощо.

Замість дієприкметників на *-чий* уживаємо прикметники *панівний, руйнівний, гальмівний, життєствердний, металорізний, нержавний*, а не *пануючий, руйнуючий, гальмуючий, життєстверджуючий, металоріжучий, нержавіючий* тощо.

Уживаємо й іменники *відпочивальник, вступник, працівник, командувач, завідувач* замість *відпочиваючий, вступаючий, працюючий, командуючий, завідуючий*.

...Щодо конкретних наведених у запитанні слів, то відповідь така: *пишучий кореспондент* — це *дерев'яне дерево*,

Герби українських міст

УЖИВАЙТЕ ПРАВИЛЬНО!

Газетну фразу «Особливо захоплючі і привабливі подорожі повз Дніпрові кручі» можна виправити кількома способами: поставити замість дієприкметника *захоплюючі* дієслово: «Особливо захоплюють і приваблюють подорожі повз Дніпрові кручі»,— або скористуватись одним із прикметників — *захопливий, привабливий, звабливий, знадливий, знадний, принадний*: «Особливо знадними й привабливими є подорожі...» (Б. Антоненко-Давидович)

бо кореспондент — це той, що пише; маємо ще й український синонім *дописувач*. А якщо він фотографує, то буде фотокореспондент. *Летающая тарелка* — *летюча тарілка*. *Ласкающее солнце* — *ласкаве сонце*.

- Складіть із наведеними в тексті прикладами складні речення.
- Доберіть нормативні варіанти до таких слів і словосполучень: *миючі засоби, контролюючі органи, обслуговуючий персонал, відпочиваючі, оточуюче середовище, болюче питання, слідуєчий раз, хворіючий учень, бажаючи відповідати, гальмуючий прилад*.

251 Спишіть речення, виправляючи помилки. Поясніть, чим вони зумовлені.

1. Я вибачаюся, можна вже заходити. 2. Заява підписується директором школи. 3. Давайте виконаємо цю вправу. 4. І не треба кричати, мною було зроблено це завдання. 5. А давайте всі запишемо в записнички таку інформацію. 6. Ні, я не помилилася, тобою ж було сказано, що першого уроку не буде.

252 Складіть словосполучення, добираючи до дієслів іменник.

Дорівнювати (*чому?*), дякувати (*кому? чому?*), застерігати (*від чого?*), зачекати (*на кого? на що?*), наголошувати (*що?, на чому?*), нехтувати (*ким? чим?*), очікувати (*кого? чого?, на кого? на що?*), піклуватися (*про кого? про що?*), позбуватися (*кого? чого?*), приглядати (*за ким? за чим?*), пробачати (*кому?*), радіти (*з чого?, кому? чому?*), спричинити (*що?*), тішитися (*ким? чим?, з кого? з чого?*), тяжіти (*до кого? до чого?*), уболівати (*за кого? за що?*), уникати (*кого? чого?*), чекати (*кого? чого?, на кого? на що?*).

Домашнє завдання

253 Спишіть текст, уставляючи пропущені літери, обираючи в дужках правильний варіант закінчення й знімаючи ризик.

ЦІКАВІ ФАКТИ ПРО ЦЕ ЗВИЧНЕ ЯВИЩЕ

Дощ став тр..чиною появи прогнозів погоди по радіо. Якось амер..канський спів/власник радіо/станції потрапив під дощ, і в/наслідок цього заснував нову рубрику прогноз(а,у) погоди, у якій розповідали про дощ кілька разів на добу.

Усі фрази Гідрометцентр(а,у) про дощ мають конкретний зміст. Наприклад, під фразою «коротко/часний дощ» мається на увазі, що тр..валість дощ(а,у) буде не/більше трьох хвилин. Фраза «без істотних опадів» зовсім не/означає, що дощ(а,у) не/буде, це означає, що дощ(а,у) випаде не/більше 0,3 літр(и,а) на квадратний метр. Фраза «очікується дощ» означає тр..валість дощ(а,у) не/менше половини доби.

Людина може залиш..тися під дощ..м абсолютно сухою, якщо перебуває в пустелі. На/справді дощі в пустелі бувають, але про дощ не/можливо дізнатися, оскільки краплі просто не/долітають до землі, випаровуючись під впливом г..рячого повітря (З інтернетних ресурсів).

§ 26 РЕЧЕННЯ ЯК ОСНОВНА СИНТАКСИЧНА І КОМУНІКАТИВНА ОДИНИЦЯ

Буду я навчатись мови золотої

Визначальними синтаксичними ознаками речення є **предикативність, модальність, синтаксична організація** його складу, **інтонаційна оформленість**.

Речення виступає найголовнішою, але не єдино можливою формою спілкування, бо, крім речення, із комунікативною метою можуть також уживатися слова-речення, міміка, жести.

Основною одиницею в синтаксичній будові мови є речення. **Речення** — це синтаксична одиниця, яка складається з одного або кількох слів, граматично пов'язаних, що становлять інтонаційну та смислову єдність.

Мінімальний обсяг речення — одне повнозначне слово, подекуди це може бути і службове слово. Наприклад: 1. — *У нас тут курінь...* — *Курінь?* (Є. Гуцало) 2. — *Прослухаємо текст із музикою?* — *Без* (Із живих уст).

Предикативність речення прийнято визначати як віднесеність висловленого в реченні змісту до дійсності: *Час ущільнився. Сторіччя сконцентрувалися в подіях одного дня або кількох місяців* (В. Петров).

Основним носієм предикативності у двоскладних реченнях виступає присудок, а в односкладних — його головний член.

Предикативність нерозривно пов'язана з модальністю, адже віднесеність до дійсності може виражатися як ствердження або заперечення, припущення, умова, спонування, побажання тощо.

Модальність речення визначають як ставлення мовця до свого висловлення. Якщо повідомленням щось стверджують — це реальна модальність: *У зграях орли не літають, орли — одинокі* (М. Луків). Якщо повідомляється про щось можливе, бажане, очікуване, — це ірреальна (нереальна) модальність: *Може, вони з району, а може, ще звідки* (В. Земляк).

Комунікативність речення — це спрямованість висловлення на слухача. Комунікативність речення полягає в спілкуванні носіїв мови, вираженні думки, почування, емоції.

ОСНОВНІ ОЗНАКИ СИНТАКСИЧНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ РЕЧЕННЯ

Ознаки речення	Теоретичні основи	Визначальні особливості
відносна закінченість змісту	Думка, що її виражає речення, ніколи не сприймається як абсолютно закінчена, завершена	Речення завжди виражає відносно закінчену думку
граматична організація	Кожне речення є синтаксично організованою цілісною одиницею. Будь-яке речення формується за певною граматичною схемою, елементами якої виступають головні й другорядні члени речення	Синтаксичну будову речень становить властива їм зовнішня та внутрішня структура, тобто наявність граматичного та смислового зв'язку всіх його членів — головних (головного) і другорядних
інтонаційне оформлення	Засобом оформлення речення є інтонація. Відповідно до мети висловлення та за інтонацією розрізняють розповідні, питальні й спонукальні речення, кожне з яких може посилюватися окличною інтонацією	Інтонація як обов'язкова ознака речення формується як єдність мелодики, темпу мовлення, пауз, логічного наголосу, сили звучання

Ненавиджу слово «поезія». Поетом себе не вважаю. Маю себе за людину, що пише вірші. Деякі з них — як на мене — путящі (В. Стус).

Пісня ні в добру, ні в злу годину не покидає людину (Нар. творч.).
Пісня і праця — великі дві сили (І. Франко).

254 Прочитайте текст. Випишіть три прості речення. Доведіть, що їм властиві ознаки: предикативність, модальність, комунікативність, відносна смислова закінченість, граматична організація компонентів, інтонаційна завершеність. З'ясуйте, на які слова в реченнях падає логічний наголос. У чому ви вбачаєте красу і силу поетичного слова Василя Стуса?

УПОДОБАННЯ ВАСИЛЯ СТУСА

Поезія Стуса не екстенсивного, а інтенсивного типу. Вимушене, зумовлене обставинами життя «самособоюнаповнення» (його термін), обмеженість і повторюваність тематичного матеріалу компенсуються експресивністю. «Біда так тяжко пише мною», — і справді, його вірші мовби поетична іпостась, поетичне друге втілення тієї «біди», в якій жив і яку окреслив як «смертеіснування — життесмерть». Поетичне слово Стуса — у кращих своїх проявах — енергійне, м'язисте, гранично виразне попри безперечну ускладненість і рафінованість його словника; сповнене внутрішнього вогню, щомиті готового вибухнути.

Найкращі здобутки поета постають на гребені зіткнення, з єдності протилежностей: з одного боку, несамовита пристрасність, нагнітання, злет («Ярій, душе»); з другого — філософська заглибленість, розважливість, десь у глибині нуртують бурі, а на поверхні — «ваговіта дозрілість речей».

Стусове «самособоюнаповнення» значною мірою вимушене, зумовлене життєвими обставинами, та водночас у ньому — головна опора поета. Внутрішнє світло осяває зовнішній морок. Недаремно одна зі збірок Стуса, що вийшла на Заході, має назву «Свіча в свічаді».

Стус — поет інтелектуальний, поет читаючий, що свідомо, цілеспрямовано й критично опанував досвід світової поезії, та й не тільки поезії, багато у нього перекладів: з Рільке, Гарсія Лорки, Гете, Брехта, Целана, Малларме, Райніса, Цветаєвої. Особливе місце в поезії Стуса належить досвідові Т. Шевченка. Це щось незмірно вагоміше від суто літературного впливу. Поезія його вся пройнята більш або менш відчутними, очевидно, підсвідомими ремінісценціями з Шевченка (За М. Коцюбинською).

- Поясніть лексичне значення слів *екстенсивний, інтенсивний, експресивний*.
- Обґрунтуйте пунктограми в тексті.

255 Прочитайте текст. Проаналізуйте прості речення: 1) за будовою; 2) за модальністю; 3) за інтонацією; 4) за членами речення. З якої збірки взято уривок?

Сьогодні знову записував материні пісні. Записав кілька чудесних веснянок і звичайних старовинних пісень. Мати співала тихесенько і часом приплакувала.

Заходив Остап Вишня, що повернувся з десятилітньої «командировки». Схуд, постарів, було сумно. Трудно, очевидно, йому буде входити знову в життя. Десять років — це ціле життя, ціла ера, складна і велика (О. Довженко).

СПІЛКУВАННЯ

256 Працюймо в групах. Обговоріть і підготуйте повідомлення з теми «Як зберегти національне в період глобалізації?». Уживайте прості речення різних типів. Прокоментуйте синтаксичні функції другорядних членів речення.

Домашнє завдання

257 Напишіть розповідь про друзів вашої сім'ї. Зробіть висновки, яким реченням за будовою, метою висловлення ви надаєте перевагу.

§ 27 СТИЛІСТИЧНІ ФУНКЦІЇ МОДАЛЬНИХ РІЗНОВИДІВ РЕЧЕНЬ

Буду я навчатись мови золотої

Докладніше про модальні
рiзновиди речень

Хто нікчемну душу має,
то така ж у нього й мова
(Леся Українка).

Стилiстична своєрiднiсть **розповiдних речень** найбiльше залежить вiд їх **модальностi** — стверджувальної або заперечної. Розповiднi речення становлять найуживанiший комунікативний рiзновид речень, якi природно емоцiйно найбiльше нейтральнi. Стверджувальними й заперечними реченнями здебiльшого констатується наявнiсть чи вiдсутнiсть реальних/iрреальних явищ або виражається заперечення щодо їх можливостi/неможливостi: *Правда очi коле* (Нар. творч.). *По генералу не судять про життя солдатiв* (Гр. Тютюнник).

У **загальнозаперечному реченнi** це значення передає присудок, ужитий iз часткою *не*. У **частковозаперечних реченнях** заперечення стосується не присудка, а якогось iншого члена — пiдмета, додатка, означення чи обставини: *Здоров'я не купиш нi за якi грошi* (Нар. творч.). *Не нам на прю з тобою стати* (Т. Шевченко).

Засобом оформлення питальних речень є **питальна iнтонacja**, яка може набувати найрiзноманiтнiших варіацiй i якою будь-яке розповiдне речення можна перетворити на речення питальне. Запитання передають також питальнi частки й займенники.

У питальному реченнi мовець висловлює своє бажання про щось дiзнатись вiд співрозмовника, спонукає, щоб вiн висловився, пoviдомив те, що становить iнтерес для самого мовця: *Куди ти задивилась? У що заслухалась?* (О. Гончар).

Питальнi речення подiляють на такi рiзновиди:

- 1) **власне питальнi:** а) питально-з'ясувальнi; б) альтернативнi питальнi; в) питально-уточнювальнi; г) перепитувальнi;
- 2) **питально-риторичнi;**
- 3) **питально-спонукальнi.**

Оскiльки в питальному реченнi по черзi можна iнтонaцiйно видiляти кожне з повнозначних слiв, а також виражати певнi функцiї, внаслiдок цього формуються рiзнi стилістичнi варіанти, рiзнi синонiмiчнi вияви питальних речень (*М. Плющ*).

Вчіться складно говорити своїм рідним словом!
(С. Воробкевич)

Спонукальні речення виявляють своєрідність залежно від стилю мовлення. Порівняйте: *Йди! Виходь! Не кричіть!* (розмовне) і *Струнко! Рівняйся! Ліве плече вперед* (у військових навчаннях).

Однією з визначальних ознак спонукальних речень є **інтонаційне розмаїття**, що передає різні відтінки наказу, прохання, бажання.

Будь-яке спонукальне речення можна трансформувати в окличне. Окличні речення виділяють за властивою їм емоційною функцією, яка реалізується за допомогою **окличної інтонації**.

Засобами вираження емоційності, експресивності можуть бути і деякі словесні засоби: вигуки, вигуківі частки, займенники та займенникові прислівники.

Практикум

ПРАВИЛЬНО ІНТОНУЙТЕ РЕЧЕННЯ РІЗНОГО ТИПУ

Інтонаційна виразність мовлення може допомогти слухачеві сприймати творчий задум автора або підкреслено реально, або у спотвореному вигляді. Численні відтінки людського голосу повинні використовуватися відповідно до змісту висловлення, збігатися з ним, а не суперечити задуму (з підручника).

258 Випишіть із творів української літератури по два розповідних речення різних видів: стверджувальні, загальнозаперечні, частковозаперечні. Визначте смислові та стилістичні відмінності.

259 Прочитайте текст. Яку думку висловлює автор (як можна сформулювати тему)? Випишіть питальні речення, згрупувавши їх за різновидами: 1) власне питальні; 2) питально-риторичні; 3) питально-спонукальні. З'ясуйте доцільність їх використання письменником у цьому тексті. Що являє собою текст — опис, розповідь чи роздум?

МІСТО НІЖНОСТІ

З козацького хутора-зимівника це місто постало й виростало до гіганта, що здатен небо захмарювати своїми димами. Не вміщається вже на своїх кряжах. І далі нарощує свою силу, і невідомо, де їй буде межа. Будувало помпезні палаци жорстокій розпусній царіці, виламувало бруки для барикадних боїв, і одна з вулиць носить тепер найменування Барикадної... Місто-барикадник, місто-трудоар вбирало в себе силу довколишнього краю, і гнів його, і легенди, й поезію. Чи зберігає усе це в душі своїй зараз? Яку пам'ять про себе передасть, запрограмує нащадкам, понесе їм на бурих вітрилах своїх димів?

Строкате, товкуче, чорне, із суворою думою звершує свій циклопічний труд. Суворі епічність є в його диханні, могуття доби — у чорних його раменах. Всьому світові дає свій метал, дзвінка сталь його вібрує у Космосі. Трудячись днями й ночами, само перетворюватиме себе, шукатиме іншу, нову якусь досконалість. Якою ж буде вона? Стрункі, із сталі й скла, хмаросяги відіб'ються в блакиті Дніпра? Чи обриси якихось інших дивовижних конструкцій? Який дух знайде у них свій вияв? Буде чистота, впорядкованість, буде бездимність, будуть росяні троянди в цехах. Білосніжно квітватимуть вишні на подвір'ях заводів... Естетика прийдешності, не може ж вона не прийти? В чому ж вона? Які житла, які споруди мають піднятися на цих берегах, щоб кожен із людей міг сказати нарешті: «Мені легко. Мені прекрасно. Я щасливий жити на цій планеті»? (За О. Гончаром)

- Поясніть, у чому виражається стилістична своєрідність питальних речень.

260 Випишіть із творів художньої літератури п'ять спонукальних речень, різних за функціональною ознакою, формою вираження спонукальності, інтонацією. Схарактеризуйте кожне речення за цими ознаками. Прокоментуйте стилістичні функції виписаних речень. Проведіть спостереження, змінюючи інтонаційні малюнки спонукальних речень.

СПІЛКУВАННЯ

261 Прочитайте текст. Доберіть заголовок. Проаналізуйте граматичні засоби оформлення окличних речень (інтонація, додаткові засоби вираження емоційності); поясніть уживання розділових знаків.

Медведенкові було двадцять п'ять, а Галі вісімнадцять. Високий, чорнобровий. Галя закохалась.

А далі все було, як і ведеться в таких випадках. Не можу жити без нього, вчитись буду заочно в Київському університеті, його батьки живуть у Києві. Поїдемо всі до Києва в гості.

Сусіди жахались: «Пані Мар'яно, одумайтесь і відговоріть Галю!»

Але пані Мар'яна любила свою доньку і хотіла, аби Галя була щаслива. Нові часи, тепер все буде інакше, нехай живе по-новому! (Ю. Покальчук)

- Подискутуйте про проблему, порушену в тексті. Доповніть зміст тексту, використавши всі типи речень за метою висловлювання та інтонацією.

НАГОЛОШУЙТЕ ПРАВИЛЬНО!

вiпадoк, виpазний, iдемо́, нести́,
па́сти, ри́нковий, текстови́й,
фахови́й

Домашнє завдання

262 Випишіть із текстів різних стилів по три розповідних, питальних і окличних речення, які б виконували різні стилістичні функції. Свій вибір обґрунтуйте.

§ 28 РИТОРИЧНЕ ЗАПИТАННЯ, ЙОГО СТИЛІСТИЧНІ ФУНКЦІЇ

Буду я навчатись мови золотої

А що таке життя?
Чи те, що переждалось?
Чи все-таки життя —
це те, що відбулось?
(Ліна Костенко)

Риторичне запитання — одна з риторичних фігур, яка полягає у використанні в тексті запитання, що не потребує відповіді, оскільки вона загальнозрозуміла і вживається для того, щоб привернути увагу слухачів до певного явища або самим запитанням висловити ствердну думку; відзначається потужним зарядом експресії: *Звідки ця любов, ця ніжність, ця несамовитість сьогодні, в теплий серпневий день?* (Є. Гуцало).

З функціонального погляду риторичне запитання є справжнім, оскільки мовець сам добре знає те, про що він запитує. Риторичне запитання — це приховане ствердження чи заперечення: *Чи винна ж голубка, що голуба любить? Чи винен той голуб, що сокіл убив?* (Т. Шевченко) *Ви ж мені, очі, вік вкоротили, Де ж ви навчилися зводить людей?* (Нар. творч.).

До питальних речень ці конструкції зараховують тому, що вони оформлені питальною інтонацією або ще містять питальний займенник, питальну частку.

Питально-риторичні речення широко представлені в усній народній творчості, у творах художньої літератури, публіцистиці.

Практикум

НАГОЛОШУЙТЕ ПРАВИЛЬНО!

приятель, дошка, металургія,
порядковий, феномен, черпати,
кріоти

263 Проведіть спостереження: чи можна використати подані в тексті питальні речення як риторичні запитання. Обґрунтуйте.

ХТО МИ?

Що знаємо ми про себе насправді, замкнуті у шори нашого суспільного буття? Де закінчується зв'язок наш із простим природним світом і де починається те, що ми називаємо душею?

А те, що є покликом до продовження життя, той шалений гін пристрастей і чуттів, той вибух жаги, та довга невтоленість, та потреба любові, за якою ховається привид хіті, те, що змушує нас кидатись у божевільні стрибки навсібіч у гонитві за насолодою, за утвердженням життя і себе у часі і біологічному нашому просторі, поки ми живі?

Хто і як запрограмований у часі і просторі? Піщинки на океанському березі, ми або летимо за вітром, або ж нас змиває хвиля в океан, або ж сохнемо серед мірайдів інших піщинок. Хто ми насправді? (Ю. Покальчук)

- Напишіть твір-мініюру на тему «Прагнення людини до самопізнання».

264 Доберіть п'ять питально-риторичних речень із текстів художньої літератури, публіцистики. З'ясуйте їхню стилістичну роль.

265 Прочитайте афоризми і скажіть, які з них можна перебудувати на риторичні запитання.

1. Наші душі — це верф, де ми будуємо кораблі надій (В. Черняк).
2. Українські герої — це висловники туги і праці багатьох поколінь (Ю. Луца).
3. Закоханий у себе не може бути здатний на справжню любов (В. Сухомлинський).
4. Сильні народи не святкують своїх поразок, лише перемоги (Я. Гальчевський).

СПІЛКУВАННЯ

266 Прочитайте текст. Поміркуйте над змістом його та спробуйте визначити роль української інтелігенції в наш час. Подискутуйте в класі.

Академік Білецький вважав, що мало шанований нині Квітка-Основ'яненко створив жанр «сільської повісті» вперше в європейській літературі — раніше, ніж Жорж Занд, Ауербах і Григорович.

Що ж до взаємин української і російської культур, справедливо буде нагадати повсюди забуте нині: що і російська культура багато взяла від української, особливо у XVI–XVIII ст. Та й узагалі: спробуймо уявити собі, як виглядала б російська культура і наука без своїх українських гілок, тобто без внеску українців (у літературі: Богданович, Гнедич, Наріжний, Кап-

І не знецінюйте коштовне,
не загубіться у юрбі.
Не проміняйте неповторне
на сто ерзаців у собі!

(Ліна Костенко)

УЖИВАЙТЕ ПРАВИЛЬНО!

Так!	Ні!
вітальня	гостинна
передпокій	прихожа
квартирка	форточка
хвіртка	калітка
ганок	крильцо
огорожа (паркан)	забор

ніст, Гоголь, Данилевський, Мордовець, Мачтет, Короленко та багато-багато інших; у живописі: Левицький, Боровиковський, Трутовський, Куїнджі, Рєпін та багато-багато інших; у музиці: Бортнянський, Березовський, Стравинський; у різних галузях науки: Остроградський, Ушинський, Миклухо-Маклай, Гамалія, Лобачевський, Ковалевський, Овсянико-Куликовський, Вернадський та багато-багато інших аж до наших днів). Певний внесок зробили українці і в польську науку та культуру. Це слід би знати — не для національної гордині, а для подолання власного комплексу неповноцінності та чужого нехтування.

Інша річ — чим це оберталось для самої української культури. Якось Драгоманов на питання про те, чому українська інтелігенція виглядає такою слабосилою, відповів: а як би виглядала французька інтелігенція, якби третина її вважала себе німцями, третина англійцями і третина — італійцями? (І. Дзюба)

- Поясніть написання вжитих у тексті прізвищ.

Домашнє завдання

267 Уявіть ситуацію: на науково-практичній конференції розглядають тему «Україна в діалозі культур». Доберіть запитання, які ви могли б поставити науковцям. Складіть і розіграйте уявний діалог. Уживайте риторичні запитання.

§ 29 ГРАМАТИЧНА ОСНОВА РЕЧЕННЯ. ВИДИ ПРОСТИХ РЕЧЕНЬ

Буду я навчатись мови золотої

Жахливо бачити людей,
в яких все менше залишається
людського (О. Гончар).

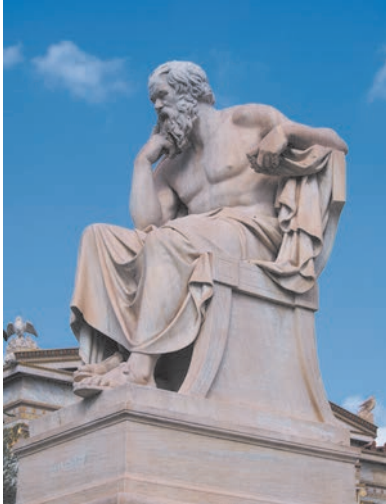
Речення прийнято розрізняти за визначальною ознакою їхньої структури — **за синтаксичною будовою: прості й складні**.

За **характером відображення дійсності**: як реальний факт (ствердження або заперечення) чи нереальний (як спонукання, заклик, запитання та ін.).

Прості речення мають один граматичний центр, навколо якого групуються другорядні члени. Граматичний центр у простих реченнях буває або **двоскладним**, якщо формується двома головними членами речення — підмета і присудка, або **односкладним**, якщо формується тільки одним головним членом.

Відповідно виділяють прості **двоскладні й односкладні не поширені й поширені** речення (за наявністю в реченні хоча б одного другорядного члена), **повні** речення (якщо немає одного опущеного члена або кількох, необхідних для його розуміння) й **неповні** (якщо один чи кілька членів речення випущено в реченні, але їх можна визначити з контексту сусідніх речень, із ситуації або зі змісту самого неповного речення).

Якщо до складу простого речення входять однорідні члени чи відокремлений другорядний член, або вставне слово (слово-сполучення), чи звертання, то таке речення є **ускладненим** як формально, так і за змістом.

**СХЕМА РОЗБОРУ
ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ**

1. Визначити граматичну основу речення.
2. Назвати тип речення за метою висловлювання та інтонацією.
3. Назвати тип речення за складом граматичної основи (двоскладне чи односкладне). Якщо односкладне, указати його тип.
4. Назвати тип речення за наявністю другорядних членів (поширене чи непоширене).
5. Визначити, повне речення чи неповне.
6. Підкреслити всі члени речення, указати, чим вони виражені.

268 Прочитайте текст. Випишіть по одному простому реченню кожного типу. Визначте граматичну основу двоскладних речень та їхню стилістичну роль з урахуванням стильової належності, жанрових особливостей, мети висловлення, комунікативної ситуації та типу мовлення.

ФІЛОСОФ

Усі великі, навіть наймудріші, не так дають, як забирають. Перікл возвеличив державу й воднораз прирік на загибель. Бо підносив її власною волею, забираючи волю у всіх.

Запала важка мовчанка. Хтось мусив піднімати меча першим. Підняв Феоген:

— Чому не прагнеш перемінити все на краще? Чому мовчиш на народних зборах, чому не хочеш бодай мізинцем торкнутися до державного керма?

— А хіба те можливо? — мовив Сократ. — Коли жоден із нас не вміє кермувати своєю душею. — Сказав це так щиро, майже наївно, як може сказати лише переконана у своїй правоті дитина. І було видно, що він не цінує сам себе, не втішається власними словами. Йому хочеться, щоб у нього в душі панувала гармонія, а її немає.

Феоген дивився на філософа й знову бачив тільки його голову. Вона все більшала й більшала, накочувалась на стратега, загрожуючи розчавити. Феоген відчував це мозком і тілом.

— Що ж хочеш ти? — запитав тихо. — Що шукаєш?

Я не хочу нічого, — сказав Сократ. — Я тільки хочу знати, хто я, хто ти, хто ми всі. Я хочу пізнати це — навчитися володіти своїм духом, своїм розумом. Хочу пізнати істину. Істину життя людського. Нехай кожен із нас пізнає себе. Спробує затоптати в собі зло. Нехай не намагається нав'язати себе. Нехай один розум не одягає кайдани на інший. Бо, може, він маліший і дрібніший. Нехай вони сукупно помислять (Ю. Мушкетик).

- Проведіть спостереження над уживанням автором тих чи інших мовних засобів залежно від мети висловлення. Поясніть, яким реченням і мовним засобам віддає перевагу автор. Зверніть увагу на емоційне забарвлення діалогового мовлення і засобами його вираження.
- Усно перекажіть текст близько до змісту.

269 З поданими сполученнями слів утворіть прості речення, визначте їхню граматичну основу. Поширте їх другорядними членами, визначте стилістичні функції кожного з речень.

Дніпровські схили, щодня ходив, скельцями блищить, освітило слово, не чути пісні-мови, скажу за тебе, безліч несподіванок, співучий відгук.

- Зробіть фонетичний і морфологічний розбір слів *щодня, не чути*.

270 Перепишіть речення. Виразно прочитайте їх, дотримуючись відповідної інтонації. Виконайте синтаксичний розбір їх за схемою.

1. Людина стає людиною тільки серед людей (Й. Бехер).
2. Не можна судити про людину з першого погляду (Ж. Лабрюєр).
3. Гарячий день розлив пекуче золото (Є. Маланюк).
4. Минув рік. Йшло літо (У. Самчук).

СПІЛКУВАННЯ

271 Уявіть себе екскурсоводом місцевого краєзнавчого музею. Побудуйте розповідь про видатних діячів культури й мистецтва вашого регіону. Складіть і розіграйте діалог «У музеї». Дослідіть, які речення ви вживаєте в розповіді та діалозі. Сформулюйте висновки.

Домашнє завдання

ЩЕДРИК

Щедрик, щедрик, щедрівочка,
Прилетіла ластівочка,
Стала собі щебетати,
Господаря викликати:
— Вийди, вийди, господарю,
Подивися на кошару,
Там овечки покотились,
А ягнички народились.
В тебе товар весь хороший,
Будеш мати мірку грошей.
Хоч не гроші, то полова,
В тебе жінка чорноброва.
Щедрик, щедрик, щедрівочка,
Прилетіла ластівочка.

(Нар. пісня-колядка)

272 Прочитайте. Доберіть до тексту заголовок. Випишіть із речень граматичні основи; назвіть другорядні члени в простих реченнях, схарактеризуйте їх. З'ясуйте, чи є в тексті прості ускладнені речення, обґрунтуйте.

Батькам вдалося врятувати з-під німців і привезти із собою до Уфи практично всі експонати Чернігівського музею Коцюбинського. Музей офіційно було включено до складу АН України, що отаборилася на той час в Уфі, було визначено навіть невеликий штат: батько — директор, мати — науковий працівник, сторож — В. П. Мезенцев, який приїхав разом із нами з Чернігова, і бухгалтер — Лідія Петрівна Тичина. Згадується маленька кімнатка на першому поверсі двоповерхового дерев'яного будиночка в Уфі, в якій жили втрьох Павло Григорович, Лідія Петрівна та її мати, сухенька, привітна, з живими гарними очима. Довге привітання виголосив друг Тичини Сайфі Куаш. Запамяталися слова, вимовлені з характерним акцентом і пом'якшенням шиплячих: «Не хошю бытъ шертополох, хошю бытъ ландышь» ... Незабутній спогад: Павло Григорович разом із дружиною та її матір'ю співають колядки. Того разу я чула колядки вперше в житті. Відтоді не раз слухала їх у різному виконанні: професіональні хори, народний спів, без краю зворушливе виконання Козловського з хором Великого театру. Але то було щось особливе, ні з чим не зрівнянне. Якщо можна уявити ангельський спів, так то був саме він. Вони співали неголосно, голоси — точні, як інструмент у досвідчених руках, абсолютний слух, ідеальне злиття голосів (М. Коцюбинська).

- Запишіть відому вам колядку; визначте граматичну основу в кожному з речень.

§ 30 ПОРЯДОК СЛІВ У РЕЧЕННІ ЯК СТИЛЬОВА ОЗНАКА МОВЛЕННЯ

Буду я навчатись мови золотої

Порядком слів у реченні називається розташування їх по відношенню одне до одного.

Порядок розташування слів у реченні в українській мові **вільний**, бо за членами речення не закріплені якісь постійні місця. Проте це не означає, що загалом відсутні будь-які правила словопорядку в реченні: *Перший екзамен усний, другий — письмовий. Перший екзамен письмовий, другий — усний.*

Красномовство — це не що інше, як уміння надавати краси логічним побудовам
(Д. Дідро).

Отримала я ненаписаний лист.
Торкнула той лист, як струну гітарист.
Я чую слова, де ні слова нема.
Кохання — це мука.
Кохання — це хист.
Кохання —
це твій ненаписаний лист
(Ліна Костенко).

Розрізняють два типи порядку слів: 1) **прямий**, або звичайний і 2) **зворотний**, або інверсійний (від лат. *inversio* — перегортання, перестановка).

При прямому порядку слів кожне слово має тільки своє основне значення. Слово, що стоїть не на звичайному для нього місці, набирає якогось додаткового значення.

При прямому порядку слів підмет стоїть перед присудком, а при зворотному — присудок перед підметом; додаток при прямому порядку стоїть після підпорядковуючого слова, а при зворотному — перед ним; узгоджене означення при прямому порядку слів уживається перед означуваним словом, при зворотному — після нього; неузгоджене означення при прямому порядку слів стоїть після означуваного слова, а при зворотному — перед ним. Місце обставин залежить від їхнього значення та морфологічного вираження: *Сонце зараз було схоже на згасаюче в осиротілім полі осіннє багаття* (М. Стельмах).

З погляду комунікативного в реченні на початку ставиться «відоме», під кінець — «нове». Поділ речень на дві частини називають актуальним членуванням. Актуальне — це істотне для конкретної ситуації чи контексту. Його не слід змішувати із синтаксичним членуванням речення, при якому виділяють підмет і присудок, а також другорядні члени речення, які синтаксично пов'язані з підметом і присудком.

Актуальне членування встановлює не члени речення, а компоненти його смислового членування. За смисловими ознаками речення поділяється на дві частини: вихідну частину, яку ще називають темою, і заключну, яку іменують ремою.

Тема — це основа повідомлення, у якій міститься те, із чого виходить мовець. У **ремі** передається щось нове, те, що становить основний зміст повідомлення.

Поділ речень на тему та рему ґрунтується на застосуванні логічного наголосу.

Логічний наголос — важливий виражальний засіб усного мовлення; виділення в реченні за допомогою посилення голосу одного зі слів.

Залежно від логічного наголосу тема та рема можуть мінятися місцями.

Практикум

Страждання наше чисте і терпляче.
Як холодно!.. Акація цвіте.
Як холодно! Душа за Вами плаче
(Ліна Костенко).

273 Запишіть по кілька варіантів кожного речення, по-різному представляючи в них слова. Варіант, який вам найбільше сподобається, підкресліть. З'ясуйте, чи змінюється зміст речення.

1. Щоб жити — ні в кого права не питаюся (П. Тичина).
2. Хіба ж мені, мамо, цілий вік у чотирьох стінах сидіти і світу Божого не бачити? (Панас Мирний)
3. Не треба думати мізерно (Л. Костенко).
4. Пароплав відходить вранці?

274 У поданих реченнях змінено порядок слів. Відновіть їх так, щоб вони звучали природно в різних ситуаціях мовлення.

1. Спокій і тиша. Чого людині треба ще? 2. Знову на світ народжуюсь я. 3. Тисяча нам зірок свої дороги вказує.

275 Прочитайте. Визначте співвідношення речень із прямим і зворотним порядком слів у вірші Василя Симоненка. Прокоментуйте використаний поетом стилістичний прийом зворотного порядку слів.

Цвіла ромашка в полі на межі,
До сонця й вітру бісики пускала,
Аж доки руки лагідні, чужі
Ромашку для букета не зірвали.
Ромашко! Ти п'яніла від тих рук,
Ти цілувати їх була готова,

Для них за біль своїх образ і мук
Ти не знайшла докірливого слова.
Благословляла тихо мить ясну,
Коли в його потрапила тенета,
А він тебе і не любив одну,
А лише як прикрасу для букета.

СПІЛКУВАННЯ

276 **Працюймо в групах.** Перегляньте кілька періодичних видань, що виходять у вашому регіоні, доберіть із них кілька прикладів зворотного порядку слів у реченнях. Прокоментуйте їх у класі, працюючи в групах. Зробіть висновки про стилістичну роль порядку слів у реченні.

Домашнє завдання

277 Складіть кілька речень з теми «Моє дитинство» за ілюстрацією. Уживайте різні за будовою речення.

Із циклу «Зима».
Художник Р. Дункан

§ 31 СКЛАДНІ ВИПАДКИ КООРДИНАЦІЇ ПІДМЕТА І ПРИСУДКА

Буду я навчатись мови золотої

ПІДМЕТ І ПРИСУДОК ЯК ГОЛОВНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ

Підмет і присудок, становлячи семантичну основу речення, його предикативне ядро, організувальний центр, називаються **головними членами речення**. Підмет і присудок пов'язані між собою як семантично, так і формально (граматично). Вони вказують на предмет і його ознаку в реченні. Головні члени речення взаємно обумовлюють один одного, що виражається в уподібненні їх форм (С. Бевзенко).

КООРДИНАЦІЯ ПІДМЕТА Й ПРИСУДКА

ЦЕ ТРЕБА ЗНАТИ!

Між підметом і присудком існує тісний смисловий і граматичний зв'язок.

У більшості випадків числові, особові та родові форми підмета і присудка взаємозумовлені. Правильне мовлення вимагає від мовця знання правил зв'язку підмета з присудком.

Особливим видом зв'язку між словами є зв'язок присудка і підмета як головних членів речення. Останнім часом у більшості посібників зв'язок присудка з підметом розглядають як особливий тип зв'язку, що полягає у взаємному підпорядкуванні головних членів речення один одному, зокрема, у взаємному уподібненні їхніх форм.

Такий зв'язок присудка з підметом науковці назвали координацією. Відтак, **координація** — це взаємоспрямований зв'язок присудка з підметом, що полягає у взаємному уподібненні їхніх форм.

Оскільки і присудок, і підмет як головні члени речення можуть виражатися різними частинами мови, то й координація їх має різне морфологічне вираження.

Так, у реченнях із простими присудками, вираженими формами дієслова дійсного, умовного й наказового способу, координація присудка і підмета відбувається в числі й відмінку, а в реченнях зі складеним присудком з іменною частиною, вираженою прикметником,— у роді, числі й відмінку (*За С. Бевзенком*).

Практикум

Простий підмет може бути виражений:

- іменником у формі називного відмінка однини;
- іменниковим займенником у формі називного відмінка однини;
- субстантивованими словами (числівником, прислівником, неозначеною формою дієслова, вигуком, службовою частиною мови);
- словосполученням;
- реченням у функції слова — предмета думки.

Складений підмет може бути виражений:

- числівником з іменником;
- двома іменниками, один з яких має кількісне значення;
- прислівником з іменником;
- сполученням займенників;
- прислівниками *мало, чимало, багато* із займенниками *хто, що*;
- займенником з іменником.

Простий присудок виражається способово-особовими формами дієслова чи їх еквівалентами.

278 Працюймо в парах. Складіть і запишіть речення з простим підметом, у яких були б представлені всі зазначені різновиди морфологічного вираження підмета. Проведіть взаємоперевірку.

279 Визначте стилістичні функції підмета, вираженого прислівником, інфінітивом, часткою, вигуком. Наведіть приклади.

280 Визначте способи вираження складеного підмета в пропонованих реченнях.

1. Бо що таке один палець? Він просто зухвалець. Два пальці — ті вже можуть голосно свиснути... Три пальці — то пальці-бувальці. Вони нам листи писали, останньою пучкою солі ділились... Чотири пальці — то майже рука... П'ять пальців — ось де і краса, і сила (*Д. Онкович*). 2. У вікно моє, заше розплющене, пильно дивляться тисячі вікон (*Б. Олійник*). 3. Я звик волю шанувати (*Леся Українка*). 4. І кожен з нас усе більше й глибше усвідомлював велику ціну й коштовний скарб, що його нам дарував учитель... (*В. Кучер*) 5. Є жменя жита, маку є півмірки (*Л. Костенко*). 6. У хуртовині наших днів ми вже з тобою не одні (*Г. Чубач*). 7. Бути вродливим — це ще не бути щасливим (*Нар. творч.*). 8. Мало що з закликів доходило до натовпу, та й мало хто з людей дослухався (*О. Гончар*). 9. Родини зо три там були козацькі (*Л. Костенко*).

281 Знайдіть у реченнях присудок. Якою частиною мови він виражений?

1. Хай наша рідна Україна в добрі і мирі прожива (*Д. Павличко*). 2. Довго ще ясніти буде осінь, червонити віти і траву (*В. Ткаченко*). 3. Дороги України розкинулись у своїй звабності на всі чотири сторони світу (*І. Цюпа*). 4. Спить у блакитній льолі наша земля дитиною (*Б. Олійник*). 5. Ключ угорі журавлиний рідною мовою кличе у невідомі краї (*М. Рильський*). 6. Під ногами шурх! та шурх! гадюки (*О. Гончар*).

Простий ускладнений присудок може бути виражений:

- дієсловом особової форми із частками *та, як, дивись* (у значенні частки) та *ін.*;
- інфінітивом із часткою *ну*, дієсловом *давай* (у значенні частки);
- повтором дієслівної форми та слів-синонімів.

Дієслівний складений присудок виражається:

- інфінітивом і фазовим дієсловом, що означає початок дії, продовження дії, кінець дії;
- інфінітивом і модальною зв'язкою, що означає можливість, необхідність, обов'язковість;
- інфінітивом і предикативним прикметником;
- інфінітивом і усталеним словосполученням;
- інфінітивом при нульовій зв'язці.

Іменний складений присудок

складається з дієслівної зв'язки та іменної частини, вираженої іменником, прикметником, займенником, числівником, дієприкметником, стійким словосполученням.

282 Визначте стилістичні функції присудків, виражених інфінітивом, вигуком, повторюваним дієсловом.

283 Випишіть речення з простим ускладненим присудком. Поясніть способи їх морфологічного вираження.

1. Скоро степові пагорби вкриються травами (*М. Руденко*).
2. Ой що ж се ти, милий, думаєш-гадаєш? (*П. Куліш*).
3. — Здається, сказав усе... А ти відповідай або мовчи... (*Є. Гуцало*).
4. Посланці знову давай його просити, давай його благати (*Нар. творч.*).
5. Біля воріт міряє кроки вартовий (*А. Хижняк*).
6. А ведмідь розлючений як стрибоне до вас... (*Остан Вишня*)

284 Визначте способи морфологічного вираження складеного дієслівного присудка.

1. Українські письменники XVII віку мали звичку зазначати свої джерела на полях книжок (*І. Огієнко*).
2. Відцвітати не хочуть черешневі сади (*П. Чубинський*).
3. Прийшла любов непрохана й неждана — ну як мені за нею не піти? (*В. Симоненко*).
4. А у місті плач і стогін... Став людей косити голод (*Олександр Олесь*).
5. Чубенко робив марні спроби підвестися на ноги (*Ю. Яновський*).

285 Запишіть п'ять речень з іменним складеним присудком, у яких були б представлені всі способи його морфологічного вираження. Обґрунтуйте стилістичні функції іменного складеного присудка.

286 Прочитайте речення. Визначте форму присудка при складеному підметі.

1. Василь з Ганною сіли осторонь (*І. Нечуй-Левицький*).
2. Отарка молоденьких лип загордилася високою стіною, мовчки пишається одна з одною.
3. П'ятеро чоловік зайшло всередину (*Ю. Яновський*).
4. Чорніє поле, і гай, і гори.
5. Уже третій, і четвертий, і п'ятий минає немалий рік (*Т. Шевченко*).
6. Пройшла зима і не одна вже осінь (*А. Турчинська*).
7. Тільки Петро та Демко Рогозяні не гостювали ні в кого (*А. Кащенко*).
8. Біля прилавка стояли двоє селян і переказували продавцеві, напевно, останні новини (*Петро Панч*).

287 Заповніть праву колонку таблиці прикладами з поданих нижче.

ОСОБЛИВОСТІ В КООРДИНАЦІЇ ЗВ'ЯЗКУ ПРИСУДКА І ПІДМЕТА

Форми дієслова-присудка та підмета	Приклади
Дієслово-присудок ставиться у формі множини при підметі, вираженому словосполученням іменних слів у Н. в. й Ор. в.	
Дієслово-присудок ставиться як у множині (частіше), так і в однині при підметі, вираженому кількісним числівником та іменником у Р. в. множини	
Дієслово-присудок ставиться у формі однини при підметі, вираженому словами <i>мало, багато, чимало, більшість, частина, решта</i> й іменником у Р. в. множини	
Дієслово-присудок має форму роду й числа, яку має стрижневе слово абрєвіатури, якщо абрєвіатура літерного типу. Абрєвіатури інших типів сприймаються як звичайні слова, що належать до якогось одного роду	

НАГОЛОШУЙТЕ ПРАВИЛЬНО!

мере́жа, вороба́, пізна́ння,
чита́ння, завда́ння

1. Частина студентів склала іспит успішно. 2. КУ імені Бориса Грінченка [університет] закінчив прийом абітурієнтів. 3. Батько із сином працювали в садку. 4. П'ять абітурієнтів склали екзамен достроково. 5. Мати з дочкою заходилася пекти пироги. 6. Більшість школярів планує після закінчення школи вступати до вищих навчальних закладів.

СПІЛКУВАННЯ

288 Працюймо в групах. Оберіть одну з тем і аргументовано доведіть або спростуйте думку, що подана тема є широким узагальненням.

1. Людське в суспільстві та суспільне в людині.
2. Людина і війна — поняття несумісні.
3. Добро зберігає людство на Землі.
4. Екологія природи починається з екології душі.
5. Кохання — вічна тема всіх часів і народів.
6. Народ і його провідники.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

289 Виконайте одне із завдань.

А Підготуйте лінгвістичне повідомлення про підмет і присудок, адресоване учням 5 класу. Доберіть цікаві приклади. Оформіть роботу як проект.

Б Перегляньте періодичні видання, що виходять у вашому регіоні, і знайдіть у них приклади неправильної координації підмета й присудка. Виправте помилки і прокоментуйте їх у класі.

**§ 32 СКЛАДНІ ВИПАДКИ КВАЛІФІКАЦІЇ
ДРУГОРЯДНИХ ЧЛЕНІВ РЕЧЕННЯ**

Буду я навчатись мови золотої

Той, хто підіймає руку на природу, її скарби, не зупиниться перед тим, щоб підняти руку на людину, яка ці скарби оберігає (О. Гончар).

Певні труднощі викликає **розмежування обставин і додатків**, виражених орудним відмінком. Наприклад: *Я знайомий і з кайлом, і з пером, і з багнетом* (В. Сосюра) — безсумнівні додатки: *знайомий* (з чим?) *з кайлом, з пером і з багнетом*. *Зеленими ланами Придніпров'я йшли на захід полки — йшли (де?) ланами* — обставина місця, *ланами* (якими?) *Придніпров'я* — неузгоджене означення. Або: *Ваза з квітами стоїть на вікні* — *ваза* (яка?) *з квітами* — неузгоджене означення; *стоїть* (на чому? де?) *на вікні* — обставина місця. *Поїхав (куди?) до озера* — обставина, оскільки присудок *поїхав* означає дію, яка реалізується в певному напрямі, і *під'їхав* (до чого? куди?) *до озера* — дієслово означає результативну дію з наближенням її до певного об'єкта — озера. Але: *Дитина простягнула руки (до чого?) до іграшки* — додаток (виражає об'єкт спрямування дії).

Отже, у випадку подвійного запитання — до форми залежного слова й відповідно до семантико-синтаксичних відношень між головним та залежним словом — перевагу надаємо другому.

Найбільше ми віримо в те,
про що найменше знаємо
(Монтень).

Я вчився толерантності в дядька Миколи. До словоформи у дядька Миколи також можна поставити два питання *в кого?* і *де?* Зміст речення підказує, що йдеться не про місце навчання, а про особу, яка навчала толерантності. Отже, до названого члена речення треба ставити питання *в кого?* як до непрямого додатка.

Якщо виникає питання щодо **визначення означення чи додатка**, вираженого родовим відмінком іменника, то треба вдатися до перетворення конструкції. Порівняйте: *довгі ночі літа* і *довгі літні ночі*. Перевага надається означальним відношенням, а не об'єктним, бо іменник характеризується за певною ознакою: *квіти лісу* (які? — *лісові*).

Іноді неможливо визначити член речення однозначно, тоді відповідь може бути така: член речення виражає подвійні відношення. Наприклад: *Шукай змісту не в словах, а в думках* (П. Панч). У цьому реченні можна формально поставити два запитання: *в чому?* і *де?* Другорядний член речення може бути визначений **і як додаток, і як обставина**.

Практикум

290 Доберіть по два речення з текстів художньої літератури, у яких форма іменника відповідає на питання непрямого відмінка, що властиво додатку, але в реченні виражає обставинні або означальні відношення, тобто виступає обставиною чи неузгодженим означенням.

291 Визначте, у яких словосполученнях керований іменник виражає ознаку, а у яких — об'єкт.

Берег любові, кімната вчителя, човен на березі, політ орла, спів матері, рядок вірша, куц шипшини, вареники з вишнями, добром нагріте серце, краса природи, учень гімназії, збирання винограду, потиск руки, в ім'я перемоги, маківка ялинки.

292 Прочитайте текст. Випишіть із другого абзацу три простих речення. Зробіть синтаксичний аналіз їх.

ВІРА І ЛЮБОВ

Віра і любов... Які це замацкані пальцями недовірків та егоїстів поняття! Які витерті від ужитку бездушними сентиментами і фарисеями! У поетки ці слова заблесли їх свіжими, пишноцвітними барвами, первісним вогнем, її віра, її любов не мають нічого спільного зі змістом, що його вкладають в ті поняття офіційні проповідники тих чеснот нашої цивілізації, від яких відлетів уже Дух Божий.

Що таке віра? Віра — це нестримне бажання перетворити мрію в реальне життя. Вона зцілює не тільки хворих людей, але й цілі народи, які вірять у можливість свого зцілення. Чому дає віра таку міць тим, хто її має? Бо вдесятерює непевний і хитливий людський розум, його силу. Хто вірить — того не збити, не захитати в його вірі жодними людськими «доказами». Той піде по воді, і не переконати його, що сила тягару тіла потягне його на дно. Віруючий є певний, що молитвою і вірою осягаються тілесні, матеріальні наслідки. Вірить, що з п'яти хлібів можна зробити тисячі, з води — вино, з маленької іскри

УЖИВАЙТЕ ПРАВИЛЬНО!

Так!	Ні!
Розмовляти українською мовою	Розмовляти на українській мові
Упродовж (протягом) години	На протязі години
За будь-якої (всякої) погоди	При любій погоди
Дбати про рідних	Дбати за рідних
Піти по хліб	Піти за хлібом

роздмухати пожежу. Вірить, що невидиме кермує видимим і формує його.

Цю віру мала Теліга... (Д. Донцов)

- Що ви вкладаєте в зміст понять *віра* і *любов*?
- З'ясуйте за тлумачним словником значення слів *фарисей*, *дно*.

СПІЛКУВАННЯ

293 Доберіть матеріал на тему «Книги — річки, що наповнюють Всесвіт» (Ярослав Мудрий). Складіть план і напишіть текст промови. Виголошіть промову в класі.

Домашнє завдання

294 Уважно прочитайте текст. Доберіть до нього заголовки і спишіть. Підкресліть другорядні члени речення. Доповніть текст власними міркуваннями. Обґрунтуйте, як ви розумієте щастя.

У кожної людини, зокрема й усіх разом, є, можна сказати, відома мета... Ця мета є щастя з його складовими частинами.

Визначимо щастя як добробут, поєднаний з добродійністю, або як задоволення своїм життям, або як найприємніший спосіб життя, поєднаний з безпекою, або як надлишок майна і рабів у поєднанні з можливістю охороняти їх і користуватися ними. Адже можна сказати: усі люди згодні визнати щастям одну або декілька з цих речей.

Якщо насправді щастя є щось подібне, то один із його головних чинників має бути благородність походження, численна кількість друзів, дружба з хорошими людьми, багатство, гроші й численні нащадки, щаслива старість, крім того, ще переваги фізичні, якими є здоров'я, краса, сила, ставність, спритність у змаганнях, а також такі достоїнства, як слава, пошана, удача, тому що людина найбільш щаслива є тоді, коли вона володіє усіма благами, що знаходяться у ній самій і поза нею... (Аристотель)

УЖИВАЙТЕ ПРАВИЛЬНО!

Так!	Ні!
скласти ЗНО	здати ЗНО
компостувати	компостирувати
в Україні	на Україні
українськомовний	україномовний
навчальний корпус	учбовий корпус
суперечити (заперечувати) комусь	протирічити комусь

§ 33 СИНОНІМІКА УЗГОДЖЕНИХ І НЕУЗГОДЖЕНИХ ОЗНАЧЕНЬ. НАПИСАННЯ ПРИКЛАДОК

Буду я навчатись мови золотої

Майстром стає людина завдяки практиці (Нар. творч.).

Узгоджені означення виражаються прикметниками, дієприкметниками, порядковими та кількісними числівниками в непрямих відмінках, крім знахідного, займенниками й приєднуються до головних слів граматичним зв'язком узгодження в роді, відмінку й числі: **Оксанитове** поле безкрає переливами синіми грає (Д. Луценко). **Більше вір своїм очам, ніж чужим речам** (Нар. творч.). **Біля одного весла стояло двоє** (Ю. Смолич).

Неузгоджене означення приєднується до головного слова граматичним зв'язком керування, якщо воно виражене іменником, займенником (*його, її, їх*), або прилягання, якщо означення

Означенням називається другорядний член речення, що вказує на якусь з ознак інших членів речення, виражених іменниками (словами з предметним значенням): *синє небо, до дванадцяти років, половіючі жита, мої побратими.*

виражене невідмінюваним словом: *Шопена вальс... Нухто не грав його і хто не слухав?* (М. Рильський) *Стала наближатися година рушати в дорогу* (С. Васильченко).

Різновидом означення є **прикладки**. Прикладка виражається іменником або словосполученням, яке заступає іменник; вона є залежним словом в означальному словосполученні, приєднується до головного слова синтаксичним зв'язком повного або неповного узгодження (обов'язково узгоджується тільки у відмінку): *Солов'їні звуки-промені линуть у світ* (О. Ющенко). *Ця поезія під назвою «Колісниця» визначить подальшу долю Т. Осьмачки* (Н. Зборовська).

Хоч прикладка стоїть переважно після пояснюваного слова, у багатьох випадках тільки зміст речення підказує, яке слово основне, а яке є другою назвою: *Проплива над берегом крутим **цвіт**-краса, мов пісня на воді* (Б. Степанюк). Прикладка може виражати різні значення: позначати рід заняття, ознаки особи за віком, соціальним станом: *дівчина-волонтерка, хлопчик-підліток*. Досить часто прикладка є образною, метафоричною назвою: *Земля-мати, Дніпро-Славути, гори-хвилі*.

Прикладка, виражена словосполученням, називається **поширеною**: *Де ж то гордість твого духа — **вільного орла**?* (Олександр Олесь)

Якщо прикладка залежить від займенника, вона виділяється з обох боків комами: *Їм, **учасникам Олімпіади**, людська шана, слава і честь!* (З газети).

Непоширена прикладка, уточнюючи назву особи за характерною ознакою, семантично зближується з пояснюваним іменником (*учитель-словесник, легінь-красень, очі-зорі*), що призводить до утворення складного слова: *сон-трава, диван-ліжка, лікар-терапевт*.

Практикум

НАГОЛОШУЙТЕ ПРАВИЛЬНО!

фольга, жалюзі, грошей, ваги, терезі, феномен, рукопис, правопис, новий, щавель, шофер, вітчій, вимігга, вимігва

295 Прочитайте текст. Знайдіть означення, визначте спосіб зв'язку означення з означуваним словом. На що вказують означення (якість, належність особі, тварині, ознаку за суспільним становищем, за віком тощо)? Якими частинами мови вони виражені?

Творчість Василя Симоненка в усі часи належить Україні, бо для співу свого, для думи своєї в щасливу мить народила його Україна. І він — за прикладом найкращих наших поетів — синівською відданістю їй віддячив, напруженим чесним горінням душі (О. Гончар).

296 Спишіть речення. Підкресліть прикладки, поясніть, до якого слова вони відносяться й чим виражені.

1. Десна-красуня горне свій гнучкий стан до Дніпра-Славути (І. Цюпа). 2. Ой, який же ти став тепер, мій лісу-брате! (О. Довженко) 3. Гімназія — навчально-виховний заклад загальної середньої освіти другого ступеня — забезпечує науково-теоретичну, гуманітарну, загальнокультурну підготовку обдарованих і здібних дітей (Зі збірника).

ПИШИТЬ ПРАВИЛЬНО!

Галичина, Вінниччина, Черкащина, Німеччина, Криворіжжя, Одещина, Слобожанщина

297 Складіть речення з поданими словосполученнями, поясніть засоби морфологічного вираження прикладки.

Станція «Театральна», театр імені Івана Франка, озеро Тельбін, журнал «Дивослово», Дніпро-Славути, видавництво «Промінь».

298 Утворіть словосполучення й запишіть їх у дві колонки: 1) ті, що пишуться з дефісом; 2) ті, що пишуться окремо.

Батько (учитель), учитель (словесник), ріка (Дніпро), Дніпро (ріка), столиця (Київ), Київ (столиця), квіти (калачики), трава (деревій).

СПІЛКУВАННЯ

299 Складіть і запишіть діалог про вживання прикладок у рекламних оголошеннях.

Домашнє завдання

ПИШИТЬ ПРАВИЛЬНО!

Кременчуцький, паризький, чеський, узбецький, волоський, казахський, збаразький, французький

300 Спишіть речення, розставте потрібні розділові знаки, поясніть їх. Підкресліть відокремлені прикладки.

1. До кімнати увірвалась Галина Терентіївна Гаркуша старший науковий співробітник лабораторії (М. Шеремет).
2. Вони вже знали про нього батальйонного комісара Лещенка (О. Гончар).
3. Слово моя ти єдина зброе ми не повинні загинуть обоє! (Леся Українка)
4. Чи не чув хто, чи не бачив москаля-солдата мого сина? (Т. Шевченко)
5. Тим часом підійшло два купці близькі сусіди (І. Нечуй-Левицький).

§ 34 ПОРІВНЯЛЬНИЙ ЗВОРОТ, ЙОГО ФУНКЦІЇ В РЕЧЕННІ

Буду я навчатись мови золотої

Не роби того, в чому сумнів маєш! (Нар. творч.)

Порівняльний зворот — це сполучення слів, яке шляхом порівняння образно характеризує дію чи якісну ознаку предмета думки. Наприклад: *Враз біля нас як з-під землі виріс стражник Чапля* (П. Панч). *Промайну, як весна, як та вишня рясна, не осиплюся квітом* (В. Гринько).

Порівняльний зворот у простому реченні найчастіше виступає обставиною способу дії: *І так живу, як придолинний цвіт*, — без розмислу, без дум і неспокою (В. Свідзинський); рідше — означенням: *Навіщо ж він, як марево, як мрево, весь вік стоїть у спогаді моїм?* (В. Свідзинський).

Від порівняльного звороту в ролі іменної частини складеного присудка треба відрізнати речення з однорідними присудками, коли другий доповнює значення попереднього, поєднуючись частками *ніби, мов, мовбито, наче, начеб* із модальним значенням приблизності та вірогідності, невпевненості: *Полохливий заєць, причаївшись під кущем, пригина вуха, витріща очі й немов порина*

Ненавість губить тих, хто живе ненавістю (О. Гончар).

весь у море лісових звуків (М. Коцюбинський). Такий зворот не відокремлюється (на протигагу підрядній частині порівняльного складнопідрядного речення: *Полохливий заєць... пригина вуха, витріща очі, ніби порина весь у море лісових звуків*).

Порівняльний зворот у реченні виконує також роль відокремлених другорядних членів — означення та обставини: *Зорі мигтіли, як перед дощем* (О. Гончар) — обставина способу дії. *А ми і в червні, як і в квітні, чудес не явлених ждемо* (М. Рильський) — обставина часу. *Коли ж дзвінки, як скло, надходили морози...*, *плавці ламали враз ті крижані лани* (М. Драй-Хмара) — обставина міри.

Порівняльний зворот завжди відокремлюється, якщо пов'язується з прикметником: *Три ночі ти, красуне величава, цвітеш, розклавши на воді листи, великі і округлі, мов щити* (М. Драй-Хмара). Відокремлюються також дієприкметниковий і дієприслівниковий звороти (поширені означення та обставини), які вводяться в речення модальними частками *ніби, мов, немов* та ін.: *У цей час у порту завжди, ніби граючись у хрещика, сновигали матроси всіх націй* (П. Панч).

Не відокремлюються порівняльні звороти, якщо вони є фразеологізмами: *Руки зробилися (холодні) як лід. Стало тихо як у вусі. Дощ ллє як із відра. Розсілася як квочка.*

Практикум

301 Прочитайте речення, назвіть у них порівняльні звороти. Поясніть їхню синтаксичну і стилістичну роль.

1. І життя було — як книга нерозкрита між долонь (*Юрій Клен*). 2. Еней, пожар такий уздрівши, злякався, побілів як сніг (*І. Котляревський*). 3. А собаки, як шалені, закрутили дівчину, стрибали вище голови, намагаючись лизнути її в самі губи (*І. Багряний*). 4. Не проганяю вже безсоння — думки, мов факели, горять (*Г. Чубач*). 5. З'єднався голос із струною. І так співають, мов ридають (*Г. Чубач*). 6. Когось шукали... В темряві, як хорий, вогонь пожежі гарячково блимав, і перелякано тремтіли зорі (*Ю. Дараган*). 7. Лиш, як крізь сон, майнуть крилаті вії і ніч очей з-під п'явок гострих брів, — і знову степ (*Є. Маланюк*). 8. Осіння ніч... Коротка, як і влітку... (*Л. Мосендз*) 9. Реве та стогне Дніпро у млі, земля здригається, як в трясцях... (*О. Стефанович*) 10. І шолом пломеніє, як жар, у промінні господньої слави (*Юрій Клен*). 11. Не зірвуться слова, гартовані, як криця, у руці перо не зміниться на спис. Бо ми лише жінки (*О. Теліга*).

302 Випишіть спочатку прості речення, ускладнені порівняльними зворотами, потім — речення з однорідними присудками, що виражають модальні значення подібності чи невпевненості, приблизності тощо як характеристики дії, стану, ознаки. Які з поданих речень є складнопідрядними порівняльними?

1. Як все живе, течуть піски пустелі (*Є. Плужник*). 2. І, як тїнь докори, наступа копитом сухорєбра осїнь на поля сумні (*Д. Фальківський*). 3. Десна мов шабля. Вал старезний. Мазепи дїм (*А. Казка*). 4. Щось мріє гай — над річкою. Ген неба

УЖИВАЙТЕ ПРАВИЛЬНО!

Так!	Ні!
Йти по дитину	Йти за дитиною
Йти по хліб	Йти за хлібом
Йти по воду	Йти за водою
Ходити коридором	Ходити по коридорам
Ходити вулицями	Ходити по вулицях
Ходити навшпиньки	Ходити навшпиньках

Нещирий в одному — нещирий
в усьому (Нар. творч.).

край — як золото (П. Тичина). 5. Але в його голосі немає ласки до мене. В ньому я чую зневажливу, як милостиня, поблажливість самовпевненої людини (Григорій Тютюнник). 6. Говорив Нюра повільно..., по-дитячому карбував «р», мовби пробував розкусити волоський горіх (Григорій Тютюнник). 7. Повільно, наче виконуючи циганський обряд, занурюю в долоні обличчя (В. Шевчук). 8. Нам треба нервів, наче з дроту, бажань, як залізобетон (В. Еллан-Блакитний).

Буду я навчатись мови золотої

...життя — це вічний фронт
(О. Гончар).

Не слід плутати порівняльний зворот і прикладку: *Любіть Україну, як сонце, любіть, як вітер, і трави, і води* (В. Сосюра). Прикладка зі словом *як* відокремлюється лише тоді, коли вона має відтінок причини: *Урок, як основна форма організації навчально-виховного процесу, досліджений багатоаспектно* (З журналу). У всіх інших випадках прикладка зі словом *як* не відокремлюється: *Ліс зустрів мене як друга горлиць теплим воркуванням* (М. Рильський).

Практикум

УЖИВАЙТЕ ПРАВИЛЬНО!

Так!	Ні!
Нагальна справа	Спішна справа
Довкілля, навколишнє середовище	Оточуюче середовище
Зазначені матеріальних збитків (затрат)	Понести матеріальні втрати

303 Спишіть. Визначте, функцію яких членів речення виконує порівняльний зворот. Обґрунтуйте розділові знаки.

1. Здалеку, наче по блакитній воді, поволі пропливав приломлений до плуга орач, а за ним, біля самого неба, вітряки намотували на свої крила бабине літо і час... (М. Стельмах)
2. За хмарами-хмарами куталося сонце; воно зрідка опускало під краї неба імлаві просвітки, і тоді земля трималась на них, мов колиска (М. Стельмах).
3. На високих гривах гір кругом зелене старий ліс, як зелене море, вкрите хвилями (І. Нечуй-Левицький).
4. Кажуть, біля Борисполя, на озерах, качви тієї, ну, як хмари (Остан Вишня).
5. Навряд чи десь по інших країнах співають так гарно й голосисто, як у нас на Україні (О. Довженко).

- Який тип переносного значення слів у виразі *на високих гривах гір (зелені)*? Наведіть свої приклади цього засобу образності.

СПІЛКУВАННЯ

Виконайте тестові завдання online

304 Працюймо в групах. Проведіть лінгвістичне спостереження: з'ясуйте особливості творчої манери Ліни Костенко у вживанні структур із порівняльним зворотом. Поділіться думками між групами.

1. І от стою я, мов дуб той. 2. Одірвались від днів слова. В'януть собі по книжках, а у днях — мов у темному лісі!
3. Тільки очі так немов у риби та на в'язах мулько голові.
4. І, мов гуляли діти-пустуни, стають вони до нелегкого діла!

Домашнє завдання

305 Підготуйте тести за темами «Головні члени речення», «Другорядні члени речення». Проведіть конкурс на кращі тести.

СИСТЕМА ФУНКЦІОНАЛЬНИХ СТИЛІВ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

ТЕМА 13. ОФІЦІЙНО-ДІЛОВИЙ СТИЛЬ

Буду я навчатись мови золотої

Офіційно-діловий стиль — функціональний різновид літературної мови, що використовується в офіційному спілкуванні (між установами, окремою особою та установою, між посадовими особами).

МОВНІ ОСОБЛИВОСТІ ОФІЦІЙНО-ДІЛОВОГО СТИЛЮ

Лексичні	Канцеляризми, спеціальні усталені формули, вислови-кліше, спеціальна термінологія
Морфологічні	Переважання віддієслівних іменників, уживання дієслів 3-ї особи, інфінітива, використання складних прийменників (з метою, у зв'язку), складних сполучників (з огляду на те що, для того щоб)
Синтаксичні	Відокремлені означення й обставини, виражені дієприкметниковими й дієприслівниковими зворотами, звертання, однорідні члени речення, уточнювальні конструкції, означено-особові речення, складнопідрядні речення

Практикум

Підручники історії розповідають про те, ким ми були, документи — про те, хто ми є зараз
(С. Мофтам).

306 Розрізняють писемний й усний різновиди офіційно-ділового мовлення. Наведіть приклади жанрів кожного з них.

307 Доберіть до таблиці «Мовні особливості офіційно-ділового стилю» приклади мовних засобів із поданих текстів.

ТЕКСТ 1

Стаття 28. Кожен має право на повагу до його гідності. Ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню.

Жодна людина без її вільної згоди не може бути піддана медичним, науковим чи іншим досліддам (*Конституція України*).

ТЕКСТ 2

Міністерство освіти і науки України

м. Київ

від 25 квітня 2018 р.

№ 425

Про призначення стипендій Президента України переможцям XVIII Міжнародного конкурсу з української мови імені Петра Яцика

Відповідно до Положення про стипендії Президента України переможцям Міжнародного конкурсу з української мови

НАГОЛОШУЙТЕ ПРАВИЛЬНО!

закінчити, засідання, козакі, колéдж, підданий, правник, різновид, судовий

УЖИВАЙТЕ ПРАВИЛЬНО!

Так!	Ні!
Як керівник	Як керуючий
Більша частина	Більша половина
Питання варте уваги	Питання заслуговує на увагу
Поставити підпис	Розписатися
Чинний	Діючий
Згідно з додатком	Згідно додатку
Відповідно до наказу	Відповідно наказу

Колорит — це певна тональність тексту, яка закладається мовцем з метою викликати у слухача відповідний настрій, емоції, тон спілкування (*Л. Мацько*).

імені Петра Яцика, затвердженого Указом Президента України від 03 жовтня 2008 року № 899, рішення журі XVIII Міжнародного конкурсу з української мови імені Петра Яцика
НАКАЗУЮ:

1. Призначити стипендії Президента України переможцям XVIII Міжнародного конкурсу з української мови імені Петра Яцика за списком згідно з додатком.

(З наказу Міністерства освіти і науки України)

ТЕКСТ 3

Директору Житомирського політехнічного коледжу
Прокопенку А. С.
Сергієнка Артема Валерійовича,
який проживає за адресою:
м. Житомир, вул. Вишнева, б. 15,
кв. 451

ЗАЯВА

Прошу зарахувати мене студентом I курсу коледжу.

У 2019 році я закінчив 9 класів ЗЗСО № 15 м. Житомира.

Додаток:

1. Документ про освіту.
2. 4 фотокартки 3 × 4 см.
3. 2 конверти (з поштовими марками по Україні).
4. Посвідчення про реєстрацію.

29 липня 2019 р.

(Підпис)

308 Skorиставшись зразком, напишіть заяву про участь у конкурсі учнівських науково-дослідницьких робіт. За потреби зверніться до допоміжних матеріалів в Інтернеті.

309 У 10 класі ви опанували тему «Колорит мовлення». Поясніть, як формується колорит офіційності (певними мовними засобами, стабільною композицією тексту тощо).

310 Прочитайте реквізити текстів офіційно-ділового стилю. Об'єднайте їх відповідно до назв документів: резюме, звіт, протокол.

Назва документа; досвід роботи; реєстраційний номер (порядковий номер засідання впродовж календарного року); заголовки, у якому подаються відомості про те, яка організація чи установа звітує, за який період, про який вид роботи; місце (засідання); прізвище, ім'я, по батькові особи, яка складає резюме; мета складання резюме; освіта; знання мов; контактний телефон, прізвище, назва документа, назва організації; назва документа; дата (засідання); текст протоколу; підписи.

Домашнє завдання

Кліше — шаблонна фраза, мовленнєвий штамп, повторюваний у певних умовах і контекстах.

311 В офіційно-діловому спілкуванні використовують такі мовні кліше: згідно з розпорядженням, на підставі наказу, відповідно до чинного законодавства, порядок денний, поставити питання на розгляд, довести до відома та ін. Наведіть приклади мовних кліше, які ви вживали під час складання документів у 8–10 класах.

ТЕМА 14. АВТОБІОГРАФІЯ. РЕЗЮМЕ

Буду я навчатись мови золотої

ОСНОВНІ ПРАВИЛА НАПИСАННЯ АВТОБІОГРАФІЇ

1. Пишіть автобіографію власноруч на аркуші формату А4 або на бланку.
2. Не припускайтеся помилок.
3. Чітко дотримуйтеся реквізитів.
4. Відомості про себе подавайте в хронологічному порядку.
5. Обов'язково напишіть про свої досягнення.
6. Зазначте, якими мовами володієте та ін.
7. Не пишіть неправдиву інформацію.
8. Дотримуйтеся офіційно-ділового стилю.

Автобіографія — документ, у якому особа за хронологією стисло описує своє життя та професійну діяльність.

Особливості автобіографії: незначний рівень стандартизації; лаконізм викладу; виклад інформації від першої особи.

Реквізити автобіографії

1. Назва документа (пишуть з великої літери без крапки посередині рядка).
2. Текст документа, у якому зазначають:
  - прізвище, ім'я, по батькові;
  - дату народження;
  - місце народження (місто, село, район, область, країна);
  - відомості про навчання (у хронологічній послідовності — повна назва закладів, у яких довелося навчатися);
  - відомості про трудову діяльність (у хронологічній послідовності назви місць роботи й посад);
  - відомості про громадську діяльність;
  - відомості про склад сім'ї.
3. Дата написання.
4. Підпис.

Практикум

УЖИВАЙТЕ ПРАВИЛЬНО!

Так!	Ні!
Автобіографія	Моя автобіографія
Брати участь	Приймати участь
Залежно від	В залежності від
Мої уподобання	Мої інтереси
Здобув перемогу, переміг	Отримав перемогу
Музична школа	Музикальна школа
Олімпіада з ...	Олімпіада по ...
Посісти призове місце	Зайняти призове місце
відвідував	посещал

312 З'ясуйте значення слів *автобіографія*, *біографія*, *життєпис*. Чи можна їх вважати синонімами? Складіть із цими словами речення.

313 Прочитайте тексти. Поясніть, що спільного й відмінного між ними. Сформулюйте мету автобіографії, написаної в художньому стилі, й автобіографії, складеної в офіційно-діловому.

1. Пам'ятаю, привіз батько дивну книжку — «Конотопську відьму» Грицька Квітки; я сміявся з прізвища автора — Грицько Квітка, чому не Півонія, не Деревій, а просто — Квітка?

«Конотопська відьма» — перша книжка, українською мовою писана, що потрапила була мені до рук; Квітчина повість мене дуже вразила й здивувала: є, виходить, люди, що пишуть по-простому, по-мужицькому, а про те, що це книжка українського письменника, я й не подумав, де там, я довго ще після «Конотопської відьми» не знав — «хто ми та чиї ми діти»...

(Уривок з автобіографії Г. Косинки)

2. АВТОБІОГРАФІЯ

Я, Дубровенко Марія Сергіївна, народилася 24 травня 2003 року в м. Новоград-Волинський.

З 2006 до 2009 року відвідувала дитячий садок № 15 в місті Житомир. З 2009 і до сьогодні навчаюся в ЗЗСО № 16.

Автобіографія як документ душі та джерело уявлень людини про себе міцно посила місце між літературним твором і суворим документом, між вимислом та історією (Л. Касян).

У 2016–2018 роках брала участь у шкільних і міських олімпіадах з української мови та літератури, англійської мови, історії. В олімпіаді з української мови та літератури у 2018 році посіла II місце.

Навчаюся в музичній школі № 1 ім. Б. М. Лятошинського за спеціальністю «Флейта».

Склад сім'ї:

Батько — Дубровенко Сергій Георгійович, 1976 року народження, менеджер відділу продажу будівельної компанії «Цеглина».

Мати — Дубровенко Наталія Савеліївна, 1978 року народження, кравчиня.

10.09.2019

Дубровенко

314 Напишіть автобіографію, дотримуючись правил її складання.

Буду я навчатись мови золотої

Резюме 1. Стислий виклад суті написаного, сказаного або прочитаного. 2. Висновок, підсумок чого-небудь. 3. Складений за певними правилами набір відомостей про претендента на роботу (*Економічна енциклопедія*).

Резюме — документ, у якому особа стисло викладає відомості про себе.

Мета резюме — привернути увагу роботодавця, домогтися особистої зустрічі для подальшої співбесіди.

Основні вимоги до резюме: правдивість, стислість, конкретність, точність.

Структура резюме

1. Особисті дані (прізвище, ім'я, по батькові, дата народження, сімейний стан, адреса проживання, контактний телефон, електронна адреса (e-mail)).
2. Мета резюме (назва вакансії, на яку претендуєте).
3. Досвід роботи (треба написати про попередні місця роботи, де, коли і на якій посаді працював, починаючи з останнього місця до найпершого. Якщо немає досвіду роботи, треба вказати місця проходження практики і стажувань, а також суспільно-громадські заходи, у яких брали участь).
4. Освіта (варто вказати, де, коли вчився, починаючи з останнього місця навчання до найпершого).
5. Додаткова освіта (зазначають назви курсів, стажувань, тренінгів, семінарів тощо, які стосуються обраної вакансії).
6. Практичні навички (вписують інформацію про свої професійні вміння, наприклад, рівень роботи з комп'ютером, знання загальних або допоміжних комп'ютерних програм, знання іноземних мов і рівень володіння ними тощо).
7. Особисті якості (вказують найбільш важливі якості, які можуть зацікавити потенційного роботодавця, наприклад, комунікабельність, енергійність, працелюбність, пунктуальність тощо).
8. Дата і підпис.

Практикум

315 Прочитайте зразок резюме (с. 125). Зверніть увагу на оформлення. Чи враховано в ньому всі рекомендації?

РЕЗЮМЕ

Пономаренко Ірина Петрівна

Мета: заміщення вакантної посади бібліографа Херсонської обласної універсальної наукової бібліотеки ім. Олеса Гончара з метою подальшого вдосконалення й професійного зростання.

Досвід роботи

Дніпровська обласна бібліотека для дітей, 2017 — сьогодні.

Бібліотекар:

- обслуговування всіх категорій користувачів інформації;
- організація оглядів літератури;
- складання рекомендаційних переліків літератури;
- поповнення електронного каталогу, створення нових баз даних.

Напрями роботи: довідково-бібліографічне обслуговування читачів.

Освіта: Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського, спеціальність «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа», 2013–2017 рр.

Знання мов: вільно володію українською, польською та англійською мовами.

Контактний телефон: 0951234567.

316 В Інтернеті є чимало рекомендацій, як скласти ефективне резюме. Одні дописувачі вважають його саморекламою, інші порівнюють із візитівкою. Висловіть свої міркування щодо мети й доцільності складання резюме. Чи можна лише на основі інформації з резюме прийняти фахівця на роботу?

- Складіть основні правила написання резюме.

317 Уявіть ситуацію: ви закінчили навчання в закладі вищої освіти і влаштуєтеся на роботу. Складіть резюме, дотримуючись правил.

318 Виконайте одне із завдань.

А Знайдіть у довідковій літературі й інтернетній мережі інформацію про інфографічне резюме. Підготуйте повідомлення про нього.

Б Укладіть довідник сучасних професій (10–15 назв) для випускників закладів загальної середньої освіти.

Знайти себе — це означає знайти діло, для якого ти народився
(Є. Яценко).

Намагайся бути кращим за себе, а не за інших (В. Черняк).

Цитати зі статті
«Як має виглядати резюме
у 2017 році: поради експертів»

Домашнє завдання

ТЕМА 15. ДОРУЧЕННЯ. РОЗПИСКА

Буду я навчатись мови золотої

Тексти офіційно-ділового стилю потребують документації тверджень, точності формулювань, не припускають двозначності сприймання змісту
(С. Шевчук).

Доручення — документ, за яким організація чи окрема людина надає іншій особі право від її імені здійснювати якісь дії. Залежно від того, хто надає певні повноваження особі — установа, підприємство чи окрема людина, — доручення бувають офіційні та персональні (особисті).

Офіційні доручення пишуть переважно на спеціальних бланках.

Довіряти, довірити. 1. Вірити комусь, чомусь, покладатися на когось, щось.

Доручати, доручити, -учу, -учиш. Покладати на когось виконання чого-небудь; віддавати когось, щось у повне розпорядження кого-небудь.

Особисті доручення складають окремі особи, які передають свої права іншим, тобто доручають, довіряють комусь виконати те, що належало б зробити їм самим.

Обов'язковою умовою правочинності особистого доручення є наявність підпису службової особи й печатки установи, закладу, підприємства, що засвідчує підпис доручителя.

Реквізити доручення

1. Назва документа.
2. Хто доручає (посада, якщо доручення офіційне; прізвище, ім'я, по батькові, паспортні дані).
3. Кому доручається (прізвище, ім'я, по батькові, паспортні дані).
4. Що доручається (числові дані пишуться цифрами і словами).
5. Назва установи, у якій будуть одержані цінності.
6. Дата видачі доручення, термін його дії.
7. Підпис того, хто видав доручення.
8. Засвідчення підпису відповідальною особою (3 посібника).

Практикум

319 Прочитайте зразок доручення. Чи відповідає він поданим вище вимогам?

ДОРУЧЕННЯ

Я, учень 11 класу Полтавської загальноосвітньої школи № 5 Іванишин Сергій Віталійович, доручаю учневі 11 класу цієї ж школи Коваленку Ігореві Олексійовичу одержати в поштовому відділенні № 8 зароблені мною гроші в сумі 680 (шістсот вісімдесят) грн 00 коп.

Доручення дійсне до 01 листопада 2019 року.

10 вересня 2019 р. (підпис) С. Іванишин

Підпис Іванишина С. В. засвідчую

Директор школи (підпис) О. П. Петренко

10 вересня 2019 р.

- Чому необхідно обов'язково зазначити термін дії доручення й засвідчувати його печаткою й підписом?

320 Складіть документ, у якому ви доручаєте своєму родичеві або однокласнику одержати відправлення в поштовому відділенні.

Буду я навчатись мови золотої

Розписка — це письмовий документ, який підтверджує певну дію, що мала місце, — передання й отримання документів, товарів, грошей, матеріальних цінностей.

Розписки бувають особисті й службові. Грошові суми, кількість предметів тощо пишуть цифрами, а в дужках — словами.

Розписка пишеться в одному примірнику й не допускає виправлень. Підпис особи, яка дає розписку, засвідчується нотаріально.

Реквізити розписки

1. Назва документа.
2. Посада, прізвище, ім'я, по батькові того, хто дає розписку.
3. Посада, прізвище, ім'я, по батькові того, кому дається розписка.
4. Точне найменування матеріальних цінностей, предметів.
5. Дата складання.
6. Підпис того, хто отримує цінності (За Н. Безгодовою).

Практикум

321 Прочитайте зразок розписки. Зверніть увагу на оформлення.

РОЗПИСКА

Я, учениця 11 класу ЗЗСО № 24 м. Хуст Василюк Ганна Андріївна, отримала від учителя хімії Борисенко Марії Євгенівни для виконання дослідної роботи вдома 1 (один) мікроскоп.

Зобов'язуюсь повернути 17 березня 2019 року.

11.03.2019 р.

Васильченко

322 Скориставшись зразком, напишіть розписку про отримання мультимедійних засобів для проведення лінгвістичного квесту.

Домашнє завдання

323 Продовжте речення. Виконайте повний синтаксичний розбір двох речень (за власним вибором).

1. Довіряючи комусь, (переконайся у правильності свого вибору; вибір мусить бути правильним). 2. Отримавши гроші, (уважно перерахуйте їх; ви уважно їх перераховуйте). 3. Перевіривши правильність оформлення документів, (можете їх підписувати; ставте свій підпис). 4. Оформлюючи відправлення в логістичному центрі, (зверніть особливу увагу на правильність запису номерів телефонів відправника й одержувача; запишіть уважно номер телефону).

ТЕМА 16. ДІЛОВИЙ ТА ОФІЦІЙНИЙ ЛИСТИ

Буду я навчатись мови золотої

Офіційний лист — вид документації; один зі способів обміну інформацією. Належить до основних засобів установлення офіційних, службових контактів між підприємствами, організаціями, установами, фірмами та закладами.

Мета офіційних листів — пояснити, переконати, поінформувати й спонукати адресата до певної дії.

Офіційні листи поділяють на такі, що:

— потребують відповіді (листи-прохання, листи-звернення, листи-пропозиції тощо);

— не потребують відповіді (листи-підтвердження, листи-попередження, листи-відмови, гарантійні листи, листи-повідомлення та ін.).

Офіційні листи пишуть чи друкують на бланку або чистому аркуші паперу.

До **основних ознак офіційних листів** належать такі:

- точність і лаконічність передання необхідної інформації;
- однозначне тлумачення кожного речення;
- коректність;
- стриманість.

Реквізити офіційного листа

1. Назва установи-адресата.
2. Номер.
3. Текст, що складається з двох частин:
  - опис фактів, які стали підставою для написання листа;
  - висновки та пропозиції.
4. Дата.
5. Підпис.
6. Печатка (За Н. Безгодovou).

Практикум

Офіційний 1. Який запроваджується, регулюється урядом, урядовою установою або службовою особою; урядовий, службовий. 2. Витриманий відповідно до встановлених правил, формальностей. 3. Позбавлений невимушеності, безпосередності; холодно ввічливий, стриманий, діловий.

Діловий 1. Пов'язаний із роботою, заняттям людини, із розумовим і фізичним напруженням. 2. Добре підготовлений, досвідчений, працьовитий. 3. спец. Придатний для господарських потреб, промислового і т. ін. використання; товарний.

324 Ознайомтеся з лексичним значенням слів *діловий* та *офіційний*. Чи можна вживати в мовленні поняття *діловий лист* і *офіційний лист* як синонімічні? Доведіть свою думку.

325 Прочитайте листи. Схарактеризуйте взаємини адресата й адресанта в кожному. Який із листів належить до приватних, а який — до офіційних? Проаналізуйте листи, звертаючи увагу на використані мовні засоби, стиль викладу інформації, спосіб звернення й оформлення.

ТЕКСТ 1

Дорогий Ліцику!

Ні, таки напишу тепер, хоч небагато, бо се крайнє свинство з мого боку і, крім того, лихий приклад для тебе. Бачиш ти, коли б листи самі писались, а ми б тільки думали, було б чудово, а то треба сісти в неприємну (саму прикру!) позу і скребти помалу-помалу в той час, коли думка так швидко летить... Шкода, що ти не могла поїхати зо мною, якраз от тепер і не гаряче, сливе так, як у Колодяжному, тільки без вільгості. Чи довго ти думаєш пробути в Києві? Мама пише, що ти їдеш туди. Чи єсть яка переміна у справах, чи все на тому пункті, як було при мені. Що каже папа? (З листа Лесі Українки до сестри Ольги)

ТЕКСТ 2

Панові К. Романенку
вул. Квітнева, б. 44
м. Травневе, 56789

УЖИВАЙТЕ ПРАВИЛЬНО!

Так!	Ні!
Рекомендований лист	Заказний лист
До запитання	До востребовання
Поштова скринька	Почтовий ящик
Тут нема печатки	Тут нема печаті
Ви принесли листа не за адресою	Ви принесли лист не по адресу
Ми листуємося	Ми переписуємося

№ 45 від 17.09.2019 р.

Шановний пане Костянтинне!

Повідомляємо Вам, що за результатами конкурсного відбору проектів зі збереження довкілля підготовлений Вами проект обрано для реалізації впродовж 2019–2020 рр.

Будь ласка, до 30 вересня 2019 року зверніться до оргкомітету.

З повагою
голова конкурсної комісії

С. О. Василенко

326 Прочитайте формули мовленнєвого етикету. Із трьома-чотирма складіть речення. Змоделюйте ситуації офіційно-ділового спілкування, під час яких можна використати ці формули.

Надішліть мені, будь ласка, Ваш відгук; Чи не зможете Ви...; Будь ласка, напишіть мені...; Хотів би знати Вашу

думку...; Дуже прошу Вас надіслати мені...; Будьте люб'язні, дізнайтеся...; Викладіть докладніше Вашу думку...; Не відмовте мені в повідомленні, що і коли зроблено (З посібника).

327 Напишіть офіційний лист із будь-якої теми, скориставшись порадами, поданими вище.

Домашнє завдання

328 Відредагуйте речення.

1. На жаль, змушені повідомити Вас, що не зможемо вчасно виповнити заказ. 2. Прийміть самі щирі побажання. 3. Пан Іван Васильович, звертаюся до вас. 4. Сподіваємося, що на наступному тижні отримаємо необхідні матеріали. 5. Будемо Вам вдячні, якщо до 17 грудня цього року Ви надішлете перевод Вашого долгу на суму 17 000 гривень. 6. Раді повідомити про відкриття нового ліцею в м. Дніпро і маємо надію, що найближчої години Ви завітаєте до нас.

ТЕМА 17. ХАРАКТЕРИСТИКА

Буду я навчатись мови золотої

Характеристика — це вже вирок (Є. Яценко).

Характеристика — це офіційний документ, який видає адміністрація на прохання працівника. Характеристику пишуть у двох примірниках, один з яких видають особі, а другий (копію) підшивають до особової справи.

Реквізити характеристики

1. Назва документа. Прізвище, ім'я, по батькові того, кому видається характеристика, рік народження, освіта.
2. Текст, де зазначено відомості про навчання.
3. Оцінювання рис особистості: ставлення до навчання, участь у громадській діяльності, авторитет у колективі та ін.
4. Призначення характеристики.
5. Дата складання.
6. Підпис відповідальної особи й печатка організації, яка видала характеристику.

Текст характеристики складають від третьої особи.

Практикум

329 Прочитайте зразок характеристики. Зверніть увагу на оформлення.

ХАРАКТЕРИСТИКА

Дмитренко Мирослави Сергіївни, учениці 11 класу Миропільської загальноосвітньої школи, 2001 року народження

Мирослава Дмитренко навчається в 11 класі Миропільської загальноосвітньої школи.

УЖИВАЙТЕ ПРАВИЛЬНО!

Так!	Ні!
Добре ставлення	Добре відношення
Вчитися танцювати	Займатися танцями
Заглиблювати-ся в що	Займатися усилено
Цікавість до книжки	Інтерес до книжки
Моя думка або особиста думка	Своя особиста думка
Здебільшого	У більшості випадків

До навчання ставиться сумлінно, має глибокі знання з української мови, англійської мови й історії. Відвідує секцію «Українська мова і література» Малої академії наук.

Бере активну участь у позакласних і позашкільних заходах, зокрема в конкурсі знавців історії, районній олімпіаді.

За відмінне навчання й активну громадську роботу неодноразово нагороджена грамотами.

Товариська, вимоглива до себе, дисциплінована, відповідальна, уміє триматися в колективі, користується повагою серед однокласників та інших учнів школи.

Характеристика видана за місцем вимоги.

Класний керівник

Л. С. Прокопенко

330 Напишіть характеристику свого брата (сестри) або однокласника (однокласниці).

331 Прочитайте притчу. Доберіть заголовок.

Одного разу в сутінках селянин сидів на порозі свого бідного будинку, насолоджуючись прохолодою. Поруч пролягала дорога, яка вела до села.

Нею йшов чоловік, який, побачивши старого, подумав: «Оце ледачий, він не працює і цілий день сидить на порозі свого будинку». Трохи згодом з'явився інший подорожній. Той подумав: «Справжній Дон Жуан. Сидить тут, поглядає на перехожих дівчат і, можливо, весь час чіпляється до них». Нарешті, один лісник, що йшов у село, почав міркувати по-іншому: «Цей чоловік — великий трудівник. Напевно, він важко працював увесь день і зараз насолоджується заслуженим відпочинком».

...Насправді ми не можемо знати багато про селянина, який сидить на порозі свого будинку. Ми багато можемо сказати про трьох подорожніх, які пройшли в село: перший був ледарем, другий — бабієм, а третій — великим трудівником.

Усе, що ти говориш, говорить про тебе; особливо, коли говориш про когось іншого (*З інтернетних ресурсів*).

- Чим відрізняється характеристика як офіційний документ від характеристики персонажа художнього твору? Свою думку доведіть.

Домашнє завдання

332 Прочитайте статтю. Чи справді все, що ми говоримо й робимо, характеризує нас? Запишіть 3–4 аргументи, які переконливо доведуть ваші думки.

ЯК ВАС ХАРАКТЕРИЗУЄ РОЗСТАНОВКА КНИГ

Як ви сортуєте свою бібліотеку?

- За кольорами

Якщо ваша книжкова полиця нагадує веселку, ви — естет. Зелені книги стоять поруч із зеленими, а червона секція плавно переливається в помаранчеву. ...І навіть якщо часом подовгу доводиться шукати потрібну книгу, краса понад усе.

- За авторами

Такі читачі справжні науковці. Окрім ефективності пошуку, така розстановка книг свідчить про повагу читача до своїх улюблених авторів.

- За темами

Якщо ваші книги розставлені за темами — добірка романів, блок поезії, книги з історії абощо, — це свідчить про вашу старанність і вимогливість, бо ж подібне впорядкування потребує чимало часу. Такий тип книжкової полиці також характеризує вас як гарного співрозмовника, який легко зможе підтримати будь-яку тему.

- За висотою книг

Поставити книги «за ростом» — найлегший спосіб. Такий читач не надто багато часу витрачає на скрупульозну організацію книжкової шафи. Натомість це свідчить про рішучість людини, прямолінійність та активність.

- За хронологією

Якщо ваші книги вишикувалися за датою написання, ви історик. Тобто ви добре орієнтуєтесь в історичних і літературних сферах, знаєте, коли написані ті чи ті твори.

- Хаос

«Аліса в Країні Див» заглянула в гості до Ніцше, а медичний довідник загубився серед путівників? На вашій полиці книжковий хаос. ...Така розстановка говорить про читача як про цікаву й активну людину, яка любить сюрпризи... (З інтернетних ресурсів)

ТЕМА 18. ІНДИВІДУАЛЬНИЙ ЗВІТ

Буду я навчатись мови золотої

Мені подобаються люди, які не звітують собі в тому, що їм не під силу щось зробити, — і тому в них усе виходить
(В. Г. Серф).

Звіт — це документ, у якому в письмовій формі повідомляють про виконання якоїсь роботи. Інформація звіту повинна охоплювати точно визначений період часу.

Звіт має характеризуватися чіткістю побудови, логічною послідовністю викладу матеріалу.

У звітах уживають такі мовні одиниці: *відповідно до Вашого доручення, за Вашим завданням*. Звіти про роботу за певний проміжок часу розпочинають так: *Упродовж звітнього періоду було виконано (організовано, проведено)...*

Реквізити звіту

1. Назва документа.
2. Період, за який складається звіт.
3. Назва установи, організації, підприємства, про роботу яких звітують, або посада, прізвище, ім'я, по батькові особи, яка звітує.
4. Текст звіту.
5. Дата.
6. Підпис.

Текст викладають послідовно за пунктами виконання планових завдань. У разі невиконання якогось із завдань у кінці звіту пояснюють причини (За О. Глазовою).

Практикум

УЖИВАЙТЕ ПРАВИЛЬНО!

Так!	Ні!
Випозичити	Взяти напрокат
Понад усе	Більше всього
Скасувати	Відмінити
Зауважимо, що	Відмітимо, що
Відзначити роботу	Відмітити роботу
Прозвітувати	Відчитатися

333 Прочитайте зразок звіту. Зверніть увагу на оформлення.

ЗВІТ

відповідального за організацію й проведення заходів
до Дня довкілля

учня 11-Б класу Петренка Максима Олександровича
Учнями 11-Б класу було запропоновано ряд заходів до Дня довкілля, зокрема висадження дерев і кущів на території міського парку, збирання й вивезення сміття з території дитячого майданчика, ремонт спортивного майданчика біля будинку № 8 на вул. Козацькій.

У проведенні цих заходів узяли участь 28 учнів нашого класу. Усі учні працювали активно й завзято. Доцільно відзначити роботу Борисенко М., Васильченка А., Веселого Д., Кріпаченко М. Деякі учні (Корнієнко С., Сазоненко Е., Гришко В.) через хворобу не взяли участі в заходах.

Під час роботи не було виявлено випадків порушення техніки безпеки, трудової дисципліни, які могли привести до травматизму.

Усі заплановані заходи проведено.

Вважаємо за необхідне проводити такі заходи не лише до Дня довкілля, а щомісячно.

24.04.2019 р.

(підпис)

334 Складіть звіт про проведення заходів до Дня української писемності та мови.

Домашнє завдання

335 З'ясуйте значення слів, що вживаються в офіційно-діловому стилі. Складіть із ними речення в цьому ж стилі.

Подавати, показувати, заявляти; зробити висновок, підсумувати; виплата, оплата; показчик, показник.

ТЕМА 19. ОГолошення

Буду я навчатись мови золотої

Яка різниця між оголошенням і об'явою?

Оголошення — це документ, у якому подано інформацію, адресовану певному колу зацікавлених осіб. За змістом оголошення поділяють на два види: про майбутню подію і про надання послуг або потребу в послугах. За формою оголошення бувають писані, мальовані, друковані.

В оголошенні про майбутню подію обов'язково вказують, що, де і коли відбудеться.

Під час оформлення оголошення доцільно звертати особливу увагу на написання слів великими й маленькими літерами, добір кольорів, симетричність розташування повідомлень тощо.

Реквізити оголошення про майбутню подію

1. Назва виду документа.
2. Текст, який містить інформацію про дату, місце, організатора, зміст подій, коло зацікавлених осіб, умови входу (платний або вільний).
3. Підпис.

Реквізити оголошення про надання послуг або потребу в послугах

1. Назва виду документа.
2. Заголовок.
3. Текст.
4. Адреса автора оголошення.

Практикум

Виголошувати, оголошувати
й проголошувати

336 Складіть речення зі словами *оголошувати*, *виголошувати* й *проголошувати*.

337 У різноманітних програмах, наприклад, One Drive, подано шаблони оформлення оголошення. Чи користуєтеся ви такими шаблонами? Яку проблему під час складання оголошення допоможуть вирішити такі шаблони?

338 Складіть оголошення про проведення Тижня української мови. Якщо є змога, скористайтеся шаблоном One Drive.

Домашнє завдання

339 Складіть на основі самостійно проведеного аналізу різноманітних оголошень ТОП-15 помилок, які найчастіше трапляються в них.

ТЕМА 20. АКТ. ПРОТОКОЛ (СКЛАДНИЙ)

Буду я навчатись мови золотої

Акт, чол. — 1. -у. Окремий прояв якої-небудь діяльності; дія, подія, вчинок. 2. -у. Закінчена частина театральної вистави, драматичного твору; дія. 3. -а. Писаний указ, грамота, постанова державного, суспільного значення (*Словник української мови*).

Акт — документ, складений однією або кількома особами, що підтверджує будь-які встановлені факти або події. Акти складають під час передання товарно-грошових цінностей однією особою іншій, проведення випробувань нової техніки тощо.

Акт затверджує керівник установи, підприємства або закладу. Оформляє акт створена керівником комісія.

Реквізити акта

1. Назва документа.
2. Дата, номер і місце складання.
3. Заголовок до тексту.
4. Підстава.
5. Склад комісії.
6. Текст.
7. Відмітка про наявність додатка.
8. Підписи членів комісії.

Текст акта складається з двох частин: вступної та констатувальної. У першій зазначають підстави для складання акта, членів комісії та її завдання. У констатувальній визначають мету й завдання, зміст і характер виконаної роботи, фіксують установлені факти (3 посібника).

Практикум

УЖИВАЙТЕ ПРАВИЛЬНО!

акта (документ)
мікроскопа
акту (дія)
наказу
виступу
номера
дизайну
примірника
документа
протоколу
закладу
тексту
змісту
телефону
кабінету
факту

340 Прочитайте зразок акта. Зверніть увагу на оформлення.

Заклад загальної середньої
освіти № 28 м. Києва
02.11.2019

м. Київ

АКТ № 7

передачі матеріальних цінностей

Підстава: наказ по ЗЗСО № 17 від 16 жовтня 2019 р.

Склад комісії: лаборант кабінету фізики Сазоненко М. С.,
учитель фізики Кравченко Н. В., учитель хімії Козак К. Д.

Голова комісії — директор ЗЗСО Карпенко М. І.

Комісія 1 листопада 2019 року перевірила наявність матеріальних цінностей у кабінеті фізики й вирішила передати Мартиновій С. В. такі матеріальні цінності:

1. Мікроскоп шкільний — 1 шт. (інвентарний номер 123456);
2. Індикатор іонізуючих частинок — 1 шт. (інвентарний номер 234567);
3. Дозиметр — 1 шт. (інвентарний номер 345678).

Складено в трьох примірниках: 1-й — бухгалтерії; 2-й — директору; 3-й — Мартиновій С. В.

Голова комісії	(підпис)	М. І. Карпенко
Члени комісії	(підписи)	М. С. Сазоненко Н. В. Кравченко К. Д. Козак
Прийняла	(підпис)	С. В. Мартинова

341 Скориставшись зразком, напишіть акт про списання старих меблів, апаратури тощо.

Буду я навчатись мови золотої

Протокол — документ із записом усього, що відбувалося на засіданні, зборах. Складає протокол секретар або спеціально призначена особа. За повнотою висвітлення перебігу обговорення питань виділяють повні, короткі й стенографічні протоколи.

Короткий протокол містить прізвища доповідачів, теми виступів, ухвалені рішення.

Повний протокол містить, крім обговорюваних питань і рішень, короткий запис виступів доповідачів і учасників обговорення.

Стенографічний протокол — це повний запис усього перебігу засідання.

Реквізити протоколу

1. Назва організації.
2. Назва документа.
3. Дата засідання.
4. Реєстраційний номер (порядковий номер засідання колегіального органу впродовж календарного року).
5. Місце засідання.
6. Текст протоколу.
7. Підписи.

Протокол оформляється на бланку організації або на аркуші паперу формату А-4.

Текст протоколу містить дві частини: вступну й основну.

У *вступній частині* вказують прізвища й ініціали голови зборів, секретаря, присутніх, запрошених і порядок денний.

В *основній частині* фіксують перебіг засідання. Якщо присутніх багато, вказують їх загальну кількість, а список додають до протоколу.

У порядку денному перелічують питання, винесені на розгляд, а також називають доповідачів із кожного пункту порядку денного. Кожне питання нумерують арабськими цифрами, записуючи з нового рядка. Зміст запису повинен відповідати на запитання *про що?* і починатися з прийменника *про*.

Основна частина тексту протоколу містить стільки розділів, скільки визначено пунктів порядку денного.

Усі розділи містять частини:

СЛУХАЛИ

ВИСТУПИЛИ

УХВАЛИЛИ

Якщо наявні тексти (або тези) доповідей і виступів, їх не записують у протокол, а через тире після прізвища доповідача вказують: «Текст доповіді (виступу, повідомлення) додається».

Частина УХВАЛИЛИ має бути максимально конкретно й містити такі складники: що зробити; кому; до якого числа.

Якщо є потреба, вказують результати голосування з кожного пункту рішення.

Протокол підписують голова й секретар зборів (3 підручника).

Практикум

342 Прочитайте зразок протоколу. Зверніть увагу на оформлення. Виділіть частини протоколу.

ПРОТОКОЛ № 2

засідання редакційної колегії газети «Світло»

ЗЗСО «Спеціалізована школа № 2

з поглибленим вивченням української мови та літератури
від 8 жовтня 2019 р. м. Одеса

Голова засідання — Макаренко Катерина

Секретар — Сергієнко Софія

Присутні: Макаренко Катерина, Сергієнко Софія, Гаврик Сергій, Сазоненко Марія, Василенко Віталій, Чумаченко Юлія, Петренко Вадим, Бондаренко К. С., Чумак М. О.

Порядок денний

1. Про перерозподіл обов'язків між членами редакційної колегії.
2. Про випуск святкового номера шкільної газети «Світло».

1. СЛУХАЛИ:

Інформацію Макаренко Катерини про перерозподіл обов'язків: головним редактором обрати Василенка Віталія, оскільки Третяк Ольга — колишній головний редактор — закінчила заклад освіти; редактором — Петренка Вадима, коректором — Чумаченко Юлію.

ВИСТУПИЛИ:

Сергієнко Софія. Висловила пропозицію щодо оновлення дизайну газети та збільшення її накладу.

Бондаренко К. С. Підтримала висловлені пропозиції Макаренко Катерини й Сергієнко Софії. Запропонувала обрати Макаренко Катерину заступником головного редактора.

УХВАЛИЛИ:

Обрати головним редактором Василенка Віталія, заступником головного редактора — Макаренко Катерину, редактором — Петренка Вадима, коректором — Чумаченко Юлію.

2. СЛУХАЛИ:

Інформацію Сергієнко Софії про випуск номера газети «Світло» до 130-річчя від дня народження Остапа Вишні.

ВИСТУПИЛИ:

Василенко Віталій. Запропонував опублікувати спогади письменників про Остапа Вишню, уривки з його творів, біографію.

Чумак М. О. Запропонувала провести конкурс учнівських творчих робіт з теми «Майстер гумору». Кращі опублікувати.

УХВАЛИЛИ:

- 1) Підготувати номер газети «Світло», присвячений 130-річчю від дня народження Остапа Вишні.
- 2) Провести конкурс художників на краще оформлення газети.
- 3) Доручити підготовку матеріалів до газети Чумак М. О., Сергієнко Софії, Чумаченко Юлії.
- 4) Призначити відповідальною за проведення конкурсу учнівських творчих робіт Чумак М. О.

Голова засідання	(підпис)	К. Макаренко
Секретар	(підпис)	С. Сергієнко

343 Скориставшись зразком, напишіть протокол (на вибір) зборів гуртка, батьківських зборів тощо.

Документ — носій офіційної інформації. Від того, наскільки повно й точно передасть він відомості, важливі для регулювання ділових стосунків, залежить характер взаємин між державами, установами й організаціями, членами суспільства (П. Білоусенко).

Домашнє завдання

Мовознавчий етюд — невеликий за обсягом твір, присвячений окремому питанню чи проблемі з мовознавства.

344 Складіть мовознавчі етюди про значення й особливості вживання поданих слів. За потреби скористайтеся зразком з інтернетних ресурсів.

Брифінг, прес-конференція; дилема, проблема, завдання; заслухати, прослухати, вислухати; ініціатива, пропозиція.

ТЕМА 21. МОВНИЙ ЕТИКЕТ ДІЛОВОЇ (ТЕЛЕФОННОЇ) РОЗМОВИ. ОСОБЛИВОСТІ СКЛАДАННЯ ПОВІДОМЛЕННЯ НА ЕЛЕКТРОННОМУ НОСІЇ (ЕЛЕКТРОННА ПОШТА)

Буду я навчатись мови золотої

- відсутність візуального контакту між співрозмовниками;
- обмеженість у часі (телефонна бесіда не може бути надто тривалою);
- наявність технічних перешкод (втручання сторонніх абонентів, погана чутність тощо)

специфічні ознаки

- початок спілкування (установлення зв'язку): називання імені або прізвища (залежно від виду розмови), відповідь на привітання — 20–25 сек;
- повідомлення мети дзвінка, стислий виклад суті справи, щодо якої телефонують, — 140–150 сек;
- закінчення розмови (вибачення за турботу, вдячність за розмову, можливі повторні вітання, побажання тощо) — 20–25 сек

компоненти

Телефонна розмова — один із різновидів усного мовлення

якщо телефонуєте ви

- привітайтеся, назвіть своє прізвище й ім'я;
- запитайте прізвище, ім'я та по батькові свого співрозмовника; повідомте, із ким саме ви хотіли б поговорити;
- запитайте, чи є у співрозмовника достатньо часу для бесіди;
- попередньо напишіть перелік питань, котрі необхідно з'ясувати, і тримайте його перед очима впродовж усієї бесіди;
- пам'ятайте: розмову закінчує той, хто телефонує;
- завершуючи розмову, неодмінно попрощайтеся й дочекайтеся останніх слів співрозмовника

якщо телефонують вам

- відповідаючи на телефонний дзвінок, назвіться;
- за потреби занотуйте ім'я, прізвище та контактний телефон співрозмовника;
- не переривайте несподівано розмову, навіть якщо вона не цікава, нудна та надто тривала;
- чітко, лаконічно відповідайте на запитання співрозмовника, не вживайте вигуки «угу», «ага» та ін.;
- стисло підсумуйте бесіду, уточніть ще раз досягнуті домовленості

Розмовляючи телефоном:

- будьте доброзичливим;
- ставте запитання та уважно вислуховуйте відповіді на них;
- залишайтеся тактовним і стриманим, навіть якщо розмова стає неприємною для вас;
- наголошуйте на найсуттєвішому. Якщо під час бесіди ви називаєте якісь числа, їх варто повторити кілька разів, аби уникнути прикрих непорозумінь;
- пам'ятайте, що по телефону звучання голосу значною мірою спотворюється, тому ваша артикуляція повинна бути чіткою, а темп мовлення — рівним, тон — спокійним, витриманим;
- намагайтеся якомога ширше використовувати лексичні можливості літературної мови (насамперед багату синоніміку), водночас завжди висловлюйтеся стисло й точно, правильно побудованими реченнями;
- стежте за логікою викладу своїх думок, послідовністю;
- розмовляйте середнім за силою голосом (С. Шевчук).

Телефон як в'язка дров:
важко нести й жалко кидати.
А все тому, що не вміємо
правильно користуватися.
Справді ж бо, як же користу-
ватися телефоном? Кожному
це здається дріб'язковою
справою. Насправді ж, хто так
думає, той і поняття не має,
як говорити по телефону
(За О. Черногузом).

Практикум

345 Назвіть п'ять (а може, і більше) відмінностей між приватною й діловою телефонними розмовами.

346 Фахівці вважають, що вибір формул мовленнєвого етикету початку-завершення телефонної розмови залежить від того, куди телефонують (в установу, додому тощо); з якою метою телефонують (прохання, повідомлення, запрошення тощо); кому телефонують (вік, посада, фах, стать абонента); хто телефонує (психічний та емоційний стан особи, особливості мовлення); характер взаємин співрозмовників (офіційні, дружні, товариські, родинні, інтимні тощо). Запишіть формули мовленнєвого етикету, які доцільно вжити, коли ви телефонуєте в особистих справах і з питань, пов'язаних із навчанням.

347 Розгляньте світлини. Сформулюйте за ними правила користування мобільним телефоном.

348 Опрацюйте довідкові інформаційні джерела й дайте відповіді на запитання.

- Як правильно писати: рінгтон чи ринг'тон?
- Як правильно говорити: телефонна слухавка чи телефонна трубка?
- Як правильно говорити: мобільний зв'язок чи стільниковий зв'язок?

349 Змодельуйте телефонну розмову за однією із ситуацій.

Ви телефонуєте:

- 1) у лікарню, щоб записатися на прийом до лікаря;
- 2) у сервісний центр компанії-провайдера повідомити про відсутність Інтернету;
- 3) учителю, аби привітати його з днем народження.

Буду я навчатись мови золотої

Електронна пошта, або e-mail (скорочення від англ. electronic mail) — спосіб обміну цифровими повідомленнями між людьми з використанням таких цифрових пристроїв, як комп'ютери та мобільні телефони, що робить можливим пересилання даних будь-якого змісту.

Електронне повідомлення має заголовок, тіло листа й підпис. *Заголовок електронного листа* містить таку інформацію: унікальний ідентифікаційний номер повідомлення; адреса відправника повідомлення; адреса(и) одержувача(ів) повідомлення (аналог «кому»); тема повідомлення; час і дата надсилання повідомлення. Заголовок повинен містити стислий і чіткий опис суті питання й/або звернення до незнайомої людини.

Тіло листа містить текст самого повідомлення і є аналогом листа, написаного на папері. Принципи складання електронного повідомлення: увічливість, грамотність, чіткість, стислість, небагатослів'я, координати для зворотного зв'язку.

Підпис повинен бути лаконічним і чітким.

Практикум

350 Розгляньте схему. Складіть план повідомлення з теми «Розвиток комунікації: поступовий і непередбачуваний?».

винахід писемності ⇒ пошта ⇒ телеграф ⇒ телефон ⇒ телекс ⇒ факс ⇒ електронна пошта

351 Працюймо в групах. Об'єднайтеся в групи й підготуйте інформаційне повідомлення для блогу про особливості роботи електронної пошти. Обов'язково розкрийте такі питання: історія виникнення (перша група), мета й функції (друга група), будова електронної адреси (третя група).

352 Складіть алгоритм «Як створити обліковий запис, або корисні поради для тих, хто тільки стає активним користувачем е-пошти».

353 Емма Рассел, викладач психології менеджменту Кінгстонського університету, наводить п'ять головних міфів про електронну пошту, спростованих наукою, з-поміж яких такий: потрібно встановлювати точний термін для відповіді на лист. Наведіть аргументи, які можна використати під час спростування цього міфу.

354 Складіть електронний лист до приймальної комісії університету, що міститиме прохання надіслати інформаційні матеріали про обрану вами спеціальність.

Домашнє завдання

355 Складіть правила нетикету. За потреби скористайтеся корисними покликаннями:

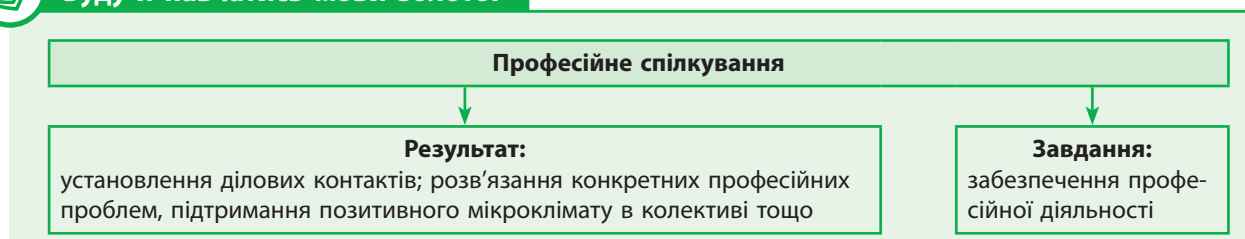
- Культура віртуального спілкування. Методичні поради.— Режим доступу: <http://www.ounb.km.ua/vidanya/2014/kvs.pdf>
- Бибики С. Нетикет, або мережевий етикет.— Режим доступу: <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/112332/28-Vybyk.pdf?sequence=1>

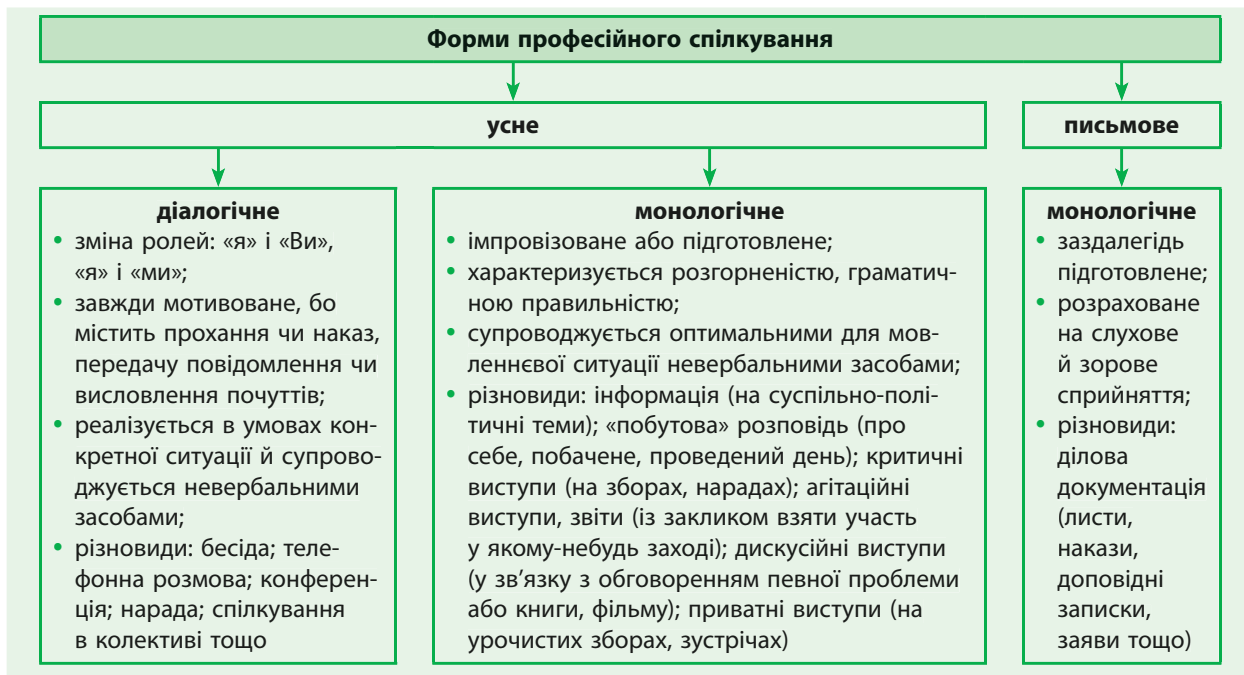

ТЕМА 22. ЕТИКА ПРОФЕСІЙНОГО СПІЛКУВАННЯ

Буду я навчатись мови золотої

Практикум

Етика — наука про мораль, її походження, розвиток і роль у суспільному та особистому житті людей, норми поведінки, сукупність моральних правил якого-небудь класу, суспільної організації, професії і т. ін.

Етикет — це встановлені норми поведінки і правила ввічливості у якому-небудь товаристві.

Етика професійного спілкування — сукупність морально-етичних і мовленнєвих норм, що забезпечують ефективне спілкування під час виконання професійних обов'язків. Формує в працівника поняття професійного обов'язку й честі, прищеплює навички культури спілкування й високого професіоналізму. Учасники професійного спілкування мають виявляти толерантність, взаємоповагу, обов'язково дотримуватися правил мовленнєвого етикету (3 підручника).

356 Чим професійне спілкування відрізняється від щоденного спілкування з близькими, друзями?

357 Прочитайте визначення понять *етика*, *етикет*, *етика професійного спілкування*. Поміркуйте, яке з понять — *етика* чи *етика професійного спілкування* — ширше, а яке вужче.

- Чи впливає вид професійної діяльності на етику професійного спілкування?

358 Прочитайте. Визначте стиль тексту. Доберіть заголовок, що відповідатиме темі або основній думці.

Виконуючи свої професійні обов'язки, ми стаємо об'єктом уваги інших: як ми входимо, як вітаємося, як сідаємо та стоїмо, як розмовляємо і як слухаємо, як запитуємо і як відповідаємо, — усе це зумовлює обговорення та осуд, указує на придатність або непридатність на роботі.

Для успіху будь-якої професійної діяльності необхідно бути чемним у спілкуванні з людьми будь-якого рангу; у службовому приміщенні говорити мало і неголосно; по телефону розмовляти напівголосно і стисло, стежити за культурою мовлення, ніколи не дозволяти собі сваритися; бути охайним і акуратним у всьому. Час — матеріальна цінність, тож економія свого і чужого робочого часу — це ефективне джерело виробничих успіхів усього колективу. Треба бути уважним до чужої думки, навіть якщо вона виявиться хибною, а спростовуючи її, виявляти терпимість, тактовність, ніколи не дратуватися. Безтактність вражає того, кому вона адресована, й принижує того, хто її припускається (За В. Шеломенцевим).

- Випишіть із тексту інформацію, яку можна використати під час складання правил професійного спілкування.
- Доберіть синоніми до слів *чемний, професійний, тактовний*.

359 Одним із перших правила професійної етики сформулював Гіппократ у клятві лікаря. Ознайомтеся з текстом клятви в Інтернеті. Які положення можуть стосуватися етики спілкування будь-якого фахівця?

360 Чи можуть правила професійного спілкування бути спільними для представників різного фаху? Поясніть свою думку. Складіть правила професійного спілкування, наприклад, журналіста, оглядача (телебачення, радіомовлення), ведучого телешоу.

361 За однією з запропонованих ситуацій змоделюйте діалог із дотриманням етики професійного спілкування. Зробіть висновок, чи змінюються формулювання запитань, етикетні формули залежно від ситуації спілкування й ролі її учасників.

Ситуація 1: Ви скоїли проступок (наприклад, не змогли виконати доручення). Поясніть учителеві причини такої поведінки.

Ситуація 2: Ви відпрошуєтеся в керівника раніше з роботи (можлива відмова).

Ситуація 3: Ви звертаєтеся до бібліотекаря за допомогою: дібрати літературу для виступу.

362 Працюймо в парох. Один із вас має дібрати аргументи, що підтверджують судження «Моє майбутнє залежить передусім від мене», а інший — такі, що заперечують його. Розіграйте діалог, дотримуючись правил мовленнєвого етикету. Висловлюйте свою думку, добираючи цікаві, переконливі аргументи на захист своєї позиції, зокрема і з власного життєвого досвіду. Чи змінили вашу думку незаперечні аргументи однокурсника або однокласниці?

Ніщо не коштує так дешево і не цініться так дорого, як ввічливість (М. Сервантес).

Домашнє завдання

363 Спишіть текст, уставляючи пропущені літери. Зробіть висновок: чи можна вживати як синонімічні словосполучення *професійне спілкування* й *ділове спілкування*.

ОСОБЛИВОСТІ ДІЛОВОГО СПІЛКУВАННЯ

На думку психологів, успіх бізнесу на вісімдесят п'ять відсотків залежить від уміння людини спілкуватися.

Свідоме опанування принципів ділового спілкування та правильне їх використання підвищує ефективність ділових контактів, а отже, й ефективність роботи підприємства чи фірми. Якщо ділове спілкування проводиться з урахуванням партнерами визначених і перевічених практикою принципів, їм легко з'ясувати справжню мету, інтерес кожного з них, вплинути на психологічний клімат переговорів. За високої культури спілкування виникає деяка гармонійна сукупність суб'єктів, єдиний фонд думок і почуттів, який суттєво збагачує кожного з них.

Мета ділового спілкування — викликати в партнерів взаємне бажання діяти певним чином (За М. Дороніною).

§ 35

СКЛАДНІ І БАГАТОКОМПОНЕНТНІ РЕЧЕННЯ. СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СКЛАДНИХ РЕЧЕНЬ. ОСОБЛИВОСТІ СТРУКТУРИ ТА СЕМАНТИКИ СПОЛУЧНИКОВИХ (СКЛАДНОСУРЯДНИХ І СКЛАДНОПІДРЯДНИХ) І БЕЗСПОЛУЧНИКОВИХ БАГАТОКОМПОНЕНТНИХ РЕЧЕНЬ

Буду я навчатись мови золотої

Складним називається таке речення, яке складається з двох чи кількох предикативних частин.

Мову створило високе порівняння людини (П. Мовчан).

Загальний зміст складного речення зумовлюється змістом його частин, що входять до його складу та перебувають у певних синтаксичних відношеннях одне з одним.

Складне речення характеризується сукупністю ознак, серед яких найістотнішими є такі:

- поліпредикативність;
- особлива структурна схема;
- семантична й інтонаційна цілісність, завершеність та єдність його частин за комунікативною метою.

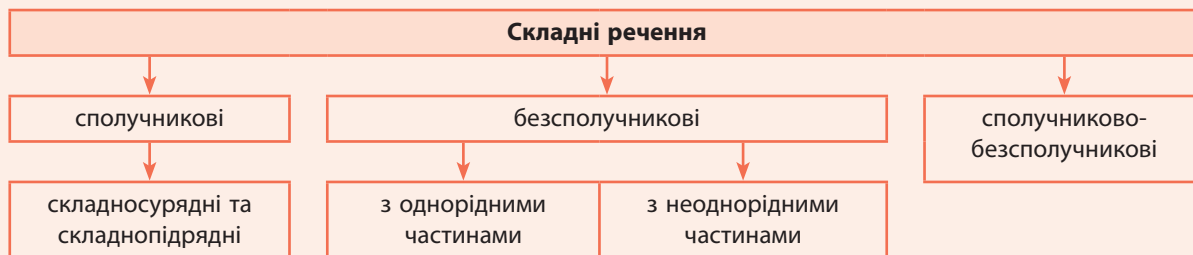
Поліпредикативність речення полягає в тому, що воно складається з двох чи кількох предикативних частин, які співвідносяться з моделями простих речень, поєднаних в одне ціле. Речення, що складається з двох предикативних частин, називається **двокомпонентним**: *Коли б ти знав, як радісно мені...* (Леся Українка). Речення, що складається з трьох і більше предикативних частин, називається **багатокомпонентним**, або **багаточленним**: *Ми зірвали лише по одному суцвіттю, й зробили це не змовляючись, ми пожаліли куц, переглянулись, і одна думка пройняла нас, і один вогонь побіг по наших жилах, це була мить надзвичайної близькості, яка єднала* (Ю. Мушкетик).

Важливу роль у структурі складного речення відіграють інтонація, сполучні засоби, порядок предикативних частин, паралелізм структур тощо.

Основними засобами зв'язку предикативних частин у межах складного речення є:

- інтонація;
- сполучні засоби — сполучники й сполучні слова;
- співвідношення видо-часових і способових форм дієслів-присудків у предикативних частинах складного речення;
- порядок розміщення предикативних частин.

Предикативні частини, що входять до складного речення, набувають певного семантичного оформлення лише у складі всього речення, а взяті окремо, вони звичайно не характеризуються інтонаційною та семантичною завершеністю.

Практикум

Символ (з грец. symbolon — знак) — умовне позначення якого-небудь предмета, поняття або явища; художній образ, що умовно відтворює усталену думку, ідею, почуття.

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ СЛОВА З ПОДВІЙНИМ НАГОЛОСОМ!

завжди́, зокре́ма, весня́ний,
доповіда́ч, жа́лібний, пе́рвісний,
по́мілка, про́стий, та́кож

УЖИВАЙТЕ ПРАВИЛЬНО!

Так!	Ні!
З прийде́шнім свято́м	З наступаю́чим свято́м
Дякую́ вам	Дякую́ вас
Мати́ авторитет	Користува́тися авторитетом
Підбивати́ підсумки	Підводи́ти підсумки
Дійти́ висновку	Дійти́ до висновку
Просто́ неба	Під відкритим небо́м
Обсяг роботи́	Об'єм роботи́

364 Випишіть із тексту складні речення, згрупувавши їх за типами: 1) сполучникові (складносурядні та складнопідрядні); 2) безсполучникові; 3) сполучниково-безсполучникові.

У світі символів людина живе з прадавніх, доісторичних часів. Учені дослідили, що вже в останньому періоді палеоліту людина надавала певного символічного значення довкіллю: сузір'ям, рослинам, тваринам. Деякими символами люди користуються свідомо, деякими — несвідомо чи підсвідомо, а перед іншими — безпорадні, безсилі.

Середньовіччя акцентувало: символи існують як для приховування істини, так і для її виявлення, пізнання. До того ж пізнання вищої істини можливе лише на основі розкодування символічних образів: саме в них закладено знання першооснов буття.

Досліджуючи слово, зокрема його структуру, внутрішню форму, О. Потебня відзначав характерну для останньої з моменту виникнення властивість символічності. «Символізм, — писав учений, — від початків людської мови відрізняє її від звуків тварин і вигуків. Слово тільки тому орган думки і неодмінна умова всього подальшого розвитку світу й себе, що первісно є символом». Унаслідок лексичного збагачення мови затемнювалося виражене словом первісне враження і виникала потреба відновлення власного значення слова. Останнє й стало, на думку О. Потебні, однією з причин утворення символів (За М. Дмитренком).

- Доведіть, що пізнання символіки людиною — це органічна потреба в задоволенні духовних, культурних запитів, удосконаленні внутрішнього світу і приведення його до гармонії із зовнішнім.
- Чим пояснити переважання в поданому тексті складних речень над простими? Визначте стилістичні функції складних речень.

365 Прочитайте речення. Назвіть слова, що пояснюються підрядною частиною. Накресліть схеми речень. Поясніть розділові знаки.

1. Коли побачила мати, що й сини вже повсідалися на коней, кинулася вона до меншого, що мав ще в обличчі більше якоїсь ніжності (М. Овчаренко). 2. Коли я йшов, Марусю, у повстання, я твердо знав, що ти уже моя, що це любов і перша, і остання, що не знесе ніяка течія мене убік (Л. Костенко). 3. Чую спів трембіти, бо в ньому безмежна ніжність душі моїх земляків-селян, бо він є жагою спраглою по красі серця, бо в ньому мелодія віків (Г. Чубач). 4. Легка тому робота й найважча, хто її робить по своїй волі, залюбки, хто пестить у серці надію, що немарне вона йде, що через ту роботу він досягне свого щастя, котре ще й не видне, котре десь далеко-далеко (Панас Мирний).

- Зробіть синтаксичний розбір четвертого речення.

Буду я навчатись мови золотої

Безсполучникові складні речення можуть бути синонімічними до сполучникових, але розрізняються синтаксично й стилістично.

Безсполучникові речення і трансформовані в складнопідрядні або складносурядні чи й прості є важливими засобами художнього стилю: *Схилилося колосся, поруділа трава, а над озером примовк ліс — достигала природа* (Б. Харчук). — *Схилилося колосся і поруділа трава, а над озером примовк ліс, достигала природа.* — *Схилилося колосся. Поруділа трава. Над озером примовк ліс. Достигала природа.*

Практикум

УЖИВАЙТЕ ПРАВИЛЬНО!

Так!	Ні!
Виявити цю проблему	Виявити дану проблему
Розв'язати завдання	Вирішити завдання
Брати участь	Приймати участь
Увімкнути комп'ютер	Включити комп'ютер
Відчинити двері	Відкрити двері
Розгорнути книжку	Розкрити книжку
Відкрити виставку	Відчинити виставку
Розплющити очі	Відкрити очі
Природна поведінка	Природня поведінка
Мальовнича місцевість	Живописна місцевість
Удавати	Робити вигляд

366 Перебудуйте, де це можливо, сполучникові конструкції на безсполучникові. Визначте смислові та синтаксичні зв'язки між предикативними частинами утворених речень. Поясніть, чому деякі речення не піддаються такій трансформації.

1. Народ сам скує собі долю, аби тільки не заважали (*М. Коцюбинський*). 2. Не тільки тужна пісня лилася із змученої душі матері, а й пропікали сльози гарячі сліди на її обличчі (*Григорій Тютюнник*). 3. Чи то вітер верхів'ями смерек гуляє, чи вовк самотній виє жалібним голосом (*Є. Гуцало*). 4. Вже день здається сивим і безсилим, і домліває в зарослях ріка (*В. Симоненко*). 5. Допоки сонце світить на землі, нехай роса нам душу напуває (*Г. Світлична*). 6. Солов'ї засміялися десь, і душа моя арфою стала (*Олександр Олесь*). 7. То він спитав, чи хтось інший обізвався в хаті (*Є. Гуцало*). 8. Лелека тихенько пристав до зграї, але там його упізнали і осудили на вічну самотність (*В. Земляк*). 9. Навіть не оглядаючись, я знаю, що це іде хтось із небагатих людей (*М. Стельмах*).

367 Замініть безсполучникові складні речення синонімічними сполучниковими складними реченнями. Які розділові знаки ви поставили? Чому? Які із цих речень стилістично виразніші?

1. Не на кожне слово відвіт можна дати, закон не кожен можна шанувати. 2. Доц іде на священика, вода тече на паламаря. 3. Дерево славиться плодами, людина — ділами. 4. Попроси у ледаря води, він одразу хворим прикинеться. 5. Загадай щось зробити ледачому, він ще й повчати тебе почне. 6. Зима пішла, весна прийшла, ледарю все вмитись ніколи. 7. За добро добром віддячує кожен, за зло добром — тільки справжній друг. 8. Дерево похилиться — зламається, хоробрий зігнеться — загине. 9. Родич заходить перестане — чужим стане, чужий часто ходитиме — рідним стане. 10. Собака на свій хвіст нарікає, кінь — на вуха. 11. Корова воду п'є — молоко дає, змія п'є — отруту плює (*Нар. творч.*).

- Зробіть синтаксичний розбір трьох (на вибір) безсполучникових складних речень.

Буду я навчатись мови золотої

Багатокомпонентне складне речення з різними видами зв'язку називається **складною синтаксичною конструкцією**. У такому реченні його частини поєднуються між собою і сполучниковим (сурядним, підрядним), і безсполучниковим зв'язками.

Ніщо нам так не хочеться змінити, як звички інших людей
(Марк Твен).

- Розрізняють такі види складних синтаксичних конструкцій:
- 1) складні речення **із сурядністю та підрядністю**;
  - 2) складні речення **зі сполучниковим сурядним і безсполучниковим зв'язком**;
  - 3) складні речення **зі сполучниковим підрядним та безсполучниковим зв'язком**;
  - 4) складні речення **зі сполучниковим сурядним і підрядним та безсполучниковим зв'язком**.

Найпоширенішими з названих конструкцій є так звані **сурядно-підрядні складні речення**, у яких одні предикативні частини поєднані сурядним зв'язком, а інші містять ще й підрядний зв'язок.

Практикум

НАГОЛОШУЙТЕ ПРАВИЛЬНО!

вірші, дочка́, до́нька, жалю́зі,
напій (рідина), напій (дієсл.
нак. сп.), йогурт, крої́ти, партёр,
по́друга, прія́тель, ринко́вий,
фено́мен, ца́рина, цінні́к,
чергові́й, предме́т, черпа́ти

368 Складіть схеми поданих речень. Схарактеризуйте тип кожного речення та засоби зв'язку їхніх частин.

1. І день іде, і ніч іде, і, голову схопивши в руки, дивуєшся, чому не йде Апостол правди і науки (Т. Шевченко). 2. З дерев нечутно, мов білі птахи, спурхували й сідали на намети пухкі, легенькі кім'яхи снігу; крізь голе гілля трохи навкоси світило сонце; тут і там сяяли на стовбурах свіжі ніжно-жовті поцербини від осколків, і здавалося, що ті дерева-підранки потихеньку стогнуть, приголублені теплим у затишку промінням (Гр. Тютюнник). 3. Книги — морська глибина: хто в них пірне аж до дна, той, хоч і труду мав досить, дивні перли виносить (І. Франко). 4. Здоровенна, наче винницький казан, голова його була закустрана цілим оберемком білого снігу, довга, як помело, борода виплетена з товстих віскряків криги; товсті настовбурчені брови густо покриті білим інеєм, і сіро-зелені очі, наче волосожари, виблискують холодним світлом (Панас Мирний).

СПІЛКУВАННЯ

369 Складіть розповідь за ілюстрацією. Уведіть у текст два-три багатокомпонентні речення.

Домашнє завдання

УЖИВАЙТЕ ПРАВИЛЬНО!

Так!	Ні!
Вулиця тараса шевченка	Вулиця тараса шевченко
Сорок грамів	Сорок грам
Командувач армії	Командувач армією
Завідувач кафедри	Завідувач кафедрою
Навчати мови	Навчати мові
Ставити запитання	Задавати питання
Охочі відповідати	Бажаючі відповідати

370 Визначте серед поданих і випишіть складні речення з різними типами зв'язку, накресліть структурні схеми цих речень. За якою ознакою багатокomпонентні складносурядні і складнопідрядні речення відрізняються від багатокomпонентних речень, які ви записали?

1. Усі дивляться на того, хто пнеться вгору, а не на того, хто падає вниз. 2. Багато хто має досхочу, та мало хто вважає, що йому досить. 3. Хто хоче жити по правді, мусить знати, що таке правда. 4. Погане товариство — завше біда, та ще гірша біда, коли воно велике. 5. Як даватимеш поросяті, коли воно кричить, а дитині, коли вона канючить, матимеш добре порося і погану дитину. 6. Зробиш десять разів добро, а один раз зло, і тебе лаятимуть за все. 7. Хто шепоче, той бреше, хто мовчить, той хитрує. 8. Більше люблять слухати того, що приносить, ніж того, що просить. 9. Працюй так, наче ти житимеш вічно, живи так, наче маєш завтра померти. 10. Хто знає одне ремесло, прогодує жінку й семеро дітей, а хто знає сім, не прогодує й себе самого. 11. Роби те, що тобі призначене, то Бог робитиме те, що ти хочеш (*Нар. творч.*). 12. Чи ти кульгавий, чи каліка, а як гроші маєш, то й дорогу долаєш.

- Зробіть синтаксичний розбір четвертого речення.

§ 36 СКЛАДНОПІДРЯДНІ ОЗНАЧАЛЬНІ РЕЧЕННЯ І ДІЄПРИКМЕТНИКОВІ ЗВОРОТИ; СКЛАДНОПІДРЯДНІ ОБСТАВИННІ РЕЧЕННЯ І ДІЄПРИСЛІВНИКОВІ ЗВОРОТИ

Буду я навчатись мови золотої

Повага до мови — це повага до народу (*О. Гончар*).

Для української мови характерне широке **використання синонімічних синтаксичних конструкцій**. Найсуттєвіше й найвиразніше в теорії і практиці мовців виявляється в доборі таких синтаксичних одиниць, як дієприкметникові, прикметникові та дієприслівникові звороти, чи співвідносних із ними складнопідрядних речень. Кожен із дієприкметникових, прикметникових, дієприслівникових зворотів можна перетворити на компонент складнопідрядного речення: *Село, **зачароване зоряним небом, синіє розкиданими хатками*** (М. Стельмах) — дієприкметниковий зворот і *Село, **яке зачароване зоряним небом, синіє розкиданими хатками*** — означальна підрядна частина складнопідрядного речення. *Весняний вітер нетерпляче зітхає, **оббігаючи узлісся та розвіваючи гілля на плакучій берізі*** (Леся Українка) — дієприслівниковий зворот і *Весняний вітер нетерпляче зітхає, **коли оббігає узлісся та розвіває гілля на плакучій берізі*** — обставинна підрядна частина складнопідрядного речення.

Відокремлення другорядних членів притаманне загалом усім стилям мовлення. Вдаючись до відокремлення, мовець досягає певної економії у висловленні, словесно скорочує його.

Практикум

УЖИВАЙТЕ ПРАВИЛЬНО!

Так!	Ні!
Тушкована риба	Тушена риба
Смажена цибуля	Жарена цибуля
Смажене курча	Смажене ципля
Дрібка солі	Щепотка солі
Тростинний цукор	Тростинковий сахар
кавник	кофейник
виделка	вилка
пляшка	бутилка
кошик	корзина
виняток	виключення
півколо (півкруг)	полукруг
гличик	кувшин

371 До поданих головних частин складнопідрядного речення додайте підрядні означальні. Визначте, функції яких членів речення виконують сполучні слова. Чи може підрядна частина стояти перед головною? Обґрунтуйте.

1. Мені пригадалася зустріч, ... 2. Пригадую осінні вечори, ... 3. Юнак чарував могутнім голосом, ..., і вмінням спілкуватися. 4. Дівчина, ..., була чимось стривожена. 5. Знайти себе — це означає знайти діло, ...

372 Виправте помилки в побудові речень із дієприслівниковими зворотами. У чому, на вашу думку, причина таких помилок? Подискутайте.

1. Грізно поблискуючи шаблею, кінь із вершником рвався вперед. 2. Читаючи кіноповість О. Довженка «Поєма про море», мені згадався випадок із власного життя. 3. Спершись на лікті, хлопцеві було легше пересуватися. 4. Деревя облились делікатним рожевим світлом, одягнені в легеньку одіж. 5. Побачивши схвильовану матір, у хлопця з'явилась розгубленість. 6. Зустрівши однолітків, Дмитрикові стало веселіше. 7. Драбнястий віз раз у раз підскакував і немилосердно трусив, не попадаючи в колію, запряжений одною конякою.

● Прокоментуйте, у якому з речень не помічено помилки і чому.

373 Спишіть, ставлячи потрібні розділові знаки в реченнях із дієприкметниковими і дієприслівниковими зворотами. Обґрунтуйте. Визначте стилістичну роль дієприкметникових і дієприслівникових зворотів у реченнях.

1. Схилились два самотні клени читаючи весни буквар. 2. Жаркий, духотний день зомлівши від напруги упав на груди ночі. 3. Я і море прихилившись головами одне до одного гомонимо собі (*Із тв. Б.-І. Антонича*). 4. Упало яблуко звістуючи про осінь (*В. Голобородько*). 5. Шуміла річка вкрита білими сережками піни. 6. Обабіч шляху лежали незнайомі поля перекраєні вузькими довгими нивками (*Із тв. О. Гончара*). 7. А кобзою його була істинно народна поезія з глибин душі виспівана рідною і братніми мовами — на весь голос, крізь усе життя... (*О. Мазуркевич*)

СПІЛКУВАННЯ

374 Підготуйте лінгвістичне повідомлення на тему «Синонімічність складнопідрядних речень і простих ускладнених речень». Доберіть приклади з текстів різних стилів.

Домашнє завдання

Степ — це простір. Це життя з вітром і сонцем (*О. Гончар*).

375 Прочитайте. Випишіть із тексту речення, які можна перебудувати на конструкції з дієприкметниковим і дієприслівниковим зворотами. Прокоментуйте стилістичні особливості трансформованих речень. Як, на вашу думку, вони впливають на стилістику всього тексту?

Ця польова стежка — літня, осіння, зимова — кожного разу інша, кожного разу з новими пригодами і тайнощами. Не раз, ненароком зупинившись, ти схиляєшся над лункою

ПИШИТЬ ПРАВИЛЬНО!

Вергілій і Вергілій
Гегель і Гегель
Гете і Гете
Гулівер і Гулівер
Георг і Георг

чи борозною і приголомшено дивишся: ще вчора тут була рілля, а сьогодні вже пнуться до сонця тугі блідо-зелені стрілки. Важко навіть уявити собі, що в цих пагінчиках спить високе, на зріст людини, гнучке й високе стебло жита, яке колись хилитиметься від важкого налитого колосу. В зародку ще спить стебло, та ось під вітрами та теплим дощем воно розів'ється, розгорнеться, викине листя, настовбурчить зелене густе остюччя. А потім жито заколоситься, потім пожовтіє — і настане пора жнив.

Потім літо поверне на осінь, і в степу, де торохтів комбайн і де кипіли ящірки, цвіркуни, коники, раптом стане тихо і порожньо. Усе ховається, відлітає, прищулюється. Тільки сіріють найжачені стерні під холодним високим небом...

Трактор пріорював нашу стежку, розривав її колись тепле й вичовгане босими ногами русло, безжално пригортав землю. Стежка вмирала, здавалось — і сліду від неї не залишиться. А проте вона тут же народжувалась — як трава, як дощові потоки. І як усе живе, що на час завмирає, але ніколи не перериває своє існування назавсім (*В. Близнець*).

§ 37 СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ З ПІДРЯДНИМИ ПОРІВНЯЛЬНИМИ І ПОРІВНЯЛЬНИ ЗВОРОТИ

Буду я навчатись мови золотої

НАРОДНА МУДРІСТЬ

Діла говорять голосніше, як слова.
Слова пристають, як горох до стінки.
Не кидай словами, як пес хвостом.
Не так то він діє, як тим словом сіє.
Балакун, мов дірява бочка, нічого в собі не задержить.
Народ скаже, як зав'яже.

Складнопідрядним реченням з підрядним порівняльним називається складне речення, підрядна частина якого, поєднуючись із головною за допомогою сполучників *як, мов, немов, наче, неначе, ніби, нібито* та *ін.*, пояснює її зміст шляхом порівняння і відповідає на питання *як?*: *Сивина блищить у чорному чубі, **наче озимина взялась інеєм на осінньому полі*** (Є. Гуцало).

Складнопідрядні речення з підрядними порівняльними треба відрізняти від порівняльних зворотів, які є частиною простого речення.

Порівняльний зворот — це сполучення слів, яке шляхом порівняння образно характеризує дію чи якісну ознаку предмета думки: *Промайну, **як весна, як та вишня рясна, не осиплюся квіттом*** (В. Гринько).

Порівняльний зворот у простому реченні найчастіше виконує функцію обставини способу дії: *І так живу, **як придолинний цвіт*** (В. Свідзинський); рідше — означення: *Навіщо ж він, **як марево, як мрево, весь вік стоїть у спогаді моїм?*** (В. Свідзинський).

Порівняльний зворот у простому реченні може виконувати функцію іменної частини складеного іменного присудка, тоді перед ним ставиться тире: *Оченьки — **як тернок**, брови — **як шнурок**, личенько — **хоч малюй**, устоньки — **хоч цілуй**, станочок — **хоч пиши*** (Марко Вовчок).

Не відокремлюються порівняльні звороти, якщо вони є фразеологізмами: *Руки зробилися (холодні) **як лід**. Дощ ллє **як із відра**.*

Практикум

УЖИВАЙТЕ ПРАВИЛЬНО!

Так!	Ні!
пасок безпеки	ремінь безпеки
поштова	поштовий ящик
скринька	
стулка	створка
пальне	паливо
важіль	ричаг
шафа	шкаф

376 Прочитайте речення. Визначте роль порівняльних зворотів. Обґрунтуйте, за якими ознаками розрізняють їх і складнопідрядні речення та фразеологізми.

1. Глянеш з високої гори на той ліс, і здається, ніби на гори впала оксамитова зелена тканка, гарно побралася складками, позападала в вузькі долини тисячами оборок та жмутів (*І. Нечуй-Левицький*). 2. Мене з печі як вітром здуло, босоніж вскакую в чоботи, вилітаю в клуню (*М. Стельмах*). 3. І жив, і вмер, як личить козаку. 4. І гілка суха, як рука кармеліта, тримає у жмені оранж горобини. 5. Немов живе в мені два чоловіка, і хтось когось в мені не впізнає. 6. Та він же їй як рідний син і досі. 7. Старий співак співав, як пелікан. 8. Слова росли із ґрунту, мов жита. 9. Як батьків гостинець, як хліб солодкий від зайця, як радісне диво найперших дитячих снів, хитались у відрах лозові свіжі кружальця (*Із тв. Л. Костенко*). 10. Минулися — як сон — дні. Залишились згадки сумні. 11. Силуети — тіні — блиски — як голкою... Фокстер'ер і дама з парасолькою (*Із тв. М. Семенка*).

СПІЛКУВАННЯ

377 Підготуйте лінгвістичне повідомлення «Як відрізнити прості речення з порівняльним зворотом від складнопідрядних з порівняльними підрядними порівняльними частинами», проілюструвавши його достатньою кількістю прикладів із художніх і публіцистичних текстів.

Домашнє завдання

378 Випишіть із художніх текстів два простих речення з порівняльними зворотами й два складнопідрядних речення з підрядними порівняльними частинами. Поясніть, як ви розрізняєте їх.

§ 38 ПЕРІОД

Буду я навчатись мови золотої

Мистецтво людину олюднює, очищає (*О. Гончар*).

Період — це складне речення ускладненої будови: перша частина являє собою кілька однотипних (однорідних) за функцією речень (члени періоду), друга — заключна, співвідносна з простим чи складним реченням, головним щодо першої ускладненої частини: *І там, де на всьому лежить печать мовчання, де стримані і скарги, і пісні, де здавлені прокльони і ридання, — вість людям подають кайдани голосні* (Леся Українка). Період характеризується вичерпною повнотою змісту й гармонійністю синтаксичної структури.

Періоду властивий постійний порядок розміщення його частин: спочатку перша частина, яка містить ряд звичайно однорідних за своїм змістом елементів (частин), а в кінці — друга, заключна.

Стилістичним ознакам періоду властиве своєрідне **інтонаційне оформлення**.

Перша частина періоду характеризується висхідною інтонацією, коли при збереженні загального називання елементів (частин) кожен з наступних однорідних вимовляється вищим тоном, ніж попередній; кульмінація тону припадає на останній компонент і завершується тривалою паузою. Друга ж частина починається значно нижчим тоном і вимовляється із завершальною інтонацією.

Причому перша частина періоду замикається другою логічно, граматично й інтонаційно, що створює завершеність, властиву цій синтаксичній структурі.

За будовою **період** — це найчастіше **багатокомпонентне складнопідрядне речення**, що складається з головної й кількох однорідних підрядних частин, які містяться в першій частині періоду. Періодом може бути і багатокомпонентне складносурядне речення, і просте, ускладнене однорідними членами.

Чітке розмежування першої й заключної частин періоду на письмі позначається за допомогою розділових знаків: між першою та другою частинами періоду ставиться **кома і тире**: *В серпневі дні, коли обжинки світлі справляє сита медвяна земля, і кулики дзвенять на узбережжях, мережкою гартуючи пісок, а ластівки малечу навчають повітря сизе різати грудьми, — в серпневі дні розширюється обрій, і розгортає крила далечінь* (М. Рильський).

Період найчастіше виступає стилістичним засобом у художньо-му та публіцистичному стилях мовлення, є риторичною фігурою.

У поетичних творах часто обидві частини періоду однакові за обсягом, тому такі конструкції називають **аналогом періоду**. У прозових творах такі конструкції являють собою об'ємну змістову єдність, своєрідний невеличкий художній твір.

Практикум

УЖИВАЙТЕ ПРАВИЛЬНО!

Так!	Ні!
Посісти перше місце	Зайняти перше місце
Чекати одне одного	Чекати друг друга
У цьому разі	У даному разі
Чотири відсотки	Чотири відсотка
Друге лютого	Друге люте
Два дні	Два дня
Три учні	Три учня
Півтора місяця	Півтора місяці
За п'ять сьома	Без п'яти сім
Котра година?	Скільки годин?

379 Спишіть. Поставте розділові знаки, поясніть їх уживання.

1. Азовське море і Чорне море зелені діброви і спів солов'я високі Карпати донецькі простори це ти Україно моя! (І. Нехода) 2. Повитягались гострі шпилі одділились окремі каміння перетворились у білий мармур одяглися в різьбу і став перед нами острів з моря — весь як Міланський собор (М. Коцюбинський). 3. Крізь весняні шуми рік і лісів крізь гамір торговиці світової крізь невгаваючий рев ненажерливості людської і злоби чую тебе свята велика молитво безталанного нашого народу (Б. Лепкий). 4. Я не беру життя байдуже. Високих дум святі скрижалі всі наші радощі і жалі всі ті боління і надії і чарівливі гарні мрії все що від тебе в серце впало не загубилось не пропало (М. Вороний).

380 Спишіть період. Визначте кількість предикативних частин і засоби зв'язку між ними.

На кожному місці, кожної миті, години, дня, серед найбурхливішої радості і серед гнітючості, тоскної туги, втоми, хворобливого роздратування, ніколи й ніде не забувай згадувати, що ти живеш, і що ця радість, і ця туга, і роздратування, і успіх, і невдача є елементи життя, що велика радість є навіть у тузі й біді; коли про це згадаєш і подумаєш, то радість твоя збільшиться, поглибиться, стане повнішою, а страждання зменшиться, втратить гостроту, зникне елемент нестерпності і виникне свідомість і розуміння того, що все минає, а так само і найбільше страждання, і що немає ніякої рації збільшувати його відчаєм та безнадійністю (В. Винниченко).

381 Прочитайте текст. Випишіть по одному прикладу всіх типів складних речень, схарактеризуйте їх. Накресліть схеми. Чи є в тексті період? Які його ознаки як риторичної фігури?

НА ДЕВ'ЯТЕ БЕРЕЗНЯ

Кожному народу орати свою ниву життя — зі свого краю. І світ відкриє й знайде його на своїй карті тоді, коли нива зорана, зрошена, коли вона зродила дивний, незвичайний плід.

Є щасливі нації. Для них відступництво й національна зрада — просто випадок патології, що реєструється в клініці, але не фіксується в історії. Для нас цілими століттями дорога зради пахла коритом, мундиром, золотом, а дорога вірності — кров'ю.

Скільки відомих і невідомих лицарів пройшло цією дорогою вірності й честі!

З їхньої крові й поту наша земля зродила Тараса Шевченка — зухвалого генія, який цілому народові проклав шлях проти течії. Народу із зав'язаним ротом і скутими руками. Всупереч цьому, всупереч очевидності й усім обставинам, він виявив чудо людської любові й віри. Його віра зрушила гори узвичаєних, узаконених понять про «історичну неминучість» капітуляції й рабства. А коли доводили, що неволя й загибель України судилися Богом, — він підняв бунт проти самого Бога.

Він звулканив слова, записані запорозькою кров'ю і зорані кріпацьким плугом.

Ми будемо жити, доки в нас житимуть ці слова (*За Є. Сверстюком*).

ПИШІТЬ ПРАВИЛЬНО!

аптека, антологія
але:
кафедра → кáфедра
          → катéдра
Афіни → Афіни
          → Атени
ефір → ефір
          → етер

СПІЛКУВАННЯ

382 Підготуйте вітальну промову до родинного свята. Уведіть у текст період як риторичну фігуру.

Домашнє завдання

383 Виконайте одне із завдань.

А Випишіть із художніх або публіцистичних текстів три речення, що структурно є періодом. Обґрунтуйте свій вибір.

Б Напишіть твір-роздум на тему «Поспішайте творити добро, життя таке коротке!» (*О. Довженко*). Намагайтеся вводити у свій текст періоди.

§ 39 ПРЯМА І НЕПРЯМА МОВА. НЕВЛАСНЕ ПРЯМА МОВА. ЗДОГАДАНА ПРЯМА МОВА. НАПІВПРЯМА МОВА

Буду я навчатись мови золотої

Під час спілкування часто виникає необхідність передати чиєсь мовлення. Іноді важливо передати не лише зміст, а й саму форму та інтонацію. Існує дві форми передачі чужого мовлення: пряма і непряма мова.

Погані ті жарти, які завдають болю (М. Сервантес).

В усіх випадках краще мати надію, ніж відчай (Й. В. Гете).

Прямою мовою називається чуже мовлення, передане дослівно, із повним збереженням змісту, форми та інтонації: «Здоров, Еоле, пане-свату! Ой, як ся маєш, як живеш? — сказала, як ввійшла у хату, Юнона: — Чи гостей не ждеш?» (І. Котляревський).

Чуже мовлення, введене автором розповіді в текст у формі з'ясувальної підрядної частини складнопідрядного речення, називається **непрямою мовою**. Порівняйте: — Почали возити сіно? — зацікавивсь Аркадій Петрович (М. Коцюбинський). — Аркадій Петрович зацікавивсь, чи почали сіно возити.

Досить часто в художній літературі письменники використовують **невласне пряму мову** як особливий стилістичний прийом, за допомогою якого розкриваються почуття героїв, їхні думки, переживання, прагнення тощо. Це так зване внутрішнє мовлення передається автором твору шляхом ніби перевтілення у свого персонажа: Данько прискорив ходу якраз на стільки, щоб іти шість кілометрів на годину. Він ітиме до ночі, але не дасть себе наздогнати. Він глянув на сонце: йому лишилося йти ще п'ять годин. Тридцять кілометрів (М. Йогансен).

Здогадна пряма мова передає ймовірні думки якоїсь особи, що впливають з її вчинків, жестів, міміки. Здогадна пряма мова вводиться за допомогою вставного слова мовляв або мов: Він з усмішкою витягнув з кишені перев'язану мотузочком пачку грошей, підкинув її вгору, зловив і на мигах показав: бери, мовляв (М. Стельмах).

Напівпряма мова — це дослівна передача чужої мови, як при прямій мові, однак з уживанням сполучного слова що. Для напівпрямой мови характерне вживання вигуків, часток, звертань, вставних слів, дієслів наказового способу, типових для прямої мови, однак подається вона у формі підрядного речення: Коло воза сказав йому [наймитові] панотець, що звихнув ногу, нехай же Славко принесе йому палицю та й допоможе зайти до хати (Л. Мартович).

Практикум

Схеми розборів

УЖИВАЙТЕ ПРАВИЛЬНО!

Так!	Ні!
скрónя	висок
ясна	десна
литка	ікра
маківка	макушка
кўприк	копчик
потїлиця	затилоч

384 Зробіть синтаксичний розбір речень із прямою мовою.

1. «Я бажав би всіма силами душі, щоб музика моя поширювалась, щоб збільшувалось число людей, які люблять її і знаходять в ній втіху і підпору», — сказав П. Чайковський, коли всі усілися (І. Черниш). 2. Мені казав розумний садівник: «Коли ти пересаджуєш ялинку, визнач північний і південний бік і так сади: ростиме добре й гінко» (М. Рильський). 3. Для цієї пори року існувало золоте правило, що опрідметнилось у народному прислів'ї: «У хліба короткі ноги, — як утече, то й довгими не наздоженеш!» (В. Скуратівський). 4. «Слово — перше дзеркало духу, — казав Петрарка, — а дух не останній водій слова».

385 Випишіть із текстів художньої літератури по два речення з прямою, невластною прямою, непрямою, здогаданою та напівпрямою мовою. У чому полягає стилістична роль невластною прямої, непрямої, здогаданої та напівпрямой мови?

386 Працюймо в групах. Складіть діалоги за фотоілюстраціями. Запишіть їх, оформивши як пряму мову.

- Розіграйте діалоги. Уживайте риторичні фігури.

СПІЛКУВАННЯ

НАГОЛОШУЙТЕ ПРАВИЛЬНО!

гороші́на, бе́шкет, босо́ніж, бю-
лете́нь, ві́сити, ві́трата, ка́мбала,
ла́те, усере́дині, уподо́бання

387 Прочитайте. Чи поділяєте ви жаль автора тексту за втраченим? Чи виховує сучасна сім'я любов до краси? Складіть лист-відповідь письменникові у формі прямої мови.

Коли я був немовлям, я лежав у різьбленій колисці. Хоч і з одної миски їла вся наша сім'я, зате з розмальованої. Ложки були розмальовані. Кожух був один на всю сім'ю, зате розписаний. Усі сорочки для дітей, навіть спідні, мати вишивала... Від народження дитину оточував народний світ краси. Я слухав народні пісні, дід розказував мені казки... Так століттями вихувалися покоління людей — усім способом життя народу. Де це все сьогодні? Поліровані меблі, поліровані віршики, поліровані сторінки книжок, поліровані душі (*П. Загребельний*).

Домашнє завдання

388 Доберіть із текстів художньої літератури шість речень із прямою мовою, яку вводять слова автора в препозиції, постпозиції й інтерпозиції. Поясніть розділові знаки. Зробіть висновки.

§ 40 СИНОНІМІКА І СТИЛІСТИЧНІ СПОСОБИ ПЕРЕДАЧІ ПРЯМОЇ МОВИ В ТЕКСТІ. ІНТОНУВАННЯ РЕЧЕНЬ ІЗ ПРЯМОЮ МОВОЮ, ДІАЛОГОМ. ЦИТУВАННЯ

Буду я навчатись мови золотої

Розділові знаки в діалозі

Щоб відбити **живе мовлення персонажа**, автор художнього твору повинен передати особливості його індивідуального словника, зберігаючи діалектизми й жаргонізми, емоційно забарвлені слова і фразеологізми, особливості його граматичних конструкцій — незакінчені речення й синтаксичні невправності. Уведення в тканину художнього твору нелітературних елементів стилістично

вмотивоване. Мовлення персонажів є художнім прийомом змалювання персонажа, розкриття його внутрішнього світу й поведінки, його ставлення до себе, до людини, до речей, довкілля. З метою надання мовленню виразності, емоційності використовуються звертання, вигуки, частки, модальні слова.

Окремими формами передачі прямої мови є **діалог і полілог**.

Практикум

УЖИВАЙТЕ ПРАВИЛЬНО!

Так!	Ні!
Гарний тюль	Гарна тюль
Душевний біль	Душевна біль
Математичний дріб	Математична дріб
Злий собака	Зла собака
Нежитю	Нежиті
Післяплата	Накладна плата
Наукового ступеня	Наукового ступеню
Чинна програма	Діюча програма

389 Замініть, де можливо, спочатку пряму мову непрямою, а потім — невласне прямою. Обґрунтуйте синоніміку конструкцій речень із прямою й непрямою мовою, поясніть розділові знаки при прямій мові.

1. У своїй передмові до українського видання творів Сент-Екзюпері Євген Сверстюк писав: «Для утвердження своїх істин Сент-Екзюпері зробив усе, що міг: він їх вистраждав життям і створив у згоді з ними модель свого життя» (*М. Коцюбинська*). 2. «Мовна поведінка, — пише І. О. Синиця, — частина загальної поведінки людей, вона свідчить як про рівень розумового розвитку, так і про рівень виховання. Вона репрезентує людину в цілому». 3. «Я ставив і зараз ставлю собі досить, як на письменника, виразне завдання: хочу бути літописцем українського простору в добі, яку сам бачу, чую, переживаю!» — писав якось Улас Самчук (*Г. Костюк*).

390 Прочитайте текст. З'ясуйте, як діалог супроводжується словами автора. Поясніть, як передається діалог на письмі.

— Брате, — промовила дівчинка, — страшний звір наближається до острова. Що будемо робити?

— Оборонятись! — відповів сліпий. — Дай мені мій спис. А сама тікай, сховайся.

— Ні, брате, я не залишу тебе самого. Бери спис, а я візьму лук.

Дівчинка подала братові спис з наконечником із моржового ікла, а сама, взявши лук, сіла біля братових ніг (*М. Трублаїні*).

Буду я навчатись мови золотої

Оформлення цитат

Дослівно переданий на письмі уривок з якогось твору називається **цитатою**. Цитати вживаються переважно в наукових і публіцистичних творах.

Цитати наводяться в супроводі слів автора або без них: *Цікавий символічний факт про ціну людського імені наводить А. П. Коваль. Посилаючись на М. Горбаневського, дослідниця пише: «...в одному з племен індіанців людина, яка позичила щось, залишала в заклад за позичене не якісь цінності, а власне ім'я. І доки не повертала боргу, ходила без імені: усі члени племені її в цей час ніяк не називали»* (із книги «Слово про слово»).

Слова та вирази, уживані не в своєму звичайному значенні, маловживані, сказані іронічно, застарілі або, навпаки, зовсім нові (якщо автор хоче підкреслити цю їхню особливість), виділяються лапками: *Н. Данилюк називає українську хату «історичним явищем», стверджує що її «генетичне коріння сягає в глибини віків»* (Л. Кожуховська).

Практикум

УЖИВАЙТЕ ПРАВИЛЬНО!

Так!	Ні!
На тлі сучасних проблем	На фоні сучасних проблем
Оформити покликання на авторів	Оформити посилення на авторів
Опанувати мовні норми	Опанувати мовними нормами
Оволодіти мовними нормами	Оволодіти мовні норми
Нехтувати умови	Нехтувати умовами
Запобігати помилкам	Запобігати помилок

НАГОЛОШУЙТЕ ПРАВИЛЬНО!

вантажівка, визвольний, дано, добуток, довідник, загадка, закінчити, заробіток, зручний, зубожіння, курятина, маркетинг, мережа, начинка, обіцянка, піалá

391 Прочитайте. Випишіть із тексту цитати. Поясніть уживання розділових знаків.

ПОЕТИЧНІ ФОРМИ ВАСИЛЯ СТУСА

Експресивно-смісловне повторення певних значущих для поета дієслів (*прориватися, ярити*), улюблених настроєво-експресивних епітетів. Ціле гніздо новотворів із «само» — *самобіль, самозамкнення, самоощезання* тощо. Дуже специфічний для поета повтор-градація, повтор-вичерпання одного або близьких за значенням слів («ти ж тіні тінь») — ті «бароково екстатичні нагнітання... близькозначних слів» (*Ю. Шевельов*). Специфічно Стусова префіксація — з тією ж метою нагнітання, емоційного вичерпання, доведення до крайньої міри збільшення або зменшення («до найменшого падіння»), улюблене ним «все» перед дією, ознакою («всепроривайся», «на цих всебідах», «усевитончуваний зойк» — типово Стусова емфатично насажена словоформа). Клична форма, застосована до понять, абстрактних категорій, неживих предметів («Здрастуй, бідо моя чорна»).

Попри загалом традиційні поетичні форми, яким Стус віддає перевагу, його не можна вважати поетом власне традиційним.

Чимало його віршів явно належать до так званої герметичної поезії — і «Молочною рікою довго плив», і «Змагай, знеможений життям» та й такий шедевр, як «Гойдається вечора зламана віть» тощо. Ступінь герметичності в кожному конкретному випадку різний, та загалом то поезія складна й рафінована, поезія для втаємничених — «хай святиться ця маячня...».

Свого «Птаха душі» Стус характеризував як збірку «відчайдушно-прозову», майже без пафосу, неримовану, сумно-спокійну, без надриву, стоїчну. Себто поет умів бути різним, і форма задавалася станом душі, потребою художнього самовираження.

Ім'я Стуса увійшло в нашу історію як важливий чинник національного пробудження й самоусвідомлення, стало символом духовної незламності й свободи. На часі глибоке пізнання власне поетичного доробку цього самобутнього митця, і не лише в українському літературному контексті (*М. Коцюбинська*).

- Поясніть значення слів *модуляції, пафос*. У яких контекстах вони вжиті?

СПІЛКУВАННЯ

392 Продовжте висловлення, аргументуючи зачин твору посиланнями на зміст повісті О. Довженка «Зачарована Десна». Як вплинув світ дитинства на подальшу долю письменника? Доведіть власні міркування цитатами з повісті.

Людина не може жити без краси. Вона ніколи не буде по-справжньому щасливою, якщо не навчилася милуватися гарною квіткою, зачаровуватися мелодією пісні, якщо її душа не озивається трепетно на красу поезії чи витвору малярства.

Домашнє завдання

393 Доберіть із творів художньої літератури (українських і зарубіжних) цитати для реферату на одну з поданих тем. Правильно оформіть їх.

1. Новаторство Генріка Ібсена та Володимира Винниченка як драматургів.
2. Євген Маланюк у контексті європейської поезії.
3. Олександр Довженко — кіномитець світового масштабу.

§ 41

СИНТАКСИС І СТИЛІСТИКА ТЕКСТУ. ЗМІСТ І БУДОВА ТЕКСТУ. СКЛАДНЕ СИНТАКСИЧНЕ ЦІЛЕ ЯК СИНТАКСИЧНО-СТИЛІСТИЧНА ОДИНИЦЯ ТЕКСТУ. СУРЯДНІ І ПІДРЯДНІ СПОЛУЧНИКИ ЯК ЗАСОБИ ЗВ'ЯЗКУ В ТЕКСТІ. СТИЛІСТИЧНІ ФУНКЦІЇ АБЗАЦУ. ГІПЕРТЕКСТ

Буду я навчатись мови золотої

...людина людині повинна світити (О. Гончар).

Складне синтаксичне ціле (ССЦ) — це поєднання в одне ціле за змістом і будовою ряду речень, що мають відносну завершеність теми (мікротеми), семантичні й синтаксичні зв'язки між компонентами.

Складне синтаксичне ціле характеризується композиційно-тематичним членуванням, яке полягає в можливості виділити в ньому **зачин** (початок думки, теми), зосереджений у першому реченні, що може навіть виділятися в окремий абзац, **основну частину** (розвиток, виклад теми) і **кінцівку**, у якій підсумовується увесь вислів (тема).

Практикум

Зразок аналізу ССЦ

394 Прочитайте тексти, визначте типи складного синтаксичного цілого. Схарактеризуйте мовні засоби, що об'єднують речення в складне синтаксичне ціле.

1. Біля кожної хати — свій лелека. Прилітають вони на старі свої гнізда, а коли які не повертаються, то так і знай — спіткало їх у дорозі лихо. Стоїть їхнє гніздо порожнє, смутком віє од нього, та, дивись, невдовзі зайняли його інші лелеки, клеочуть уже там, яйця кладуть, пташенят висиджують.

А повиростають, тільки почнуть у колодочки вбиватись — і вчаться літати. Постають на краю гнізда, розправлять свої ще кволі крильця — та й ворують ними (Є. Гуцало).

2. В очереті справді натрапляють вони на таке багатство, якому й ціни не складеш у степу: криниця чистої джерельної води! Не дуже й глибока вона, сонце її просвічує аж до дна, а саме дно, мов у каменоломні, золотиться уламками абияк накиданого каменю, — черепашника.

Дітям розкіш: обляжуть криницю з усіх боків, набирають воду в пригорщі й смаковито п'ють, а понапивавшись,

ПИШИТЬ ПРАВИЛЬНО!

Гостиний двір, але гостинний народ.

пустують, бризкають один одному в обличчя, ляцять, аж поки знову прищухнуть, дивлячись, як вода в криниці встоюється і сонячне проміння, зламане в ній, перестане гойдатись (О. Гончар).

- Виконайте повний аналіз одного з текстів за поданим зразком.

Буду я навчатись мови золотої

Абзац — це пов'язана за змістом частина тексту у формі відступу від одної частини до іншої.

Теоретичний матеріал докладно

Складне синтаксичне ціле не можна ототожнювати з **абзацами**. Хоч абзац нерідко й збігається зі складним синтаксичним цілим, проте він є не синтаксичною чи структурно-семантичною категорією, а засобом членування тексту на композиційно-стилістичній основі.

Залежно від способу зв'язку між реченнями, що утворюють складне синтаксичне ціле, серед останніх розрізняють **два основних структурних типи**:

- складне синтаксичне ціле з паралельним зв'язком компонентів;
- складне синтаксичне ціле з ланцюговим зв'язком компонентів.

Практикум

УЖИВАЙТЕ ПРАВИЛЬНО!

Так!	Ні!
На вимогу установи	За вимогою установи
Написати на адресу	Написати за адресою
Вітальний адрес	Вітальна адреса
Волею випадку, з волі випадку	За волею випадку

395 Доведіть, що поданий уривок є складним синтаксичним цілим. Які засоби зв'язку використано в наведеному тексті?

Три дні й три ночі стояв стогін над таборовищем. Лементували жінки, сидячи над вигаслим багаттям, викрикували до смерті бойові погрози бойовики, верещали діти, іржали голодні коні й гикали верблюди. І було все це таке чуже й дике для юнака Отрока, цей хижий степовий світ, що здавався йому тяжким гарячковим сном, який, бувало, снівся серед ночей покинутої землі... Але він нахилився до калиточки, і запах Євшан-зілля знов збуджував у нім приспану половецьку душу... (Л. Мосендз).

- Поясніть стилістичні функції абзацу.
- Подумайте і поясніть, з яким жанром народної творчості зближується поданий текст. Якими засобами мови це досягається?

СПІЛКУВАННЯ

396 Прочитайте цитату про роман «Собор» з інтерв'ю з Олесем Гончаром (журнал «Україна»). Як ви розумієте вислів автора «з якими духовними надбаннями іде людина у свій завтрашній день»? Обговоріть це питання з однокласниками.

Ця книжка про Сучасника... Що хвилює людей старшого покоління, як формується наша молодь, який її духовний світ, як ставиться сучасна людина до великих набутків свого народу, до скарбів народної культури, які почуття, думки і сподівання вкладає у свою щоденну працю, з якими духовними надбаннями іде людина у свій завтрашній день...

397 Зайдіть на один з освітніх сайтів Інтернету. Доберіть текст на тему, що вас цікавить, проаналізуйте його з погляду змісту між частинами тексту. Зроблені вами висновки обговоріть з однокласниками.

Домашнє завдання

398 Доберіть з українських народних казок приклади різних типів надфразних єдностей. Визначте засоби зв'язку речень у дібраних текстах, які утворюють складне синтаксичне ціле, зокрема проілюструйте засіб лексичного та синтаксичного повтору.

§ 42 ДИСКУРС ЯК КОМУНІКАТИВНИЙ ПРОЦЕС І ЯК ТЕКСТ. ПРОФЕСІЙНИЙ ДИСКУРС

Буду я навчатись мови золотої

У другій половині ХХ ст. інтереси мовознавства змістилися у сферу мовної комунікації: від аналізу структурних особливостей «мови в собі» до «мови в спілкуванні» (В. Карасик).

Структурні компоненти професійного дискурсу:

- учасники;
- час і місце дії;
- цілі;
- цінності та базові (ключові) поняття;
- стратегії;
- матеріал (тематика);
- різновиди та жанри;
- дискурсивні формули (кліше, притаманні професійному дискурсу)

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ ДИСКУРСУ І ТЕКСТУ

Якщо на початку ХХ ст. лінгвістів передусім цікавило питання «Як побудована мова?», то в другій його половині, особливо наприкінці століття, увагу науковців зосереджено на питанні «Як функціонує мова?» (комунікативний аспект). Домінування в мовознавстві діяльнісного аналізу мови як функційної системи стало підґрунтям для тлумачення мови як діяльності людини під час спілкування, тобто участь людини в комунікативному процесі. Залучення людського чинника до лінгвістичної науки наштовхнуло дослідників теорії тексту на розгляд продукту комунікативної діяльності — мовлення як цілеспрямованої соціальної дії, як компонента, що бере участь у взаємодії людей і механізмах мислення. Це й зумовило введення в мовознавчу науку поняття «дискурс», що й до сьогодні тлумачиться з різних позицій, а почасти й отожднюється з поняттям «текст».

У мовознавстві **дискурс** тлумачиться багатоаспектно:

— як тип комунікативної діяльності, інтерактивне явище, мовленнєвий потік, який має різні форми вияву (усну, писемну, позалінгвальну), відбувається в межах конкретного каналу комунікації, регулюється стратегіями й тактиками учасників; як синтез пізнавальних, мовних і позамовних (соціальних, психічних та інших) чинників, які залежать від тематики спілкування і є результатом формування різноманітних мовленнєвих жанрів (текстів) (Ф. Бацевич);

— як інтерактивна діяльність комунікантів, установлення й підтримання контакту, емоційний та інформаційний обмін, здійснення впливу, застосування комунікативних стратегій (В. Карасик);

— як спілкування людей у межах їхньої професійної належності, належності до тієї чи тієї соціальної групи з урахуванням певної мовленнєво-поведінкової ситуації (О. Семенюк).

На сучасному етапі розвитку мовознавства виокремлено два типи дискурсу: 1) *персональний* (особистісно орієнтований); 2) *інституційний* (професійний).

Про смаки і кольори не треба сперечатися (*Нар. творч.*).

Під час *персонального дискурсу* комуніканти — адресант і адресат — спілкуються в межах міжособистісної комунікації.

У процесі *професійного дискурсу* ролі адресанта і адресата розгортаються в межах статусно-рольових відносин: один із комунікантив виконує роль представника певної професійної галузі (педагогічної, медичної, юридичної і т. д.), а інший комунікантив є учасником комунікації, що користується послугами конкретної професійної галузі (учитель — учень; лікар — пацієнт; юрист — позивач) (*В. Карасик*).

Практикум

Узагальнювальна таблиця

НАГОЛОШУЙТЕ ПРАВИЛЬНО!

за́пнений, за́пнутий, запну́ти, ма́ківка, макові́к, мали́новий (від мали́на), малино́вий (про колір)

399 Яке з визначень мовознавців змісту поняття «дискурс» ви обрали б як базове? Обґрунтуйте. Прокоментуйте структурні компоненти професійного дискурсу.

400 Прочитайте. Розробіть узагальнювальну таблицю «Основні відмінності дискурсу (як процесу) і тексту (як результату)».

ОСНОВНІ ВІДМІННОСТІ ДИСКУРСУ І ТЕКСТУ

Мовознавці виокремили такі найважливіші ознаки, що відрізняють текст і дискурс:

— текст — це ніби «застиглий» дискурс, дискурс, який «зупинили», вилучивши живі обставини, конкретних учасників з їхніми психічними, пізнавальними, соціальними та іншими чинниками, а також часом, місцем, обставинами спілкування;

— у тексті, на противагу дискурсу, не виявляють позалінгвальних і нелінгвальних засобів; їх подають лише описово, наприклад: *Оксана зблідла; Ігор потис руку Дмитрові* і под.;

— текст — одиниця лінгвістичного, дискурс — комунікативного аналізу;

— термін *дискурс*, на противагу терміну *текст*, не застосовують до давніх текстів, а також текстів, зв'язки яких із реальним життям не можна відтворити безпосередньо.

Отже, у сучасному мовознавстві *текст* і *дискурс* розглядають як важливі чинники людського співіснування, міжособистісного та соціального спілкування.

401 Використовуючи засоби інфографіки, розробіть узагальнювальну схему до теми «Дискурс як комунікативний процес і як текст».

СПІЛКУВАННЯ

402 Підготуйте розлоге лінгвістичне повідомлення за змістом тези сучасного мовознавця Георгія Почепцова: «...текст і дискурс можна розглядати як відповідники речення та висловлення; останнє об'єднує і саме речення, і соціальний контекст його використання».

Домашнє завдання

403 За матеріалами параграфа підручника та інтернетних джерел підготуйте лінгвістичне повідомлення «Філологічний дискурс».

§ 43 ЗОБРАЖУВАЛЬНО-ВИРАЖАЛЬНІ ЗАСОБИ СИНТАКСИСУ: СИНТАКСИЧНИЙ ПАРАЛЕЛІЗМ, РИТОРИЧНЕ ПИТАННЯ, ЗВЕРТАННЯ, ПОВТОРЮВАНІ СПОЛУЧНИКИ

Буду я навчатись мови золотої

Зображувально-виражальними засобами синтаксису є синтаксичний паралелізм, риторичне питання, звертання, повторювані сполучники.

Розділові знаки при звертаннях

І серед терня зростають троянди (Нар. творч.).

Синтаксичний паралелізм — це стилістичний засіб, фігура однакової синтаксичної побудови, розміщення схожих за певною ознакою членів речення або речень, своєрідне дублювання чого-небудь: *Як ми кохались, як голубів пара, тепер розійшлися, як чорная хмара* (Л. Костенко).

Риторичні питання комунікативно не зорієнтовані на відповідь. Вони виконують функцію стилістично яскравого образного засобу мовлення: *О пам'ять і смуток землі, чи минулися ви? Чи минулися? Бо й тепер од печалі сивіє жито...* (М. Стельмах).

За стилістично-функціональною ознакою виділяють такі **види звертань**: власне звертання та риторичне звертання.

Власне звертання — це найуживаніші, звичайні, масові звертання до особи.

Риторичним звертанням мовець виявляє свій душевний стан, думки, почуття тощо. Такі звертання пов'язують із предметним світом: *Красо України, Подолля! Розкинулось мило, недбало* (Леся Українка).

На відміну від звичайного звертання в складі речення, можуть уживатися **звертання-речення**: — **Соломіє!..** — *чує вона крізь холодну хвилю, що б'є їй в очі, торкається чола, розплутує коси* (М. Коцюбинський).

В експресивному мовленні зрідка вживається звертання, виражене особовим займенником: *Ану, ти, ворушись. Збирайся!* (В. Козаченко) *Ну, ви, ходіть сюди!* (Леся Українка) Таке звертання некоректне. Спілкуючись, його треба уникати.

Повторювані сполучники зазвичай уживають перед кожним компонентом синтаксичної конструкції (*і...і, ні...ні, або...або, то...то*): **І** між руїн добро беззахисне зникає, **і** мати гине, **й** гине син (Є. Маланюк); **То** музика нагадує про Вас, **то** раптом ця осіння хуртовина (Л. Костенко). Кожен доречно використаний у мовленні повторюваний сполучник стилістично вагомий.

Практикум

НАГОЛОШУЙТЕ ПРАВИЛЬНО!

м'язістий, м'язовий,
набережний, набік, набряк,
навёрх, наверх, надміру

404 Прочитайте. Знайдіть у реченнях слова, що називають осіб чи предмети, до яких звертається мовець. Чим виражені такі слова? Яку стилістичну функцію вони виконують?

1. Сторононько рідна! Коханий мій краю! Чого все замовкло в тобі, заніміло? (Леся Українка) 2. Далека красо моя! Щасливий я, що народився на твоєму березі, що пив у незабутні роки твою м'яку, веселу, сиву воду... (О. Довженко) 3. Запалай, мій вогнику крилатий, полум'ям привітним і незлим (А. Малишко). 4. Сини мої, гайдамаки! Світ широкий, воля — ідіть сини, погуляйте, пошукайте долі (Т. Шевченко). 5. Кобзарю, знаєш, нелегка епоха оцей двадцятий невгамовний вік (Л. Костенко).

УЖИВАЙТЕ ПРАВИЛЬНО!

Так!	Ні!
Оброблення інформації	Обробка інформації
Дає змогу (уможливлює)	Дозволяє
Сформувати висновки	Сформувати висновок
Увідповіднити поняття	Установити відповідність понять
Перспективи дослідження	Майбутні перспективи дослідження

Схеми розборів

405 Прочитайте. Знайдіть у реченнях звертання. Які з них стосуються співрозмовника, а які є риторичними? Яка роль риторичних звертань у мовленні?

1. Справді, жалюгідне твоє становище, дню! 2. Ту силу, що виростає на хлібі, приробленому вдень, той досвід і знання, що його дає сонце, — ти, noche, не маєш! 3. Ти даєш нам увесь світ під ноги, ти вчиш любити самих себе — і тобі, noche, моя хвала! (*Із тв. В. Підмогильного*). 4. Мій болю незболілий, захват ще з юнацьких років і найпристрасніше кохання на все життя! (*А. Любченко*)

406 Спишіть речення, розставляючи розділові знаки при звертаннях.

1. Ходімо дон Гонзаго я полину, як біла хвиля, у хибкий танець... 2. Жуане гляньте от сей білий плащ, одежа командорська (*Леся Українка*). 3. Вклоняйтесь химери давнини стеліться покірно простори (*А. Любченко*). 4. Я теж був пролетар мій любий друже і розумний Родольфо (*М. Йогансен*). 5. Ой ти місяцю ой ти ясний ми тебе голубить хочемо (*В. Симоненко*). 6. О Боже дай, щоб я в змаганні стояв, мов скеля, проти орд (*Б.-І. Антонич*). 7. Дивіться Ярославно на щитах його несуть хоробрі побратими, та ви лишень скажіть йому Максиме (*Д. Павличко*).

407 Подані слова введіть у складені вами речення так, щоб в одних вони були підметами, а в інших — звертаннями. Уведіть у речення, де це можливо, частку *о*. Яку роль виконує частка *о* при звертанні?

Батьку, Україна, моя гімназія (мій лицей або моя школа), сучасник.

408 Спишіть. Поясніть розділові знаки. Які виражально-зображувальні засоби синтаксису використали автори в поданих реченнях?

1. Я серце навіки віддав тобі, моя мати, Вкраїно! 2. Ой ти, вітре-вітровію, ти несеш завжди надію на щасливий урожай (*Р. Братунь*). 3. Зеленійте, доли і лужечки, і, орли, здіймайтесь ув імлі, розливайтесь, круті бережечки, по українській молодій землі! (*А. Малишко*) 4. І ти, моя єдина, встаєш із-за моря, з-за туману, слухняная рожевая зоре! (*Т. Шевченко*) 5. Ой Дніпре мій, Дніпре, широкий та дужий! Багато ти, батьку, у море носив козацької крові (*Т. Шевченко*). 6. О земле ти моя, нема рідніш за тебе (*В. Сосюра*). 7. Моя Батьківщино, єдина, свята, яка ти прекрасна і славна! (*П. Тичина*) 8. Кораблі! Шикуйтесь до походу! Мрійництво! Жаго моя! Живи! (*В. Симоненко*)

- Зробіть синтаксичний розбір першого, четвертого та шостого речень.
- Одне із простих речень перетворіть на складне.

СПІЛКУВАННЯ

409 Проведіть лінгвістичну гру «Чи знаєш ти поетів рідного краю?». Уживайте звертання, риторичні питання, повторювані сполучники.

Домашнє завдання

410 Проведіть лінгвістичне дослідження «Функції риторичного питання». Підготуйте повідомлення, супроводжене презентацією.

СИСТЕМА ФУНКЦІОНАЛЬНИХ СТИЛІВ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

ТЕМА 23. ХУДОЖНІЙ СТИЛЬ, ПРИЗНАЧЕННЯ, СФЕРА ВИКОРИСТАННЯ І ПОШИРЕННЯ, ОСНОВНІ ОЗНАКИ

Буду я навчатись мови золотої

МОВНІ ОСОБЛИВОСТІ ХУДОЖНЬОГО СТИЛЮ

Лексичні особливості	Багатство найрізноманітнішої лексики з переважанням слів конкретно-чуттєвого сприймання (назви осіб, речей, дій, явищ, ознак), використання синонімів, антонімів, омонімів, фразеологізмів, зі стилістичною метою — історизмів, архаїзмів, діалектизмів, просторічних елементів
Граматичні особливості	Будь-яке слово, словосполучення й речення може набувати найрізноманітнішої видозміни; синтаксична варіативність у побудові речень майже не підлягає регламентації, використовують речення різного інтонаційного забарвлення; елементи всіх інших стилів; повна свобода синтаксичного конструювання
Стилістичні засоби	Асонанс, алітерація, анафора, повтори, метафора, метонімія, синекдоха, порівняння, епітет, параномазія, гіпербола, персоніфікація, синтаксичний паралелізм, еліпс, неповні речення, періоди, риторичні конструкції (звертання, питання), полісиндетон (багатосполучниковість), асиндетон (безсполучниковість)

Практикум

Аркан — 1. Довгий мотузок із зашморгом на кінці, за допомогою якого ловлять коней та інших тварин. 2. Гуцульський чоловічий танок.

Міх¹ — 1. Те саме, що мішок. 2. заст. Бурдюк.

Міх² — 1. Обладнання, пристрій для нагнітання повітря, що використовується в ковальському, скляному виробництві для роздування вогню, а також для приведення в дію деяких музичних інструментів. 2. Світлонепроникна частина фотокамери, яка формою нагадує гармонію.

411 Доберіть приклади мовних засобів із тексту до таблиці в теоретичному матеріалі.

Стеля вгорі вражала своєю неторканою білизою — це був безмежний оперативний простір для митця з неймовірно буйною фантазією. Частина стіни ліворуч приваблювала зір завершеним пейзажем. Картина так точно передавала справжню конкретику, що я відчув мимовільний острах... немов ось-ось вирине зграя чужинців, почується хрипіння коней і рик людських горлянок, тупотіння копит і посвист шовкового аркана*, що змією обів'ється довкола шиї. Звісно, кого міх* налякає, тому й торба не дасть спати, але раптом цей реалістичний пейзаж через призму моїх споминів видався не таким і реалістичним, а прибрав непевного, містичного колориту... Все на картині видавалося надміру живим, надміру справжнім: кожна травинка вражала соковитою зеленню, квітки пахтіли барвами, якась пташка начебто й не застигла на місці, а таки летіла, і повітря дихало весняною урочистою легкістю (За І. Цюпою).

412 Прочитайте уривок зі «Стокгольмської промови» французького письменника, нобелівського лауреата 1985 року Клода Сімона. Переконайте власними прикладами, що стилістичні тропи й фігури є складниками «знання світу й речей, поступово набутого людиною».

Художній стиль як мова образна, багата на тропи, фігури мови, протиставляється нехудожнім стилям, а серед останніх найвиразніше — офіційно-діловому стилю. За характером емоційно-експресивних засобів художній стиль об'єднується з публіцистичним стилем, а також із розмовною мовою (З *Енциклопедії «Українська мова»*).

УЖИВАЙТЕ ПРАВИЛЬНО!

Так!	Ні!
Не змалювавши	Без змалювання
Наводити приклад	Приводити приклад
Приголомшливий, могутній ефект	Вражаючий ефект
Сліпуче проміння	Засліплююче проміння
Захопливі враження	Захоплюючі враження
Прийдешній новий рік	Наступаючий новий рік
Довкілля, навколишнє середовище	Оточуюче середовище

Як тільки він [письменник] починає виводити слово на папері, він заторкує оте дивовижне поєднання, оту дивовижну мережу зв'язків, вибудованих у цій мові, й через неї, яка, як то кажуть, «уже говорить раніше за нас» за допомогою так званих фігур, чи, інакше, тропів, метонімії та метафори, жодна з яких не є випадковістю, а навпаки, складником знання світу і речей, поступово набутого людиною.

413 Прочитайте текст. За його змістом сформулюйте запитання, відповіді на які підтвердять або спростують думку, що він художнього стилю. Проаналізуйте стилістичні засоби синтаксису поданого тексту.

Потім підійшов до картини Діви Марії. То була засмучена жінка в українському вбранні. Однією рукою тримала немовлятко, а другою журливо підперла щоку. В очах радість і біль матері. Біля її ніг намальовано кобзу, обрамлену віночком, наче вишиваним рушничком.

— Хто це намалював таку мадонну?! — аж скрикнув Іван Петрович.

— Якийсь художник-запорожець...

— То як же його звали?

— Невідомо... Мабуть, його пензлем мальовані мадонни і в решетилівській Михайлівській церкві, теж збудованій запорожцями...

— Яка сила почуття в цьому образі жінки-матері! Таким смутком і гордістю сповнені очі не тільки матерів, що пестять немовлятко, а й тих, які випроводжали своїх синів на подвиги.

— Кожен народ, що зберігає в переказах історичну славу, пишається гордістю своїх матерів.

— Я вас прошу, Михайле Васильовичу, берегти цю картину. Я думав, що наш народ, виплекавши прозору душу гордої своєю гідністю жінки, залишив її образ у пісні та думі і не породив у живописі свого Рафаеля... Але виходить, що майбутній історик скаже: «На цій землі марно жив народ, який мав свого Рафаеля та не доніс його імені до нащадків» (І. Пільгук).

Домашнє завдання

Епатажний — приголомшливий, такий, що дивує незвичайною поведінкою, скандальними витівками, порушенням загальновідомих правил і звичаїв, диктує популярність не лише сьогодні й не лише художнього твору.

Неординарний — такий, що вирізняється з ряду інших своєю непересічністю; близький до нього за змістом прикметник *оригінальний*, себто незвичний, самобутній. Оригінальними називають також речі, створені самостійно. У цьому значенні слово *неординарний* вживати не можна.

414 Прочитайте текст. Що подібного й відмінного між художнім стилем мовлення й живописом?

НАЙЕПАТАЖНІШИЙ* МИТЕЦЬ УКРАЇНСЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ

Енді Ворхол — лемко, який зробив революцію в мистецтві. Сміливий та неординарний* художник, що перевернув мистецтво з ніг на голову. Саме король поп-арту* Андрій Варгола (його справжнє ім'я) зробив високе мистецтво доступним.

«Зелені банки Соса-Кола», «Томатний суп Campbell» і «Один долар» — його експериментальні та прості, на перший погляд, картини спочатку шокували, потім ставали культовими, а згодом перетворювались на символи епохи.

Сучасники дивувалися, звідки в Енді така фантазія. Мало хто знав, що в дитинстві син емігрантів із лемківського села Миково, що неподалік українсько-словацького кордону, часто

Поп-арт — напрям в образотворчому мистецтві 1950–1960-х років, що виник як реакція на абстрактний експресіонізм; використовує образи продуктів ужитку.

хворів і місяцями не виходив із дому. Його матір, Юля Завадська, вишиваючи картини і малюючи писанки до Великодня, заохочувала до мистецтва й сина.

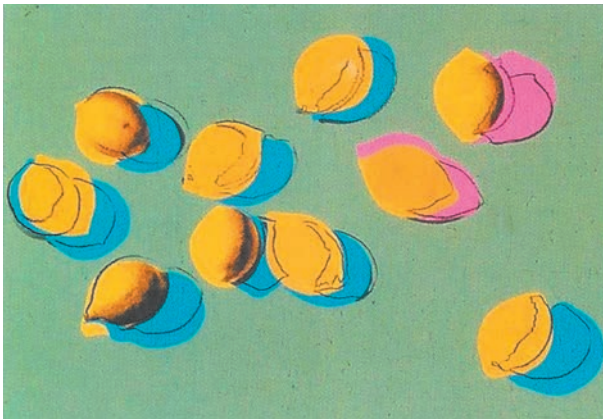
Фантазія Ворхола приносила йому все більшу славу. Найбільш упізнаваним став метод шовкографії, коли художник трафаретом переносив на папір різнокольорове зображення.

Попри суперечливість творчої манери, Ворхол прагнув навчити людей бачити красу в простих речах і чи не першим з усіх митців зробив простоту мистецтвом (*З інтернетних ресурсів*).

- Випишіть із тексту слова іншомовного походження. Поясніть їх значення. Доберіть до них, де це можливо, українські відповідники.
- Виконайте одне із завдань.

A Опишіть одну з картин Енді Ворхола в художньому стилі (10–12 речень).

B Опишіть у художньому стилі одну з ваших щоденних дій, наприклад, приготування сніданку, написання смс-повідомлень тощо.

Натюрморт з лимонами. 1978

Енді Ворхол

ТЕМА 24. ЕСТЕТИЧНА ФУНКЦІЯ МОВИ В ХУДОЖНЬОМУ ТВОРІ

Буду я навчатись мови золотої

Слово творить світ, спотворене слово спотворює його
(П. Мовчан).

Відчуття прекрасного збуджує гармонійність у самій структурі мови: у її звучанні, в організованості, взаємозв'язках її елементів. Естетично впливає на нас ритмомелодика, синтаксична організація, логічне акцентування, емоційно-експресивне забарвлення висловлення (*М. Пентилюк*).

Естетична функція мови

виявляється в оцінюванні словесної форми вираження думок

полягає у її здатності творити художні образи, тобто це функція художня

простежується також в образності художнього тексту

Практикум

415 Як виявляється естетична функція мови в художньому тексті? Наведіть приклади з творів української літератури.

416 Прочитайте вірш. Які слова-символи використовує автор? Якого колориту вони надають тексту?

Зеленим вогнем береза, Як свічка, в полі горить. Ні вітер, ні блискавок леза Не можуть її погасить. Коли сумовитим дзвоном Осілля блакить загуде,	Те полум'я стане червоним І тихо на землю впаде. Любові моя вогнекрила, Ти линеш в осінню даль. Та краще б тебе згасила Ненависть, а не печаль.
--	--

(Д. Павличко)

417 Прочитайте речення. Якими мовними засобами досягнуто емоційності й естетичності?

1. Спалений, спечалений печаллю, все життя таврований одним і тим же іменем, я до тебе, друже мій, причаляю — обніми мене. Зболений одним наскрізним болем, у нейлонових спіжонених роках прокотивсь я перекотиполом по дівочих снах та іменах (М. Вінграновський). 2. Задощило на душі, залило дощем всю долю... (О. Логоша) 3. Вербують верби у монографії. 4. Загартований, заґратований, прикиданий землею, снігами, кременем, досі був би реабілітований (Із тв. Л. Костенко).

418 Прочитайте. Визначте стиль тексту. Яку функцію виконують прикметники — назви кольорів? Поясніть значення словосполучення *декольоризувати колір*.

Майстер-гончар у своїх пошукуваннях кольорової гами мав сміливість зректись напружених яскравих барв. Він прагнув декольоризувати колір, досягнути ефекту від полутонів, міці від полутіней, прищепити загальові любов до матової безкольоровості. Він спромігся довести, що саяйво сірого розсіяного світла може бути не менш інтенсивним, як і кожен чистий колір, зелений, синій або червоний.

Він цінив одноманітність і намагався зберегти її. Він творив широкий простір нічим не заповненої площі. Він оголяв поверхню, щоб показати досконалість матеріалу, з якого був зроблений посуд. Він припускав перебіг, відмінювання тонів виключно як гру тіней на вигибі бочка, у профілі вінців. Кольоровий відтінок народжувався зі зміни контуру й форми посудини, як тінь або як відблиск, що його набуває основний тон тотожної собі за кольором поверхні.

Ми відчуваємо правдиву втіху, згадуючи про кольори глини цього посуду античних часів України: сіро-ясний, зеленуватий, синюватий, попелясто-сірий, червоначий, в його переходових відтінках од ясно-брунатного до кавового й чорного (В. Петров (Домонтович)).

- Що впливає на вибір «кольорової палітри» тексту?

Домашнє завдання

419 Складіть словникові статті до слів *естетичність*, *естетика*, *естетизм*. У яких словниках ви розмістите складені статті?

ТЕМА 25. ДЖЕРЕЛА БАГАТСТВА І ВИРАЗНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО МОВЛЕННЯ

Буду я навчатись мови золотої

Від повноти думки залежить багатство мовлення (В. Гюго).

Джерело мовленнєвого багатства окремої особи визначається її загальною ерудицією і лінгвістичною підготовкою. Багатству, різноманітності мовлення треба вчитись упродовж усього життя. ...Повнота і вдалість сказаного (написаного) залежать не лише від кількості слів, одним словом теж можна сказати багато, недарма кажуть, що висловлюватись треба так, щоб думкам було просторо, а словам тісно (П. Дудик).

Багатство

- залежить від виражальних ресурсів мови й уміння користуватися ними в спілкуванні;
- органічно пов'язане з виразністю та образністю;
- найбільше виявляється в художніх текстах;
- визначається кількістю слів у мовленні, усталеністю їхніх лексичних значень і морфемно-морфологічних форм, розгалуженістю синтаксичних конструкцій і т. ін.

Виразність

- використання фігур поетичного синтаксису;
- уживання слів і словосполучень у незвичному, метафоричному значенні, що дає змогу образно, художньо відтворювати дійсність;
- взаємозв'язок між вербальними й невербальними мовними засобами

Практикум

УЖИВАЙТЕ ПРАВИЛЬНО!

Так!	Ні!
Певна річ	Ясне діло
Зрозумійте мене правильно	Пойміть мене правильно
Щодо решти	Що стосується остального
Дрібниці, нема за що	Пустяки, ні за що
Годі про це	Хвiate про це
Що ви маєте на увазі?	Що ви маєте в виду?
прикро	досадно

420 Розгляньте схему. Чи можна вважати синонімічними поняття *багатство мовлення* й *багате мовлення*? У чому виражається взаємозв'язок між багатством, виразністю й образністю мовлення?

421 Чи можна вважати наявність у мовленні паралельних форм (наприклад: *батьку* — *батькові*, *чотирнадцяти* — *чотирнадцятьох*, *добра* — *добрая* та ін.) показником його багатства?

422 Прочитайте. Зверніть увагу, як автор характеризує багатство мови.

Багатство кожної із сучасних розвинених літературних мов, зокрема й української, безмежне, практично невичерпне.

Багатство мови виявляється в живому мовленні народу, у художній літературі, наукових працях, публіцистиці та ін.

Багатство мови, а на цій основі й багатство індивідуального мовлення, найповніше виявляється тоді, коли мовці всебічно урізноманітнюють усе сказане й написане ними.

Мовне й мовленнєве багатство не сумісне із шаблонними засобами вислову, із надлишковим використанням певних слів, зворотів.

Багатство мовлення окремої особи — це одночасно:

- різноманітність мовлення;
- стилістичне багатство і вміле використання мовних засобів;

- колективно-нормативне й водночас індивідуальне інтуїтування усного висловлення;
- усталене писемне оформлення думки (За П. Дудиком).
- Чи можна вважати тотожними поняття *багатство мови* й *багатство мовлення*?
- Що становить багатство мови?
- Чому багатство й виразність мовлення пов'язані між собою?
- Назвіть джерела багатства й виразності мовлення.

423 Прочитайте текст. Якими мовними засобами досягнуто багатства й виразності висловлення?

ДЖИНСИ

Їх треба мати кілька пар. Хоч це й один примірник штанів, та їх чомусь завжди прийнято називати парою. Пара джинсів — це звучить як подружжя. «Джинси, може, чаю?» — «Залюбки», — сказав Джинс. — «Люба, тобі який?» — «Чорний», — озвалася місіс Джинс. І це приємно, бо джинси в цьому світі належать до меншості пар, які все життя проводять разом. Вони вже народжуються парою й тішаються одне одним ціле життя, не витрачаючи часу на пошуки своєї половинки. А ще вони завжди ходять поруч, якщо людина стрибає, або одне за одним, якщо просто йде. У джинсів також є дітки — маленькі джинсенята. Вони народжуються шортами, потім стають бриджами і згодом, уже в дорослому віці, виростають повноцінними джинсовими штаньми.

...Члени роду Джинсів бувають легкими й літніми. Бувають лагідні, жорсткі й навіть жаркі. Можуть бути елегантними, класичними, а іноді — екстравагантними й вітряними. Можуть поєднувати в собі приємні, радісні відтінки чи бути темними, такими собі сірими кардиналами (С. Черній).

424 Об'єднайте слова в синонімічні ряди. З'ясуйте значення слів кожного синонімічного ряду. Із синонімами будь-якого одного ряду складіть речення.

Кидати, завершення, метати, промовець, німб, вергати, жбурляти, трохи, шпурляти, красномовець, кінець, мало, викидати, ритор, дивацький, малувато, лицемірний, трохи, нещирий, лукавий, криводушний, небагацько, фарисейський*, ореол, фальшивий, оратор, відступний, небагато, дивний, дивовижний, верес, чудний, дивоглядний, химерний, ледве, чудернацький, вінець, вінок, вершок, діадема, негусто, трибун.

425 Спишіть текст, розкриваючи дужки й вибираючи потрібний варіант. Свій вибір аргументуйте.

КВІТУЧИЙ КУТОЧОК ПОДІЛЛЯ

(Темною, темненькою) (громадою, громадям) прийняв нас (ліс, лісочок, лісок), очам стало (легше, легко, легенько) після (золотого, золотавого) саява пшеничного поля. Переспіви жайворонків залишили(ся,сь) позаду, звідусі(ль,ля) почувало(сь, ся) лісове різноголосся: (у,в) верховітт(і,ю) бормоче про щось своє (старий, старезний, старенький) ворон, (у,в) квітках терену виспіває (соловейко, соловей), далеко розносить(ся,сь) перестук дятла. Рясн(а,ая) вранішн(я,яя) роса розсипами

Фарисейський — лицемірний, ханжеський.

ВИМОВЛЯЙТЕ ПРАВИЛЬНО!

вєргати, завждї, кїдати, легкїй, перєспїв, перєстук, чуднїй

Оригінал тексту впр. 425

діамантів переливається (у,в) (павутинні, павутині) сонячних променів — день буде погожий. Віков(і,іі) дуби широко розкинули(сь,ся), як могутн(і,іі) велетні, білими (маячками, маяками) розсипали(сь,ся) по ліс(і,у) берези; (у,в) медов(ому,ім) цвітінні розлогої липи чується бджолиний гул. П'янк(е,єє) повітря наповнює легені, хочеться (в,у)пасти на густий килим (трави, травиці, травички), закрити очі (і,й) розчинити(сь,ся) (у,в) розлитому (навкруги, навколо, навкруг) часті, ста(ти,ть) (краплиною, краплею) роси, (листочком, листям, листом) барвінку, забу(ти,ть) про світ за краєм узлісся (*За Є. Гуцалом*).

Домашнє завдання

426 Поширте текст мовними засобами. Порівняйте тексти й доведіть, що один із них більш образний та емоційний.

Ми можемо бути по-справжньому щасливі тільки в одному місці. Це — Вітчизна.

Земля — колыска людства. Можливо, люди заселять інші планети. Земля прекрасна. Океани, гори, рівнини, простори лісів і полів — усе це наша планета. Але людина прагне пізнати світ, пізнати романтику мандрів.

Людина завжди віддає перевагу одному місцю на землі — Батьківщині.

**ТЕМА 26. МОНОЛОГ У ХУДОЖНЬОМУ ТВОРІ:
ЗВЕРНЕНИЙ МОНОЛОГ, ВНУТРІШНІЙ МОНОЛОГ****Буду я навчатись мови золотої****Практикум**

427 Пригадайте вивчене з української мови, української й зарубіжної літератури й дайте відповіді на запитання.

- Чим монолог відрізняється від діалогу?
- Який монолог називають зверненим, а який — внутрішнім?
- Чи можна вживати поняття «зовнішній монолог»?
- Які прийоми доцільно застосовувати мовцю, щоб підтримати увагу слухачів під час зверненого монологу?

428 Прочитайте уривок із твору М. Коцюбинського «Intermezzo». Чи можна вважати текст внутрішнім монологом? Яка роль у художньому тексті внутрішнього монологу?

Лишилось тільки ще спакуватись... Се було одно з тих незчисленних «треба», які мене так утомили і не давали спати. Дарма, чи те «треба» мале, чи велике, — вагу те має, що кожен раз воно вимагає уваги, що не я їм, а воно мною уже керує. Фактично стаєш невеличником сього многоголового звіра. Хоч на час увільнитись від нього, забути, спочити. Я утомився.

Бо життя безупинно і невблаганно іде на мене, як хвиля на берег. Не тільки власне, а і чуже. А врешті — хіба я знаю, де кінчається власне життя, а чуже починається? Я чую, як чуже існування входить в моє, мов повітря крізь вікна і двері, як води притоків у річку. Я не можу розминутись з людиною. Я не можу бути самотнім. Признаюсь — заздрю планетам: вони мають свої орбіти, і ніщо не стає їм на їхній дорозі. Тоді як на своїй я скрізь і завжди стрічаю людину.

- Дехто порівнює внутрішній монолог із голосом совісті. Чи погоджуєтесь з такою думкою? Чи можемо ми собі сказати більше, ніж іншим?

429 Прочитайте монолог Захара Беркута й визначте, звернений він чи внутрішній. Запишіть 5 спільних і 5 відмінних ознак між внутрішнім і зверненим монологам.

— А тепер, діти, встаньте і підведіть мене крихіточку! Я хотів би ще перед відходом сказати дещо до громади, якій я старався щиро служити весь свій вік. Батьки і браття! Нинішня наша перемога — велике діло для нас. Чим ми перемогли? Чи нашим оружжям тільки? Ні. Чи нашою хитрістю тільки? Ні. Ми перемогли нашим громадським ладом, нашою згодою і дружністю. Уважайте добре на се! Доки будете жити в громадському порядку, дружно держатися купи, незломно стояти всі за одного, а один за всіх, доти ніяка ворожа сила не перемогне вас. Але я знаю, браття, і чує се моя душа, що се не був остатній удар на нашу громадську твердиню, що за ним підуть інші і вкінці розіб'ють нашу громаду. Погані часи настануть для нашого народу. Відчужиться брат від брата, відмежиться син від батька, і почнуться великі свари і роздори по руській землі, і пожруть вони силу народу, а тоді попаде весь народ у неволю чужим і своїм наїзникам, і вони зроблять із нього покільного слугу своїх забагів і робучого вола. Але серед тих злиднів знов нагадає собі народ своє давнє громадство, і благо йому, коли скоро й живо нагадає собі його: се ошадить йому ціле море сліз і крові, цілі століття неволі. Але чи швидше, чи пізніше, він нагадає собі життя своїх предків і забажає йти їх слідом. Щаслив, кому судилося жити в ті дні! Се будуть гарні дні, дні весняні, дні відродження народного! Передавайте ж дітям і внукам своїм вісти про давнє життя і давні порядки. Нехай живе між ними тота пам'ять серед грядущих злиднів, так, як жива іскра не гасне в попелі. Прийде пора, іскра розгориться новим огнем! Прощайте! (І. Франко)

Внутрішній монолог — це мовлення без слухача і невимовлене вголос, у якому той чи той персонаж виражає свою інтимну, близьку до несвідомого думку, до її логічної організації, так би мовити в стадії її виникнення (Е. Дюжарден).

«Захар та беркут».
Художник О. Шупляк

Домашнє завдання

430 Складіть монолог-звернення, розкриваючи одну з думок.

1. Боягузтво питає — чи безпечно це? Доцільність питає — розсудливо це? Марнославство питає — популярно це? Але совість питає — чи правильно це? І приходить час, коли потрібно зайняти позицію, яка не є ні безпечною, ні розсудливою, ні популярною, але її потрібно зайняти, бо вона правильна (*М. Л. Кіт*).
2. Не існує таких дверей, які не можливо відкрити. Головне — це пошуки ключів (*В. Терлецький*).
3. Віра — це нестримне бажання перетворити мрію в реальне життя (*Д. Донцов*).

ТЕМА 27. СИНОНІМІЯ ЯК ЗАСІБ ХУДОЖНЬОЇ ВИРАЗНОСТІ. ОСОБЛИВОСТІ СИНТАКСИСУ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ

Буду я навчатись мови золотої

Добираючи слова, використовуючи їх різні форми, треба завжди пам'ятати про одвічного ворога будь-якого мистецтва, зокрема й мистецтва слова, — пам'ятати про моду. Людне слівце швидко витісняє звичайний, буденний вислів і ніби розцвічує, збагачує стиль, робить його піднесеним, поетичним, емоційно забарвленим (*С. Єрмоленко*).

Синоніми серед інших мовних засобів у художньому творі посідають особливе місце. І не лише тому, що вони дають для письменника змогу вибору, оскільки кожний синонім має свою смислову і стилістичну своєрідність, тонкі специфічні смислові відтінки, а й тому, що саме синоніми урізноманітнюють і збагачують словесно-художнє зображення, поліпшують стиль викладу, сприяють змалюванню яскравих картин та створенню типових колоритних образів. У кожному синонімі представлене й те загальне, що дозволяє ставити його поряд з іншими словами, і те окреме, своєрідне, специфічне, що відрізняє його від інших. Синоніміка — це сфера безконечних можливостей мовної творчості. Робота над добром синонімів розкриває творчі здібності письменника, даючи йому змогу зробити свій внесок у збагачення лексичного складу мови (*В. Олексенко*).

Практикум

Синоніми у творах М. Рильського виконують найрізноманітніші художньо-поетичні функції, починаючи від найпростішої стилістичної — уникнення повторення того самого слова — і кінчаючи утворенням складних поетичних градацій (*Г. Колесник*).

431 Прочитайте виразно вірш М. Рильського. З'ясуйте роль синонімів у тексті. Якими мовними засобами досягнуто емоційності й образності?

...У кого солодко не защемить
У грудях серце, як гудок протяжний
Подасть відпливу гасло! Хто не знає,
Хто не вдихав того морського духу,
Вільготного і гострого, як сіль,
У суміші із запахом смоли,
Соснових дощок, риби та рогожі,
Та ще з якимось дивним ароматом,
Що, може, привезли мандрівники
Із буйноцвітних островів тропічних,—

А може, з пишних Грузії садів,—
І хто з тих пахоців не хвилювався!

432 Складіть у художньому стилі есе на одну з таких тем: «Мріяти означає вірити?», «Який він — голос совісті?». У висловленні використайте запропоновані групи синонімів.

Совість, сумління; мріяти, марити, снити, фантазувати; вірити, покладатися на, довіряти, не втратити надії на; чути, сприймати, дізнаватися, прочувати, відчувати, здогадуватися.

433 Пригадайте особливості синтаксису текстів художнього стилю. Проілюструйте кожну прикладами з поданих нижче текстів.

1. Коли одержу верстку першої своєї книги, похвалюся нею в редакції і один з моїх товаришів ухопить мене за груди... Мабуть, він і досі не знає гаразд, що з ним тої хвилини відбувалося. Не у всіх вчинках ми собі звітуємо. Складні процеси відбуваються в душах наших, поза нашою волею і свідомістю. Як писав Євген Гуцало, «щось із підсвідомості витіка...» Я свого часу пародіював ці рядки, вони справді легко піддаються на пародію, але за смыслом своїм — досить точні. Хіба що: не витіка, а — виплескується, вибухає (*В. Дрозд*).

2. Дослухаючись до його думок,— висловлених і потаємних,— Професор усе частіше натрапляв на слово, яке здавалося йому позбавленим змісту: совість. Він чув це слово. Особливо часто, надто часто його любили повторювати колишні колеги Професора. Спершу він з ними сперечався. Він запитував: де, в яких своїх діях природа користується цим поняттям?

Усе, чого досягнув Професор, лежало на схрещенні генетики й кібернетики. І все це можна описати математичними формулами. ...А такі абстракції, як совість і мораль, кібернетиці не відомі. Отже, вони не мають права на існування.

Тепер Професор... знов зустрівся з оцим поняттям — совість! Раніше йому здавалося, що словом цим користуються лише для того, щоб приховати справжні наміри. Але що було приховувати кістлявому жебракові?

Отже, в людській природі справді є щось невловиме, — поза всіма формулами! (*За М. Руденком*)

- Доберіть синоніми до слів *справжній, легко, відбуватися, користуватися, приховувати*.
- Дайте відповідь на поставлене в тексті запитання: «...де, у яких своїх діях природа користується цим поняттям?».

СИНТАКСИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТЕКСТІВ ХУДОЖНЬОГО СТИЛЮ

- Синтаксична варіативність у побудові речень майже не підлягає регламентації, не обмежується суворими нормами, правилами;
- простежується тенденція до вживання менш громіздких, ускладнених фраз (на відміну від наукового стилю);
- використовуються речення різної модальності та інтонаційного забарвлення: розповідні, питальні, спонукальні, окличні;
- часто допускаються пропуски слів, незакінчені, обірвані конструкції, слова-речення різного типу тощо;
- наявні елементи всіх інших стилів;
- наявні цитати з промов, зразки заяв, інструкцій, протоколів тощо (*За П. Дудиком*).

Домашнє завдання

434 Виконайте одне із завдань.

А М. Рильський писав: «Мода — це умовна, дуже умовна красивість — чи потворність, яка лоскоче нерви тим, кому такого лоскоту хочеться». Чи існує мода на слова? Викладіть свої міркування в письмовій формі.

Б Прочитайте статтю Віри Кравчук «Звичка читання: користь чи шкода?», опубліковану на сайті «ЛітАкцент» (<http://litakcent.com/2018/10/15/zvichka-chitati-korist-chi-shkoda/>). Законспекуйте її, застосовуючи основні прийоми стиснення. На основі конспекту складіть текст рекомендаційного характеру з теми «Читати потрібно!».

§ 44 ПУНКТУАЦІЙНІ НОРМИ. ОСНОВНІ ПУНКТОГРАМИ У ПРОСТОМУ І СКЛАДНОМУ РЕЧЕННІ, ПРИ ПРЯМІЙ МОВІ, ЦИТУВАННІ, У ЗВ'ЯЗНОМУ ТЕКСТІ. ПУНКТУАЦІЙНА ПОМИЛКА

Буду я навчатись мови золотої

Наклеп не може бути думкою
(О. Гончар).

Пунктуаційні норми — це система правил, що регулюють уживання розділових знаків: крапки, трьох крапок, знака оклику, знака питання, коми, крапки з комою, двокрапки, тире, лапок, дужок. Свідоме засвоєння пунктуаційних норм сприяє виробленню умінь і навичок безпомилкового вживання розділових знаків.

Розділові знаки членують текст і речення на певні синтаксично-сміслові частини. Вони полегшують сприймання й правильне розуміння прочитаного.

Ставлячи розділові знаки, слід орієнтуватися насамперед на будову речення, а не на інтонацію.

Порушення пунктуаційної норми призводить до **пунктуаційної помилки**. Це може бути пропуск розділового знака, постановка зайвого розділового знака, заміна одного знака іншим, який не відповідає правилу, неправильна послідовність розділових знаків при їх сполученні.

Практикум

Розділові знаки у простих і складносурядних реченнях

435 Зіставте синтаксичні особливості складносурядних речень та простих речень з однорідними членами, прокоментуйте. Розставте пропущені розділові знаки і поясніть їх уживання.

1. Земля покрита білою габою і вітер під вікном, жебрак-скрипаль (*Д. Павличко*). 2. Шлях часом відходив від річки або річка огинала природні пагорби землі і відходила від шляху (*Іван Ле*). 3. У небі вітер кучерявий колише теплу блакить і затихає й знов шумить і раптом схоплює на крила хвилясті співи журавлів і давня казка вічно мила зринає крізь хвилястий спів (*М. Рильський*). 4. Реве Дніпро й лани широкополі медами пахнуть колосом шумлять (*А. Малишко*). 5. Досвітні поля в червні чи в липні, після теплої або задушливої ночі немов зеленкуватим маревом укриті, а те марево легке й примарне — чи то з зірок плаває пил у повітрі чи місячна курява не вляжеться (*Є. Гуцало*).

436 Спишіть. Визначте смислові відношення між предикативними частинами складносурядних речень. Поясніть розділові знаки.

1. Кобза дзвеніла у тихе надвечір'я і то рокотала, як грім, то промовляла тихим жалем (*Гр. Тютюнник*). 2. Більша хата була гарно обгороджена, у дворі було повно повіток та хлівів, а в них товару та коней багато (*Б. Грінченко*). 3. Б'ють кропом у ніздрі осінні базари, і яблука тяжко на зиму пушать (*І. Драч*). 4. Рипнули двері — і на порозі виросла незнайома постать (*Н. Рибак*). 5. У селі монастир, і багато віків розносився селом його великий дзвін (*У. Самчук*).

НАГОЛОШУЙТЕ ПРАВИЛЬНО!

добір, днію, дністрівий,
добовий, добрівечір,
добрідень, добуток, довід,
донесчочу, донізу, допис,
доплив, допізна, досуха, досчочу,
дотемна

Розділові знаки
у складнопідрядних реченнях

УЖИВАЙТЕ ПРАВИЛЬНО!

Так!	Ні!
Особливості мовлення	Специфічні особливості мовлення
Тлумачення терміна	Тлумачення терміну
Сім примірників підручників	Сім екземплярів підручника
Низка прикладів	Ряд прикладів
Матеріал стане в пригоді	Матеріал стане в нагоді
Перебіг подій	Хід подій
Передусім (передовсім)	Перш за все
Водночас	Разом з тим
Винуватити	Робити когось винним
Завдячувати	Бути вдячним

Розділові знаки
в безсполучникових
складних реченнях

437 Прочитайте. Поясніть пунктограми у складнопідрядних реченнях.

1. Умираєш поступово у своїх творах, бо ніхто ніколи не задумується, чію співає пісню, ніхто не повірить, що оці сяїні мусії, які світитимуться крізь віки, викладені тобою (*П. Загребельний*). 2. Всяке розумне зрозуміло, що нам у своїй словесності ні за ким слідом іти, як тільки за своїм генієм народним, який мовчить у наших панських та чернечих літописах, нишком живе в звичаях і голосно говорить тільки в народній думі та пісні (*П. Куліш*). 3. Хоч знаєш, знаєш, добре знаєш, як я люблю тебе без тями, як мучусь довгими ночами і як літа вже за літами свій біль, свій жаль, свої пісні у серці здавлюю на дні (*І. Франко*). 4. В історичних нарисах різних сфер культури зустрічаємо також відтинки часу, характеризовані за змістом досить невиразно, наприклад за століттями або за певними подіями, що подають якісь хронологічні межі, не обмежуючи епохи за її культурним змістом; щоб узяти приклади з української історії, згадаймо хоч би «добу руїни», добу «національного відродження» тощо (*Д. Чижевський*).

- Поясніть відмінність між сполучниками і сполучними словами.

438 Спишіть прислів'я. Визначте зв'язок між предикативними частинами складнопідрядних речень. Поясніть розділові знаки.

1. Хто руки має, той повинен працювати. 2. Щоб наловити риби, треба лізти у воду. 3. Що коситимеш, як нічого не посіяв? 4. Де дим — там тепло, де праця — там хліб. 5. Як посіяв, так і вродить. 6. Кухлем черпають воду, поки він цілий. 7. Добре те, що вмієш. 8. Як хтось зробить, то всі розумні. 9. Що минуло, того не повернеш. 10. Не тоді колодязь копай, як хочеться пити. 11. Коли щось робиш, роби добре.

439 Накресліть схему кожного речення. Поясніть розділові знаки.

1. Що з тих слів, як немає діла. 2. На небі збиралися великі хмари, так що можна було сподіватися дощу (*Н. Рибак*). 3. Народу зібралось дуже багато, чого ніхто не сподівався (*М. Коцюбинський*). 4. Душа моя розкрита для любові, як нива — для солодкого зерна... (*Т. Севернюк*) 5. Де слова течуть, мов річка, там роботи не видно. 6. Що даси іншим, коли сам нічого не маєш? 7. Куди вітер віє, туди й хмари несе (*Нар. творч.*).

- Поясніть граматичні ознаки слова *немає* і словоформи *не має* в заперечному реченні.

440 Перепишіть текст. Поставте потрібні розділові знаки між предикативними частинами безсполучникових складних речень. Поясніть пунктограми.

По обидва боки Росі стояли круті горби, поперерізувані й перетяті глибокими вузькими ярками і долини, й гори були засипані свіжим білим снігом, неначе лебединим пухом небо було вкрите білим прозорим туманом через туман лився срібний тихий світ вечірнього сонця. Надворі було тихо, мертво. На крутих горбах мрів густий старий дубовий та грабовий ліс, вкритий інеем.

Понад Россю в лузі стояли рідко розкидані розкішні старі дуби з рідким розкидчастим гіллям, неначе порозпинали сотні

НАГОЛОШУЙТЕ ПРАВИЛЬНО!

доцаній, дощенту, дощечка,
дощити, дощовий, дояр, доярка,
доячи

Розділові знаки в реченнях
із прямою мовою

НАГОЛОШУЙТЕ ПРАВИЛЬНО!

доповісті, доччін, дрібній,
дрімота, дробовий, дрівця,
дротяний, Дубно, дудар, дудка,
дудніти, духота

Розділові знаки
в тексті

рук на всі боки. Кожна гілка була вкрита широкою, на два пальці смужкою інею. Вузлуваті сучки та гілки стриміли вгору, наче розчепірені пальці рук, висіли вниз, як пазури на пташиних ногах на сучках, на гілках білили та світилися наскрізь ніби довгі гусячі пера і дрібненькими зубчиками, котрі стриміли то вгору, то вниз, то складались пучками, букетами, звішувались вниз, переплутувались, перехрещувались чудними взірцями й світилися наскрізь.

За лугом на горах почався грабовий ліс. Дві високі, ніби фантастичні, стіни лісу обступили білу пухову дорогу тонке, як чорні нитки, молоде, грабове гілля спускалось зверху до самого долу на м'який сніг дрібний іній обсіпав його ніби тонким пухом та дрібними алмазами іній блищав, світився, переливався матовим білим світлом (*І. Нечуй-Левицький*).

441 Спишіть, ставлячи в реченнях із прямою мовою пропущені розділові знаки.

1. Ви умієте розмовляти з ангелами сказала княжна то розкажіть що вони вам говорять (*Д. Чуб*). 2. А основним заповітом наших прадавніх медиків було приблизно таке Природа усе дала людині щоб вона жила довго і була здоровою. Треба лише знати природу і вона сама підкаже що як коли скільки їсти як рухатися і працювати щоб не шукати ліків (*О. Єфімов*). 3. Хтось із великих людей сказав Усе минає а слово залишається (*М. Слабошпицький*).

442 Спишіть, ставлячи розділові знаки. Цитати візьміть у лапки. Поясніть уживання розділових знаків.

1. Зі словами великий поет слід поводитись обережно писав Максим Рильський. 2. Розцвітає людина в щасті а не в журбі в світлі а не в темряві й незнайстві, в сім'ї, а не в розлуці і ніколи не в неволі писав О. Довженко в нотатках до багатотомної епопеї про Дніпро «Золоті ворота». 3. Його Рильського улюблений вислів був Сім раз подумай про кого-небудь погано а за восьмим зроби йому хороше 4. Будь-яке співзвуччя в природі Рильський називав довженківським (довженківська осінь... довженківська Десна... довженківські яблука і т. д.) (*Із тв. І. Дейча*). 4. Василь Стус не раз запитував себе Що таке поет у чистому вигляді На риторичне питання відповідь давав таку Людина, що виривається з обмежень звичності поневажає приямним і прагне утраченого й неосягненого (*М. Коцюбинська*).

443 Прочитайте текст. Прокоментуйте, які синтаксичні конструкції використано в ньому. Поясніть розділові знаки.

Знову й знову поринаючи в поетичний, глибоко філософський світ, створений уявою Катерини Білокур, подивляємо народному генієві, невичерпності, неповторності його.

Не знаємо, коли настала та хвилина, що виразно сказала про народження нового майстра, та безсумнівне одне: трепетна любов до краси, до усього «цвітючого і земніючого» була вищою сутністю життя богданівської дівчини. І перше ніж відтворила вона ту любов у полотнах, не раз глибоко перечувала у своєму серці, руками своїми виплекала, утішаючись і ту-

гими пагонами сходів, і таїною пуп'янка, який розгориться у квітку, і шовковістю листка, і духмяністю зерна.

Війна, що спопелила, сплюндрувала нашу землю, знищила й майже всі довоєнні твори художниці: вони згоріли разом із приміщенням краєзнавчого музею в Полтаві, де залишилася виставка.

Так завдяки багатьом щедрим душею людям прийшла до нас Катерина Білокур, прийшла в осяйний храм мистецтва і стала в ньому володаркою, мов ота дівчина із всесвітньові-домої казки (*Із кн. «Катерина Білокур очима сучасників»*).

СПІЛКУВАННЯ

444 Проведіть конкурс на кращу розповідь про Україну для зарубіжного гостя.

Домашнє завдання

445 Виконайте одне із завдань.

А Напишіть диктант. Поясніть складні випадки використання розділових знаків.

МАЙСТРИ ХУДОЖНЬОГО ПЕРЕКЛАДУ

Маємо підстави говорити про відрадний факт піднесення мистецтва художнього перекладу в Україні. Багаторічна робота Рильського, що дав українському читачеві поезії Пушкіна та Міцкевича, Бажанів переклад «Витязя в тигровій шкурі», перекладацькі шедеври Бориса Тена, Миколи Лукаша і Василя Мисика не zostались самотніми верховинами в перекладацькій творчості. Поряд з такими майстрами, як Павло Тичина, Григорій Кочур, Ірина Стешенко, Микола Терещенко, Дмитро Паламарчук, з'являються нові й нові ентузіасти цієї патріотичної справи. Поет Віктор Кочевський вивчив вірменську мову, Олекса Синиченко — грузинську, з угорської і на угорську перекладають закарпатці Семен Панько та Вілмош Ковач, але, правду кажучи, й роботи попереду сила; зокрема, нам треба багато ще зробити, щоб надалі перекладати твори зарубіжної літератури лише з оригіналу (*О. Гончар*).

Б Розробіть тестові завдання до теми «Основні пунктограми у простому і складному реченні, при прямій мові, цитуванні, у зв'язному тексті».

НАГОЛОШУЙТЕ ПРАВИЛЬНО!

експерт, електрик (колір), електрик (електротехнік), жасмін, електробус, ждання, електрôметр, електропрôвід, еретик, жадібний, жалó

§ 45 СКЛАДНІ ВИПАДКИ ВИКОРИСТАННЯ РОЗДІЛОВИХ ЗНАКІВ. ТИРЕ МІЖ ПІДМЕТОМ І ПРИСУДКОМ У ПРОСТОМУ РЕЧЕННІ

Буду я навчатись мови золотої

Тире між підметом і присудком

У простому реченні всі слова і словоформи пов'язані: одні предикативним зв'язком (підмет і присудок), інші — підрядним (другорядні члени з головними чи між собою). Тому ніяких розділових знаків, крім тире, між підметом і присудком та на місці нульової зв'язки (як і на місці пропущеного присудка) ставити не можна.

Практикум

ПОМІРКУЙТЕ!

Які функції виконує слово **зокрема** в поданих реченнях? Як це впливає на вибір розділового знака?

1. До всеукраїнської акції приєдналося, **зокрема**, понад двісті бійців 3-ї бригади оперативного призначення (К. Городенська).
2. Певним підсумком зробленого, **зокрема** в галузі вивчення української мови, є видана вперше в Україні енциклопедія «Українська мова» (О. Ткаченко).
3. **Зокрема**, у текстах інформаційного спрямування... уживання іменного складного присудка вирізняється певною специфікою (І. Завальнюк).

УЖИВАЙТЕ ПРАВИЛЬНО!

Так!	Ні!
Обіймати посаду	Займати посаду
Вступити до університету	Вступити в університет
Відповідно до правил	Згідно до правил
Згідно з наказом	Згідно до наказу
Незважаючи на дощ	Недивлячись на дощ

446 Спишіть. Підкресліть присудки, визначте їх вид. Поясніть уживання тире.

ПТАХИ

Чи задумувались ви коли-небудь, чому так багато поривань пов'язано у нашій свідомості із птахами? Голуб — один з найперших птахів, приручених людиною. Він уособлював вірність, ласку і любов, а нині є символом миру. Лелека — це символ сімейного затишку і благополуччя. Лебідь — то гордість, чистота й кохання. Журавель завжди був вісником весни. Недаремно журавлів ще древні слов'яни називали «великама» (З журналу).

447 Запишіть, уставляючи пропущені літери. Поясніть уживання тире між підметом і присудком.

1. Праця — це одне з найчистіших і найшляхетніших дж..рел емоційного стану, радості діянн..я, творенн..я.
2. Мова — духовне б..гатство народу.
3. Дитина — дзеркало родини; як у краплі води відбивает..ся сонце, так у дітях відбивает..ся морал..на чистота матері й батька.
4. Совість — це емоційний страж переконань.
5. Роки д..тинства — це насамп..ред вихован..я сер..ця.

448 Запишіть речення. Пропустіть, де це можливо, дієслово-зв'язку, а замість неї поставте тире. Чи змінюються від цього зміст речень, інтонація? Підкресліть граматичні основи кожного речення.

1. Мій дідусь був учителем.
2. Рідні для кожного є найближчими людьми у світі.
3. Порядок на робочому столі є свідченням про порядок у думках.
4. Перші зимові дні були холодними.
5. Новий рік є веселим і радісним святом.

449 Спишіть. Поставте, де треба, тире. Обґрунтуйте свій вибір.

1. Гумор велика сила.
2. Веселий сміх здоров'я.
3. Смішно-го боятись правди не любити.
4. Усміхатися це завжди трішки показувати зуби (Нар. творч.).
5. Гострий язик ось єдина гостра зброя, яка від постійного вжитку стає ще гострішою (У. Ірвінг).
6. Найкраща сатира на поганих поетів це дарувати їм чудові твори (Вольтер).

450 Перебудуйте подані речення так, щоб між підметом і присудком можна було поставити тире.

1. А дівчина була як сонце (Марко Вовчок).
2. Дід Захарко був коваль (О. Довженко).
3. Нудота є порожнеча душі.
4. Деревина є цінною сировиною для багатьох галузей промисловості (Із тв. М. Шелгунова).
5. Це була не робота, це був якийсь бенкет будування (О. Гончар).
6. Сад був великий, але старий, запущений (М. Івченко).

451 Складіть речення, щоб подані слова й словосполучення були в них підметом і присудком. Де треба, поставте тире.

1. Іменник, частина мови.
2. Корінь, частина слова.
3. Підмет, головний член речення.
4. Означення, другорядний член речення.
5. Речення, синтаксична одиниця.

СПІЛКУВАННЯ

452 Підготуйте запитання для інтерв'ювання однокласника «Кого з митців літератури, культури ти можеш назвати своїм учителем?».

Домашнє завдання

НАГОЛОШУЙТЕ ПРАВИЛЬНО!

живо́пис, жи́ла, жи́ти — живу́,
живе́ш, живе́, живемо́, живете́,
живу́ть; минулий час: жилá, жилó,
житлó, життєпис

453 Виконайте одне із завдань.

А Прочитайте. Визначте тему й основну думку тексту, стиль. Доберіть заголовок. Напишіть переказ, уживайте речення з тире між підметом і присудком. Поясніть пунктуацію.

Міфологічні уявлення первісної людини були основним способом сприймання нею життя. Міфи — найперший пласт культурного існування людства.

Зовнішній вигляд богів і духів був у прямій залежності від їхніх здібностей та якостей.

Святовид — бог сонця, війни та перемоги в західних слов'ян. Він зображувався чотириголовим. Ріг, сідло, меч — символи цього бога.

Лихо — люта одноока баба. На зріст вона вища за дерева. Вона — утілення зла у слов'янській міфології.

Міфологія давніх слов'ян не менш цікава за міфи греків та римлян. (Із кн. «Персонажі слов'янської міфології»)

Б Доберіть з публікацій у газетах і журналах приклади вживання тире між підметом і присудком на кожне правило.

§ 46

РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ У ПРОСТИХ РЕЧЕННЯХ, УСКЛАДНЕНИХ ЗВЕРТАННЯМИ, ОДНОРІДНИМИ ЧЛЕНАМИ

Практикум

Розділові знаки в реченнях
зі звертаннями

454 Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки. Схарактеризуйте звертання.

1. Спасибі земле за твої щедроти! (Л. Костенко) 2. Дозволь мені мій вечоровий світе упасти зерном в рідній стороні (В. Стус). 3. Ти як сонце моя рідна мати лиш тобі я уклоняюсь низько (І. Бердник). 4. Хато моя рідна батьківська хато усім найкращим завдячую тобі (І. Цюпа). 5. Люблю я Києве тебе в ранковий час... (М. Упенник) 6. Щоб ти зів'яв був невігласе як ота морковочка зів'яла від твоїх каторжних рук! (О. Довженко)

455 Спишіть, уставляючи пропущені букви та розділові знаки. Виберіть потрібну букву з дужок. Визначте вид звертання, надпишіть угорі. Поясніть, чому деякі звертання виділяються знаком оклику, а деякі — комами. Прочитайте речення, правильно інтонуючи їх.

1. Україно! Ти для мене — диво! І нехай пливе за роком рік, буду мамо горда і вродлива з тебе дивуватися повік (В. Симоненко). 2. Сень..орито акаціє добрий вечір (М. Вінграновський). 3. А ти Дніпре хрещений? Хрещений князю (І. Калинець). 4. Шановна громадо! Не думав же я й не гадав щоб

НАГОЛОШУЙТЕ ПРАВИЛЬНО!

ка́зна-де, ка́зна-колі́, ка́мбала,
камфо́ра, кі́дати, кип'ято́к,
кова́ль, ко́жуховий, коза́чэнько,
ко́рмлячи

кияни пошанували отак мою старість (*П. Куліш*). 5. Гей вдарте в струни кобзарі натхніть серця піснями (*П. Тичина*). 6. Земле (Ш,ш)євченкова земле (Ф,ф)ранкова ниво засіяна щастям-добром вічна твоя соловейкова мова, вічна розмова Дністра із Дніпром! (*Д. Павличко*)

456 Складіть речення зі звертаннями для запропонованих ситуацій. Поясніть уживання розділових знаків.

1. Поцікавтеся в пасажирів тролейбуса, скільки ще зупинок до кінцевої.
2. Попросіть у продавця в магазині показати вам кеди іншого розміру.
3. Спитайте в перехожого, як проїхати до метро.
4. Запитайте на інтернет-форумі, як стати модератором.
5. Зателефонуйте в інтернет-магазин, щоб зробити замовлення.
6. Зверніться до рідної вам людини зі словами подяки.

Буду я навчатись мови золотої

Однорідними можуть бути головні й другорядні члени речення. Розмежування однорідних членів пунктуаційними знаками залежить від того, сполучниковим чи безсполучниковим зв'язком поєднані однорідні члени, а також від того, одиничним, повторюваним чи парним сполучником вони поєднані.

Практикум

Розділові знаки в реченнях з однорідними членами

457 Визначте однорідні члени речення й поясніть уживання розділових знаків.

1. Я дивився на тиху чарівну річку, і на берег, і на суворого кормчого діла, що підіймався наді мною на фоні урочистого неба (*О. Довженко*). 2. Кінь басує, — от-от річку, от-от пересякочить (*Т. Шевченко*). 3. Не всі дома — пішли по дрова (*Нар. творч.*). 4. Ні з того ні з сього кума з Ніжина (*Нар. творч.*). 5. На роздоріжжі осені й зими нізащо зарікатися не буду я ані від тюрми, ні від суми, тим паче від сурми Страшного Суду (*О. Ірванець*). 6. Але, може, найколеритнішою особою була господиня кав'ярні Світлана Іванівна, Света, пані Світлана, двомовна і двонастроєва, бо мала або гарний, або поганий настрій, і це відчували всі (*В. Неборак*). 7. Чоловіки — це те населення, що з бородою, в картузі або в шапці й з цигаркою в зубах або в руках (*Остан Вишня*). 8. І в Марка нема жінки, нема доньки, але є стара мати, в якій завжди так гарно пахнуть потріскані руки то весняним зіллям, то соняшником, то чорнобривцями, то осінніми грибами, то свіжим хлібом (*М. Стельмах*).

458 Перепишіть речення, розставляючи пропущені коми між однорідними членами речення, поєднаними парними сполучниками.

1. І сьогодні всім, кому доводиться виступати публічно, ознайомлення з теорією античного красномовства може дати не лише почуття задоволення а й реальну користь (*З журналу*). 2. Окрасою березня є хоч і посміливі та дуже вже весняні й свіжі підсніжники й проліски (*З газети*).

НАГОЛОШУЙТЕ ПРАВИЛЬНО!

іду́чі, іко́нопис, іменнико́вий,
інди́чина, інду́стрія, іні́стий,
іржа́вити, іржу́чі, ідемо́, ідетé,
хо́дячи

459 Перепишіть, розставляючи пропущені коми при однорідних членах речення.

1. Далеко й лунко оддавався голос солов'я, і бриніла в йому пиха й погорда пестуна й улюбленця густого й буйного парку.
 2. Проте і чоловік і жінка вчували в йому привичним ухом знакоми трелі і впізнавали гутірку свого давнього приятеля, сусіда-співуна.
 3. — Ти ж мій соловесечку, синочку мій коханий, дорогий... — стиха приказує вона сама собі і сміється й радісно руки ламає і витирає рукавом сльозу... (Із тв. С. Васильченка)

Буду я навчатись мови золотої

Узагальнювальні слова виражаються різними частинами мови, найчастіше — займенниками (*все, весь, кожний, всякий, ніхто, ніщо* тощо), прислівниками (*скрізь, кругом, навкруги, всюди, ніде, завжди, ніколи* тощо), іменниками на позначення родових понять (*тварини, фрукти, овочі, меблі* тощо).

Узагальнювальні слова звичайно вживаються при однорідних членах з єднальними, іноді розділовими відношеннями.

Практикум

Розділові знаки в реченнях з узагальнювальними словами при однорідних членах

НАГОЛОШУЙТЕ ПРАВИЛЬНО!

на́впіл, на до́браніч, на́кля́д,
 напро́чуд, на́пряжу́, на ру́ку,
 на́ручні, на́скок, на́садка

460 Спишіть подані речення, уставляючи на місці крапок відповідні узагальнювальні слова з довідки. Обґрунтуйте вживання розділових знаків.

1. Первозданно й незаймано дихає луг, і від нього пливе п'яний ...: холодної м'яти, звіробою, деревію, материнки, калгану, валер'янового кореня, дивосилу та ще всякого цілющого зілля (*К. Мотрич*).
 2. Ні спека, ні бурі, ні морози — ... не вб'є любов мою (*В. Сосюра*).
 3. ... взяли: картоплю, цибулю, огірки, хліб, казан, велику дерев'яну миску, волок, рядно, косарський прилад, граблі, — ... вже на возі... (*О. Довженко*).
 4. ... і на вулицях, і круг стадіону, і обабіч дороги до заводу росли молоді осокори, клени й каштани (*В. Собко*).
 5. Тиша була наповнена ...: і дзвінкою піснею жайворонка, і дзижчанням польових мух, і тихим мелодійним шелестом стиглого жита (*М. Коцюбинський*).

Довідка: все, ніщо, букет пахоців, все, всюди, всякими звуками.

461 Складіть і запишіть речення за поданими схемами.

1. ●: ○, ○, ○ і ○.
2. ... ●, а саме: ○, ○, ○ — ... .
3. ○, ○, ○ — ● ... .

СПІЛКУВАННЯ

462 Підготуйте поради для промовця «Як зацікавити слухача розповіддю про друга (актора, близьку людину, героя-сучасника)». Обговоріть їх у класі.

Домашнє завдання

463 Доберіть із художніх або публіцистичних текстів чотири приклади вживання коми та крапки з комою в реченнях з однорідними членами. Накресліть схеми речень.

§ 47 РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ У ПРОСТИХ РЕЧЕННЯХ, УСКЛАДНЕНИХ ВІДОКРЕМЛЕНИМИ ОЗНАЧЕННЯМИ, ПРИКЛАДКАМИ, ОБСТАВИНАМИ

Буду я навчатись мови золотої

Відокремлення — це смислове виділення одиничного (непоширеного) або поширеного члена речення за допомогою інтонації та пауз в усному мовленні та розділових знаків у писемному мовленні. Відокремлюються переважно другорядні члени речення — означення (зокрема й прикладка), обставини та звороти у функції додатка.

Практикум

Розділові знаки в реченнях з відокремленими членами

464 Прочитайте речення. Розкажіть про умови відокремлення другорядних членів.

1. Марко, *мліючи, заточуючись, падаючи і знову підводячись, як міг*, пішов до соняшників (М. Стельмах). 2. *Щасливиця*, я маю трохи неба і дві сосни в туманному вікні (Л. Костенко). 3. *М'який і мрійний за вдачею*, він легко поступався перед більш наполегливими та говіркими людьми (М. Стельмах). 4. Пішли роки мої юрбою, *не зупиняючись*, вперед (Л. Дмитерко). 5. Більш жодного звуку не донеслося, *крім повівання пахучого повітря*, в розквітлім гіллі саду (Марко Вовчок). 6. Пахне грибами і медом, вогкістю пахне тією, *що, oprіч назви осінь*, немає імені їй (М. Рильський). 7. Горять в росі ранкові далі, *багаті різнобарв'ям трав* (Т. Масенко). 8. Степ, *струснувши з себе росу та зігнавши непримітні тіні*, горить рівним жовто-зеленим кольором (Панас Мирний).

465 Спишіть речення. Поставте, де слід, розділові знаки при відокремлених обставинах. Проаналізуйте випадки, коли обставини стоять після сурядних і підрядних сполучників; коли одиничні дієприслівники не відокремлюються.

1. Вона сиділа замислившись (Ю. Яновський). 2. Вона говорила запинаючись і від зусиль морщила чоло (В. Підмогильний). 3. Ліси загорілись пожежею, горіли не стліваючи (У. Самчук). 4. Аж тоді Кріт хоч і огинаючись і позираючи скоса на їжака видобувся з нори і сів біля неї близьенько. 5. Вночі гудуть вітри гримучі, дрти ридають на стовпах. І розметавши крила, тучі метуть порошею в степах (М. Луків).

466 Доповніть речення обставинами, вираженими дієприслівниковими зворотами. Поставте розділові знаки.

1. Берези заанімили ... 2. Нас несуть вітри ... 3. Мене сум обіймав ... 4. Зорі і трави слухали ...

467 Спишіть речення, ставлячи коми при відокремлених додатках. Поясніть морфологічні, змістові та стилістичні умови їх уживання.

1. Третю добу замість води ми їли сніг. 2. У нашій лоцманській слободі замість тополь край шляху вирости металеві

УЖИВАЙТЕ ПРАВИЛЬНО!

Так!	Ні!
Українськомовний сайт	Україномовний сайт
Узагальнювальні слова	Узагальнюючі слова
Порівняно з результатами	У порівнянні з результатами
Відповідно до завдання...	У відповідності до завдання...
Знак м'якшення	М'який знак
Слово пишемо з дефісом	Слово пишемо через дефіс

УЖИВАЙТЕ ПРАВИЛЬНО!

Так!	Ні!
Підручник української мови (підручник біології)	Підручник з української мови (підручник з біології)
За потреби	При потребі
Дібрати приклади	Підібрати приклади
Належність слова до частини мови	Приналежність слова до частини мови
Учні виконали завдання	Учнями виконано завдання
Складники твору	Складові твору
Здобуті знання	Набуті знання
Під час вивчення частин мови (вивчаючи частини мови)	При вивченні частин мови
Працювати за бажанням	Працювати на бажання
Таке саме значення	Таке ж значення
У творі йдеться про...	У творі мова йде про...
Записати дату в зошиті	Записати число в зошиті

НАГОЛОШУЙТЕ ПРАВИЛЬНО!

ненáвидіти, довелá, доллємó, донéсхочу, дїждетé, дїждéш, дїждемó, дїйдú, дїйдеш, даёмó, даётé, говорю́, кажú, взяла́, візьме́, візьму́, везті́

щогли, вищі за всяку тополю. 3. Крім вогневої Брянського тут розмістився командний пункт батальйону з усім своїм штабом (*Із тв. О. Гончара*). 4. Увіходять хлопці з прогулки сумні такі особливо Сашко (*А. Тесленко*). 5. Ця вказівка стосується і літератури, і всіх видів мистецтва зокрема народної творчості (*М. Рильський*). 6. І замість свічки палахкотіло сонце (*І. Драч*).

468 Складіть речення з відокремленими додатками, які б супроводжувалися: 1) прийменниками *опріч, окрім, замість*; 2) прислівниками *часто, завжди*; 3) частками *хоч і, навіть*.

469 Поширте подані речення уточнювальними відокремленими членами. Поясніть розділові знаки.

1. Сонце сховалось за горами. 2. Чути спів птаха. 3. Тиха й приємна розмова. 4. Ми відвідали музей Ольги Кобилянської. 5. Відбудеться творча зустріч з акторами.

470 Порівняйте подані у двох стовпчиках речення і скажіть, що в них спільного й відмінного. Сформулюйте висновки про стилістичні функції речень із дієприслівниковим зворотом і синонімічних конструкцій з однорідними присудками.

1. Тихо курілися луки, переливаючись барвами (*Яків Баш*).

2. Вербові коси поривчасто виринали з води, тріпотіли над голубувато-зеленою поверхнею, струшуючи донизу миготливі іскристі краплі (*Є. Гуцало*).

3. Я довго милувався цією широкою, просторною картиною, стоячи на крутій Шевченковій горі (*І. Нечуй-Левицький*).

1. Тихо курілися луки і переливалися барвами.

2. Вербові коси поривчасто виринали з води, тріпотіли над голубувато-зеленою поверхнею, струшували донизу миготливі іскристі краплі.

3. Я довго милувався цією широкою, просторною картиною і стояв на крутій Шевченковій горі.

471 Складіть по три речення з дієприслівниковим зворотом і синонімічними конструкціями з однорідними присудками. Зробіть висновки про їхні особливості.

472 Спишіть речення, ставлячи, де треба, розділові знаки при відокремлених обставинах, виражених одиничними дієприслівниками та дієприслівниковими зворотами. Визначте стилістичні функції відокремлених обставин.

1. Густі гарячі хвилі обдавши Марка почали шалено намотуватись на нього й розтягувати все тіло (*М. Стельмах*). 2. Марко мліючи заточуючись падаючи і знову підводячись, як міг, пішов до соняшників. 3. Серед тих, хто прославив рідну землю по далеких світах, і онука Мономаха Євпраксія Мстиславівна, про яку згадав літописець «Київського літопису» назвавши її Добродією (*О. Єфімов*). 4. Тепер Ларивон вимовляючи слова в спосіб заплутаний звернувся з запитанням до люду вже не виспівуючи, щоб збагнули їх тільки церковні сановники та ще, може, хто з поблизьких до князя. 5. Він помазав святою оливою голову, груди і плечі Ярославові творячи знак хреста на князеві, потім подав

князеві коронаційний меч — ознаку і покрепу влади, — а разом з мечем і цілу державу (*Із тв. П. Загребельного*).

- Перебудуйте прості ускладнені речення на складні. Зіставте синонімічні варіанти. Як змінюється відтінок висловлення?

СПІЛКУВАННЯ

473 Складіть діалог «Я зустрічаю гостей», використовуючи етикетні формули українців. Розіграйте діалог у класі.

Домашнє завдання

474 Випишіть речення з відокремленими членами. Визначте загальні умови відокремлення та їхні стилістичні функції.

Часом тварини здатні на майже «людські» вчинки. Так, наприклад, дельфіни часто виступають у ролі рятівників. Біля узбережжя в Індійському океані перекинулася під натиском хвиль невелика яхта. Три члени команди, потрапивши у воду, вирішили, що прийшов їм кінець, — навколо було повно акул. Та ось з'явилися дельфіни. Вони щільним кільцем оточили яхту й людей, захищаючи від акул. Заспокоївшись, спортсмени підняли й поставили яхту, вичерпали воду й попливли до берега. Дельфіни проводжали їх аж до хвилеріза.

Про дельфінів можна було б довго розповідати — настільки вони цікаві. Ми ж згадаємо лише походження їхньої назви. Назва у них грецька. Вона пов'язана з тим, що дельфіни, живучи у воді, народжують дітей так само, як ссавці на суші (*А. Коваль*).

- У мережі Інтернет знайдіть докладну інформацію про походження слова *дельфін*. Складіть на цю тему речення з відокремленими членами.

НАГОЛОШУЙТЕ ПРАВИЛЬНО!

не́крут, непо́слух, нутро́, о́біч, обра́нець, о́браний, обра́ти, обу́х, огля́дач, о́желедь, ожеле́диця, озло́бити, пере́гук, пере́метр

§ 48 РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ У ПРОСТИХ РЕЧЕННЯХ, УСКЛАДНЕНИХ ВСТАВНИМИ СЛОВАМИ І РЕЧЕННЯМИ

Буду я навчатись мови золотої

Розділові знаки в реченнях зі вставними і вставленими конструкціями

Вставними називаються слова, словосполучення й речення, які слугують для вираження модальних значень чи оцінки висловленого: вірогідності, упевненості (ствердження) чи сумніву, вказівки на те, кому належить висловлена думка.

Вставленими називаються слова і речення, які слугують для розкриття, пояснення смислового значення якогось із членів речення, уточнення його або доповнення новою інформацією: *Всебічний гармонійний розвиток особи, духовних сил суспільства передбачає (навіть можна сказати більше: вимагає) і оволодіння духовно-культурними скарбами, виробленими людством* (К. Волинський). *Козацьким шляхом і козацьким ходом (пішки) вони мандрували до Полтави* (Л. Череватенко). На письмі вони виділяються дужками або тире.

Вставлені конструкції використовують переважно в науковому і публіцистичному стилях.

Практикум

НАГОЛОШУЙТЕ ПРАВИЛЬНО!

пилá (минулий час), пилó, питна́ вода, по́перék, по́пільний, по́сэстра, по́смíх, прáвнук, прáдiд, прiзoв, прiсyдкa, прiчiп, прiязнь, прiятель, úтиск, устóяти, фрéзa, хáлéпa, хóдyчu, чубáр, щавéль

475 Прочитайте. З'ясуйте, які з виділених слів виступають членами речення, а які не виступають і чому. Визначте стилістичні функції вставних слів.

1. *Кажуть*, юність нерозсудлива й тривожна (*Л. Забашта*).
2. *На жаль*, у нас не прийнято писати культурних історій міста (*Т. Шевченко*). 3. Ви, *звичайно*, знаєте мою сестру (*Ю. Збанацький*). 4. Відступати нам, *по-перше*, пізно, а *по-друге*, немає підстав (*В. Собко*). 5. *Отже*, що тут багато говорити і сперечатися (*М. Грушевський*). 6. Ніхто не *може* світа пережити (*Нар. творч.*). 7. *Може*, я міг би вам допомогти? — довірливо запитав незнайомий (*О. Гончар*). 8. Добра такого таки зроду у мене, *правда*, не було (*Т. Шевченко*). 9. Мужича *правда* єсть колюча. А панська на всі боки гнуча (*І. Котляревський*).

476 Спишіть, ставлячи пропущені розділові знаки при вставних словах, словосполученнях, реченнях. З'ясуйте значення вставних конструкцій.

1. Безперечно осика відіграє вельми важливу роль у народній медицині (*Г. Булашев*). 2. Архаїчний і національний характер української хустки на думку більшості дослідників полягає саме в білому кольорі (*Остан Вишня*). 3. Степ простелявся перед ним, як чарівна долина, на якій пахне трава, пахнуть квіти, навіть сонце пахне, як жовтий віск ось візьміть лишень потримайте на сонці руку й понюхайте (*Ю. Яновський*). 4. З-за саду здавалося одразу за ним, підіймалася супроти полуденного сонця велика, у півнеба, синя хмара (*Гр. Тютюнник*). 5. Все бути може, може буде, бо серце більше відчуває, ніж розум зрозумів і знає. Схили ж мені чоло на груди. Все бути може, може буде (*Б. Лепкий*). 6. На жаль козацьке повстання на цей раз не вдалося (*З журналу*). 7. О правда знали ми в ту мить, кому сміється ніч і сяє, про віщо листя шелестить (*Олександр Олесь*). 8. Коли б був Максим на той час не постерігся не змандрував кудись з Пісок, щось на тиждень чи й більше, то мабуть би не минути йому й тюрми, а може й самого Сибіру (*Панас Мирний*). 9. Справді на правому борту шлюпки не було (*М. Трублаїні*).

СПІЛКУВАННЯ

477 Виконайте вправу-тренінг «Колесо фантазії»: розгорніть метафоричний рядок М. Вінграновського «Заснуло Слово на долоні Мови...» в есе або поетичний образ.

Домашнє завдання

Виконайте тестові завдання online

478 Спишіть речення. Поставте розділові знаки. Визначте стилістичні функції вставних конструкцій.

1. Раз ласуни як водиться у них поснідають добре захотіли (*Л. Глібов*). 2. Він ішов очевидячки з річки з плавнів... (*М. Коцюбинський*) 3. Та ось мов навмисне трапилося щось жахливе (*Яків Баш*). 4. Лід звичайно розтанув разом із снігом... (*П. Загребельний*)

- Зробіть повний синтаксичний розбір двох речень (на вибір).

СИСТЕМА ФУНКЦІОНАЛЬНИХ СТИЛІВ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

ТЕМА 28. ПУБЛІЦИСТИЧНИЙ СТИЛЬ, СФЕРА ЙОГО ВИКОРИСТАННЯ, ПРИЗНАЧЕННЯ, ОСНОВНІ Й МОВНІ ОЗНАКИ

Буду я навчатись мови золотої

МОВНІ ОСОБЛИВОСТІ ПУБЛІЦИСТИЧНОГО СТИЛЮ

Лексичні особливості	суспільно-політична лексика (лексеми, що відображають політичне життя суспільства; лексика, що відображає функціонування державного устрою й законодавчого апарату та властивих їм ознак і функцій; лексика на позначення суспільних ідейно-моральних понять); багатозначна образна лексика, художні засоби — тропи та фігури
Граматичні особливості	уживаються слова з різноманітними словотвірними афіксами — префіксами й суфіксами; характерний експресивний синтаксис із риторично-питальними реченнями, вставними конструкціями, звертаннями

Практикум

Публіцистичному стилю властиві не лише логічність, докладність, чіткість, послідовність викладу, а й емоційність, що зближує його зі стилем художньої літератури (Г. Сагач).

479 Прочитайте цитату зі статті Тетяни Коць. Доповніть її, скориставшись прикладами з поданих текстів.

Основними характеристиками мови публіцистичного стилю дослідники називають такі: стислість викладу і водночас інформативне його навантаження, уживання зрозумілих слів та висловів, використання суспільно-політичної термінології, наявність мовних кліше, штампів, переосмислення лексики тощо.

ТЕКСТ 1

Ти чекаєш вступу до вишу. Ти сподіваєшся нарешті пізнати, яке воно є — доросле життя. Ти хочеш якнайшвидше гордо називатися першокурсником. Але, на жаль, очікування твої можуть істотно відрізнятись від реальності, з якою ти зіштовхнешся вже з перших днів студентського життя.

1. Свобода. Поняття дуже і дуже відносне. Навряд чи викладачі контролюватимуть твою присутність на парах, але думка «я дорослий, можу робити, що хочу» не відповідає дійсності першого курсу. Абсолютна свобода від занять може закінчитися абсолютною свободою від універу.

...4. Можна не ходити на пари. Тільки будь готовий до того, що твоя мрія про «зарах.» у заліковці може й не здійснитися. Доведеться попобігати за викладачем, влаштовуючи цілодобові чергування біля кафедри. Мушу тебе засмутити: не факт, що отримаєш бажані 60 балів. Зате нервову систему загартуєш добряче (Зі статті Т. Єщенко «Дев'ять міфів про універ»).

У публіцистичному стилі виділяють кілька підстилів, кожний з яких має свої жанрові й мовні особливості: власне публіцистичний, або стиль засобів масової інформації (газети, часописи, радіо, телебачення, реклама), художньо-публіцистичний (памфлети, фейлетони, нариси, есе), науково-публіцистичний (критичні статті, аналітичні огляди, соціальні портрети тощо). ...Кожний підстиль виробив свої мовні ознаки: систему композиційних прийомів та усталених зворотів, сукупність експресивно-образних засобів (Л. Мацько).

ТЕКСТ 2

Попри вуличну штовханину в японській столиці, де з урахуванням передмістя проживають близько 30 мільйонів осіб, а можливо, саме через це дедалі більше токійців почуваються самотніми. Допомогти їм готові представники нової незвичайної професії — «слухачі». Щодня багато мешканців Токіо зупиняються на розі вулиць перед вивісками: «Я слухаю тебе», де сидять ці люди, які не мають спеціальної освіти. Вони уважно ставляться до монологів про наболіле. Більшість представників нової професії виконують свою роботу безкоштовно, зі співчуття до ближнього. До того ж слухач не дає стражденним жодних корисних порад. ...Японські соціологи вважають, що однією з причин появи нової професії є надто високий темп сучасного життя, який не залишає часу на розмови навіть зі своїми близькими (З газети «День»).

480 Прочитайте текст і визначте його стиль. Випишіть із тексту слова й словосполучення, якими ви охарактеризували б «хорошого» і «поганого» журналіста. Чи погоджуєтеся ви з висловленими поглядами?

Редактор сайту «Главком» Микола Підвезняний готовий пробачити журналістові помилки, штампи чи погано продуману структуру матеріалу за умови, що він знайшов новину або спромігся сказати щось нове. А Ольга Юркова вважає однією з головних проблем невміння автора відділити головне від другорядного та добитися від героя відповідей на ключові запитання.

Невміння продумати свій матеріал редактор агенції «Українформ» Сергій Тихий називає головною проблемою молодих авторів: «Про що ти хочеш сказати своїм текстом читачеві, що саме донести до його уваги? Журналіст має сам собі поставити запитання, відповіді на які хоче знати його читач. І знайти на них адекватну відповідь».

«Хороший журналіст знає зазвичай більше, ніж написав, — говорить Олег Онисько. — Він може опускати несуттєві чи другорядні деталі, щоб не заплутати читача й не перевантажувати його зайвою (в цьому випадку) інформацією. Натомість поганий журналіст може кілька разів передзвонювати до одного й того самого спікера, але так і не дотриматися золотого правила «що-хто-де-коли-чому-як». Причиною Олег вважає брак цікавості до теми власного тексту (Уривок зі статті С. Колодницької «Десять речей, які найдужче бісять редакторів»).

Домашнє завдання

481 М. Рильський писав: «Ні для кого не секрет, що мода в мові — теж помітний чинник (і, найчастіше, негативний). Тепер панує мода — особливо в мові журналів і газет — на «дзвінки», «голосні», «барвисті» — загалом «небуденні» слова. Автори статей, нарисів усю свою увагу віддають пошукам такого слова, якого давно вже ніхто не вживав або не використовував у цій мовній ситуації. Ці слова, ця «празникова одежина» мови не збуджують читачевої думки, бо не викликають у нього потрібних асоціацій, життєвих паралелей, не конкретизують уявлень. У кращому разі читач помилується блискіткою — і забуде (і слово, і статтю, і проблему)». Проаналізуйте лексичні засоби публікацій однієї з газет. Чи погоджуєтеся ви з письменником? Запишіть свої аргументи.

ТЕМА 29. НАРИС

Буду я навчатись мови золотої

У публіцистичному світі автор — частина дійсності, яку він відображає, аналізує та оцінює (О. Александров).

Нарис — жанр, у якому на документальній основі, але з використанням художньо-публіцистичних прийомів зображено об'єктивну картину дійсності або порушено важливу суспільну чи виробничу проблему (Л. Мацько).

Виділяють такі різновиди нарису: портретний, подорожній, ліричний, проблемний. Кожен з них має свої особливості.

Спільними ознаками всіх видів нарису є точність відтворення, реальні учасники подій, актуальність, пізнавальне значення, порівняно невеликий розмір.

Практикум

Подорожній нарис дозволяє авторі сконцентрувати увагу читача переважно на світі або людині, яка мандрує його просторами, але вони можуть бути й рівновеликими (О. Александров).

Україна, Львівщина, печера Прийма: південно-західний рукотворний пілон другого ярусу — карнизні колони з капітелями

482 Прочитайте уривок із книги подорожніх нарисів Галини Пагутяк «Сентиментальні мандрівки Галичиною». На кому або на чому автор концентрує увагу — на мандрівниці чи світі, яким вона мандрує?

ПРИЙМА

Була весна, травень. Ліси ще не цілком вдяглися в листя, але було вже тепло і сонячно. Саме час шукати печеру Прийму. Пані Люба скептично подивилася на мене і сказала, що я не знайду печери сама, бо вона ховається від людей. Але я була певна, що печера не гудзик, і в прозорому лісі я її розгледжу.

Дорога була чудова, тобто не нудна. Краєвиди змінювались, і я не встигала від них втомитись. Спершу через місто, де будинки впиралися в скелі і де люди видовбали собі пивниці просто у стіні. Повз величезну писанку на горі, тоді через кавалок лісу до села Радів, невеликого, але дуже затишного.

Потім я побачила чудовий луг-пасовисько, гусей, а далі пішла вгору до лісу. Той ліс був не дуже приємний, якийсь темний, і йти довелося добрий шмат, поки я не увіткнулася просто в хутір. На роздоріжжі сиділо кілька чоловіків, когось чекали. Вони пояснили мені куди йти, сперечаючись, яка дорога краща. Я пішла в той бік, де виднілись дуже гарні старовинні будинки під черепицею. Довжелезні!

То був зачарований світ, тихий і ясний. Я пішла в бік глибокого яру, але печери не було. У лісі, де багато однакових стежок, заблукати дуже просто. Але я не те, що заблукала: чотири години шукала печеру і не знайшла. Однак я отримала маленький коштовний подарунок від лісу, який змирив мене з невдачею.

Я піднялася дорогою вгору і побачила раптом просвіт. Внизу була галявина, ошатна, ясно-зелена і рівна, наче обведена колом. Я подумала: тут вночі танцюють ельфи. І ніхто мене не

переконає, що ельфи тут не танцюють літньої ночі. Я просто це ЗНАЮ. Це як осяння.

- У передмові до книги авторка зазначає: «Це лише подорожні нотатки, у яких більше емоцій, ніж інформації». Які емоції ви пережили, читаючи текст?

483 Прочитайте виписки зі «Словника епітетів української мови». Які з них можна використати в портретному нарисі про відомих особистостей?

Характер — благородний, бурхливий, веселий, відвертий, вольовий, упевнений, делікатний, діловий, емоційний, ініціативний, крицевий, мужній, непокірний, простий, прямий, сильний, славний, спокійний, сталевий, стійкий, стриманий, твердий, чесний, чудовий, щедрий.

Розум — аналітичний, блискучий, вдумливий, видатний, винахідливий, винятковий, витончений, відшліфований, геніальний, глибокий, гнучкий, гострий, далекоглядний, допитливий, дужий, енергійний, енциклопедичний, критичний, невичерпний, світлий, сильний, творчий, тонкий, холодний, швидкий, ясний.

Домашнє завдання

484 Виконайте одне із завдань.

А Немає готового рецепту, як варто починати нарис. Його й не може бути. Це питання в кожному конкретному випадку автор вирішує по своєму. Однак... У вступі обов'язково відзначається щось найважливіше для розуміння особистості героя нарису. Звичайно ж, початок повинен викликати в читачів бажання дочитати нарис. Напишіть портретний нарис про одного з відомих українських перекладачів.

Б За словами І. Роздубудько, «коли сприймаєш світ у деталях, тоді і велике стає більш зрозумілим». Напишіть подорожній нарис, зосереджуючись на деталях, без опису яких враження стають менш яскравими.

В Напишіть нарис про відомого поета, музиканта, перекладача Бориса Тена, розшукавши інформацію в Інтернеті.

ТЕМА 30. ЗАМІТКА

Буду я навчатись мови золотої

По-перше, не треба повторюватись, по-друге — не треба чіпати дрібничок
(М. Хвильовий).

Замітка — найпростіший і найоперативніший інформаційний жанр, у якому повідомляють про конкретні факти, події, явища життя задля пізнавального чи суспільно-політичного впливу на читача.

Основна вимога до заміток — висока інформаційна місткість тексту, яка досягається точністю фактажу, чіткістю і стислістю викладу думок.

Замітки бувають хронікальні, повідомлювальні, полемічні та ін.
(Л. Мацько).

Практикум

Лід (англ. lead — керувати, очолювати, займати перше місце, бути попереду; звідси й лідер — той, що йде попереду) — короткий виклад журналістського матеріалу, що розміщується після заголовку й перед основним текстом. Існує правило, згідно з яким матеріал довший за 100 рядків мусить бути супроводжений лідом. Лід покликаний репрезентувати читачам статтю, привабити їхню увагу, але найважливіша його функція — зорієнтувати читача в змісті матеріалу (І. Михайлин).

485 Прочитайте уривок зі статті Пилипа Селігея «Як полонити читача з першого рядка». Складіть за текстом висловлення рекомендаційного характеру «Як скласти замітку».

Для невеликих газетних заміток (до 300 слів) здавна практикують такий нехитрий прийом. Найцікавіший, свіжий чи сенсаційний факт виносять на самий початок — у лід* або й у заголовок. Стаття, власне, починається з родзинки або горішка — найважливішого, що хоче повідомити журналіст. А далі вже йдуть інші факти в порядку зменшення їхньої важливості: деталі, обставини, передісторія, додаткові пояснення — вся та інформація, яку випусковий редактор може безболісно опустити, якщо є потреба скоротити статтю.

Розташування матеріалу в такій послідовності відоме під назвою «перевернутої піраміди». Для статей трохи більшого обсягу можливий інший варіант: перший і другий абзаци вводять у суть справи, далі йде родзинка, а потім уже наводяться деталі та подробиці.

Цей ефектний композиційний прийом цілком годиться для «малих» газетних жанрів — інформаційної замітки, коротких новин, репортерської хроніки, репліки, звіту про якусь подію.

- Поясніть значення таких слів і виразів: *винести у лід*, *родзинка замітки*, *починати з горішка*, *перевернута піраміда*. До якої групи лексичних одиниць вони належать?

486 Прочитайте замітку. Проаналізуйте мовні засоби, використані в тексті.

НА ДЕНЬ КИЄВА У СТОЛИЦІ ЗНАЙОМИЛИ З УКРАЇНСЬКИМИ РЕМЕСЛАМИ ТА ФОЛЬКЛОРОМ

Плетіння дідухів, виготовлення виробів зі шкіри, ковальство, гончарство — неповний перелік ремесел, які можна було спробувати на молодіжному патріотичному етнофестивалі «Папороть». Відбувався він на Трухановому острові.

Також на святі можна було побачити козацькі герці, дитячі змагання і командні вишкільні ігри, майстер-класи з володіння зброєю, ножового та шабельного бою.

Усе це відбувалося під виступи відомих виконавців — гуртів «Рутенія», «Колір ночі», РАМА, «Королівна», «Дивина», «Вій», студії при Національній заслуженій капелі бандуристів. Завершився фестиваль яскравим вогняним шоу, що, власне, можна порівняти із цвітінням папороті (З інтернетних ресурсів).

Домашнє завдання

487 Прочитайте.

Видавництво Оксфордського університету разом з Оксфордським словником англійської мови з 2004 року публікує «слово року» для Великої Британії та США. У 2018 році таким стало слово «токсичний». Зазначається, що слово «токсичний» люди часто використовували як метафору для опису робочої атмо-

сфери, настрою в шкільному середовищі, стосунків, культур і поведінки.

В Україні Словник сучасної української мови та сленгу «Мислово» став визначати слово року із січня 2014 року. У 2017 році словом року було обрано «безвіз». На думку укладачів словника, це слово найкраще відображає настрій і переживання року, що минув. Як зазначають укладачі словника, цікавою є також і будова цього слова. «Таке органічне єднання українського прийменника зі словом французького походження в нову лексичну одиницю говорить про хорошу здатність української мови засвоювати та перетворювати під свої потреби іншомовні слова» (*З інтернетних ресурсів*).

- Яке слово ви обрали б словом поточного року? Обґрунтуйте свій вибір і викладіть у короткій замітці до шкільного сайту.

ТЕМА 31. РЕПОРТАЖ

Буду я навчатись мови золотої

Немає у світі такої речі, про яку не можна було б цікаво розповісти (*М. Йогансен*).

Репортаж — запозичення: фр. reportage «репортаж, нарис» утворене від дієслова reporter «відносити назад, переносити», що складається з префікса re- і дієслова porter «нести, приносити» (*Етимологічний словник української мови*).

Репортаж — це розповідь про цікаві історії людського життя, у якій автор звертається до щонайширшої палітри чуттєвих вражень, отриманих від усіх органів чуття. Він охоплює все те, чого часто не можуть собі дозволити інші журналістські жанри.

Мета репортажу — донести враження від події, отримані через зір, слух, смак, нюх, дотик. На відміну від журналістського розслідування чи аналітичної статті, репортаж нічого не доводить — він лише показує. Відповідає на запитання: як це відбувається / відбувалося? Автор репортажу повинен зуміти так зодягнути в слова ті чи ті події людського життя, щоб немовби привести читача-глядача-слухача туди, де той ніколи раніше не був, дати йому відчуття те, що відчув журналіст.

Для цього журналіст використовує описи, цитати, фрагменти листів, асоціативну передачу кольорів, запахів, емоційної атмосфери тощо. Головна ідея репортажу повинна відобразитися в заголовку і проходити через увесь текст «червоною ниткою», на яку нанизуються факти і враження журналіста. Репортаж мусить бути динамічним: короткі речення, чіткі формулювання, інтрига на самому початку (в телебаченні це називається правилом перших 10 секунд: якщо за цей час глядача не вдалося зацікавити, то він, найімовірніше, перемкнеться на інший канал).

Але перш ніж їхати збирати враження, треба підготуватися, наскільки це можливо, до повноцінного сприйняття події: дізнатися все про місце події та персонажів, адже опинившись на місці вперше, можна випустити з уваги важливі деталі.

Репортер повинен продумати й ілюстративний матеріал. Фото чи інші ілюстрації покликані мобілізувати увагу аудиторії, збуджувати образне мислення, впливати на ту частину емоційного спектра, на яку не змогло вплинути слово (*В. Павлів*).

Практикум

У репортажі працюють власні три «С», які звучать як: слухати, спостерігати, співпереживати.

• **Слухати**

Коли збираєте інформацію для репортажу, то навряд сидітимете з героєм один навпроти одного, поклавши між вами диктофон. Розмова має відбуватися в природному для героя середовищі, де вона не буде схожою на традиційне інтерв'ю, а буде звичайним людським спілкуванням.

• **Спостерігати**

Репортер мусить уміти помічати те, чого не бачать інші. Але у правилі «спостерігати» йдеться не лише про це. Часом, аби текст узагалі вдався, потрібно просто довіритись побаченому.

• **Співпереживати**

Якщо хочете щирості від своїх героїв, то маєте бути щирими й самі. Якщо вам хочеться плакати, коли ви слухаєте, то плачте, хочете сміятися — смійтеся, не знаєте, що сказати, — помовчіть. Будьте собою (*М. Паплаускайте*).

488 Елементи яких жанрів поєднано в репортажі? Визначте сферу використання репортажу. Чи відрізнятиметься телевізійний репортаж від газетного? Чим?

489 Прочитайте текст. Виокремлені авторкою «моменти» можна вважати рекомендаціями, настановами чи правилами? Чи потрібно до них додати інші «складники» успішного репортажу?

● Складіть за текстом конспект «П'ять особливостей підготовки репортажу».

Коли ж ви все-таки наважились і хочете приєднатися до лав художніх репортажистів, зверніть увагу на такі моменти:

- 1) Кожен репортаж має розповідати історію. І що майстерніше автор це зробить, то більшою є ймовірність того, що його прочитають. Останніми роками журналісти все більше уваги приділяють людським долям. Їхніми героями стають сусіди, випадкові перехожі, попутники в потязі — прості люди, яких, на противагу відомим особистостям, більше, а отже, їхні розповіді мають більше значення, ніж репортажі з життя «зірок».
- 2) Будь-яку історію можна висвітлити з різних ракурсів або об'єднати в одному. Зокрема, відкриття виставки картин художника Ікс можна подати його ж очима через інтерв'ю, з точки зору одного (а краще — кількох) відвідувачів, очима присутнього критика, самого репортера, а в ідеалі — поєднати ці погляди для максимальної достовірності й різнобічного ефекту на читача.
- 3) У художньому репортажі важливим є вміння заінтригувати й залишити читача «голодним». У кінцевому підсумку він має замислитись над певною проблемою чи хоча б трішки інакше подивитися на звичний світ.
- 4) Присутність автора на місці подій відіграє першорядне значення. Не можна написати добрий репортаж із чітких слів. Коли журналіст не був — не бачив — не відчув атмосфери, то він ніколи не досягне максимальної правдивості у своєму тексті.
- 5) Для того щоб підготувати якісний художній репортаж, нерідко потрібно... звільнитися з роботи. Веб-дизайнеру, який не прив'язаний до однієї редакції, буде легше виїхати в певну країну чи місто в разі потреби. Також він може самостійно обирати суспільно актуальні теми й шукати фінансування на свої журналістські проекти (*Л. Шутяк*).

Домашнє завдання

490 Виконайте одне із завдань.

А Останнім часом виникло багато нових професій — веб-дизайнер, копірайтер. Водночас не втрачають своєї популярності з-поміж випускників і такі, як журналіст і редактор. Дослідіть походження назв цих професій. За потреби скористайтеся інформацією з Етимологічного словника української мови.

Б Підготуйте репортаж із самостійно обраної теми, скориставшись порадами відомих журналістів.

ТЕМА 32. ІНТЕРВ'Ю

Буду я навчатись мови золотої

Ваше завдання — не показати, що особа, з якою ви розмовляєте, гарна...
Ваше завдання — змусити її сказати те, що вона не хотіла сказати (*Р. Кульчинський*).

Монолог (розповідь).
Порушують одне питання, на яке відповідають розповіддю, монологом. Виклад найчастіше від першої особи

Діалог (бесіда). Зміст бесіди передається у вигляді запитань інтерв'юера й відповідей респондента. (Можливо — від першої або третьої особи). Це найбільш простий і поширений вид інтерв'ю

Бесіда в різних формах. Кореспондент змальовує і місце зустрічі, і час, і свого співрозмовника, викладає свої враження, судження (можливі ліричні відступи, пов'язані з темою), коментує, висловлює свою думку

Види інтерв'ю

Самоінтерв'ю. Інтерв'ю із самим собою

Анкета. Стисла відповідь на запитання, соціологічні дослідження

Колективна інтерв'ю-нарада. Дає колективну відповідь на запитання, інформацію — думку кількох людей з одного питання чи теми

Структура інтерв'ю

Вступ. Журналіст представляє співрозмовника (репліки з метою встановити мовний контакт зі співрозмовником, підготувати його до спілкування, до обговорення теми майбутньої бесіди). Для вступної частини характерні стислість, лаконічність.

Основна частина. Бесіда (потрібно визначити тему (або теми) розмови, продумати запитання).

Висновок. Подяка. Побажання (журналіст просить свого співрозмовника розповісти про плани на майбутнє, висловлює добрі побажання, дякує за інтерв'ю).

Практикум

491 Прочитайте фрагмент інтерв'ю з головою Всенародного конкурсу «Бренд року України», підприємцем, письменником, засновником ліцею «Гранд», двічі рекордсменом Книги рекордів Гіннеса Володимиром Співаковським. Схарактеризуйте інтерв'ю.

Відомі журналісти й науковці вважають, що формулювати запитання потрібно так, аби воно:

- не вимагало однозначної відповіді «так» або «ні»;
- не було підказкою для відповіді;
- було конкретним;
- не містило особистісні оцінки;
- не містило перебільшення;
- не було занадто складним;
- не було довшим за очікувану відповідь.

— *Якою має бути освіта, щоб випускники були професіоналами майбутнього? Які особисті якості вони повинні мати?*

— Освіта повинна бути кардинально трансформована. Крім класичних фундаментальних знань, доведеться освоювати «сучасні знання», які пов'язані з віртуальною реальністю, із глобальністю світу, зі зміною цінностей і комунікацій, із настанням інформаційної епохи. Це приблизно 20 нових предметів.

Крім того, треба мати цілий набір сучасних особистісних якостей характеру. Таких у моєму списку 100. І коли покажеш їх батькам, вони впадають у розпач. І в них виникає тільки одне питання: а хіба це можливо? І я відповідаю: звичайно! Аби вами була поставлена така мета. Адже це в принципі не складно.

Це такі компетенції, як уміння вибирати пріоритети, устигати все вчасно, навички командної роботи, результативне мислення, креативність, комунікабельність, і ще 100 в списку.

— *Який він, школяр і студент майбутнього?*

— Цілеспрямований, допитливий, веселий, дотепний, ерудований, здоровий, комунікабельний, сучасний, модний, розумний, кмітливий, порядний.

— *Ви жартуєте? Хіба такі ідеальні люди бувають?*

— Навіть якщо такий «портрет» дещо ідеалізовано, проте до нього варто прагнути, хоча б частково.

— *Але ж це неможливо!*

— Тут така справа. Інакше вже не вийде. Так склалося, що роботодавці шукають саме таких працівників, і готові їм не тільки багато платити, а й забезпечувати кар'єрне зростання.

І навпаки. У кого не буде хоча б деяких із цих якостей, вартість їхнього людського капіталу буде зниженою. Так що нехай вибирають.

...Тому настає нова ера, коли випускникам із широким набором знань-компетенцій-навичок-умінь буде не тільки приємно жити і покращувати світ навколо себе, а й дуже багато заробляти.

Якщо, звичайно, це їх цікавить (*З інтернетних ресурсів*).

492 На сайті uamodna.com у рубриці «Інтерв'ю» розміщено інтерв'ю з відомими письменниками, істориками, музикантами та ін. Кожне має свій заголовок. Яка його мета? Чи впливає вдало дібраний заголовок до інтерв'ю на зацікавлення його змістом?

493 Сформулюйте 3–4 запитання для інтерв'ю (за власним вибором) з Роботом Софією, режисером української кінострічки, автором підручника української мови, відомим письменником (письменницею).

494 Складіть текст рекомендаційного характеру «Як відповідати на запитання під час інтерв'ю».

Домашнє завдання

495 Візьміть інтерв'ю про шкільні роки й плани на майбутнє в учня або учениці вашої школи. Оформіть його письмово в зошиті.

ТЕМА 33. СТАТТЯ ДО ЖУРНАЛУ АБО ШКІЛЬНОГО ВЕБ-САЙТУ В ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ СТИЛІ

Буду я навчатись мови золотої

Стаття — важливий публіцистичний жанр, який відзначається ґрунтовним аналізом матеріалу, високим ступенем узагальнення, чіткістю висновків. Використовуючи різноманітні факти, яскраві приклади, статистичні дані, автор статті досліджує актуальні суспільно-політичні проблеми. Особливе значення для статті мають факти. Їхня роль не зводиться лише до ілюстрування, вони — основа порушеної в статті проблеми. Стаття потребує літературної досконалості, стилістичної вправності (зі словника журналістики).

Перед тим, як писати саму статтю, необхідно продумати її композицію або план: з чого почати, чим закінчити, на які частини поділити, що повідомити спочатку, а що потім, про що розповісти докладно, а про що побіжно.

На початку великої статті автор підкидає читачеві принаду, а найважливіше залишає ближче до кінця. В середині тексту також варто «порозкидати» кілька отих родзинок і вести читача, максимально підсилюючи змістову інтригу, а водночас і читацьку напругу.

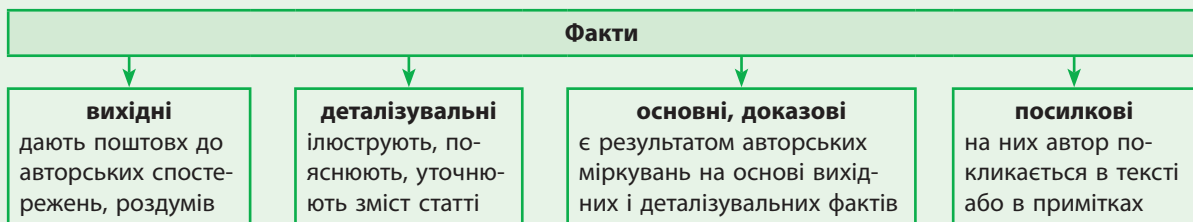
Що конкретно може слугувати зачіпкою? Таких гачків безліч: цікавий факт, яскравий приклад, сенсаційна подія, випадок з особистого життя, несподіване запитання, оригінальна думка, суперечливе твердження, якийсь парадокс, влучна цитата, анекдот до теми тощо. Зачин має бути щільно пов'язаний із темою статті, має виконати своє головне призначення: спонукати читача прочитати наступний абзац і весь текст до кінця.

Якщо зачіпка здатна привернути увагу тільки на початку, то найголовнішим засобом утримувати її протягом усієї статті є сюжет — ланцюг подій чи думок, які залежать одна від одної. Залежність ця може бути і часова, і логічна, і причиново-наслідкова.

Факти й події слід художньо опрацювати, розташувати так, щоб напруження зростало з кожним абзацом. Для сюжету конфлікт є головною пружиною, двигуном, джерелом живлення. Він порушує наші очікування й тим самим збуджує увагу.

Найвищий журналістський пілотаж маємо тоді, коли репортеру вдалося побудувати конфлікт на фактичному матеріалі, який сам по собі не є конфліктним. Точніше кажучи, коли конфліктним є не стільки зміст, скільки форма його подачі, його «обгортка».

Стаття приковує до себе увагу, якщо вона зачіпає життєві потреби пересічних громадян (Л. Селігей).

Практикум

496 Чи відрізняється послідовність написання наукової статті й статті в публіцистичному стилі? За теоретичним матеріалом складіть етапи написання статті в публіцистичному стилі й коротко розкрийте особливості кожного з них.

Нетворкінг — соціальна і професійна діяльність, спрямована на те, щоб з допомогою кола друзів і знайомих максимально швидко і ефективно вирішувати складні життєві завдання і бізнес-питання (приклад: знаходити клієнтів, наймати кращих співробітників, залучати інвесторів). До того ж, у суті нетворкінгу лежить вибудовування довірчих і довгострокових відносин із людьми і взаємодопомога (uk.wikipedia.org).

497 Прочитайте уривок зі статті «Червона книга професій: що робити, якщо ваша посада в зоні ризику». Спрогнозуйте й запишіть її початок, урахувавши рекомендації Пилипа Селігея. Які засоби (мовні, стилістичні) автор використовує для зацікавлення читача? Поширте статтю переконливими прикладами.

У найближчий час нас однозначно чекає скорочення робочих місць і підвищена конкуренція — і з машинами, і з іншими професіоналами. Що допоможе не залишитися за бортом у майбутньому?

• **Постійно навчайтеся**

Попитом користуватимуться універсальні спеціалісти, які будуть поєднувати в собі кількох професіоналів.

• **Глобалізуйтеся**

Уже сьогодні ви можете віддалено співпрацювати з різними компаніями. Для цього потрібно знати кілька іноземних мов (як мінімум — англійську) та зареєструватися на міжнародних біржах праці.

Самоорганізація та вміння працювати без прив'язки до конкретного місця, мови чи системи допоможуть не залишитися без роботи в майбутньому.

• **Пробивайте собі дорогу**

У майбутньому роботодавці надаватимуть перевагу так званим go-getters — найбільш енергійним і мотивованим кандидатам, які вміють презентувати себе та вирізнитися на фоні конкурентів. Недостатньо буде пасивно чекати на пропозицію роботи — необхідно буде відвойовувати своє місце під сонцем.

• **Вивчайте код**

У майбутньому поняття комп'ютерної грамотності вийде за межі, доступні нам зараз. Збільшення кількості різноманітних технологій та їхній вплив на наше життя передбачає вміння ними користуватися. Базові навички програмування вже сьогодні допоможуть і маркетологу, і дизайнеру, і редактору.

• **Соціалізуйтеся**

Унаслідок автоматизації людям доведеться зайнятися тим, що машини робити не здатні. З'явиться більше творчих професій, а також посад, що передбачають роботу не з механізмами, а з іншими людьми. Тому вміння налагоджувати зв'язки та знаходити спільну мову обов'язково стане у пригоді. Уже зараз варто розвивати емоційний інтелект, навички нетворкінгу* та ведення переговорів, адже кар'єрне зростання в майбутньому залежатиме від уміння організувати роботу з людьми.

І незабаром робота перетвориться з набору посадових обов'язків у набір навичок і вмінь. Неможливо за один день навчитися нестандартно мислити, креативити і знаходити спільну мову з людьми, але бути готовими змінюватися в майбутньому — обов'язкова вимога (*З інтернетних ресурсів*).

- Визначте стилістичну роль дієслів у тексті.
- Чи можна вважати синонімами слова *творчий* і *креативний*?
- Чи дав автор вичерпну відповідь на поставлене в тексті питання?

498 Запишіть п'ять аргументів для доведення висловленої в тексті попередньої вправи думки, що «...кар'єрний ріст у майбутньому залежатиме від уміння організувати роботу з людьми».

Домашнє завдання

499 Виконайте одне із завдань.

А Напишіть статтю до молодіжного журналу про нові професії, яких потребує нинішній ринок праці.

Б Напишіть статтю до Вікіпедії. За потреби скористайтеся порадами, розміщеними за покликанням https://uk.wikipedia.org/wiki/Вікіпедія:Поради_для_новачків.

ТЕМА 34. КОРЕСПОНДЕНЦІЯ

Буду я навчатись мови золотої

Без знань немає інтуїції
(М. Амосов).

Кореспонденція — жанр, у якому на обмеженому конкретно-життєвому матеріалі розглядається певна тема, ставиться проблема та пропонується її розв'язання. Назва цього жанру походить від латинського слова «correspondeo», що в перекладі на українську мову означає «повідомляю». Кореспонденціями первісно називалися повідомлені дописувачами новини з місць. А кореспондентами стали називати повідомлювачів новин. Зараз це слово використовується для найменування важливої рольової спеціалізації в журналістиці. Кореспондент — той, хто повідомляє новини. Внутрішньожанрова типологія кореспонденції включає інформаційну, аналітичну й проблемну кореспонденцію (*І. Михайлин*).

Практикум

500 Прочитайте. Запишіть мету кореспонденції, загальні ознаки її, схему складання.

У кореспонденції автор не тільки повідомляє факти, а й дає їм оцінку; не тільки розповідає, що сталося чи відбувається, а й намагається розібратися в причинах, висловлює власні думки, припущення, прогнози. Кореспонденція зазвичай пишеться за такою схемою: називається те, що трапилось; зазначається, добре це чи погано і чому саме; прогнозується, до чого це може призвести; показується, як це сприймається владою чи суспільством. Тобто думка автора кореспонденції рухається від часткового до загального. ...Кореспонденція завжди має персоніфікованого автора, чийм прізвищем вона підписується (*За В. Карпенком*).

501 Прочитайте публікацію з газети «День». Чи можна вважати її прикладом кореспонденції? Доведіть свою думку.

ЖІНКА З КІНОАПАРАТОМ

У Києві презентували фотоальбом режисерки, фотографа та письменниці Софії Яблонської, яка в 1930-х самостійно вирушила досліджувати Африку та Індокитай.

Софія Яблонська
на початку 1930-х років

Слово *самостійно* тут не випадкове. В ті часи жінка могла потрапити в ті місця, де бувала Софія Яблонська, лише в кількох іпостасях — наприклад, як сестра милосердя чи дружина колоніального чиновника. Тим ціннішим є досвід Софії Яблонської і тим ціннішими є її візуальні та текстові архіви, які сьогодні повертаються не лише до українців, а й загалом у мистецький контекст міжвоєнної Європи.

Фотоальбом «Теура. Софія Яблонська» вийшов у видавництві «Родовід» за підтримки Українського культурного фонду. Презентація книжки та відкриття виставки фотографій, костюмів і деяких архівних речей Яблонської відбулися у Возіанов-галереї. Чорно-білі світлини, на яких переважно зображені люди, ідеально вписалися в камерний мистецький простір.

«Теура» означає «червона птаха», так її називали мешканці острова Бора-Бора, де Яблонська побувала й чие життя зафіксувала на камери. Ці фотографії лягли і в основу альбому «Теура. Софія Яблонська».

...Як наголосила під час презентації письменниця Оксана Забужко, жінки почали самостійно подорожувати лише з кінця 1970-х. «А ця галицька дівчина в 20 років кидає все та їде спочатку в Париж навчатися кінематографії, потім у далекі краї», — розповідає письменниця і наголошує, що історія Софії — це справжня історія успіху, яка мала би бути екранізована. Софія — одна з перших жінок-операторок у світі».

Архіви Софії — це справжній скарб. Тут фільми, фотографії, щоденники, репортажі з мандрів, колонки про красу та моду, які вона писала в тогочасні журнали, це й костюми, які вона привозила з подорожей. Більшість із цього зберігається в домі онуки Софії — Наталі Уден, яка приїхала з Франції до Києва на презентацію альбому, а раніше пустила до себе додому Вероніку Гоменюк та Андрія Беницького.

«Коли ми з Андрієм п'ять років тому починали всю цю роботу, це мало бути перевидання романів Софії. Але коли ти починаєш копати глибше, а випадок із Яблонською тут є дуже показовим, ти можеш знайти набагато більше, ніж очікуєш. І коли ми знайшли Наталі Уден, онучку Софії та правовласницю на її творчий спадок, виявилось, що у неї вдома зберігається фантастичний архів фотографій, які ніколи ніхто не бачив. Загалом же Яблонська запам'яталася у Львові, на Галичині, як письменниця, і тут, у Києві, так само. А ось ці фотографії, цей її здобуток залишився невідомим, — розповідає Вероніка Гоменюк. — І хочеться, щоб із цього виріс фільм, тому що матеріалу вистачить навіть на серіал про те, що відбувалося в 1930-х. Це був надзвичайний час, і Яблонська в цьому часі була чимось дуже особливим. І хочеться, щоб ми розуміли, що наше жіноцтво ще в 30-х роках було фантастично сучасним і що ми маємо, звідки брати і нести далі. Нехай це буде початком великої історії про Софію Яблонську» (М. Семенченко).

Домашнє завдання

502 Випишіть із регіонального часопису кореспонденцію. Проаналізуйте її на відповідність схемі написання.

ТЕМА 35. РЕЦЕНЗІЯ

Буду я навчатись мови золотої

Критикувати не тільки можна, а й треба. І якщо критика конструктивна, якщо в ній є якесь раціональне зерно, то вона йде тільки на користь тим, кого критикують (*В. Лобановський*)

Рецензія (від лат. *recensio* — розгляд, оцінка) — один з основних жанрів критики, що містить виклад змісту, оцінку, аналіз та інтерпретацію, визначення сильних сторін і вад, зауваження та пропозиції щодо поліпшення літературного, мистецького чи наукового твору.

Головні жанрові ознаки рецензії — хронологічна актуальність, науковість, виклад змісту твору, його оцінка та інтерпретація, розгляд місця твору в доробку автора, літературному процесі, невеликий розмір, стислість і ясність у висловленні думок, конструктивність і доброзичливість (*І. Михайлин*).

Практикум

503 Прочитайте поради Богдани Романцової — літературознавця, журналістки й редакторки видавничих проектів видавництва «Темпора».

Хороша рецензія — актуальна, яка розглядає «свіжий» твір, тобто той, що вийшов менше ніж півроку тому.

Хороша рецензія — коротка. Має бути від 3 до 10 тисяч знаків або більше 10 тисяч знаків, якщо це рецензія для так званого товстого літературного журналу.

Хороша рецензія — критична, що оцінює твір, а не переказує його сюжет. ... Можете писати про окремі епізоди, щоб текст не вийшов ні про що, але найцінніше — ваша оцінка, ваша позиція, яка буде проілюстрована за допомогою матеріалу.

Хороша рецензія — різнобічна. Вона розглядає жанр, стиль, ідеї, що автор переосмислює у творі, авторські меседжі.

Хороша рецензія — рецензія з мінімальною кількістю цитат або без них. Інакше це буде цитатний переказ.

Хороша рецензія — та, що вписує твір у літературний процес. Ви маєте розуміти, що до цього твору скоріш за все щось подібне вже було і ви маєте побачити: де було, що було і звідки автор щось «потягнув». ... Довіряйте собі, своєму смаку, своїй ерудиції та відчуттям.

Хороша рецензія — рецензія з діалогами. Ваша рецензія не має вийти монологом, адже вона не є абсолютною й незаперечною позицією. Текст має залишати певне поле для думок, наштотхувати читача на роздуми про книгу.

Хороша рецензія — рецензія з жартами та з ноткою іронії, але без сарказму. Жартуйте, грайтеся зі словами і придумайте влучний заголовок.

Хороша рецензія — «читабельна». Перш ніж надсилати редактору, дайте прочитати і прокоментувати свій текст комусь, хто потенційно є вашою аудиторією. Ще один спосіб: дати рецензії полежати день-другий — і потім поглянути на

неї вже іншим поглядом. Ви відкоригуєте її, потім зробите це ще раз — і вона стане «читабельною».

Хороша рецензія — структурована. Не перестрибуйте із сюжету на стиль, зі стилю на думку автора і далі по колу. Спершу робіть для себе помітки, потім групуйте їх, структуруйте, щоб створювалися більш-менш плавні переходи.

Хороша рецензія — орієнтована на певну аудиторію та ресурс. Коли ви пишете для конкретного видання, то спершу прогляньте попередні роботи, адже вони мають свій стиль і розраховані на певну аудиторію.

504 Прочитайте вставні слова й словосполучення. З якою метою їх використовують рецензенти?

Виражають впевненість, невпевненість, припущення: *дійсно, справді, безперечно, безумовно;*

вказують на джерело повідомлення: *як кажуть, мовляв, на думку..., за словами...;*

виражають послідовність викладу думок, зв'язок між ними: *з іншого боку, отже, зокрема, значить, нарешті, до речі, наприклад.*

505 Прочитайте рецензію Ольги Русіної, розміщену на сайті www.barabooka.com.ua. Випишіть мовні засоби, характерні для текстів рецензій. Зверніть увагу на те, якими мовними засобами автор привертає увагу читачів до порушених проблем.

«Це зробила вона» від «Видавництва» Іллі Стронґовського та Лілії Омеляненко продовжує серію весняних новинок про і для (і не тільки) дівчат: це ще одна збірка оповідань про жінок, важливих для української та світової історії. Варіації на тему «Казок на ніч для дівчат-бунтарок» і загальний тренд на «дівчачу» літературу, що поширився на Заході, утвердився й на українському ринку.

Сміливим експериментом упорядників «Це зробила вона» стала ідея долучити до проекту понад 100 авторів та ілюстраторів, не втративши при цьому стилістичної та змістової цілісності книги.

Урешті-решт цей експеримент удався, бо зовнішня різноманітність есеїв та ілюстрацій все ж не викликає відчуття «хаосу». Найяскравіше це розмаїття проявилось саме в малюнках, але й у текстах трапляється багато несподіваних рішень: поряд з есеями, написаними класично в третій особі, тут є оповіді від імені кішки з королівського палацу і навіть літака, який сконструювала героїня. Одна з авторок вдалася до формату напівфантастичної зустрічі з постаттю з минулого.

Приємно, що більшість текстів написані емоційно і небанально, із цікавими деталями з життя героїнь. Поруч з есеями, присвяченими загальновідомим «хрестоматійним» постатям, ще більш вирашно виглядають розповіді про досі малознаних жінок: Марію Бек, Елен Спарроу, Олександрю Екстер, Анну Стен та ін. У їхньому випадку короткі оповіді можуть стати вдалим початком ширшого дослідження, адже багато хто з цих постатей згадується в українському публічному просторі вперше.

Так склалося, що раніше історію писали чоловіки про чоловіків, і місця жінкам там майже не лишалось. Найбільше, на що могли претендувати жінки, — це статус вірних помічниць і соратниць. Але насправді наша історія — і давня, і новітня — переповнена звершеннями жінок у різних галузях, зокрема й тих, які досі вважаються «чоловічими» (О. Русіна).

Чинником, яким вдалося об'єднати всі ці розповіді, є широкий контекст. Завдяки тому, що постаті в книзі розміщені в хронологічному порядку, читач може простежити історію розвитку та модифікації ролі жінки в соціумі; від найдавніших постатей, про які в нас дуже мало достовірної інформації, — княгині Ольги, Євпраксії Мстиславівни та ін. — до наших днів: Яни Ключкової чи сестер Музичук. Дії та рішення героїнь вписані в контекст їхнього часу й умов, у яких вони жили; пояснюється також, чому ті чи ті ідеї, що сьогодні нам видаються очевидними, були новаторськими для давніших часів.

Завдяки цьому книга сприймається не лише як збірка окремих розрізнених стилістично історій, але і як зв'язна оповідь про роль і можливості жінки в різні часи та в різних суспільствах.

«Це зробила вона» — не єдиний такий проект на українському ринку, але наразі його можна назвати одним із найвдаліших. Трохи раніше вийшла схожа за будовою та тематикою (також 50 постатей, описаних в коротких есеях) «Сила дівчат» від видавництва «Книголав»: цікаво, що, попри формальну подібність проектів, героїні в обох книгах майже не повторюються. Наштовхує на думку: скільки ще в нашій історії невідомих жіночих постатей?

506 Напишіть об'єктивну рецензію на одну з прочитаних книжок. З'ясуйте, які структурні компоненти рецензії розкрити було найважче.

Домашнє завдання

507 Доберіть приклади з художньої літератури, історії або особистого досвіду, якими можна довести або спростувати один із висловів.

Лише одна річ заважає здійсненню мрії — страх перед поразкою (*П. Коельо*).

Поразка — це наука. Ніяка перемога так не вчить (*Л. Костенко*).

Радість життя пізнається через перемоги, правда життя — через поразки (*А. Коваль*).

ТЕМА 36. ПРЕЗЕНТАЦІЯ, РЕКЛАМА

Буду я навчатись мови золотої

Багато дрібниць стали важливими речами завдяки правильній рекламі
(*Марк Твен*).

Реклама — будь-яке публічне повідомлення, спрямоване на те, щоб сприяти продажу, покупці або оренді товару чи послуги, поширювати будь-яку ідею чи погляди або досягати певного ефекту, бажаного для рекламодавців, і для якого виділені площа чи ефірний час за оплату від рекламодавця чи з іншої причини.

Завдання реклами — забезпечувати просування товарів, послуг, комерційних фірм, публічних діячів (*І. Михайлин*).

Практикум

УЖИВАЙТЕ ПРАВИЛЬНО!

Кампанія, -і, ор. -єю. Військовий похід, війна; суспільно-політичні або громадські заходи: *виборча кампанія, посівна кампанія, розпочати кампанію.*

Компанія. Група людей; торговельне або промислове товариство; спілка: *весела компанія, підтримувати компанію, акціонерна компанія.*

Відрізнятись, відрізнитись, -нюся, -нишся. Бути несхожим якоюсь ознакою на інших, інше; виділятися з-поміж інших, іншого; відокремлюватися від когось, чогось. *Курінь Птахи нічим не відрізнявся від усіх інших рибальських мазанок (Ю. Смолич).*

Вирізнятись, вирізнитись, -нюся, -нишся. Виділятися з-поміж інших, іншого, бути помітним через якісь ознаки. *Дедалі вирізняються окремі групи і розмови (Леся Українка). Деякі голоси Ярошенко впізнав одразу; вирізнилися два дисканти братів Мосурів (С. Васильченко).*

508 Прочитайте текст. Дайте відповіді на такі запитання: чим зумовлена саме така формула рекламного тексту; яке завдання заголовка рекламного тексту; чи погоджуєтесь ви з думкою, що заголовок «перебуває поза текстом і є засобом передачі інформації»?

Особливу роль у структурі будь-якого тексту відіграє заголовок, у якому яскраво відбито подвійну природу висловлення — спираючись на відоме, розкривати шляхи пізнання невідомого. Якщо рекламний текст розглядати як структуру, що відповідає відомій загальній формулі «увага — інтерес — бажання — дія», то з першим елементом формули збігається заголовок. Він перебуває поза текстом і є засобом передачі інформації. Часто заголовок не просто привертає увагу, а й викликає інтерес, реалізуючи два, а подекуди й три елементи згаданої формули. У зв'язку з цим саме заголовок відіграє особливу роль у газетній рекламі, виступаючи ядром повідомлення (*І. Соколова*).

- Доберіть заголовки рекламних текстів, у яких ітиметься про вихід нової книги, випуск нової моделі телефону тощо.

509 Проаналізуйте один із рекламних текстів (за власним вибором) за поданою схемою.

Текст рекламує:

- 1) матеріальні цінності;
- 2) послуги, діяльність страхових компаній, туристичних бюро, готелів тощо.

Функція рекламного тексту:

- 1) докладно описати фізичні характеристики товару, забезпечити всебічну інформацію про об'єктивні якості, акцентувати, виділити ті якості, якими товар вигідно відрізняється від аналогічних товарів;
- 2) привернути увагу споживача до товару шляхом апеляції до його почуттів, впливу на свідомість споживача через емоційно-вольову сферу;
- 3) звернутись до позитивного досвіду покупця, багаторічної успішної практики та реалізації рекламованого товару.

Рекламний текст адресований:

- 1) масовому споживачеві;
- 2) професіоналам, експертам, підприємствам (*За Г. Абрамовою*).

Буду я навчатись мови золотої

Презентація — це публічне представлення чогось нового, що нещодавно з'явилося чи було створено.

Мета презентації — представлення досягнень організації або окремої особи, висвітлення різноманітних заходів, перспектив розвитку технологій, реклама певної продукції тощо.

Відвідувачі презентації чекають від доповідача: знання предмета презентації та певної підготовки; недвозначних і зрозумілих формулювань, чітко висловленої ідеї; уміння висловлюватися стисло; поєднання запропонованої ідеї з практичним застосуванням; уміння зосереджувати увагу слухачів на обговорюваній темі; чіткої організації інформації всієї презентації.

Набір електронних слайдів називають комп'ютерною презентацією. Презентація потребує ретельної підготовки. На кожну хвилину доповіді необхідно 30 хвилин попередньої підготовки. **Готуючись до презентації, потрібно** чітко сформулювати її мету; визначити кількісний склад аудиторії; вибрати спосіб інформування; передбачити головну ідею презентації; зібрати матеріал; продумати і структурувати вступ, основну частину і висновки доповіді; вибрати демонстраційно-наочні матеріали — візуалізацію доповіді; особисто провести пробну репетицію, підготуватися до відповідей на можливі запитання (За С. Шевчук).

Практикум

510 Чи часто вам доводиться готувати презентації в програмі Power Point? Чи спостерігали ви за реакцією слухачів на вашу презентацію? Складіть рекомендації для однокласників «Як скласти презентацію в програмі Power Point».

Домашнє завдання

511 Підготуйте презентацію освітнього блогу.

ТЕМА 37. ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ ПУБЛІЦИСТИЧНОГО МОВЛЕННЯ: СПОСОБИ ПРИВЕРНЕННЯ УВАГИ, ПРИНЦИПИ ПОБУДОВИ, ЗАСОБИ СТРУКТУРУВАННЯ ТЕКСТУ

Буду я навчатись мови золотої

Журналістика — це більше ніж професія. Журналістика — це не тільки репортаж: піти, побачити й розповісти про те, що відбувається. Журналістика — це свого роду спосіб життя (Л. Гузар).

ПРИЙОМИ, ЗАВДЯКИ ЯКИМ ЗАЛУЧАЄТЬСЯ УВАГА Й УТРИМУЄТЬСЯ ІНТЕРЕС ЧИТАЧІВ

Добір цікавих фактів. Утриманню уваги сприяє наведення невідомих фактів про, здавалося б, давно відомі читачеві об'єкти.

Порівняння. Набагато легше сприймається інформація через відомі, а тому й прості аналогії.

Наведення серії запитань. Перед запитаннями читач мимоволі зупиняється й так чи так встановлює зв'язок між інформацією, уміщеною в тексті, і своїми знаннями. Запитання дають змогу виділити суттєве для розуміння твору загалом і спрямовують здогадки і припущення читача в бажаному для автора напрямі.

Пояснення на відомих моделях. Завдяки знайомим читачеві моделям, що ніяк не пов'язані з предметом викладу, можна відійти від складної фундаментальної науковості, щоб у читача не виникало відчуття «я нічого не розумію».

Надання альтернатив розвитку подій, які змінили б перебіг історії. Утримати увагу читача, розвивати його допитливість можна також завдяки шаблону: «а що було б, якби?..».

Пояснення складних явищ на дослідах. Юний читач схильний експериментально перевіряти відомі йому факти. Тож цілком доречно для утримання його уваги пояснювати явища на дослідах.

Спростування хибних уявлень. Читач захоплено читатиме текст, у якому руйнуються шаблони або ж виникає інтрига.

Діалогічність. Читач має відчувати, що автор звертається саме до нього, зважає саме на його запити та інтереси, сприймає читача як рівного собі й не пише текст із позиції лектора.

Захопливі заголовки. Такий прийом покликаний зацікавити, захопити читача, розбудити його допитливість.

Мовностилістичні прийоми. Привабливою пізнавальною книгою роблять лексичне розмаїття, багата фразеологія, художні тропи, риторичні фігури (С. Фіялка).

Типи структур художньо-публіцистичних творів

хронікальна
(опис явищ, подій, людського життя в їхній часовій послідовності)

причиново-наслідкова (дослідження, аналіз події; відсутня розповідь про подію, а матеріал будується за принципом логічної, а не часової послідовності — в основі першої лежить логіка викладу, а другої — логіка дослідження)

есеїстична (вільна форма побудови, що ґрунтується на складних асоціативних зв'язках і образних узагальненнях; ця форма поєднує в собі елементи двох попередніх структур і є найбільш багатогранною й насиченою різноманітними композиційними прийомами)

Практикум

512 Пригадайте особливості побудови таких жанрів публіцистичного стилю, як замітка, стаття та репортаж. Стисло запишіть їх, використовуючи подані нижче ключові слова й словосполучення.

Принцип перевернутої піраміди; повідомити про найголовніше; зацікавити читача; може бути відсутня завершальна частина; наявні елементи замальовки, інтерв'ю, звіту, кореспонденції тощо; хронологічний принцип; доказ, спростування; висновок.

513 Ознайомтеся з правилами створення композиції публіцистичного тексту. Поміркуйте, до чого може призвести порушення їх.

1. **Кожну проблему, порушену в майбутньому творі, доцільно аналізувати в одному місці.** Не можна «перестрибувати» з однієї частини на іншу, а потім повертатися назад — це збиває з пантелику і автора, і читача.
2. **Зв'язки між частинами тексту повинні бути якомога природнішими.** Журналістський текст, у якому не продумано композицію, легко розпізнати за великою кількістю в ньому слів на зразок «тим часом», «але», «проте». Доцільно логічно переходити від однієї думки до іншої, не зловживаючи такими словами.
3. **Спростування повинні бути розташовані відразу після звинувачень.** Якщо в історії є дві сторони, що конфліктують між собою, то заперечення однієї сторони повинні стояти якомога ближче до звинувачень іншої, а розділити їх кількома абзацами — це спосіб збити читача з пантелику.

4. **У великих публікаціях необхідно робити лід складовою частиною матеріалу.** Композиція лише виграє, якщо лід буде максимально тісно пов'язаний з наступним абзацом.
5. **Потрібно уникати «тупикових» відгалужень у тексті.** Складаючи план, потрібно уважно стежити за тією побічною підтемою чи сюжетом, які нікуди не ведуть.
6. **Якщо події мають хронологію, варто скористатися цим.** Хронологічно впорядкована розповідь є нескладною, простою й завжди найвдалішою. Не варто боятися відразу ж після ліду написати: «Усе почалося з того...» і далі вже йти до кінця тексту.
7. **Ніколи не треба уникати деталізацій.** Деякі сюжети можуть бути дуже заплутаними, і є небезпека, що читачі не вловлять перебігу думки, якою гарною не була б композиція. Не варто соромитися в таких випадках розкласти все по полицях. Для цього можна використати вислови на зразок: «Це складне питання має чотири аспекти. По-перше...»
8. **У довгих публікаціях варто користуватися «меню».** Тому, якщо з огляду на композицію є необхідність залишити дватри ударні моменти на кінець публікації, то можна ознайомити з ними адресата на початку, це дозволить «ввіймати читача на гачок».
9. **Не можна викладати передісторію великими порціями, що важко сприймаються.** У деяких текстах необхідно приділити багато місця передісторії або коротко переказати зміст попередніх публікацій.
10. **Послідовності варто вибудовувати обережно.** Такий спосіб написання текстів полягає в тому, що спершу в загальній формі подається характеристика того, що сталося в кінці якоїсь події. Потім ідуть імена, час і місце, після чого події викладаються в хронологічній послідовності.
11. **Потрібно обережно поводитися зі словами *але, проте, однак*.** Аби звести їхнє використання до мінімуму, доцільно розташувати частини матеріалу, які суперечать одна одній, у чіткій послідовності, виклавши спершу один погляд на події і лише потім — інший.
12. **Доцільно використовувати в тексті цитати, що дозволяють змінити ритм розповіді.** Але варто пам'ятати, що великий фрагмент тексту, який містить суцільні цитати, і тривала непряма мова можуть бути втомливими й неефективними (За Вл. Михайленком).

«Меню» — це кілька речень, що викладають основний зміст матеріалу, повідомляють читачеві про те, що в автора є «про запас».

514 Прочитайте уривки з публікацій. Яких принципів побудови тексту дотримується автор? Які способи привернення уваги й засоби структурування тексту використано?

ТЕКСТ 1

Йому судилося життя в темряві. Паралімпійський чемпіон Лондона і бронзовий призер Паралімпіади в Ріо Руслан Катішев від народження має лише одну соту відсотка зору. Це — тотальна сліпота. Дистрофія сітківки і вада райдужної оболонки ока передалися Руслану в спадок від матері. Він — інвалід першої групи. Каже, щиро вірить, що колись-таки зможе бачити.

Руслан Катишев.
Фото зі сторінки
[https://www.pravda.com.ua/
articles/2016/10/13/7123472/](https://www.pravda.com.ua/articles/2016/10/13/7123472/)

«Я наївно вірю, що коли-небудь буде здійснено науковий прорив і лікарі зможуть щось зробити для мене,— зізнається спортсмен.— Зараз думки медиків розділилися: одні говорять, що шанс відновити зір є, інші — що немає».

Однак Руслан каже: спершу потрібно зробити все для дітей — Ані та Максима. «Моя дружина Катя — також слабозора. Вона бачить на 40 відсотків,— розповідає Руслан.— Відтоді, як ми познайомилися в спеціалізованій школі для незрячих, вона завжди мене підтримує. Лише на змагання не їздить — адже треба доглядати за діточками. Аня у нас бачить трохи краще за мене, Максим — трохи краще за маму».

Ціль Руслана Катишева — зробити все від нього залежне, аби родина ні в чому собі не відмовляла. Адже власне дитинство аж ніяк не може назвати безхмарним.

«Зчепити зуби і йти вперед»,— ці слова, колись сказані батьком, стали життєвим девізом Руслана.

Він зумів подолати всі перепони і проявити себе у спорті. Попри проблеми зі здоров'ям, він довго, вперто і наполегливо тренувався. Стрибав, бігав, метав диск і спис. Навіть у футбол, пригадає батько, із хлопцями на подвір'ї ганяв.

Зрештою Руслан, який може виконувати вправи «на дотик», орієнтуючись лише на звукові сигнали, обрав одну з найскладніших дисциплін легкої атлетики — стрибок в довжину.

«Для тотально сліпої людини, з повною дезорієнтацією в просторі, кожен стрибок — це стрибок в нікуди»,— говорить заслужений тренер України Тетяна Орлова.

Сліпі спортсмени під час стрибка біжать на голос тренера. Тож коли навколо шум трибун заповненого стадіону, дуже легко розгубитися, збитися з кроку.

«Якщо спортсмен неправильно порахує кроки, а наставник цього не помітить,— каже Тетяна Орлова,— стрибок може обернутися серйозними фізичними травмами».

Тим не менш, в Ріо-де-Жанейро, коли весь Олімпійський стадіон несамовито підтримував бразильського стрибуну на змаганнях серед спортсменів із вадами зору найвищого рівня, Руслан Катишев стрибнув на 6 метрів 20 сантиметрів і став бронзовим призером (За Р. Касумовою).

ТЕКСТ 2

ЯК ПРАВИЛЬНО НАЗИВАТИ ЛЮДЕЙ З ІНВАЛІДНІСТЮ

«Інвалід» краще замінити на «людина з інвалідністю». У такий спосіб ви акцентуєте увагу на особистості, а не її особливості.

Потрібно забути про формулювання «людина з обмеженими можливостями», адже інвалідність жодним чином не обмежує ментальні можливості людини. Найчастіше фізичні можливості обмежені не інвалідністю, а відсутністю відповідних умов (Поради від Соломії Вітвіцької).

Домашнє завдання

515 Напишіть статтю про людей з інвалідністю, які досягли успіху в житті.

ПІДГОТОВКА ДО ДЕРЖАВНОЇ АТЕСТАЦІЇ. УЗАГАЛЬНЕННЯ І СИСТЕМАТИЗАЦІЯ НАЙВАЖЛИВІШИХ ВІДОМОСТЕЙ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

ФОНЕТИКА, ОРФОЕПІЯ, ОРФОГРАФІЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

§ 49 АСИМІЛЯТИВНІ, ДИСИМІЛЯТИВНІ ПРОЦЕСИ

Практикум

Теоретичний матеріал

Умовні позначення приголосних:

С — сонорний

Д — дзвінкий

Г — глухий

Асиміляція наступного приголосного не відбувається: *римляни* (СС), *дбалий* (ДД), *ласкавий* (ГГ), *завбачити* (СД), *навпіл* (СГ), *ладнати* (ДС), *маслина* (ГС)

516 Прочитайте вголос подані слова, запишіть фонетичною транскрипцією, поясніть наявність асиміляції за дзвінкістю у словах і на межі слів. Визначте вид асиміляції за напрямом. Напрямом асиміляції позначте стрілкою над звуками.

Так же, отже, хоч би, вокзал, боротьба, косьба, анекдот, як би, якби, призьба.

- З'ясуйте особливості правопису й вимови записаних слів.

517 Прочитайте вголос подані слова, запишіть фонетичною транскрипцією. Поясніть наявність асиміляції за глухістю у словах і на межі прийменника з іменником. Визначте вид асиміляції за напрямом. Напрямом асиміляції позначте стрілкою над звуками.

З піснею, спустити, сколихнути, з середини, скраю, зцілити, з фабрики, сфабрикувати, з Тиси, стомитися, без клопоту, безтурботно, з черги, з книгою.

- З'ясуйте особливості правопису й вимови записаних слів.

518 Визначте рядок, у якому в усіх словах відбувається асиміляція за дзвінкістю. Запишіть усі слова обраного рядка фонетичною транскрипцією, позначивши стрілкою напрям асиміляції.

- 1) жартівник, вислови, музикальний, музичний;
- 2) словник, чорніти, горнути, форма;
- 3) вокзал, молотьба, отже, просьба;
- 4) реглан, агрус, Лондон, преамбула.

- Які фонетичні умови: 1) сполучення сонорних приголосних; 2) сполучення сонорного і дзвінкого; 3) сполучення сонорного і глухого; 4) сполучення дзвінкого і глухого ви враховували під час визначення рядка, у всіх словах якого відбувається асиміляція за дзвінкістю?

519 Запишіть слова фонетичною транскрипцією. Визначте й поясніть наявність асиміляції в поданих словах за місцем і способом творення.

Усміхається, являється, не мучся, боїшся, журишся, на дошці, у чашці, у річці, у книжці, безжалісний, без жиру,

Умовні позначення приголосних:

Д — дзвінкий

Г — глухий

Завжди відбувається асиміляція в усному мовленні:

(ГД) *просьба* → [п'рoз'ба], але *призьба*

(ДГ) *з тобою* → [стoбoју]

свистячий + шиплячий: *розжарити* — [рoж:áрити]

шиплячий + свистячий: *усміхається* → *усміхає*[с:а]

-ться: *навчає*[ц'а]

Д + африката → *над дзеркалом*

→ [надз:éркалом]

Вітчизна, вітчим, коротший, не радься, коритце, не морочся, Вінниччина, Київщина, безшумно, із честю, із сумом, принісиши, через джерело, з чоловіком, піщаний, сітчатка, криється, навчається, зачинаються, відчепися, відцвісти, блюдце.

520 Запишіть слова фонетичною транскрипцією. Назвіть приголосні пом'якшені та напівпом'якшені. Поясніть, які приголосні не пом'якшуються наступним напівпом'якшеним, а які пом'якшуються.

Дружній, путній, розбір, свято, цвіт, дзвінок, стрімголов, на поличці, запорожці, прискіпливий, прірва, стільки, скільки, пісні, місця, зрізувати, обидві, витвір, одвічну, світ, твір, юності, пізні, у будці, батьківські, усміхнувся, улігся, вмів, подібні, нічні, їхньої, глибші, піднялася, химерні, слівця, після, гуркіт, покрівля, тліють, стріхою, потрібні, мужність, підбір, підліток, відсіяти.

- Поясніть лексичне значення виділених слів, уведіть їх у речення.

521 У словах *пести, вести, повість, хто, рушник, мірошник, безперечний, значний, пшеничний, нижчий* знайдіть явище дисиміляції (розподібнення) і поясніть їх. Запишіть слова фонетичною транскрипцією, порівнявши вимову й правопис цих слів.

- Складіть із кількома словами текст (можна у формі казки, байки, вірша).

522 Прочитайте слова, розмежуйте вимову двох звуків на стику префікса й кореня [д], [ж], [д], [з] і одного [дж], [дз] у поданих словах. Зробіть висновки.

Ходжу, дзигарі, дзот, підземний, джерельце, дзвеніти, народження, підживити, підзвітний, відзначати, дріжджі, джміль, відзвук, підземелля, відзив, пробуджуватися, подзьобаний.

523 Прочитайте наведені слова й сполучення слів, запишіть їх фонетичною транскрипцією. Поясніть усі випадки уподібнення приголосних звуків.

Над джерелом, не радься, з чим, розжарити, принісиши, вмощується, вибачся, не мажся, коритце, на квітці, на дошці, екзотика, смієшся, заквітчана, на грушці, під дзеркалом, дощаний.

Домашнє завдання

Ніхто не може довго носити маску (Нар. творч.).

524 Прочитайте. Доберіть заголовки. Знайдіть у тексті слова, у яких спостерігається асиміляція за твердістю/м'якістю, запишіть їх фонетичною транскрипцією. Поясніть закономірності таких асимілятивних процесів цього типу.

Шульга шкодував, що не знає турецької. На чужині людина живе лише частиною душі. Є мова буденного спілкування, яку досить просто вивчити, але є ще мова роздумів, і мова снів, і мова спогадів, усе це дається їй від народження, тому ніякі переселенці, емігранти, перебіжчики й перекинчики ніколи не зможуть досягнути повноти життя в чужій землі і так і вмруть там людьми ніякими. Бо національна душа може бути тільки в національному тілі (П. Загребельний).

§ 50 ПОДОВЖЕННЯ, СПРОЩЕННЯ У ГРУПАХ ПРИГОЛОСНИХ

Практикум

Теоретичний матеріал

ПОДВОЄНІ ПРИГОЛОСНІ

оббити
військкомат
денний, годинник, віконниця
туманний і туманність
розрісся

БУКВОСПЛУЧЕННЯ -НН-

здоровенний, невблаганний,
незрівнянний
блаженний, священний
(старослов'янськи)
Увага! Н не подовжується в діє-
прикметниках: зроблений

525 Прочитайте. Поясніть наявність або відсутність подовження приголосних у словах.

Знання, радістю, річчю, піднісся, підносся, Ілля, обличчя, суддя, стаття, повістю, гіллястий, узлісся, підборіддя, лле, сіллю, любов'ю, лагідністю, тінню, галуззю, спросоння, возз'єднання, стінний, статей.

526 Працюймо в парах. Хто швидше? Утворіть нові слова, додаючи до поданих слів відповідні: 1) префікси *роз-, без-, від-, об-, воз-, під-*; 2) суфікси *-н-, -енн(ий), -анн(ий)*. Поясніть написання та вимову.

Знайомитися, дарувати, бігти, їхати, дати, земельний, невірний, звучний, бити, з'єднати, золотити.

Колона, стіна, гортать, камінь, сон, здоровий, не сказати, не злічити, не вбачати, не здійснити.

527 Поясніть, чому не подовжуються у вимові приголосні в поданих словах.

Матір'ю, кров'ю, любов'ю, вістю, честю, якістю, молодістю, шерстю, користою.

528 Від поданих іменників жіночого роду утворіть форму орудного відмінка однини. Які фонетичні зміни при цьому відбулися? Як називаються приголосні звуки, що позначаються на письмі двома однаковими літерами?

Сіль, піч, ніч, річ, подорож, вісь, юнь, лють, молодь, ртуть, вуаль, міць, медаль, рись, мідь, туш, пам'ять.

529 Прочитайте речення, поясніть вимову та написання виділених слів.

1. Наступала мить, коли *родинне*, майже пригасле за *далеччю* років, вогнища яскравіше спалахувало в моїй пам'яті, зігрівало думки, і тоді я казав собі: треба навідатись додому, треба, треба (*Є. Гуцало*). 2. Розрослись тополі, *роззеленілись* (*О. Гончар*). 3. Назвіть того, чиє *життя* минає в небі, цей степ вражає своїм *безмежжям*, блиском, *сліпучістю* (*О. Гончар*). 4. Я був *захоплений величчю* просторів нашої країни (*О. Довженко*). 5. *Розіллуться* ріками скрипки, килимом простеляться метали... (*М. Рильський*) 6. Родина — це єдиний справжній рахунок у банку. Не залишай же його порожнім. Ніколи. Щодня клади на нього любов, ніжність, вірність, жертвовність. Відсотки з такого капіталу є воістину незліченними (*Б. Ферреро*).

530 Утворіть від поданих слів прислівники за допомогою суфіксів, поясніть правопис і поділіть на склади.

Самовідданий, старанний, сонний, нездоланний, радісний, несподіваний, відмінний, шалений, юний, нечуваний, стурбований, зоряний.

- Напишіть твір у публіцистичному стилі «Україно! Ти для мене — диво!» (*В. Симоненко*), використовуючи утворені прислівники.

**ПОДОВЖЕННЯ ПРИГОЛОСНИХ
ПЕРЕД Я, Ю, Є, Ї**

Приголосні словесного ключа «Де ти з'їси ці лани у чаші жиру?»:

*суддя, судді, але судей;
стаття, статті, але статей;
знання, знанню, але знань;
сторіччя, сторіччю, але сторіч;
міць — міццю, ніч — ніччю,
але молодістю;
попідтинню, зрання;
лити — ллю, ллєш*

531 Утворіть від поданих слів іменники із суфіксами *-енн-, -анн-, -інн-, -инн-*. Обґрунтуйте написання.

Читати, думати, змагатися, горіти, ходити, прагнути, корінь, вирішити, звернутися, звертатися, миготіти, продовжити, освоїти, перетворити, камінь, тополя, цибуля, морква.

532 Утворіть від поданих слів прикметники із суфіксом *-н-* і введіть їх у словосполучення.

Честь, балкон, скло, телефон, дерево, машина, глина, район, день, тварина, рослина, туман, камінь, стіна, оrel.

533 Обґрунтуйте наявність чи відсутність подвоєння в поданих словах іншомовного походження: 1) *тонна, білль, панна, булла*; 2) *сюрреалізм, контрреволюція, інновація, апперцепція*; 3) *інтермецо, піанісімо, бравісімо, фін*; 4) *Марокко, марокканець, Ніцца, Ренн, Яффа, яффський*.

534 Прочитайте вголос подані слова, назвіть групи приголосних звуків, у яких відбулося спрощення, порівняйте їх вимову й позначення на письмі.

Корисний, корисливий, щасливий, тижневий, проїзний, об'їзний, жалісний, жалісливий, обласний, журналістський, туристський, бандуристці, шістсот, шістдесят, звістці, хустці, невістці, пропагандистський, активістці, дилетантський.

535 Проведіть спостереження. Назвіть слова, від яких утворено подані приклади. Визначте в них групи приголосних звуків, у яких відбулося спрощення. Як це передано на письмі?

Цілісний, захисний, радісний, якісний, совісний, чесний, масний, пристрасний, заздрісний, парламентський, абонентський, піаністці, індивідуалістський, альпіністці, абітурієнтський, швидкісний, кількісний, очисний.

536 Спишіть слова, у яких відбулося спрощення в групах приголосних. Порівняйте їхню вимову й написання. Поряд із виписаними словами зазначте групи приголосних, які спростились.

Зразок: проїзний [здн] — [зн].

Серце, ремісник, скляний, радісний, тижневий, жалісливий, учасник, виїзний, чесний.

537 Поясніть наявність або відсутність подвоєння букв у поданих словах.

Знання, написаний, воз'єднання, глиняний, орлиний, районний, стінний, відділ, ллєш, маззю, роззброєння, нескінченний, тваринний, рослинний, вирощений, відданістю, виллеться, Поділля, шерстю, беззаперечно, востанне, розріся, віддзеркалений, областю, ніжністю, Керчю, памороззю, в'яззю, безсонний, ячмінний, сміття, узбіччя, повістю.

Домашнє завдання

Своя доля у кожного в руках
(Нар. творч.).

538 З'ясуйте, у яких із наведених слів є спрощення, а у яких немає. Вставте, де потрібно, букви.

Хвас..ливий, кіс..лявий, пес..ливий, проїз..ний, облас..ний, компос..ний, президен..ський, студен..ський, турис..ський, тиж..невий, піс..надцять, піз..ній.

§ 51 ОСНОВНІ ЧЕРГУВАННЯ ЗВУКІВ

Практикум

Теоретичний матеріал

ЧЕРГУВАННЯ ГОЛОСНИХ

У відкритих складах — [e], [o], а в закритих — [i]: *школа — шкiл*. *О, е* не переходять в *і* в закритому складі:

- 1) коли вони вставні чи випадні: *вітер — вітру*;
- 2) у групах *ор, ер, ов*: *торг — торгу*;
- 3) у групах з повноголоссям *оро, оло, ере, еле*: *горох*;
- 4) в ім. с. р. мн. на *-ення*: *значення — значень*.

Увага! Є випадки, коли чергування голосних необхідно перевіряти за орфографічним словником.

539 Поясніть написання [o], [e] після букв, що позначають шиплячі приголосні та [й]; укажіть, у яких словах порушені чергування.

Черешня, вечорниці, червоніти, красчок, Черкаси, Чернівці, збудження, чесність, черепиця, пишемо, кажеш, чемпіон, чемодан, чемний, щеміти, жовтий, жезл, величезний, довжелезний, пшоно, річечка, качечка, шевчук, чоло, смушевий, гайовий, на чолі, чоломкатися, присвячена, вирощена, кочерга, чергувати, зачепити, чек, жетон, чорниця, черниця.

540 Запишіть слова фонетичною транскрипцією. Поясніть їх вимову й написання.

Приставлений, марево, черепиця, лити, гребі, гарнесенький, вечоріти, передумав, наперед, невеликий, весна, стелити, личенько, кожух, шипшина, дзьоб, бджола, шість, спитати, витяг, зборище, зозуля, піджену, тримаються, розселити, велетенський.

541 Визначте чергування голосних при словозміні, словотворенні. Обґрунтуйте відповідь.

Творчість — творчості, лебідь — лебеда, піст — посту, сім — семи, вісім — восьми, річ — речі, стерти — стирати, стеріг — стерегти, іній — інею, шістсот — шестисот, вечір — вечора, щирість — щирості, перемога — перемагати, чекати — очікування, воля — вільний, оберіг — берегти.

542 До кожного слова знайдіть пару, щоб проілюструвати чергування приголосних. З'ясуйте, при словозміні чи при словотворенні воно відбувається.

<i>просити — прошу</i>	[с] — [ш]	<i>книга — книзі</i>	[г] — [з]
<i>ходити —</i>		<i>повага —</i>	
<i>терпіти —</i>		<i>луг —</i>	
<i>славити —</i>		<i>рік —</i>	
<i>Прага —</i>		<i>око —</i>	
<i>Ольга —</i>		<i>байрак —</i>	
<i>Мелашка —</i>		<i>універмаг —</i>	
<i>Ониська —</i>		<i>капелюх —</i>	
<i>птаx —</i>		<i>дорогий —</i>	
<i>Запоріжжя —</i>		<i>віск —</i>	
<i>Терешко —</i>		<i>муха —</i>	

543 До поданих слів доберіть спільнокореневі, у яких відбувається чергування букв на позначення приголосних. Обґрунтуйте.

ЧЕРГУВАННЯ ПРИГОЛОСНИХ

- 1) при словозміні та словотворенні:
нога — *на нозі* — *ніжка*
рука — *у руці* — *ручка*
мух — *на мусі* — *мушка*
- 2) при словотворенні:
друг — *дружба*
рік — *річний*
вухо — *вушко*
- 3) при словозміні:
Кременчук — *у Кременчуці*
- 4) у відносних прикметниках:
Прага → *празький*
Париж → *паризький*
Кременчук → *кременчуцький*
птах → *птаство*
- 5) у присвійних прикметниках:
Ольга — *Ольжин*
Лука — *Лучин*
мачуха — *мачушин*
- 6) зміна -цьк- на -чч- при творенні іменників з -ин(а):
німецький — *Німеччина*, але *Галичина*.
- 7) зміна -ск-, -ськ- на -щ-: *віск* — *вощина*, *полтавський* — *Полтавщина*.

Друг, берег, річка, мостити, плуг, водити, просити, бігти, птах, козацький, дорогий, тікати, чистити, книга, плескати, казати, змістити, косити, приїхати, пророк, ткач.

544 Випишіть спочатку лексеми, у яких відбулося чергування при словозміні, далі — лексеми із чергуванням при словотворенні. Обґрунтуйте ваш розподіл.

Наука — учити — вчений, писати — пишу, мастити — мащу, книга — книжковий, книги — книжкою, Дрогобич — дрогобицький, луганський — Луганщина, возити — вожу, князь — княжити, бродити — брести, платити — плачу, їзда — їжджу — наїжджена (дорога), гасити — гашу, щадити — щаджу, заощадити — заощаджу, робити — роблю, славити — славлю, скакати — скачу, юнак — юнацтво, Кременчук — кременчуцький, дорога — дорожний, рух — рушати, райдуга — райдузі, луг — у лузі, квітка — квітці.

545 Запишіть слова фонетичною транскрипцією. Поясніть їх вимову й написання.

Приставлений, бряжчати, важче, блюдце, легкий, робиться, смієшся, книжці, освідчитись, з тобою, безкорисно, жінці, кігті, невістчин, журналістці, прийдешній, масний, обличчя, просьба, коритце, власність, безшумний, схитрувати, багатший, шістдесят, безхребетний, стерти, зцементувати, зважся, зжовкнути, розшнурувати, розщепити, плящі, у поїздці, вибачся, зшити, узвишшя, кінчик, торф'яний.

546 Утворіть прикметники від поданих іменників. Поясніть зміни приголосних.

Калуш, користь, Лейпциг, журналіст, Киргизія, пристрасть, невістка, честь, Лохвиця, Запоріжжя, турист, казах, Сиваш, Кременчук, тюрк, Кавказ, Ніцца, Гринвіч, компост, Великі Луки, Гадяч, чех, солдат, гігант, тиждень, проїзд, контраст, Параска, модерніст, Прага, Перемишль, Овруч, велетень, Мотузка, козак, область, Оболонь, Острог, емігрант, Ониська, Мекка, Золотоноша, Париж, Мелашка, Дрогобич, Страсбург.

547 Знайдіть випадки порушення законів милозвучності.

Підготувать доповідь; чуємо й говоримо; зі святом; зі складу; з мною й тобою; акцизні й підзвітні; надіслати у відповідь; надішле й запитає; жити в Львові; сад, в якому безліч квітів.

548 Випишіть текст про вашу майбутню спеціальність обсягом 250–270 слів (стиль власне науковий). Підкресліть фонетичні варіанти *i/й*; *у/в*; *з/зі/із*. З яких причин і у яких умовах діє закон милозвучності української мови? Зробіть висновок про те, якими засобами створюється милозвучність в українській мові.

Домашнє завдання

549 Створіть творчі групи для виконання проекту-дослідження «Основні чергування приголосних», «Основні чергування голосних», використовуючи елементи інфографіки, узагальнювальні таблиці тощо. Проведіть конкурс на кращий проект.

§ 52 СКЛАДНІ ВИПАДКИ НАГОЛОШЕННЯ СЛІВ. МОВНІ НЕДОЛІКИ У ВИМОВІ Й НАГОЛОСІ ТА ШЛЯХИ ЇХ УСУНЕННЯ

Практикум

Теоретичний матеріал

У дотриманні норм наголошення й вимови допоможуть такі словники: «Орфоепічний словник української мови» М. І. Погрібного (К., 1984); словник-довідник «Складні випадки наголошення» С. І. Головащук (К., 1995); «Орфоепічний словник української мови» за ред. В. М. Русанівського.— К., 2006, а також матеріали підручників з української мови для класів філологічного профілю.

За співом птаха розпізнають
(Нар. творч.).

550 Прочитайте слова вголос. Схарактеризуйте фонетичну природу наголосу української мови.

Оповідач, подружка, покуття, поляк, сплячі, сумчастий, сум'ятливий, тайговий, товстий, тонкий, тоновий, тужавіти, туфля, фаховий, фorzaц.

551 Поясніть, як впливає зміна наголосу на лексичне, граматичне або лексико-граматичне значення наведених слів. Доберіть (два-три) аналогічні приклади зі словників.

- 1) орган, замок, приклад, вилки, атлас, колос, говірка, батьківщина;
- 2) дядьків, різка, палка, струнка, липка, плакати, округ, борони, жила, батьків, дідів;
- 3) вибігав, виграє, виносити, викликати, висипати, зрізати, скликати, розсипався, вслухаюсь, признаюся, закидати;
- 4) пальта, руки, ноги, вікна, моря, літа, жінки, казки, сестри, землі, паски, весни;
- 5) тепло, хліба, вівса, пшениці, завдання, повстання;
- 6) поверх, шляхом, прошу, варений, учений, ніколи, ніяк, нікуди, ніким, нікого.

552 Який із двох наголосів (чи обидва) відповідають мовній нормі? Уведіть слова в словосполучення або речення.

Алфавіт і алфавіт, апостроф і апостроф, біднота і біднота, кріпкий і кріпкий, копчення і копчення, вісіти і висіти, догола і догола, дочіста і дочіста, заголовок і заголовок, придане і придане, призовний і призовний, землі і землі, верби і верби, сита і сита, гори і гори, білізна і білізна, дорога і дорога, залишковий і залишковий, ятрити і ятрити, загадка і загадка, батьків і батьків, усмішка і усмішка.

- У яких словах зі зміною наголосу змінюється лексичне та граматичне значення?

553 Розробіть пам'ятку чи словничок «Як уникнути помилок у наголошуванні дієслів і слів із рухомим наголосом».

554 Проведіть спостереження-аналіз усного мовлення людей, з якими ви спілкуєтесь. Які помилки в наголошуванні слів трапляються у їхньому мовленні? Чим вони зумовлені?

Домашнє завдання

555 Виконайте одне із завдань.

А Спишіть слова, поділіть їх на склади, поставте наголоси. Перевірте наголос поданих слів за орфоепічним словником.

Одинадцять, сімдесят, черговий, добрий, гуртожиток, ви-мова, вигода, випадок, кулінарія, квартал, кілометр, барометр,

Як ти вітаєш, так і тебе привітають (*Нар. творч.*).

навчання, заняття, дрова, олень, дочка, дівчина, ознака, ластівка, веретено, коромисло, кропива, кишка, простий, захід, навзаєм, наклеп, довідник, договір, переспів, розбір, провідник, доповідач, алфавіт.

Б Прочитайте вголос подані слова, правильно наголошуючи їх. Запишіть на диктофон для проведення самотренінгу. Доведіть навичку до автоматизму.

Черно́зем, ви́падок, гляда́ч, бю́летень (мн.: бю́летені), діало́г, засу́ха, ім'я́, катало́г, моноло́г, некроло́г, ко́лія, кропи́ва, мере́жа, озна́ка, партёр, опто́вий, пере́пис, прия́тель, ра́зом, руко́пис, пере́пустка, спі́на, урочи́стий, чергові́й, кіломе́тр, сере́дина, кварта́л, експе́рт, же́врити, це́нтнер, сільськогоспода́рський, одина́дцять, чотирна́дцять, глинозе́м, чорно́слив.

§ 53 СКЛАДНІ ВИПАДКИ ВЖИВАННЯ ЗНАКА М'ЯКШЕННЯ ТА АПОСТРОФА

Практикум

Теоретичний матеріал

556 Поясніть, від чого залежить уживання/невживання знака м'якшення в поданих парах слів: *гальці і галці, неньці і ненці, пальці і палці, синьці і синці*.

557 Де треба, замість крапок поставте знак м'якшення. Поясніть написання.

Знан.., міл..ко, в'яз..кіст.., дяд..ко, майбут..н..ого, повіс..т..ю, зав'яз..зю, слиз..кий, кул..ка, дон..чин, невіст..ці, русал..чин, волен..ка, зозул..ка, зозул..чин, зозул..ці, пот..марився, в тан..ці, піс..ня, насін..ня, різ..ба, гриз..ба, парасол..ка, парасол..ці, парасол..чин, Хар..ків, кіл..кіст.., т..охкати, козац..кий, жмен..ка, у жмен..ці, таріл..ка, у таріл..ці, кущ.., бондар.., мен..ше, хвилин..ка, хвилин..ці, Омел..чук, роздо-рж..жя, вітал..ня, плат..ня, Степан..чишин, тон..ше, с..огодні, ідал..ня, нян..ка, бас..кий, різ..бяр, вір..те, піднос..ся.

558 Прочитайте. Доберіть заголовок. Перепишіть текст, уставляючи, де треба, знак м'якшення. Поясніть написання.

Найдавніший музичний інструмент, що його дав Господ.. лю́дству,— го́лос. С..піваючи, лю́дина лікує себе, гармонізує навколиш..не середовище. Так відбуваєт..ся навіт.. тоді, коли лю́дина не має розвиненого музикал..ного слуху і «робит.. помилки» в мелодії. До речі, найчас..тіше це відбуваєт..ся не через брак слуху, а через недостатн..о тренований голосовий апарат, який не тіл..ки можливо, а й необхідно тренувати. У ц..ому відношенні сучасним украї́н..цям варто брати приклад хоча б із в'єтнамців. З-поміж них практично всі маю́т.. прекрасний музикал..ний слух, бо з дитинства призвичаєні до точного вираження інтонацій. Згідно з їхнім мовленням, слово, що прозвучало з однією інтонацією, може мати одне значення, і те саме слово, вимовлене з іншою інтонацією,—

Ь ПИШЕМО

- 1) після м'яких приголосних у кінці слова та складу: *кінь, батько*;
- 2) після м'яких приголосних у середині складу перед *о*: *сьогодні*;
- 3) у словах на *-ськ-, -зьк-, -цьк-*: *київський, вузький, багачько*;
- 4) у дієслівних формах дійсного та наказового способу: *навчається, ходить, ходіть, будь, киньте, піднось, підносься*.

зовсім інше значення. Вміння координувати голос колис.. було притаманне практично кожній людині нашого народу. Наші прадіди інтуїтивно відчували, що вокалізування певних звуків у конкретному регістрі активізує діял..ніст.. енергетичних центрів організму, а через них — всю енергоінформаційну систему людини (О. Ларіонова-Нечерда).

- Підготуйте розповідь «Цілюща сила людського голосу», використовуючи інформацію з інтернетних джерел та аудіозаписи голосу рідних, співаків, акторів (на вибір).

559 Запишіть у зошит слова за зразком. Поясніть написання.

Зразок: сопілці, бо сопілка; кізоньці, бо кізонька.

Хатин..ці, скрин..ці, нян..ці, матін..ці, нен..ці, стеблин..ці, оболон..ці, снігурон..ці, бджілон..ці, лисон..ці, онучен..ці, тріс..ці, квіт..ці, очеретян..ці, жін..ці, колис..ці.

560 Як ви сформулюєте правила вживання/невживання знака м'якшення в поданих словах?

Велетенський (хоч велеть), уманський (хоч Умань), кінський (хоч кінь), промінчик (хоч промінь), камінчик (хоч камінь), ремінчик (хоч ремінь), безбатченко (хоч батько), ірпінський (хоч Ірпінь).

561 Поясніть правила вживання/невживання апострофа.

М'яч, черв'як, розв'язати, свято, Муравйов, пір'їна, ряд, з'явитися, приїхати, загітувати, підйом, Лук'ян, пів'яблука, двох'ярусний, дит'ясла, зв'язати.

562 Спишіть, уставляючи на місці крапок, де потрібно, апостроф. Поясніть написання.

Бур..я, бур..ян, кров..ю, міжбрів..я, зор..яний, п..явка, солов..їний, кам..яний, черв..як, мавп..ячий, торф..яний, надвечір..я, різдв..яний, духм..яний, Лук..ян, Лук..янівка, пір..їна, під..їсти, без..ядерний, возз..єднати, зм..якшити, об..їждчик, вітр..як, Св..ятослав, двох..ярусний, пів..яблука, Заполяр..я, об..якоритися, від..ємний, дев..ятнадцять, жираф..ячий, Мар..яна, знічев..я, об..їзд, реп..ях, зв..язківець, св..ято, пам..ятка, тьм..яний, верф..ю.

563 Напишіть подані слова орфографічно й поясніть наявність або відсутність у них апострофа.

[в'ячє^нслаў], [м'ята], [л'убов'ју], [подв'ір'ја], [бур'ак], [п'ятниц'а], [бе^нз'язік'ї], [чотир'ох'ярусн'ї], [бе^нзгол'ів'ја], [з'в'ір'ач'ї], [м'їж'єуропеїс'к'ї], [зв'язати], [п'янк'ї], [з'їде^нн'ї], [м'яч], [погол'ів'ја], [моркв'ан'ї], [з'ї'ялії], [роз'ятре^нн'ї], [ц'в'ах], [р'асн'ї].

Ь НЕ ПИШЕМО

- 1) у словах зі ск, зк: *плоский, різкий, боязкість;*
- 2) після л у групах *лц, лч*, коли вони походять із лк: *галка — галці, спілка — спілці;*
- 3) коли ь не уживається у формі Н. в.: *сторінка — сторінці, пасмо — у пасмі;*
- 4) після р у кінці складу або слова: *вірте, кобзар;*
- 5) після н перед ж, ч, ш, щ та *-ськ(ий), -ств(о): інший, кінчик, Уманщина, волинський, але: доньчин, няньчин, бриньчати;*
- 6) після ц у кінці слів іншомовного походження: *палац, шприц*, а також у деяких випадках: *бац, гоц, буц.*

Домашнє завдання

564 Виконайте одне із завдань.

А Уставте пропущені літери. Поясніть орфограми в словах. Правильність написання перевірте за орфографічним словником.

Ад..ективація, без..ядерний, над..яр..я, пів..яблука, зв..ялений, брукв..яний, духм..яний, Мін..юст, Х..юстон,

пан..європейський, миш..як, Руж..є, дипкур..єр, різдв..яний, надвечір..я, ад..ютант, ад..юнктура, ін..екція, кон..юнктура, транс..європейський, без..іменний, з..їжджена, дит..ясла, р..юш, п..юпітр, між..ярусний, з..ясувати, з..економити, з..йомка, під..юджувати, П..ємонт, Монтеск..є, грав..юра, інтерв..ю, Мар..ян, В..ячеслав, Св..ятослав, розм..яклий, арф..яр, верб..я, під..єднати, солов..їна, торф..яний.

Б Напишіть лінгвістичну мініатюру «Лабіринтами апострофа та знака м'якшення в українській мові».

§ 54 СКЛАДНІ ВИПАДКИ НАПИСАННЯ СЛІВ ІНШОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ, НАПИСАННЯ ПРИЗВИЩ ТА ГЕОГРАФІЧНИХ НАЗВ

Практикум

Теоретичний матеріал

І ПИШЕМО

- на початку слова: *Іліада, ідея, Іспанія*;
- після пригол. перед *є* та *й*: *пієтет, аудієнція*;
- в кінці слова через *ія*: *історія, хімія, Греція*;
- в іменах та географ. назвах перед пригол. *і* в кінці слова: *Лісабон, Міссісіпі, Дідро, Овідій, Ніл, Капрі*;
- після пригол. в кінці невідмінюваних слів: *журі, мерсі, таксі, піанісімо*;
- у словах, що давно засвоєні українською мовою після *б, п, в, м, ф, г, к, х, ч, н*: *бізнес, пілот, гімн*.

Увага! Слова церковного вжитку пишуться з *и*: *єпископ, митрополит, християнство*.

565 Поясніть написання іншомовних слів.

Дисципліна, диспут, тиф, азимут, цистерна, циферблат, система, асиметрія, ритм, режим, речитатив, чинара, шифр, сардина, гелій, гліцерин, кіно, кипарис, кинджал, кисет, лиман, тріо, симпатія, аксіома, радіус, ціановий, Трієст, Єгипет, Єрусалим, Атлантида, Париж, Бразилія, Корсика, Мадрид, курйоз, ад'ютант, Ф'езоле, Раньє, Вайян, Лонгфелло.

566 Запишіть слова, поставивши замість крапок потрібну букву чи апостроф, де треба. Поясніть написання іншомовних слів.

Барб..є, Гал..вані, ц..ліндр, ауд..єнція, бул..он, конферанс..є, фа..тон, Мадр..д, Адр..атика, Ка..р, хр..стиянство, еп..скоп, граф..к, к..нджал, Рос..ні, гі..на, Ні..ца, форт..с..мо, шас..і, ім..іграція, абітур..єнт, ап..єрцепція, Тор..ічел..і, сум..а, барок..о.

567 Запишіть слова іншомовного походження фонетичною транскрипцією. Прочитайте їх, дотримуючись правил української орфоєпії.

Ад'ютант, бюджет, вар'єте, гравюра, кон'юнктивіт, прем'єр, інтерв'ю, інтер'єр, капюшон, карбюратор, кар'єра, комюніке, кювет, пюре, фюзеляж, краков'як, крющон, барельєф.

568 Проаналізуйте особливості вживання букв *ф* і *т* у словах іншомовного походження за схемою. Чи є виправданим, на вашу думку, використання в словах *єфір, міф, кафедра* та інших замість узвичаєної *ф* літери *т*? Запишіть аргументовану відповідь.

f → *ф*: фанатичний, ферма, фактор;

ph → *ф*: фотографія, фізика, філологія, фразеологія, феномен;

th → *ф*: єфір, арифметика, пафос, міф, логарифм, кафедра;

th → *т*: теорія, театр, бібліотека, ортопедія.

569 Запишіть власні назви іншомовного походження, дотримуючись норм української орфографії. Поясніть особливості їх правопису.

Hegel, Hamlet, Helmut, Jean-Jacques Rousseau, Schiller, Victor Hugo, Moliere.

И ПИШЕМО

- 1) у загальних назвах після *д, т, з, с, ц, ч, ш, ж, р* (дж): *дизель, диплом, методика, математика, ширма;*
- 2) у геогр. назвах з кінцевим *-ида, -ика*: *Америка, Флорида;*
- 3) у геогр. назвах та власних іменах з *-ри*: *Крит, Париж, Рим, Аристотель.*

Е ПИШЕМО

- 1) у словах *енергія, екватор;*
- 2) у власних іменах та прізвищах: *Гете, Кельн, Вільнев.*

Є ПИШЕМО

у словах *єнот, Ємен, бар'єр, Дієго.*

АПОСТРОФ НЕ ПИШЕМО

- 1) перед *йо*: *курйоз;*
- 2) на позначення м'якості: *бязь, бюро.*

570 Замість крапок уставте пропущені літери (якщо потрібно). Поясніть правила написання українських географічних назв.

Бровар.., Ізма..л, хут..р Михайл..вський, Черніг..в, Кан..в, Микола..в, Він..иця, Терноп..ль, Севастоп..ль, С..мфероп..ль, Любот..н, Одес..а, Хар..ків, Р..вн.., Ольжич.., Шепет..вка, Трипіл..я, Башт..но, Зал..щ..ки, Св..тловодськ, Кр..м..нчу..кий, Чернівц.. .

571 Подані нижче географічні назви запишіть українською мовою відповідно до правил українського правопису й поясніть орфограми.

Белгород, Верхоянск, Ветлуга, Воронеж, Галлія, Колгуев, Егорьевск, Железноводск, Светлогорск, Семипалатинск, Балашовка, Тушино, Елец, Троицк, Обь, Ильмень, Благовещенск, Ёлкино, Соловьёво, Орехово-Зуево, Ачинск, Виноградово, Курильские острова, Тихвин, Поволжье, Осиповичи, Мытищи, Новосибирск, Марьяна Роща, Набережные Челны, Вязьма, Льгов, Земля Франца-Иосифа, Череповец, Северный Ледовитый океан, Южная Америка, Лихославль, Сызрань, Ростов-на-Дону, Болдино, Сочи, Филиппины, Знаменка, Буэнос-Айрес, Нарьян-Мар, Чатыр-Даг, Сен-э-Уаз, Лас-Вегас, Кассиопея.

572 Запишіть українською мовою прізвища відомих учених, письменників, композиторів, політичних і державних діячів інших народів (по п'ять слів). Поясніть їх правопис.

573 Запишіть іншомовні слов'янські прізвища, підкресліть орфограми, поясніть правила написання іншомовних прізвищ.

Давидов, Дем'янов, Гуцин, Дедушев, Воробйов, Благоев, Єдличка, Ніколаєв, Семенов, Щипачов, Серов, Рощин, Кондратьєв, Воїнов, Лазарєв, Плещеев, Зверєв, Євдокимов, Гур'їн, Шафарик, Міцкевич.

Домашнє завдання

574 Виправте помилки в написанні слов'янських прізвищ українською мовою. Обґрунтуйте.

Ломтев, Сергеев, Серпухов, Алексеєв, Мещанінов, Местечкін, Кузнецов, Соловьйов, Мечніков, Голіков, Алябьев, Борисов, Артьомов, Нехорошев, Лесков.

§ 55

СКЛАДНІ ВИПАДКИ НАПИСАННЯ СЛІВ РАЗОМ, ОКРЕМО, З ДЕФІСОМ, ПРАВИЛА ПЕРЕНОСУ ТА СКОРОЧЕННЯ СЛІВ

Практикум

Теоретичний матеріал

575 Запишіть складні слова (або словосполучення), знявши ризик. Поясніть написання разом, окремо, з дефісом.

1. Авіа/моторо/будування, Аму/дар'я, аму/дар'їнський, англо/сакси, блідо/рожевий, вище/зазначений, високо/авторитетний, віце/президент, дев'яти/денний, енерго/носії,

ПИШІТЬ ПРАВИЛЬНО!**Разом:**

лісостеп
 горицвіт
 п'ятитисячний
 автомотогурток
 фотоплівка
 загальноосвітній

3 дефісом:

лікар-терапевт
 дизель-мотор
 120-річчя
 учитель-словесник
 віч-на-віч
 будь-хто
 південно-західний
 мовно-літературний
 ледве-ледве
 який-небудь

дев'яти/сот/кілометровий, електро/зварювальний, давно/ми-нулий, єдино/можливий, жовто/блакитний, жовто/гарячий, далеко/східний, довільно/окреслений, світло/водо/лікарня, суспільно/корисний, тепло/центрально, червоно/зоряний, ши-роко/масштабний, ясно/видець.

2. Пів/коло, пів/відра, пів/Києва, пів/острів, натще/серце, з/ранку/до/вечора, в/ряди/годи, десь/інде, коли/не/коли, день/у/день, рано/вранці, зроду/віку, всього/на/всього, з/краю/в/край, віч/на/віч, туди/сюди, мало/помалу.

576 Спишіть, розкриваючи дужки. Поясніть правила написання часток *не, ні* з різними частинами мови. Правильно переносьте слова з рядка в рядок.

1. О, якби в дурні мені (не)пошитись, щоб без свободи (не) міг я лишитись. 2. Бомб це місто (не)боїться, (ні)підступнос-ті, (ні)стріл. Хитрих мін (не)застрашиться, (ні)пожежі, (ані)стрільб. (Не)порочність — ось де діамант, а (не)винність — ось священний град (*Із тв. Г. Сковороди*). 3. Дивлюсь я на небо та й думку гадаю, чому я (не)сокіл, чому (не)літаю, чому мені, Боже, ти крилець (не)дав? (*М. Петренко*) 4. Забирають за со-бою і добро, і лихо! Забирають, (не)вертають (ні)коли (ні)чого! 5. (Не)женися на багатій, бо вижене з хати, (не)женися на убо-гій, бо (не)будеш спати. 6. І думку вольную на волю (не)прийде випустить. Сиди і (ні)чогісінько (не)жди! (*Із тв. Т. Шевченка*) 7. Розвійтеся з вітром, листочки зів'ялі, розвійтеся, як тихе зітхання! (Не)згоєні рани, (не)втішені жалі, завмерлеє в серці кохання (*І. Франко*). 8. В довгу темную нічку (не)видну (не) стулю (ні)на хвилючку очей (*Із тв. Лесі Українки*). 9. Шляхи мої (не)міряні, гори мої (не)важені, звірі мої (не)наджені, води мої (не)ношені, риба у їх (не)ціджена, птахи мої (не)злякані, діти мої (не)лічені, щастя моє (не)злежане (*Тодось Осьмачка*).

577 Спишіть власні назви, розкриваючи дужки. Поясніть правила їх написання.

(Мак)Клюр, (дон)Хосе, (дон)Педро, (ді)Вітторіо, (О)Кейсі, Нур(ед)Дін, Кім(Ір)Сен, Хо(Ші)Мін, (Сан)Мартін, (О)Коннейль, (Ден)Сяопін, (Го)Можо, Турсун(заде), (Ібн)Русте, (Д)Обінье, Осман(паша), (Ла)метрі, (Тао)Юаньмін, (фон)(дер)Гольц, (ле)Шапельє.

Домашнє завдання

578 Спишіть, розкриваючи дужки.

Всесвітньо(історичний), чотири(місячний), напів(стертий), блок(схема), пів(абрикоса), всесвітньо(відомий), вічно(зе-лений), діаметрально(протилежний), пів(яблука), народ-но(господарський), крекінг(процес), ролико(підшипники), пів(до)восьмої, пів(Криму), жовто(гарячий), одно(денний), суспільно(корисний), важко(хворий), глухо(німий), абсолют-но(сухий), кілька(мільйонний), нижче(підписаний), 20(річ-ний), ново(утворений), віце(президентський), кисло(солодкий), постачально(збутовий), військово(морський), історико(куль-турний), суспільно(необхідний), вантажно(розвантажуваль-)

ний), в'єтнамсько(український), народно(поетичний), 750(річчя), загально(державний), радіо(фізичний), *екс(чемпіон)*, *прес(реліз)*, стерео(система), вище(зазначений), напів(провідниковий).

- Поясніть лексичне значення виділених слів, уведіть їх у речення.

§ 56 РЕДАГУВАННЯ ТЕКСТУ З ОРФОГРАФІЧНИМИ ПОМИЛКАМИ

Практикум

ПИШІТЬ ПРАВИЛЬНО!

пресреліз, прессекретар,
пресслужба, пріоритет,
прихисток, приятний, мимохідь,
мимохить, фізеляж, ф'ючерсний

579 Відредагуйте невдалі вислови ораторів і запишіть правильний варіант. Обґрунтуйте.

1. Промова так впливає на слухачів, що її посмішка віддзеркалюється на їх обличчях, її сльози течуть з їхніх очей. 2. «Динамо» — переможець! — під таким аншлагом вийшли сьогодні всі газети. 3. Новий обранець народу освічений, інтелігентний і фривольний. 4. Вольтер був тією людиною, яка однією ногою ще стояла у середньовіччі, а другою — вітала просвітницьку епоху людства. 5. Як кажуть, двом півням в одному барлозі не жити. 6. Був такий польський учений М. Кюперник, який створив багато нового про космос.

580 Проаналізуйте висловлення, записані під час дискусії. Знайдіть і виправте помилки у вживанні слів іншомовного походження. Проаналізуйте мовлення однокласників і висловіть їм свої поради щодо поліпшення мовленнєвої культури.

1. Я думаю, що з урахуванням девальвації винуватці повинні виплатити постраждалому десять тисяч гривень. 2. З огляду на це, портрет Рєпіна має отримати різні інтерпретації. 3. Цей приклад нелегітимний. 4. Очевидно, Олег у полоні хибної альтернативи.

581 Поясніть, на яке правило української орфоєпії або орфографії дібрані приклади.

1. Вода. 2. [зе^нрнó], [зи^ема́]. 3. Багаття, качан. 4. Сніг. 5. Любов. 6. Вірний. 7. Бюро. 8. Гриб. 9. Грип. 10. Легко. 11. Вокзал. 12. Писав [писау]. 13. Груша. 14. Ґрати. 15. Форма. 16. Надзвичайний. 17. Джерело. 18. Борщ. 19. Ніччю. 20. Жінка. 21. Український. 22. Навчаються. 23. Одягаєшся. 24. Знання. 25. Розрісся. 26. Безжалісний. 27. Безшумний. 28. Без черги. 29. Розказати. 30. Дзвякнути. 31. Зів'ялений.

582 Прочитайте текст, у якому допущено 10 помилок. Знайдіть помилки, зазначте, на які орфограми вони допущені. Правильність перевірте за допомогою QR-коду.

КРАСА РАНЬОГО ПРИСМЕРКУ

Ми ішли мовчки. Тільки де не де на маленьких галявинах золотились щонайважчі верхівки... Наближався вечір, а кінця лісові не було видно.

Виправлений текст

**УЖИВАЙТЕ ПРАВИЛЬНО
ПАРОНІМИ!**

пам'ятка — річ або об'єкт, що нагадує про когось, щось;
пам'ятник — скульптурна споруда на пам'ять або на честь когось чи чогось
змістовий — який стосується змісту;
змістовний — багатий, глибокий змістом
банкет — урочистий обід або вечерея на честь якоїсь події;
бенкет — багатолюдне гуляння із частуванням, музикою та танцями

Виконайте тестові завдання online

І хоч як я поспішав, і хоч як все-таки побоювався невидимого, таємничого Злоїка, а не міг не замилуватися красою раннього присмерку: між деревами стояла густа синь. Фіолетові зарості материнки переливалися різнотоними барвами. То тут, то там поодиночі і зграйками ніби вилітали із сутіні білокрилі ромашки, зливалися із присмерком голубі квіти синюхи і від того здавалися чарівними простирадлами. Темножовта череда, тм'яніючи, ніби тікала від очей. Починалася пора присмеркової тиші — мабуть, найчарівніша пора в лісі. Усе стихало долі, мабуть, для того, щоб голосніше лунали вечірні пісні лісового птаства.

І справді, на якийсь час могутні крони наповнилися посвистом і дзенькотом, щебетом і погуком, бренькотом і лельканням, скреготом і гупанням, цівканням і гуготом, тіньканням і ляскотом... Співали і вигукували, процалися із запашишим чарівним днем усі, хто вмів подавати голос, усі, хто напився і наївся теплом і ласощами дня, а тепер збирався схватись до самісінького ранку у своє затишне кубло...

Ожили і пахощі. Хвиля фіалкового духу змінювалася хвилиною бузкового. Липовий настій проникав у ніздрі в переміш із димком Іван-«чаю».

Усе — і кольори, і звуки, і аромати — з'єдналося у такі дужі лісові чари, що не хотілося з ними розлучатися до віку, а хотілося злитися з ними і стати самому краплею цього вечірнього торжества природи.

Але я мав тверду мету — скоріше додому!

Домашнє завдання

583 Підготуйте текст обсягом 100–120 слів для редагування. Запропонуйте однокласникам виправити помилки. Результат перевірте за підготованим вами зразком.

ЛЕКСИКОЛОГІЯ І ФРАЗЕОЛОГІЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ**§ 57****УЖИВАННЯ СЛІВ У ПЕРЕНОСНОМУ ЗНАЧЕННІ, СИНОНІМІВ, АНТОНІМІВ, ОМОНІМІВ У ТЕКСТАХ РІЗНИХ СТИЛІВ****Практикум**

Теоретичний матеріал

584 З'ясуйте за тлумачним словником, які з поданих слів є багатозначними, а які — омонімами.

Агент, акт, блок, виконавець, вихід, відділ, відношення, додаток, добуток, галузь, гриф, громада, застава, кошук, термін, товар, устав.

585 Визначте в поданих реченнях і словосполученнях омоніми й поділіть їх на групи: 1) повні; 2) неповні — омофони, омоформи, омографи. До якої частини мови належить кожен із них?

Омонімія — це звуковий збіг різних за значеннями слів або їх форм.

УЖИВАЙТЕ ПРАВИЛЬНО ОМОНІМИ!

оксамит — вид тканини; тканина

оксамит — рослина родини жовтцевих (орлики)

розвій — розвиток, розпускання (дерев); розквіт (сил)

розвій — розмотування чогось намотаного; що-небудь розмотане із чогось

нота — графічне зображення музичного звука

нота — письмове дипломатичне звернення однієї держави до іншої

Пароніми — це слова, досить близькі за звуковим складом і звучанням, але різні за значенням.

УЖИВАЙТЕ ПРАВИЛЬНО ПАРОНІМИ!

дружний — злагоджений, погоджений, одночасний

дружній — доброзичливий, прихильний, співчутливий

військовий — той, що стосується війська (військова могутність)

воєнний — той, що пов'язаний з війною (воєнний період; воєнне становище)

гривня — грошова одиниця

гривна — металева прикраса у вигляді обруча, що одягають на шию

Метафора — це перенесення назви з одного предмета на інший за схожістю якихось ознак, форм, якостей, властивостей, функцій.

I. 1. Коси, коса, поки роса, а як роса додолу, то ми додому (*Нар. творч.*). 2. Холодні осінні тумани клубочаться угорі і спускають на землю мокрі коси (*М. Коцюбинський*). 3. Сичі в гаю перекликалились, та ясен раз у раз скрипів (*Т. Шевченко*). 4. Та світи ж ти їм дорогу, ясен місяць угорі (*П. Тичина*).

II. Збирати гриби — гребти до берега; молоді кадри працівників — хвилюючі кадри кінофільму; зварити обід — зварити металеві конструкції; стріла підйомного крана — стріла на дорозі незнайомого.

586 З'ясуйте, чи відрізняються подані слова за значенням. Як називаються такі слова? Уведіть їх у речення.

Громадський, громадянський; додержувати, дотримувати; авторитетний, авторитарний; ефективний, ефектний; тактовний, тактичний; абонент, абонемент.

587 Доведіть, що подані слова є паронімами, утворивши словосполучення. Складіть з утвореними словосполученнями кілька речень.

Адрес/адреса: поштовий, ювілейний, службовий, домашній, підписаний, вітальний.

Кар'єр/кар'єра: піщаний, глинистий, відкритий, артистичний, успішний, гранітний.

588 Складіть речення зі словами *особистий* — *особовий* — *особливий*; *воєнний* — *військовий*; *запроваджувати* — *упроваджувати*; *зумовлений* — *обумовлений*; *музичний* — *музикальний*. Прокоментуйте особливості вживання паронімів.

589 Доберіть пароніми до слів.

Радник, прощання, абонемент, складний, сусідній, прописка, текст, корисний, ефект, затверджувати, формувати, звертання, реальний, громадський, населення, припис, викривати, настанова, контакт, помітка.

590 Доберіть правильно прикметники до іменників *відношення*, *відносини*; *ставлення*, *стосунки*.

Господарські, виробничі, доброзичливі, товарні, майнові, суспільно-політичні, синтаксичні, родинні, міжнародні, ворожі, міжнаціональні, економічні, класові, турботливі, взаємовигідні, неупереджені, торгові.

591 Прочитайте уривки. Знайдіть слова, ужиті в переносному значенні. Визначте тип переносного значення (метафора, метонімія, синекдоха). Яка їхня роль у тексті? Проведіть стилістичний експеримент: замініть слова в переносному значенні на слова в прямому значенні. Як змінився текст?

1. — На грязі, — сухо звелів Воронцов, знаючи, що в окопах бойової охорони грязюки по пояс.

— Там пройде. Пороки серця і всі інші пороки як рукою зніме...

2. Німців у місті вже не було, проте сліди їхні ще не прочахали, і міські темні околиці похмуро зализували себе язиками велетенських пожеж...

3. — А на нас, як не кажи, Європа дивиться.

4. Думаю про тебе, далека моя любов. Чи ти була насправді? Чи я тільки вимріяв тебе? (*Із тв. О. Гончара*).

Синоніми — це близькі за значенням слова.

**УЖИВАЙТЕ ПРАВИЛЬНО
СИНОНІМИ!**

бажаний (якого чекають, бажають) — жаданий, жданий, довгожданий, довгоочікуваний, омріяний, обітований

вершина (найвища точка розвитку чогось) — вініць, апогей, zenіт, кульмінація, пік, олімп

алфавіт — абетка, азбука

вибачати — пробачати, прощати, дарувати

вірогідний — імовірний, (й)мовірний), правдивий, достовірний

вранці — зранку, ранком, рано, зрання, зарання, спозарана, спозаранку, зарані

взаємно — обопільно, навзаєм

кмітливий — тямущий, тямкий, тямовитий, метикуватий, здогадливий, догадливий

Контекстуальні синоніми — це слова, що стають синонімами тільки в певному контексті.

5. Палав «Собор» — палали й інші кращі твори, трагічно ламалися під тим вогнем долі окремих літераторів і всієї літератури... (В. Коваль)

592 З'ясуйте, чим відрізняються подані нижче стилістичні синоніми: 1) різним стилістичним забарвленням; 2) застарілістю чи новизною; 3) сферою вживання; 4) належністю до стійкого словосполучення; 5) за окремою ознакою, виділеною вами особисто.

1. Будівничий, зодчий, архітектор. 2. Спати, поживати, дрихнути. 3. Говорити, балакати, цвірінькати, базікати, варнякати. 4. Мовчки, без словечка, тихо, ша, ані мур-мур, безмовно. 5. Бовваніти, маячити, мріяти, бриніти, виднітися. 6. Давній, колишній, минулий. 7. Вогнище, багаття, ватра, вогонь.

593 Виберіть із синонімічного ряду, поданого в дужках, доречне слово. Прокоментуйте свій вибір.

(Держава, країна, батьківщина, вітчизна) гарантує (волю, свободу) творчості, (розкутий, безперешкодний, беззаборонний, вільний, вільготний, розкріпачений) (відбирання, вибір, відбір) видів (культурної, цивілізованої, вихованої, інтелігентної) діяльності.

(Вторгнення, втручання, вплутування, встрявання) у творчий процес, цензура у(в) (галузі, сфері, середовищі) творчої (діяльності, дійства, руху, практики) не допускається.

594 Виберіть і запишіть найбільш доречні слова з рядів синонімів.

Був (гарний, чудовий, красивий, прегарний) серпневий ранок. Квочка-мама (вивела, випроводила, випроводжала) своїх (невеликих, дрібних, маленьких, мікроскопічних, мініатюрних, мізерних) діток на город. Жовті курчата (розбіглися, розкотилися, розійшлися) по грядках, мов горох. Розгублена мама (кричала, лементувала, галасувала, волала, гримала, кликала) малят до себе. Та (марно, даремно, безрезультатно). (Навколо, довкола, навкруги, кругом) було стільки цікавого! З усіма треба (познайомитися, спізнатися, представитися, відрекомендуватися), усе треба пізнати.

595 Замініть у тексті повторюване слово синонімом. Чи став текст кращим, милозвучнішим, лексично багатшим?

ЛІТНІЙ ДЕНЬ

Гаряче сонце стоїть високо над головою. Його гарячі промені щедро поливають гарячу землю. Гаряче повітря гарячими хвилями затопило все навкруги. На небі немає жодної хмаринки.

596 Знайдіть у тексті контекстуальні синоніми.

ВАЛЕРІЙ ЛОБАНОВСЬКИЙ

Ім'я Валерія Лобановського відоме сьогодні всій Україні. Футболіст, заслужений тренер України.

А починав він грати у звичайній шкільній команді. У 1957 році Валерій вперше брав участь у чемпіонаті країни. Серед футболістів виділявся золотистою шевелюрою і високим зростом. Ще у школі дивував Лобановський учителів цілеспрямованістю і працелюбством. Спортзалу не було, тому він

Евфемізми — це слова або словосполучення, що вживаються для пом'якшення враження від сказаного.

тренувався у шкільному коридорі. Зате весною на просохлому футбольному полі хлопець, жонглюючи м'ячем, показував чудеса. Валерій до автоматизму відпрацьовував удари. Ніяких послаблень собі не давав. Він щиро любив футбол. Говорив про нього серйозно. Був оптимістом і завжди вірив у перемогу рідного київського «Динамо» (*З газети «Спорт»*).

- Розкажіть про відомих вам спортсменів України, олімпійських чемпіонів. Використовуйте контекстуальні синоніми.

597 Прочитайте. Поясніть, чому автор не замінив повторюване слово синонімами.

Пахне хлібом трава.
Що купала мене з дитяти.
Пахнуть хлібом слова,
Що мене їх навчила мати.

Пахне хлібом терпка
Пісня батьківської стодоли.
Пахне хлібом рука,
Що водила мене до школи.

(Д. Павличко)

598 Прочитайте. Знайдіть у реченнях евфемізми. Які слова вони замінюють? З якою метою їх вжито?

1. Добре, мамо, що ти заране спать лягла... 2. Ой вигострю товариша, засуну в халяву та піду шукати правди і тієї слави. 3. А Залізник в Смілянщині домаху гартує, у Черкасах, де й Ярема пробує свячений (*Із тв. Т. Шевченка*). 4. Ой не стало Святослава, князя нашого не стало. Горе Києву-городу і всім землякам нашим настало, що зібрався князь Святослав у далеку дорогу (*С. Скляренко*). 5. Про Київ все співала недосяжний і так згасала, мов свята свіча, ... коли ж прийшов її останній час, дала мені цей молитовник княжий, щоб я тобі на спомин передав (*І. Кочерга*).

Домашнє завдання

599 Подані речення перефразуйте, добираючи синоніми до виділених слів. Запишіть зразки ведення діалогу-прохання, пояснення.

1. Працівникам відділу маркетингу *подякували* за велику кількість укладених договорів. 2. Аудитори *засумнівалися* в правильності відшкодування ПДВ. 3. Хочемо *запропонувати* Вам вигідні умови співпраці. 4. Змушені *оштрафувати* Ваше підприємство за недотримання протипожежної безпеки. 5. Податкова інспекція покликана *контролювати* вчасне надходження податкових платежів до бюджету.

§ 58 ТЕРМІНИ І ПРОФЕСІОНАЛІЗМИ. ФІЛОЛОГІЧНІ, ЛІНГВІСТИЧНІ, ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧІ ТЕРМІНИ

Буду я навчатись мови золотої

Термін (від лат. terminus — межа, кордон) — слово або словосполучення, що є назвою спеціального поняття певної галузі науки, виробництва.

Теоретичний
матеріал докладно

Мовна індивідуальність виділяє людину як особистість, і чим яскравіша ця особистість, тим повніше вона відображає мовні якості суспільства (О. Потебня).

Усі терміни умовно поділені на загальнонаукові, міжгалузеві та вузькоспеціальні.

Загальнонаукові терміни не входять до складу однієї якоїсь термінологічної системи, а вживаються в наукових працях усіх галузей знань: *ідея, матерія, форма, теорія, гіпотеза, формула, аналіз* тощо.

Міжгалузеві терміни вживаються в кількох галузях в одному й тому самому значенні: *добуток, атом, електрон, валентність, енергія, реакція, парадигма* тощо.

Вузькоспеціальні терміни використовуються в працях, розрахованих насамперед на фахівців у певній галузі науки: *флексія, моносемія, семантика, відмінок, метафора, епітет, омонім*.

Українську наукову термінологію характеризують чотири основні способи творення нового терміна:

- 1) використання старої, наявної в мові, назви для позначення певного наукового поняття;
- 2) використання іншомовних слів для найменування нових понять;
- 3) використання наявних у мові словотвірних моделей для творення нових назв;
- 4) використання словосполучень для найменування наукових понять.

Практикум

УЖИВАЙТЕ ПРАВИЛЬНО!

Істеблiшмент — сукупність державних, економічних, соціально-політичних інституцій, організацій, груп, що мають владу й можливість впливати на суспільне життя; особи, що займають основні позиції в цих органах і групах.

Інсинуація — наклепницька, злісна вигадка з метою запламувати, знеславити когось; наклеп.

600 Поясніть значення термінів.

Кодекс, контракт, ліцензія, масштаб, мігрувати, скупувати, оазис, натуралізм, нафталін, неогоціант, родео, ритор, флора, фонема, футурологія, хайвей, ямб, фонема, слово, омоформа, особистісно орієнтований підхід.

601 Випишіть із поданих слів терміни, поясніть їхнє значення.

Демократія, циркуль, апеляція, зоря, сузір'я, окомір, наука, розвиток, норма, слово, гривня, рік, стаття, розкіш, олія, плацдарм, площа, майдан, клітка, клітина, шарф, шлейф, квітка, суцвіття, крапля, бігун, запобіжник, сон, соло, син, коло, квадрат, справа, честь, синтаксис, алофон, мовознавство.

602 Утворіть форму родового відмінка однини поданих слів. Поясніть, якими правилами ви користувались.

Документ, уряд, протокол, банк, вклад, депонент, базис, контрудар, рецептор, герой, конденсатор, діод, електрон, атом, протон, рапорт, реферат, візит, міністр, ступінь, президент, оптимізм, аналіз, форум, магістр, механізм, кредит, аукціон, морфема, парадигма, звук, речення, афікс, суфікс, драма.

603 Розподіліть терміни на групи за фахом.

Тиск, трикутник, іон, адажіо, нокаут, канцелярія, депонент, інтеграція, адвокат, фракція, циркуляр, реостат, амнезія, діалектика, аорта, генетика, кора, мінерал, реактив, соло, лоцман, бокс, шлюз, довідка, баркас, суфікс, кислота, аут, протон, пенальті, осцилограф, люмінесценція, палеозой, клонування,

граматика, поема, роман, прикметник, парадокс, закон, кредит, соціал-демократ, прокурор, цвіт, ін'єкція, полковник, вигук, прийменник, дискурс, пародія, жанри, проза, рима.

604 Визначте, до якої групи (загальнонаукових, вузькоспеціальних) належать подані терміни. Складіть по два речення з термінами кожної групи.

Гіпотеза, синтез, законопроект, свідок, маркетинг, фонд, резерв, вартість, швидкість, податок, бісектриса, бюджет, біоніка, комедія, драматургія, синтаксис, текст.

605 Проаналізуйте два-три тексти з фахового підручника щодо вживання в них термінів. Яким термінам (іншомовним чи українським) надається перевага? Проведіть, де можливо, заміну запозичених термінів власне українськими. Зробіть належні висновки.

- Перекажіть один текст, використовуючи найбільш прийнятні та зрозумілі вам слова-терміни.

606 Визначте, до якої галузі знань чи виробництва належать подані слова-терміни, утворені за допомогою інтернаціональних словотвірних елементів. Наведіть приклади слів-термінів, утворених в аналогічний спосіб, що використовуються фахівцями обраної вами спеціальності.

Стереоекран, автопортрет, аеротанк, відеотелефон, гермо-рукавиця, кардіоскоп, агрохімія, акварель, біосфера, геодезія, поліфонія, радіоканал, сейсмологія, літературознавство, мовознавство, філологія, лінгвістика.

607 Запишіть по 10 прикладів власне українських і запозичених термінів із мовознавства та літературознавства. У разі потреби послуговуйтесь тлумачним або етимологічним словником. Перевірте за етимологічним словником, з якої мови запозичений кожен із наведених вами термінів. Проаналізуйте способи їх творення.

УЖИВАЙТЕ ПРАВИЛЬНО!

Есеїст — той, хто пише есе (есеї).

Інтерлінгвістика — мовознавча дисципліна, що розробляє і впроваджує штучні мови для міжнародного спілкування.

Гіпертекст — комп'ютерна текстова система, що охоплює різні електронні документи, полегшуючи перехід з одного документа на інший.

Діджей — той, хто складає та веде музичні програми в клубі, на радіо, телебаченні.

Буду я навчатись мови золотої

НОРМУВАННЯ, КОДИФІКАЦІЯ І СТАНДАРТИЗАЦІЯ ТЕРМІНІВ. УКРАЇНСЬКІ ЕЛЕКТРОННІ ТЕРМІНОЛОГІЧНІ СЛОВНИКИ

Відповідно до вимог стандартизації:

- 1) термін має вживатися лише в одній формі;
- 2) за терміном має закріплюватися лише одне значення;
- 3) утворення похідних від терміна суворо обмежується поданими в словнику формами.

Нині в термінології багатьох галузей наук з'явилося чимало термінів-дублерів (нові й старі), термінів-неологізмів, термінів, якими користується лише певна наукова школа. Уживаючи за необхідності такі терміни, слід обирати той, який для цієї термінології уже **кодифікований** (закріплений у словнику).

Лінгвістична енциклопедія — довідковий філологічний ресурс. Складається з двох великих розділів: «Події», де подано коротку інформацію про важливі для вітчизняної мовно-літературно-освітньої історії дати, та «Особи», присвячений видатним українським мовознавцям, літературознавцям, письменникам.

Тезаурус із лінгвістичної термінології — інформаційно-пошукова система з лінгвістичної термінології в діалоговій системі «людина — машина». Тезаурус складається зі словника лінгвістичних

Термінологічні словники

термінів з усіх розділів граматики, лексики, мовознавства, прикладної та комп'ютерної лінгвістики (всього 3381 термін).

ТЕРМІНОЛОГІЧНІ СЛОВНИКИ ОНЛАЙН

- KirzeN Мультимедійний Словник (українська та 40 інших мов)
- LJ Ukrainian dictionary LJ українською. Словник
- Словник законодавчих термінів — електронне видання НАУ Online: zakon.nau.ua
- Словник банківських термінів — електронне видання Ощадбанку
- Словник термінів на сайті interbank.kiev.ua
- Тлумачний словник (Глосарій) Менеджмент.com.ua — електронне видання інтернет-порталу для управлінців
- Словник-довідник музичних термінів — електронне видання за словником Ю. Є. Юцевича
- Короткий математичний словник — електронне видання на formula.com.ua

Практикум

608 Опрацюйте словникові статті зі «Словника-довідника лінгвістичних термінів». З кількома термінами (на вибір) складіть речення.

мова	найважливіший засіб спілкування, формування, вираження й повідомлення думок, почуттів, волевиявлення; система матеріальних (за природою) і соціальних (за функціями) знаків, або елементів чи одиниць (засобів)
мовлення	форма життя мови, добір і використання мовних одиниць у процесі спілкування. Мова і мовлення співвідносяться як загальне (мова) й часткове, конкретне (мовлення)
елементи мови	звуки, морфеми, слова, словоформи, словосполучення, речення
слово	основна найменша мовна одиниця для називання предметів, ознак, дій тощо
лексикологія	наука про слова (лексикологія), їхні лексичні значення, про лексичну систему та їхній розвиток
лексика	система всіх слів мови
лексичне значення слова	співвіднесеність слів із поняттями, предметами, речами; те, що слово називає; внутрішній зміст слова
лексикографія	розробляє принципи й правила укладання словників
словник	зібрання слів, упорядкованих за алфавітом і певними критеріями добору

609 Складіть текст, у якому опишіть свою майбутню спеціальність. Використовуйте слова-терміни.

610 Випишіть із газет тексти (речення), насичені термінами. З'ясуйте доцільність їх уживання. За потреби замініть терміни загальноживаними словами. Зробіть висновок про особливості вживання термінів у сучасній пресі.

Домашнє завдання

611 Складіть словничок термінів із будь-якого іншого навчального предмета.

§ 59 ФРАЗЕОЛОГІЯ ХУДОЖНЬОГО МОВЛЕННЯ, НАУКОВА, ПУБЛІЦИСТИЧНА, ОФІЦІЙНО-ДІЛОВА

Буду я навчатись мови золотої

Теоретичний матеріал
докладно

Словосполучення бувають **вільні і стійкі**.

Вільне словосполучення синтаксично поділяється на окремі слова за своїм значенням: *жвавий хлопець, жваве зайченя, жвава розмова, жваво говорить; веселий хлопець, дорослий хлопець, хлопець із дівчиною.*

Стойкі словосполучення поділяються на **термінологічні і фразеологічні**.

Термінологічні стійкі словосполучення — це назви певних понять науки, техніки, мистецтва: *торрічеллієва пустота* (вакуум), *дзвінки пригоспні, іменний складений присудок, романський стиль.*

Стойкі, неподільні сполучення, що складаються з двох і більше слів, існують у мові в готовому вигляді й здатні відтворюватися у свідомості людей, як і слово, називаються **фразеологізмами**.

Практикум

Аби день до вечора — безрадісно
Аж руки горять — мати бажання що-небудь робити
Ані пари з вуст — мовчати
А там хоч трава не росте — байдужість
Берегти як зіницю ока — пильно охороняти
Береженого й Бог береже — бути обережним
Бити лихом об землю — не журитися
Бути на сьомому небі — радіти
Вбивати двох зайців — одночасно виконувати дві справи
Верх брати — перемагати
Вилами по воді — про щось малоімовірне
Вийти сухим з води — мати перевагу
Відійшло від серця — заспокоїтися

612 У наведених реченнях знайдіть фразеологізми. Визначте, до якого типу вони належать (фразеологічні зрощення, фразеологічні єдності, фразеологічні сполучення, фразеологічні вирази).

1. Шануй учителя як родителя. 2. Руки має золоті — вишиває, в'яже, за узорами жінки приходять до неї. 3. Поезія була для нього довгі роки єдиним заняттям, працею і відпочинком, хлібом насущним. 4. Але ж лєвова частка його вартості належала сільським товаровиробникам. 5. Новому меру перейде у спадок непочатий край роботи. 6. Не забуваймо, що не хлібом єдиним живе людина. 7. А грошей у людській казні як кіт наплакав. 8. Те, що ми пропонуємо, старе як світ. 9. Добра стільки, як води у решеті. 10. У жодній партії немає монополії на істину в останній інстанції. 11. Вода все сполоще, злого слова — ніколи.

613 Прочитайте текст. Знайдіть фразеологізми, поясніть їхнє значення. Випишіть фразеологічні синоніми. Якими фразеологізмами можна замінити виділені слова?

Вибравши слухну хвилину, я тихцем шатнувся в сїни, вихопив ночовки, заарканив їх мотузочком і пометлявся до дїтвори. Яка то була втіха вибратись на самісіньку маківку пагорба, всїстись на свого самоката і — гайда, гайда, гайда на весь дух донизу!..

Світ відразу потемнів в моїх очах, коли я опинився перед поблїдлою од страху й гнїву матір'ю... На другий день уже було відомо, що чортяка мене не вхопить, бо я вчора ні разу не бухикнув. Тому дїд зауважив, що я *одчайдух*, весь удався в нього... Після цього ми з ним презирнулись, усміхнулись,

Високі пороги — про небажання приймати кого-небудь у своєму домі

Від роду й до роду — по спадковості

Вовка ноги годують — здобувати працю

Волосся стає дибом — моторшно

Все йде до рук — щастить

Всі як один — разом

Головою відповідати — брати відповідальність

Гостре слово — дошкульне

Гратися з вогнем — чинити необачно

Гризти граніт науки — сумлінно навчатися

Дати зелену вулицю — пропустити без затримки

Дай Боже нашому теляті вовка з'їсти — про неможливість здійснення чогось

Далеко піде — зробить кар'єру

Десята вода на киселі — про дуже далеку рідню

До других півнів — дуже довго

До сьомого поту — надривно

Жданіки поїсти — не дочекатися

За безцінь — дуже дешево

Зірвалося з язика — несподівано

Знати собі ціну — об'єктивно оцінювати

З одного тіста — бути подібним

Золотити пілюлю — пом'якшувати

мати посварилась на мене бровами і кулаком, а бабуня вирішила повести свого *безклепкого* внука до церкви. Там я мав покаятися і набратися розуму, якого усе чомусь не вистачало мені. Та я не дуже цим і журився, бо не раз чув, що багато такого добра бракувало не тільки мені, а й дорослим. І в них теж чомусь вискакували клепки, розсихались обручі, губились ключі від розуму, не варив баняк, в голові літали джмелі, замість мізків росла капуста, не родило в черепку, не було лою під чуприною, розум якось втулявся аж у п'яти і на в'язах стирчала макітра... (М. Стельмах).

614 Поясніть значення фразеологізмів, користуючись фразеологічним словником української мови.

Бувати в бувальцях, купити kota в мішку, серед зими льоду не випросиш, не нюхати порошу, жаль бере, виляти хвостом, позичити в Сірка очі, іти світ за очі, наріжний камінь, вивести на чисту воду, як Пилип з конопель, пасти задніх, як у Бога за дверима, хоч з лица воду пий, яблуку ніде впасти, передати куті меду, впасти в око, море по коліна, глека розбити.

615 Замініть слова синонімічними фразеологізмами.

Гарний, безліч, сумний, щезнути, дивитися, злякатися, загордитися, утекти, сміятися, перестаратися, замовкнути, переляканий, мало, дрібний, дурний, бути першим, дуже далеко.

616 Допишіть прислів'я та приказки, розкрийте їхнє значення.

1. Літа як вода ... . 2. Сто друзів — це мало ... . 3. Вір своїм очам ... . 4. Орли за мухами ... . 5. Слова ласкаві ... . 6. Наука в ліс не веде ... . 7. Не гордись званням ... . 8. Буде і на нашій вулиці ... . 9. Умівши брати ... . 10. Тиха вода ... . 11. Діло майстра ... .

617 Поясніть, як ви розумієте крилаті вислови.

1. У всякого своя доля і свій шлях широкий (Т. Шевченко). 2. Нове життя нового прагне слова (М. Рильський). 3. Лиш той ненависті не знає, хто цілий вік нікого не любив (Леся Українка). 4. Сміх крізь сльози (М. Гоголь). 5. Серцем кучерявий (П. Тичина). 6. Література — це ліки душі (Пліній Молодший). 7. І рости, і діяти нам треба (П. Тичина). 8. На тихі води, на ясні зорі (Нар. творч.). 9. Караюсь, мучусь, але не каюсь (Т. Шевченко). 10. Якби ви вчилися так, як треба, то й мудрість би була своя (Т. Шевченко). 11. Я син народу, що вгору йде (І. Франко).

618 Визначте джерела походження фразеологізмів.

1. Вогонь в одежі слова. 2. Не минайте ані титли, ніже тії коми. 3. У сім'ї єдиній, в сім'ї вольній, новій. 4. Смутно, що не можеш ти своїм життям до себе дорівнятись.

619 Визначте джерела походження фразеологізмів.

Комар носа не підточить; знати собі ціну; лити воду на чужий млин; мати ґрунт під ногами; заварити кашу; легкий хліб; гав ловити; скатертю доріжка; закидати вудку; птиця високого польоту; альфа і омега.

І в ступі не втовкти — важко
 Із себе вискакувати — дуже старатися
 Іронія долі — безглузді ситуації
 І у вус не дути — не турбуватися
 Їсти за трьох — понад норму
 Й купи не держитися — нісенітниця
 Кадити фіміам — улесливо звеличувати
 Кам'яне серце — черства людина
 Капшук набивати — багатіти
 Кидати бісер свиням — невдячні люди
 Кислиці розсипати — скаржитися
 Лобом стіну не пробити — не здолати
 Лудити очі — говорити неправду
 Міняти шило на швайку — без успіху
 Міцний горішок — важка справа
 Мов сіль в оці — докучлива людина
 Муляти на серці — турбувати
 Муром стояти — захищати
 Ні впало ні сіло — раптово
 Обвести навколо пальця — ошукати
 Ось де собака заритий — справжня причина

620 З'ясуйте значення фразеологізмів. У яких стилях мовлення вони можуть використовуватися?

Мандри справляти; пустити за вітром; узяти в тямки; добро добром множитися; не святі горшки ліплять; світу білого не бачить; відлягло на душі; курчат восени лічать; ламати — не будувати; чиновний люд; оббивати пороги; з'їсти облизня.

621 Поясніть значення фразеологізмів за «Фразеологічним словником української мови». Розподіліть їх за стилями мовлення.

Не ликом шитий; клювати носом; зняти копію; провадити грошові операції; бісики пускати; позбавити громадянських прав; п'яте колесо до воза; бий лихом об землю; не вмер Данило, так болячка задавила; накласти резолюцію; гоголем ходити; ні Богу свічка, ні чортові кочерга; на городі бузина, а в Києві дядько; між двох вогнів; гриф погодження.

622 Працюймо в групах. Об'єднайтеся у дві групи. Позмагайтесь, хто за 5 хвилин добере якнайбільше синонімів до фразеологізмів.

1. Ні бе ні ме ні кукуріку. 2. Виходити з берегів. 3. Випити гірку чашу. 4. Хоч з лица воду пий. 5. З пісні слова не викинеш. 6. Берегти як зіницю ока. 7. Прикусити язика. 8. Передати куті меду. 9. Тихіший від води, нижчий від трави. 10. На краю світу.

623 Мовна гра «Коректор». Виправте помилки в уживанні фразеологізмів.

1. А Мирон пропав як Пилип з конопель. 2. Катря похнюпила голову і мовчала як рибонька об лід. 3. Від радості в нього очі на лоба лізуть. 4. Затріщала крига, і почувся голос воляючого в пустелі.

624 Пригадайте й запишіть приказки та прислів'я на такі теми:

- 1) про користь праці та знання: *без діла — слабіє сила...;*
- 2) про дружбу: *в лиху годину узнаєш вірну людину...;*
- 3) про відвагу: *сміливі завжди мають щастя...;*
- 4) про моральні (духовні) цінності: *не пнишь бути найвищим, а вчись бути корисним... .*

- Висловіть свої міркування щодо стилістичного використання приказок, прислів'їв, крилатих виразів.

625 Прочитайте вірш, складений із фразеологізмів. Чи є в ньому якийсь зміст? Поясніть значення фразеологізмів. Розставте розділові знаки. Складіть за аналогією власний вірш.

Сядеш у калюжу
 сьорбнеш тієї солоної водички
 накрутишся в ній
 наче муха в окропі
 вхопишся за соломинку
 вискочиш на сухе
 наче Пилип з конопель
 і мов горохом сипнеш
 намелеш сім мішків гречаної вовни
 на здогад буряків щоб дали капусти
 почнеш притуляти горбатого до стіни

і як по писаному вилами по воді
сон рябої кобили розповідати
про чудеса в решеті
про те що на городі бузина а в Києві дядько.

(А. Кичинський)

626 Доберіть до російських фразеологізмів українські відповідники, з'ясуйте їхні значення.

Между молотом и наковальней; втирать очки; из огня да в полымя; убить время; принять во внимание; очертя голову; через пень колоду; не ровен час; в два счета; за тридевять земель; пятое колесо в телеге; гол как сокол; кормить завтраками; кромешная тьма; дать стрекача; коломенская верста; попасть впросак; принимать участие; быть начеку; бить баклуши.

627 З наведених нижче прикладів стійких словосполучень випишіть: 1) термінологічні; 2) офіційно-ділові; 3) фразеологічні.

Мати на меті, ахіллесова п'ята, поточний рахунок, дебіторська заборгованість, взяти участь, акціонерний капітал, на макове зерня, ставити за мету, штатний розпис, протокольне доручення, накивати п'ятами, підбивати підсумки, банківський фонд, комерційна таємниця, згідно з рішенням, вжити термінових заходів, піймати облизня, відповідно до умов.

628 Перекладіть українською мовою фразеологізовані звороти.

На протяжении месяца, в соответствии с законом, за исключением вопросов, основание для проверки, поощрение в связи с праздником, внедрение в производство, правительственные награды, понести убытки, нормативные акты применяются, бросаться в глаза; быть правым; в зависимости от обстоятельств; в силу зависимости; в случае необходимости; вступить в силу; в целях предотвращения; принимать меры; принимать участие.

629 Використання фразеологізмів робить мовлення багатшим, виразнішим, оригінальнішим. Напишіть есе «Добро добром множитья», використовуючи фразеологізми.

630 Уявіть себе політичним оглядачем. Доберіть назву телепередачі. Підготуйте політичний огляд, у якому були б наявні фразеологізми різних типів.

По вінця — вповні
Полуда з очей спала — прозріти
Покласти під сукню — відкласти справу
Приймати за чисту монету — відверто сприймати
Розпинати на всі заставки — висловлюватися різко
Своя сорочка ближча до тіла — власні інтереси понад усе
Собі на умі — хитрий
Содом і Гоморра — колотнеча
Треті півні — світанок
Тримати під п'ятою — цілковита залежність
Увійти у свою колію — повернутися до звичного життя

Домашнє завдання

Виконайте тестові завдання online

631 Виконайте одне із завдань.

А Запишіть по 10–15 фразеологічних зворотів з опорними словами *голова, рука, сім*.

Б Замість поданих слів і словосполучень запишіть синонімічні їм фразеологічні звороти.

Швидко втекти, говорити зайве, соромитися, здивуватися, старанно працювати, ніяковіти, дуже повільно, не задумуючись (щось зробити), готовий заплакати, зазнати поразки, сувро покарати, дбайливо доглядати, рівний (стрункий), майстер своєї справи, щосили, провчити, відкласти справу, втрачати авторитет, просити пощади, дуже вродливий, ніякий не родич.

СИСТЕМА ФУНКЦІОНАЛЬНИХ СТИЛІВ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

ТЕМА 38. КОНФЕСІЙНИЙ СТИЛЬ. СФЕРИ ПОШИРЕННЯ, ПРИЗНАЧЕННЯ, ОСНОВНІ МОВНІ СТИЛЬОВІ ЗАСОБИ

Буду я навчатись мови золотої

Мовлення конфесійного стилю урочисте, йому притаманні інверсія, велика сконцентрованість маркованих одиниць, висока й водночас своєрідна ритмомелодика, елементи прощальності тощо (П. Дудик).

Конфесійний стиль	
Функція	апелювати до внутрішнього світу, душі людини, впливати на душевні переживання, формувати позитивні емоції, сприяти узгодженню духовного світу особи із Всесвітом
Обставини мовлення	обслуговує культові потреби суспільства
Загальні ознаки	урочистий, піднесений тон оповіді; емоційність; пишномовність; ситуативність; символізм образів; метафоричність; алегорійність
Мовні ознаки	церковно-релігійна лексика (<i>Святий Дух, Спаситель, Царство Боже, вічне життя, рай, покаяння, воскресіння, праведні, грішні, благодать</i>), слова в переносному значенні, метафори, порівняння, епітети, зворотний порядок слів у реченні, повтори

МОВНІ ОСОБЛИВОСТІ КОНФЕСІЙНОГО СТИЛЮ

Лексичні особливості	найменування головних, основоположних назв (<i>Бог, Ісус (Ісус Христос), Дух Святий, Богородиця</i> та ін.), назви служителів релігії (<i>патріарх, митрополит, єпископ</i> та ін.), таїнств, церковних свят, елементів християнської обрядовості (<i>хрещення, миропомазання, причастя</i> та ін.), різних конфесійних реалій, понять (<i>літургія, вітвар, престол</i> та ін.), неправославних релігій (<i>Аллах, костьол (костел), мечеть</i> та ін.), уживання своєрідних абстрактних найменувань, старослов'янizmів, архаїзмів, найменувань реалій потойбічного світу, імен Бога й інших надприродних істот
Граматичні особливості	уживання складних слів (<i>благовіст, богослужіння</i> та ін.); переважання розповідних, до того ж стандартних стійких, здебільшого синтаксично повних, простих і складних речень різної будови; синтаксична схожість початкових структур, почасти з тим самим службовим словом; інверсійний порядок слів у реченні та словосполученні, що підкреслює урочисту піднесеність мови релігійного змісту; значна кількість перифраз, алегорій, метафор, порівнянь, слів у переносному значенні

Практикум

632 У науковій літературі на позначення конфесійного стилю вживають різні терміни: *конфесійний стиль, богословський стиль, сакральний стиль, релігійний стиль, священна мова, свята мова, культова мова* тощо. Чим зумовлена така різноманітність у термінотворенні?

633 Прочитайте. Доберіть із тексту приклади мовних засобів конфесійного стилю.

Дорогі брати і сестри!

Нині, в день пам'яті святого рівноапостольного великого князя Київського Володимира, ми звершуємо святкування річниці Хрещення Русі-України — величної події, яка визначила історичну долю нашого народу. Хрещення Київської княжої держави оновило її, збагатило численними духовними скарбами, відвернуло предків наших від злочестя і служіння неправдивим богам, а навернуло до служіння єдиному істинному Богові.

Життя святих благовірних правителів наших — княгині Ольги, князів Володимира Великого і Ярослава Мудрого, страсотерпців Бориса і Гліба, життєписи князя Володимира Мономаха й інших правителів свідчать: світло Христової істини не тільки перетворювало їх самих, виводячи з безодні гріховної до побожного і благочестивого життя, гідного всілякого наслідування. Через їхні діяння, духовний подвиг і приклад благочестя сама держава Київська оновлювалася й розквітала. Разом із вірою Христовою в землю нашу прийшли книжна вченість, архітектура, ікономалювання й багато інших суспільних здобутків.

Але найголовнішим з них можна вважати складені князями нові справедливі й чоловіколюбні закони. «Усього ж паче — убогих не забувайте, але, наскільки є змога, по силі годуйте і подавайте сироті, і за вдовицю вступітьє самі, а не давайте сильним погубити людину. Ні правого, ні винного не вбивайте і не повелівайте вбити його; якщо хто буде достоїн навіть смерті, то не погубляйте ніякої душі християнської», — повчає Володимир Мономах. Звернімо увагу на ці слова і згадаймо, що до соціального захисту, правосуддя і скасування смертної кари багато країн прийшли лише у відносно недавній час!

Проте всі ці суспільні блага були наслідком не просто мудрості, освіченості й культури правителів, а, в першу чергу, наслідком благочестя. І володарі, й весь народ по силі своїй прагнули виконувати Закон Божий (*Уривок із Послання Патріарха Київського і всієї Русі-України Філарета з нагоди свята Хрещення Київської Русі; 28 липня 2009 р.*).

634 Прочитайте. Перекажіть текст, використовуючи власні приклади. Поясніть, як розумієте вислів «взаємопроникнення стилів».

Коли говоримо про конфесійний стиль, його марковані засоби мають конфесійне значення. Водночас, це значення може змінюватися, що спостерігаємо під час досить широкого і частого використання відповідних засобів в інших стилях. Так сталося, зокрема, зі словами *Бог, церква, ікона, священник, писанка, пасха* тощо, стильове значення яких у розмовно-побутовому, а нерідко художньому й стилі масової інформації істотно ослаблюється. До того ж лексичне значення залишається незмінним.

Та є слова, що, потрапивши в інші стилі, набули нового, переносного значення. Пор.: *благовістити* — у прямому

розумінні «дзвоном сповіщати про початок церковної відправи» і переносно — «сповіщати, повідомляти про будь-що»; *благодать* — «щедроти, дари Бога» і переносно «всяке добро, багатство»; *гріх* — «порушення Божих заповідей» і переносно — «поганий вчинок, недогляд, помилка»; *антихрист* — «противник Ісуса Христа» і переносно — «лайливе слово на погану людину»; *молитися* — «проказувати слова молитви, звертаючись до Бога», і переносно — «благати, дуже просити, а також схилитися перед кимось, чимось». Нарешті, існують ще й такі слова, що не мали і не мають поза конфесійним стилем якогось стильового значення. Вони нейтральні, причому лексичне значення їх цілком «світське» на зразок *хліб*, *брат*, *учитель* тощо. У конфесійному стилі ці слова вживаються в іншому розумінні, нерідко стають символами, а саме: хліб означає тіло Христа, вино — його кров, Учитель — сам Христос, діти, чада, брати і сестри — віруючі в Христа, голуб — Дух Святий. У конфесійних текстах вони виступають у ролі стильових омонімів.

Прикметно, що додаткове експресивне забарвлення у стильових омонімів може бути різним: *благовістити*, *благодать*, *гріх* у прямому значенні не позначені експресією, вони нейтральні. А от у переносному — стилістично забарвлені. Перші два — урочисті, піднесені, останнє — емоційно виразне (Н. Дзюбишина-Мельник).

Домашнє завдання

635 Доберіть самостійно текст конфесійного стилю (100–110 слів) і схарактеризуйте мовні засоби на всіх рівнях.

ТЕМА 39. ЦЕРКОВНІ СЛУЖБИ, МОЛИТВА, ПОВЧАННЯ, ПРОПОВІДІ; БОГОСЛУЖБОВІ КНИГИ, СПІЛКУВАННЯ В КОНФЕСІЯХ, КУЛЬТОВИХ УСТАНОВАХ. ПЕРЕКЛАДИ ЄВАНГЕЛІЯ. ПСАЛМИ Т. ШЕВЧЕНКА

Буду я навчатись мови золотої

Твоя віра — це і є твоя мотивація! (Св. Вакарчук)

Сучасна молитва є одним з основних складників будь-якої конфесії, до того ж елементом, який об'єднує різні конфесійні утворення.

З лінгвістичних позицій молитви можна диференціювати так: 1) **невербальні**, виконувані без слів та інших зовнішніх знаків — лише розумом і серцем (так звана внутрішня, духовна, сердечна молитва); 2) **вербальні**, словесно оформлені та супроводжувані різними знаками благоговіння (так звана зовнішня молитва).

За змістом християнські молитви поділяються на 1) **молитви-славослів'я**; 2) **молитви-прохання**; 3) **молитви-подяки**.

Більшість молитов, незалежно від змісту, містять чітко окреслені три структурні компоненти: 1) зачин (звернення до адресата); 2) основна частина; 3) висновок. Зачин починають здебільшого зі звертання до Бога — єдиного в трьох лицах, Пресвятої Богородиці,

рідше особи ангелів-охоронців чи тих або тих святих. Основна частина є констатувальною, сутнісною, адресат вербалізує свої думки, почуття, переживання, сподівання і т. ін., що спонукали його звернутися до божественних сил. Кожен структурний елемент такого тексту вирізняє спонука, що містить дієслова наказового способу, які виражають граматичне значення другої особи однини (шанобливе ставлення до Бога, Богородиці, святих і т. ін. забезпечується зверненням до тієї чи тієї особи лише на «Ти»). Висновкова частина абсолютно тотожна в усіх молитвах, представлена лексемою *амінь* («воістину, справді, нехай буде так»), що означає «підтвердження істинності та правильності», є запозиченою зі Старого Заповіту (За Ж. Колоїз).

Практикум

636 Сформулюйте мету повчань і проповідей. Які мовні засоби використовують у них? Чому старослов'янізми вважають мовною ознакою конфесійного стилю? Який порядок слів притаманний текстам конфесійного стилю — прямий чи інверсійний?

637 Прочитайте приклади духовної лірики й поетичної молитви. Підтвердіть або спростуйте думку Жанни Колоїз про те, що «поетична молитва ілюструє власне індивідуальне (особистісне) спілкування з Усевишнім, репрезентує діалог авторського «Я» з надлюдським, надземним, надприродним».

МОЛИТВА ЗА УКРАЇНУ

Редакція *О. Кошиця*

Боже великий, єдиний,
Нам Україну храни,
Волі і світу промінням
Ти її осіни.

Світлом науки і знання
Нас, дітей, просвіти,
В чистій любові до краю
Ти нас, Боже, зрости.

Господь, прости зухвалість нашу,
За божевілля не карай,
Гірка наповнилася чаша,
Не дай пролитись через край!

Прости за ріки сліз і жовчі,
За роки зречень і проклять,
Прости нам, Боже, очі вовчі,
Що позвикали до розп'ять.

Прости за богохульство сите
Пригрітих долею базік
І тих, у кім Надія вбита
І не воскресне вже повік.

Молимося, Боже єдиний,
Нам Україну храни,
Всі свої ласки-щедроти
Ти на люд наш зверни.

Дай йому волю, дай йому долю,
Дай доброго світу,
Щастя дай, Боже, народу
І многая, многая літа.

(*О. Кониський*)

Прости лукавих і дволикх,
Прости незрячих та німих,
Звелич по-справжньому великих,
Зігрій убогих і малих.

Дай сили нам в Твоєму Слові
Знайти Надію і Любов,
Молю, не треба більше крові,
Свята це, а чи грішна кров!

І якщо нам судилась нині
Не зірка, а Зоря Полин,
Дай сили нашій Україні,
Щоб їй піднятися з колін.

(*А. Матвійчук*)

Пересопницьке Євангеліє

Київський Псалтир 1397

Про переклади Біблії
українською мовою

638 Пригадайте, що вам відомо про Пересопницьке Євангеліє. Прочитайте подану інформацію й дайте відповіді на запитання: Які книги називають богослужбовими? Чим зумовлена така назва? Яка мета таких книг?

Богослужбові (літургійні) книги — книги, що використовують під час богослужінь згідно з церковним уставом. Можуть бути священно-богослужбові — книги Святого Письма, призначені для читання під час богослужіння (Євангеліє, Апостол, Псалтир), і церковно-богослужбові — книги, що містять тексти богослужінь, а також указівки щодо їх проведення. До таких книг візантійського (східного, православного) обряду богослужіння належать, зокрема, такі:

Євангеліє — священно-богослужбова книга, що містить тексти Євангелій (благіх вістей) від апостолів Матфея, Марка, Луки та Іоанна, поділені на зачала для читання під час богослужінь.

Апостол містить книги Нового Завіту: Діяння святих апостолів, Соборні послання (7) та Послання апостола Павла (14), поділені на зачала, та ін. тексти.

Псалтир — священно-богослужбова книга, яка містить псалми, поділені на кафізми і слави, одна з книг Старого Завіту (З *Української бібліотечної енциклопедії*).

639 На думку Дмитра Степовика, «Поетичний цикл Тараса Шевченка “Псалми Давидові”, його поема “Марія”, вірш “Пророк”, поетичні переспіви (Шевченко називав їх “подражаніями”) уривків зі Старого Завіту (“Осії. Глава 14”, “Ісаїя. Глава 35”, “Наслідування Єзекиїля. Глава 19”, “Наслідування 11-го Псалма”), численні цитування Святого Письма у прозових творах і в “Щоденнику”, а також яскрава біблійна тематика в його образотворчому мистецтві — усе це свідчить про глибоке знання Тарасом Шевченком Біблії, його любов до Божої Книги, а також непорушну віру в Бога». Узагальніть інформацію з української літератури й розкрийте особливості художнього простору «Давидових псалмів» Тараса Шевченка.

640 Прочитайте текст Дмитра Степовика й уривок зі статті відомого українського мовознавця Ірини Фаріон, скориставшись QR-кодом. У чому полягає цінність і вагомість перекладу Біблії українською мовою?

- Для чого подано інформацію про досягнення Івана Пулюя як фізика?
- Чи погодитесь ви з думкою, що відомості про першу невдачу Пантелеймона Куліша в перекладі Біблії дають змогу переконатися в наполегливості письменника, його цілеспрямованості?
- У чому полягає важливість здійснення перекладу з мови оригіналу?

Домашнє завдання

641 Виконайте одне із завдань.

А Підготуйте повідомлення про переклад Біблії професором Іваном Огієнком (митрополитом Іларіоном).

Б Ознайомтеся в Інтернеті зі статтю І. Фаріон «Листи Івана Пулюя як джерело історії перекладу Біблії» (http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvchur_sd_2016_769_14) і перегляньте передачу «Велич особистості», присвячену Івану Пулюю. Узагальніть здобуту інформацію в повідомленні «Велич особистості Івана Пулюя».

МОРФЕМІКА, СЛОВОТВІР, МОРФОЛОГІЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

§ 60

СЛОВОТВІР ІМЕННИКІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ НАЗВ ЖИТЕЛІВ ПЕВНОГО НАСЕЛЕНОГО ПУНКТУ. ТВОРЕННЯ ПРИСВІЙНИХ ПРИКМЕТНИКІВ. ТВОРЕННЯ ПРИКМЕТНИКОВИХ ФОРМ ВІД РІЗНИХ ГЕОГРАФІЧНИХ НАЗВ

Практикум

642 Доповніть таблицю «Суфіксальні моделі іменників — назв осіб за ознакою місця проживання» власними прикладами. Підготуйте усний коментар.

Назви населених пунктів як твірна основа	Іменники чоловічого роду	Іменники жіночого роду	Іменники у формі множини
жіночого роду Золотоноша	золотоношівець	золотоношівка	золотоношівці
чоловічого роду Ужгород	ужгородець	ужгородка	ужгородці
середнього роду Дубно	дубнівець	дубнівка	дубнівці
множинні Прилуки	прилучанин	прилучанка	прилучани

Теоретичний матеріал

643 Утворіть від поданих назв населених пунктів України іменники на позначення осіб чоловічого та жіночого роду. Обґрунтуйте правила словотворення означених іменників.

Пирятин, Миколаїв, Маріуполь, Горлівка, Кагарлик, Старобільськ, Глухів, Скадовськ, Конотоп, Суботів, Батурін, Єнакієве, Чернівці, Гребінки.

644 Від наведених іменників утворіть присвійні прикметники. З'ясуйте, як вони творяться.

Лука, Ольга, дочка, Софія, батько, Параска, Кость, Костянтин, Тарас, Інга, столяр, брат, Олеся.

645 Поясніть чергування приголосних у поданих словах. Випишіть присвійні прикметники, уведіть їх у речення.

Кременчуцький, Чіпчин, Ольжич, празький, подрузі, лужок, вищій, дужчий, піщаний, невістчин.

646 Утворіть від поданих географічних назв прикметники. Поясніть особливості творення й правопису утворених прикметників.

Славутич, Яготин, Судак, Чоп, Ла-Манш, Лос-Анджелес, Лас-Вегас, Знам'янка, Стрий, Збруч, Вільшанська Новоселиця, Вінницькі Стави, Володимир-Волинський, Гаага, Дмитро-Варварівка, Дорогобуж, Кагарлик, Кам'яногірка, Конча-Заспа, Кривий Ріг, Лейпциг, Побужжя, Муровані Кирилівці.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ!

жити
йти
засіяний

Домашнє завдання

647 Запишіть назви міст вашої області. Утворіть від географічних назв прикметники. Обґрунтуйте правила творення їх та правопису.

§ 61

ОСНОВНІ СПОСОБИ ТВОРЕННЯ ДІЄСЛІВ, ПРИСЛІВНИКІВ.
СКЛАДНІ, СКЛАДНОСКОРОЧЕНІ СЛОВА,
СПОСОБИ ЇХ ТВОРЕННЯ ТА НАПИСАННЯ

Практикум

Теоретичний матеріал

ПИШИТЬ ПРАВИЛЬНО!

суспільно корисний
суспільно необхідний
суспільно небезпечний
суспільно-історичний
суспільно-політичний
суспільно-продуктивний
суспільно-трудоий

648 Спишіть, уставляючи на місці крапок потрібну букву. Поясніть уживання з'єднувальних букв *о, е, є, и* у складних словах.

Кра..знавець, глин..зем, заліз..бетон, картопл..сортувальний, житт..пис, мор..плавець, шест..місячний, електр..фікація, земл..зрошення, льон..прядильня, вугл..очистка, п'ят..тонний, дво..борство, п'ят..борець, ант..народний, житт..люб, давнь..український, гурт..житок, житт..спроможність, земл..любєць, мир..творець, раннь..весняний.

649 Перепишіть слова, поясніть їх написання.

Начебто, немовби, тож, аніж, абощо, зате, мовби, ніби, отож, притому, теж, неначебто, нібито, тому-то, тим-то, себ-то, цебто, мовбито, аякже, тільки-но, отож-то, вмить, притім, причім, причому, щоб, отже, дарма що, тимчасом як, через те що, з тим щоб, в міру того як, якщо, як, мов, що ж до, або ж, адже ж, коли ж, хоч, дець, щодня.

650 Спишіть, знімаючи ризику. Розподіліть складні слова у дві колонки: 1) ті, що пишемо разом; 2) ті, що пишемо з дефісом.

Художник/портретист, диск/жокей, експрес/пошта, євро/ринок, завод/гігант, інтер/фаза, віце/президент, карт/бланш, кокер/спанієль, кока/кольний, зменшено/пестливий, дівчина/горлиця, навчально/тренувальний, національно/державний, круго/гори, легко/крилий, зав/відділу, зав/лаб, зав/літ, зав/кадрами, креп/сатин, першо/початок, люля/кебаб, льотчик/випробувач, само/вимогливий, лісо/транспортний, літерно/звуківий, лірично/пісенний, лінійно/стрічковий, лінгво/культурний, Лисичка/сестричка, кіло/тонна, кіловат/година, суспільно/трудоий, історико/філологічний, ля/ля/ля, сон/трава.

651 Запишіть займенники в три колонки: 1) ті, що пишемо разом; 2) ті, що пишемо окремо; 3) ті, що пишемо з дефісом. Поясніть їх написання.

Де/кілька, будь/котрий, будь/хто, будь/що, ні/до/кого, аби/як, аби/який, де/хто, де/який, аби/у/кого, ні/про/що, хто/будь, чий/будь, хтозна/до/якого, казна/з/ким, ні/від/кого, хто/небудь, чий/небудь, що/небудь, що/будь, який/будь, котрий/небудь, будь/у/кого, казна/з/ким, казна/при/кому, будь/з/ким, хтозна/який, ані/в/кого, хтозна/хто.

652 Замініть словосполучення прислівниками. Поясніть способи їх творення та написання.

На швидку руку, кожного дня, останній раз, по праву руку, у два рази, босими ногами, при всіх людях, кожного вівторка, з голими руками.

Домашнє завдання

653 Складіть речення з поданими словами, що пишуться разом, та співзвучними з ними словами, утвореними сполученням іменника з прийменником та прийменника із числівником. Поясніть їх написання.

Назустріч — на зустріч; напам'ять — на пам'ять; вгору — в гору; доволі — до волі; збоку — з боку; по-друге — по друге; по-новому — по новому; уп'яте — у п'яте.

- Підготуйте лінгвістичне повідомлення «Способи творення й написання складних і складноскорочених слів».

§ 62 РІД І ЧИСЛО ІМЕННИКІВ, ЇХ СТИЛІСТИЧНІ ВЛАСТИВОСТІ

Буду я навчатись мови золотої

Теоретичний матеріал
докладно

Стилістичні можливості категорії роду іменника не однаково виявляють себе в мовній практиці.

Назви осіб за професією, посадою, званням зазвичай утворюють паралельні форми чоловічого й жіночого роду: *учитель, співробітник, викладач, професор, лікар, аспірант, студент* (чоловічий рід) і *вчителька, співробітниця, викладачка, професорка, лікарка, студентка* (жіночий рід). В офіційно-діловому й науковому мовленні зазвичай вдаються до форм чоловічого роду, а в мовленні розмовно-побутовому звичніше й умотивованіше з погляду стилістичного сприймаються форми жіночого роду.

При виборі однієї з паралельних форм у науково- та офіційно-діловому стилях треба орієнтуватися на такі правила:

1. Офіційними, основними назвами посад, професій і звань слугують іменники чоловічого роду: *бакалавр, доктор, магістр, менеджер, інженер, бухгалтер, ректор, прем'єр-міністр* та ін. У ділових офіційних документах вони вживаються незалежно від статі особи, позначуваної цим іменником (*призначити Гладкого Сергія Івановича на посаду зоотехніка; призначити Гладку Тетяну Іванівну на посаду вчителя української мови і літератури*).
2. Текст набуває офіційного характеру, якщо слова, узгоджувані з назвою посади, подано у формі чоловічого роду, навіть у тих випадках, коли йдеться про жінок (*президент фірми запросив, адвокат зазначив, директор школи дозволив*). Якщо ж у документі зазначається прізвище особи, яка обіймає цю посаду, то підпорядковані слова (прикметники, дієслова) узгоджуються з прізвищем і вказують при цьому на стать (*адвокат Оксана Андрусенко зазначила; доктор педагогічних наук Михайло Онищенко стверджував*).

3. Іменники спільного роду з однаковою стилістичною функцією вживаються на позначення осіб чоловічої і жіночої статі. Більшість іменників спільного роду стилістично маркована, бо вони використовуються переважно в розмовно-побутовому й художньому, частково в публіцистичному стилях мовлення. Уживання іменників спільного роду вкрай обмежене в офіційно-діловому й науковому мовленні.

Увага! Не відповідають нормам літературної мови такі граматичні конструкції: *головна технолог, старша бухгалтер поїхала у відрядження*.

4. Використання найменувань у формі жіночого роду можливе в текстах, для яких вказівка на стать є бажаною й не може бути виражена іншими засобами: *успіхи українських баскетболісток; виступ відомої співачки*.

Увага! Багато іменників жіночого роду, утворених суфіксами *-к(а), -ш(а), -их(а)* та ін., мають яскраво виражене усно-розмовне, а іноді й просторічно-жаргонне забарвлення, порівняно з формами чоловічого роду (*секретарка, лікарка, касирка, головиха*). Для офіційного тексту вони неприйнятні.

5. У науковому й офіційно-діловому стилях не вживаються найменування осіб за ознакою місця проживання або місця роботи: *заводчани, дистанційники, сільчани*. Ці слова є розмовними варіантами офіційних складених назв (*заводські робітники, працівники дистанції на залізниці, мешканці села*).

Практикум

УЖИВАЙТЕ ПРАВИЛЬНО!

українець, болгарин, поляк,
англієць, індієць, італієць,
угорець, сербійнин,
литвин і литовець

- 654** Визначте, чи всі родові пари іменників — назв осіб утворені правильно. Аргументуйте відповідь. Які з наведених іменників — назв осіб за професією мають стилістичні обмеження?

Піаніст — піаністка, машиніст — машиністка, касир — касирка, журналіст — журналістка, друкар — друкарка, лікар — лікарка, поштар — поштарка, швейцар — швейцарка, перекладач — перекладачка, сторож — сторожка, бандурист — бандуристка, жнивир — жнивирка, призер — призерка, кандидат — кандидатка, митник — митниця, викладач — викладачка, технік — технічка, перукар — перукарка.

- 655** Чому невідмінювані іменники іншомовного походження *бра, депо, журі, купе, таксі, табло, меню* належать до середнього роду, *сулугуні, сиртакі, сиробо* — до чоловічого, а *авеню, кольрабі, салямі, альма-матер* — до жіночого? Скористайтеся довідковими мовознавчими джерелами.

- 656** Визначте рід поданих іменників, прокоментувавши критерій визначення граматичного значення роду.

Кора, сіль, стіл, зерно, батько, Дніпро, лоша, вороння, нероба, носище, біль, пальто, мати, дитя, дівча, путь, зір, піч, хата, Сашко, серп, вовчице, Галя, Валя, голова, Микола, сирота, ім'я, теля, насіння, панно, соло, аташе, чоловік, жінка, дід, баба, робітник, робітниця, гусак, півень, курка, риба, дуб, горобець, сокіл.

УЖИВАЙТЕ ПРАВИЛЬНО!

киянин, одесит, іванівець,
миргородець, ямполець,
сімферополець, черкащанин,
черкасець, сумчанин,
харків'янин, львів'янин,
луганчанин, обухівець,
полтавчанин, борисполець,
лучанин, ужгородець,
ужгородчанин, іванофранківець,
кропивничанин, волинянин,
житомир'янин, чернігівчанин,
херсонець, запоріжець,
дончанин, чернівчанин,
вінничанин, миколаївець,
дніпровець, дніпровчанин

657 Випишіть іменники, що мають лише форму множини; складіть з ними речення.

Парки, озера, дріжджі, будні, канікули, окуляри, книги, гордоці, кінотеатри, сани.

658 Визначте рід іменників, згрупувавши їх: 1) за лексичним значенням; 2) за закінченням іменників; 3) за закінченням прикметників у словосполученні.

Вітер, боротьба, радість, зв'язок, Петро, вікно, бій, поле, Зоя Миколаївна, місяць, Станіслав, мати, золото.

659 Доберіть прикметники до невідмінюваних іменників.

Ембарго, бюро, Міссурі, сальдо, авізо, ажіо, Тбілісі, танго, рантьє, каско, екю, Монте-Карло, Колорадо, кеш'ю, профі, фіаско, динго, гну, євро, гризлі, Марокко, Онтаріо, гуру, апріорі, Токіо, Кіліманджаро.

660 З поданими іменниками складіть словосполучення «прикметник + іменник». Підкресліть іменники подвійного роду. З підкресленими іменниками складіть речення.

Професор, суддя, кіно, бідолаха, лікар, білоручка, нероба, завод, бюро, кювет, полин, математик, шофер, хлопчисько.

661 Визначте, у якому зі словосполучень уживання іменників спільного роду на позначення осіб жіночої статі відповідає нормам сучасної української літературної мови.

- а) працівниця відділу кадрів виступила; б) працівник відділу кадрів виступив; в) працівник відділу кадрів виступила; г) кадровичка виступила.
- а) директорка школи; б) директорат школи; в) директор школи; г) директриса школи.
- а) кондуктор наполягала; б) кондуктор Ірина Олегівна наполягала; в) кондукторка наполягала; г) кондуктор Ірина Олегівна наполягав.
- а) професорка вчасно подала звіт; б) професорша вчасно подала звіт; в) професор вчасно подав звіт; г) професор вчасно подала звіт.
- а) наша начальник; б) наша начальниця; в) наш начальник; г) наш начальниця.

662 Від поданих іменників чоловічого роду утворіть іменники жіночого роду.

Акробат, баскетболіст, поет, сучасник, поляк, індієць.

663 Назвіть загальним іменником жінку на посадах директора, агронома, перекладача, архітектора, лікаря, професора.

664 Запишіть іменники у дві колонки: 1) іменники, що мають форми однини та множини; 2) іменники, що вживаються лише в однині. Укажіть письмово їхні загальні спільні значення.

Сталь, ліс, гнів, мед, квіток, олень, квітка, ластівка, доброта, борошно, фізика, герой, чемпіон, студентство, книга, хмара, Дніпро, ім'я, озеро, сіль, боротьба, сміх, степ, море, світ, відмінник, небо, спокій.

УЖИВАЙТЕ ПРАВИЛЬНО!

Той, хто водить — водій,
везить — возій, носить — носій,
колить — колій, кладе — кладій,
бігає — бігун, плаче — плаксій,
стрибає — стрибун,
хто любить гуляти (не хоче
працювати) — шуляк, гультай,
гульвіса, нероба

665 Згрупуйте іменники за спільним значенням: 1) іменники, що вживаються лише в однині; 2) іменники, що мають лише форму множини. З виділеними іменниками складіть речення.

Окуляри, ворота, терпіння, дріжджі, Дністер, дрімота, граблі, *канікули*, радіщі, жито, *слово*, Суми, лагідність, Черкаси, синява, листя, ножиці, *жнива*, Севастополь, *гроші*, свіжість, Карпати, *гордоці*, *людство*, Бориспіль.

666 Розкрийте значення кожного слова. Поясніть, у якому значенні іменники, що не мають множини, іноді у формі множини вживаються. З кожним словом утворіть словосполучення й уведіть їх у речення. Укажіть, якими членами речення вони виступають.

Робота — *роботи*, пісок — *піски*, сніг — *сніги*, земля — *землі*.

667 Використовуючи подані нижче слова, утворіть можливі сполучення з іменниками *відносини*, *взаємини*, *стосунки*. Уведіть їх у речення на професійну тематику. Обґрунтуйте свій вибір.

Міжнародні, договірні, правові, капіталістичні, суспільні, дружні, добросусідські, міжособистісні, родинні, партнерські, фінансові, соціально-економічні.

668 Перенесіть у зошити таблицю «Особливості вживання іменників певного роду та числа в різних стилях мовлення». Доберіть приклади, що ілюструють особливості вживання іменників певного роду й числа. Заповніть графи таблиці. Сформулюйте відповідні висновки.

ОСОБЛИВОСТІ ВЖИВАННЯ ІМЕННИКІВ ПЕВНОГО РОДУ ТА ЧИСЛА В РІЗНИХ СТИЛЯХ МОВЛЕННЯ

Рід іменників	Стилі мовлення	Приклади
Чоловічий рід		
Жіночий рід		
Середній рід		
Спільний рід		
Однина		
Множина		
Іменники, що вживаються тільки в однині чи множині		

Домашнє завдання

Хай буде вислухана й друга сторона! (*Нар. творч.*)

669 Прочитайте текст. Визначте в ньому іменники. Випишіть іменники, ужиті в однині, визначте рід їх.

НАРОДНА МОРАЛЬ І ЕТИКА

Головними чинниками народної моралі споконвічно були ідеали добра, милосердя, людяності, такі категорії, як честь, гідність, працелюбність.

Передусім шанувалося почуття любові до батьків. Ця етична вимога втілювалася в народних приповідках та прислів'ях: «Хто мамку зневажає, того Бог карає», «Хто не слухає неньку,

той послухає біду», «За маму і тата — тяжка розплата». Моральним обов'язком дітей була допомога батькам по господарству, догляд за ними в разі хвороби, немічності, вияв повсякчасної уваги, шани й турботи.

Суворо засуджувалася народною мораллю внутрісімейна ворожнеча; родинне життя мало базуватися на засадах щирої співдружності, краси взаємин, людяності, поваги до свого родовою.

Однією з найважливіших вимог народної моралі була любов і шана до людей, що перш за все мала виявлятися у наданні допомоги ближньому: людині, яку спіткало нещастя, вдові або вдівцю, сироті.

Важлива роль з огляду етико-естетичних засад належала й делікатності, духовній та мовній красі спілкування (Є. Сявко).

Усе треба робити розумно
(Нар. творч.).

§ 63 ВІДМІНЮВАННЯ ІМЕННИКІВ

Практикум

Теоретичний матеріал

670 Письмово провідніняйте такі іменники.

Нога, губа, подруга, фабрика, муха, пісня, земля, стаття, суддя, сім'я, тиша, груша, Ольга, Микола, партя, лінія, мрія.

- Під час відмінювання поданих іменників зверніть увагу на такі їх особливості, а саме:
  - 1) фонетичні чергування в основі на *г, к, х*;
  - 2) розрізнення форм родового відмінка однини та називного множини наголосами в словах *землі — зéмлі*;
  - 3) вставних *о* або *е* в родовому відмінку множини;
  - 4) наявність варіантних закінчень в родовому відмінку множини; крім нульового, декілька іменників жіночого роду мають закінчення *-ей*, а також паралельні словоформи (*губ* і *губів*, *баб* і *бабів* тощо).

671 З поданих іменників випишіть невідмінювані. Складіть із ними речення.

Поле, фрау, робота, меню, вулиця, метро, кмітливість, кенгуру, цеце, ательє, Кравченко Оксана, Оленка Данилюк.

672 Поставте іменники І відміни в давальному й місцевому відмінках однини. Складіть 2–3 речення. Поясніть, які зміни відбуваються в морфемах.

Дорога, соха, туга, Прага, Явдоха, свекруха, облога, тривога, мряка, вчителька, стріха, епоха, крига, жінка, свічка, п'ятирічка, гілка, балка, бідолаха.

673 Поставте іменники І відміни в орудному відмінку однини. Складіть шість речень із ними (на вибір). Поясніть, від чого залежить закінчення.

Баржа, огорожа, межа, душа, Польща, площа, лівша, гуща, каша, сажя, дача, вдача, втеча, миша, тиша, паща, задача.

674 Провідмінійте іменники II відміни; тверда група (*успіх, гектар, батько, вікно*): м'яка група (*гість, лікар, кінь, день, бажання*); мішана група (*слухач, школяр, плече*).

Під час відмінювання зверніть увагу на те, що окремі іменники II відміни в називному відмінку множини мають закінчення *-а* та *-и*: *вуси* — *вуса*, *хліби* — *хліба* (збірне), але тільки *вівса* й тільки *тати* (від *тато*).

675 Поділіть подані іменники на групи, запишіть їх у формі родового відмінка однини та називного відмінка множини. Поясніть, від чого залежить закінчення іменників на *-р*.

Агітатор, пропагандист, кобзар, муляр, футляр, командир, пустир, календар, каменярь, газетяр, лікар, Ігор, комар, повістяр, двір, звір, комбайнер, снігур, вівчар, мундир, офіцер, бібліотекар, інженер, календар, гончар, інструктор, бондар, воротар, професор, договір, крейсер, гай, вітер, сніг, Амур, Донецьк, Київ, чагарник, університет, технікум, косинус, ямб, сонет, папір, документ, камінь, пісок.

- Під час виконання завдання скористайтесь теоретичним матеріалом за допомогою QR-коду.

УЖИВАЙТЕ ПРАВИЛЬНО!

Так!	Ні!
розмітник	розмітчик
постачальник	поставщик
газетяр	газетчик
перекладач	переводчик
закрійник	закройщик
зломник	зломщик
кранівник	крановщик
комп'ютерник	комп'ютерщик
доставник	доставщик
носітьник	носітьщик
перебіжник	перебіщик

676 Утворіть усі можливі форми давального відмінка однини від іменників. Складіть із ними чотири речення (на вибір).

Тарасенко, директор, начальник, декан, завідувач, ректор, кобзар, робітник, учитель, викладач, президент, журавель, відмінок, відділ.

677 Подані словосполучення поставте в давальному відмінку однини.

Ректор Беляєв Юрій Іванович, директор Мороз Іван Павлович, керівник Негода Валентина Миколаївна, президент Ющенко Віктор Андрійович, декан Попова Ірина Степанівна, завідувач кафедри Олексенко Володимир Павлович.

678 Утворіть можливі форми іменників чоловічого роду в давальному відмінку в поданих словосполученнях. Від чого залежить вибір варіанта закінчення іменника? Обґрунтуйте відповідь.

Писати батько (*-ові,-у*), рекомендувати бухгалтер (*-ові,-у*), порадити видавець (*-еві,-ю*), надіслати комітет (*-ові,-у*), допомагати інженер (*-ові,-у*), подякувати програміст (*-ові,-у*), побажати професор (*-ові,-у*), надіслати запрошення академік (*-ові,-у*), Іваненко (*-ові,-у*), написати заяву декан (*-ові,-у*), Ткаченко (*-ові,-у*).

679 Поставте подані іменники у формі родового відмінка однини. Прокоментуйте, від чого залежить закінчення.

Гурт, берег, потік, телефон, збір, міст, вальс, хор, Дунай, Крим, полк, дивізіон, роман, урок, лектор, звіт, клин, рахунок, Роман, листопад, ячмінь, овес, перець, тон, темп, телеграф, твір, загін, звук, ліс, сніг, грім, ривок, біг, спортсмен, вітер, метр, краков'як, акт, договір, відмінок, ранок, місяць, рік, сезон.

680 Запишіть іменники у формі кличного відмінка.

Пан начальник, пані Наталія, пан ректор, Валерія Іванівна, друг Олег, товариш командир, пан міністр, добродій Іван, Ольга Василівна, Владислав Іванович.

681 Поставте іменники в кличному відмінку, виділіть закінчення. Складіть діалог, використовуючи утворені форми іменників.

Батько, брат, Віталій, юнак, Олександр Вікторович, Ілля Савич.

Домашнє завдання

682 Виконайте одне із завдань.

А Поставте іменники, наведені в дужках, у потрібному відмінку. Прокоментуйте орфограми.

Підсунути (стілець), заплатити (долар), написати (лист), зрізати (ясен), вбити (комар), побачити (інженер), пів (гектар), насипати (суп), привезти (камінь), боятися (дощ), вступити до (інститут), доручення (колектив), підійти до (трактор), показати (метелик), зустріти (учитель), виїхати з (Донбас), не чути (сміх).

Б Підготуйте індивідуальний проект «Особливості відмінювання іменників» із використанням засобів інфографіки.

§ 64 СТУПЕНІ ПОРІВНЯННЯ ПРИКМЕТНИКІВ

Практикум

Теоретичний матеріал

УВАГА!

дешевий → дешев-**ш**(ий)
 → стар-**ш**(ий)
 старий → стар-**іш**(ий)
 глибокий → гл**іб-ш**(ий)
 дорог-ий → доро**жч**-ий
 близ**ьк**-ий → ближ**ч**-ий
 висок-ий → ви**щ**-ий
 дешевший — **най**дешевший
 привабливий — **най**більш при-
 вабливий
 великий — більший
 добрий — кращий

683 Знайдіть присвійні, якісні та присвійно-відносні прикметники, поясніть різницю між ними. Біля якісних прикметників напишіть синоніми, наприклад: *черепашача (мала) швидкість*. Утворіть, де можливо, ступені порівняння прикметників.

1. Сергіїв брат, Маріїна сукня, соловейків спів, ведмедів слід, лисиччина нора, лікарева порада.
2. Лебедина зграя, солов'їні співи, піратський корабель, лисяча шуба, зміїна отрута, заяча шкірка.
3. Орлиний погляд, лебедина шия, лицарський характер, материнська любов, піратський вчинок, зміїний погляд.

684 Від поданих прикметників утворіть вищий і найвищий ступені порівняння, зокрема й паралельні форми (просту і складену), де це можливо. Прикметники, від яких не можна утворити ступені порівняння, підкресліть.

Малий, сизуватий, здоровий, тихий, тонкий, фіолетовий, гіркий, помаранчевий, рідкий, багатий, дорогий, босий, цілющий, красивий, низький, бадьорий, німий, мертвий, білосніжний, рожевий, ультрамодний, волошковий, темно-синій, радий, відважний, довжелезний.

685 Вставте пропущені букви в слова — форми вищого ступеня порівняння прикметників.

Доро..**ий**, ни..**ий**, ви..**ий**, рідн..**ий**, дал..**ий**, ду..**ий**, кра..**ий**, ву..**ий**.

686 Виправте помилки, що допустив старшокласник під час творення ступенів порівняння прикметників.

Більш ясніший, менш рішучіший, самий розумний, сильніший мене, найдобрый, найбільш дешевий, за дуже важкий.

Досвід — найкращий учитель
(Нар. творч.).

687 Утворіть складені форми вищого й найвищого ступенів порівняння.

Солоний, злий, суворий, ніжний, рідкий, кислий, рідкісний, густий, м'який, новий, короткий, охайний, працьовитий, розумний, дотепний, сміливий, ясний, пахучий, порядний, жвавий, молодий, повний, чорний, стрункий, добрий, жирний, милий, тугий.

Домашнє завдання

688 Використовуючи різні форми порівняння якісних прикметників, напишіть нарис (зарисовку), включивши опис зовнішності людини. Орієнтовні теми: «Цікава зустріч у поході рідним краєм», «Мій сучасник», «Майстер своєї справи».

§ 65 ВІДМІНЮВАННЯ ПРИКМЕТНИКІВ

Практикум

Теоретичний матеріал

689 Утворіть словосполучення з прикметниками, у яких би вони належали до різних розрядів. Провідмініайте якісні прикметники в сполученні з іменником.

Зразок: металевий посуд (посуд з металу) — відносний;
металевий голос (дзвінкий) — якісний.

Солом'яний, срібний, вовчий, дерев'яний, орлиний, материнський, сонячний, залізний, медовий, вишневий, ведмежий, шоколадний, помаранчевий.

690 Допишіть закінчення прикметників.

Вчорашн.. день, прийдешн.. свято, природн.. стан, самобутн.. характер, дорожн.. рух, дружн.. колектив, дружн.. порада, колишн.. сусід, модн.. одяг, самотн.. людина, тутешн.. чоловік, заміжн.. жінка, незабутн.. вечір, блідолиц.. дівчина, ранішн.. час, самотн.. дідусь, тотожн.. результат, мужн.. вчинок, потужн.. виробництво, заможн.. родина, зворотн.. рух.

691 Утворіть форми чоловічого і жіночого роду в родовому й орудному відмінках однини.

Кутній, новітній, довгошій, безкрай, круглолиций, зовнішній, дружний, городній, самотній, справжній, достатній, дорожній, грушевий, завтрашній, модний, потужний, природний, горішній, сторожовий, порожній, вчорашній.

692 Провідмініайте словосполучення в однині й у множині.

Високий юнак, весняний день, білолиця дівчина, повнолиций місяць, веселий дощ, вечірній час, далеке село, добрий день, вчорашній гість.

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ!

мужній — мужнього, мужньому, мужнього, мужнім, (на) мужньому;
сильний — сильного, сильному, сильного, сильним, (на) сильному.

693 Поставте подані словосполучення в знахідному й орудному відмінках. Порівняйте відмінкові закінчення. Уведіть кілька словосполучень у речення.

Ширша площа, найскладніша задача, важча ноша, колюча огорожа, хороша листоноша, новіша діжа, старіша груша, гаряча їжа, вища каланча, злюча стужа, краща каша, більша баржа, блискуча удача, гірша паша, кривіша межа, нижча вежа.

Домашнє завдання

ДІАЛЕКТИ З РІЗНИХ КУТОЧКІВ УКРАЇНИ

кियाхи — кукурудза (Чернігівщина)
утва — качки (Рівненщина)
валка — череда (Житомирщина)
неньо — батько (Львівщина)
вуйко — дядько (Івано-Франківщина)
плай — гірська стежка (Закарпаття)
маржинка — худоба (Буковина)

694 Випишіть прикметники у формі називного відмінка однини разом із пояснюваними іменниками. Укажіть, яку ознаку передає прикметник. Яку позицію щодо іменника він звичайно займає?

Зразок: українська мова — відношення до національної належності;
прекрасна література — вияв якості.

Українська на відміну від англійської, російської чи польської — мова, яка в модерний період за останні 200 років практично не мала, навіть на відстані одного покоління, постійного політичного даху. Це мова, якої не прикривали армії і флоти, а навпаки — це мова за яку розстрілювали, як у Києві 1918 так і в Донецьку 2014 року. І те, що в цих умовах найменшого сприяння — ця мова не просто вижила і збереглася, а створила прекрасну літературу, спадкоємицею якої честь себе почувати — це показник того, що це надзвичайно сильна і потужна мова. Мова за якою, щоб там не було, — майбутнє (О. Забужко).

§ 66 РОЗРЯДИ ЧИСЛІВНИКІВ ЗА ЗНАЧЕННЯМ, ЇХ ХАРАКТЕРИСТИКА

Практикум

Теоретичний матеріал

695 Прочитайте. З наведених слів випишіть лише числівники. Визначте, до якого розряду вони відносяться.

Два, двійка, двоє, подвоїти, подвоєння, пара, трохи, три третіх, одна третя, три чверті, п'ятірка, п'ятирічний, п'ятий, п'ятеро.

696 Випишіть словосполучення, у яких ужито числівники. Складіть із ними речення.

П'ять комбайнів, п'ятеро комбайнерів; десяток фірм, десятки господарств, десять бригад; два комплекси, другий комплекс; дванадцятигодинний робочий день, чотириповерховий будинок; п'ятирічний план; перша сотня; троє практикантів; у двох школах, виконати удвох, по друге липня, по-друге.

697 Утворіть збірні числівники. Складіть речення на професійні теми з кожним утвореним числівником.

2, 11, 8, 14, 20.

Увага! Числівники не мають роду і числа, змінюються за відмінками.

Проте:

- 1) числівник **один** змінюється за родами: *один* (ч. р.), *одна* (ж. р.), *одно, одне* (с. р.) та за числами: множина *одні*;
- 2) числівник **два** поєднується з іменниками ч. р.: *два дні*, а числівник **дві** — з іменниками ж. р.: *дві книжки*;
- 3) числівник **нуль, мільйон, мільярд** — ч. р., а числівник **тисяча** — ж. р. Ці числівники вживаються в однині і множині.

698 З'ясуйте, до якого розряду належать числівники в кожному з рядків.

- 1) один, вісім, сто, п'ятнадцять;
- 2) багато, кілька, кількасот, кількадесят;
- 3) двоє, четверо, восьмеро, дев'ятеро;
- 4) шість десятих, три четвертих, одна друга;
- 5) перший, третій, сьомий, восьмий.

699 Підкресліть складні числівники однією рисою, складені — двома.

Десять, сорок, тисяча, мільйон, п'ятдесят, триста, півтора, дванадцять, сорок один, п'ятдесят п'ять, сто сімдесят сім, кільканадцять, чотирнадцять, дев'ятеро.

700 Запишіть словами числівники 11, 12, 17, 60, 70, 80 і поставте в них наголос. Поясніть, як наголошуються числівники зі складом *-на-* та *-сят-*.

701 Випишіть із поданого тексту числівники словами. Визначте їх розряд за значенням та будовою, відмінкові закінчення підкресліть.

ЕТНІЧНИЙ СКЛАД НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ

На українській етнічній території поряд із корінним народом цієї землі — українцями — здавна проживали представники інших народів. Їх поселення спричинювалося географічним положенням України, історичними умовами буття, політико-економічними чинниками тощо.

Українці рівномірно населяють майже всю територію України, за винятком Кримського півострова та деяких південних і промислових центрів. В Україні налічується близько 42 млн населення. Більше 30 млн — українці, решта — представники інших народів.

Найбільш численними національними поселеннями є російські у східних окраїнах України, Південній та Центральній Україні, що виникали тут починаючи з XIV–XVII ст. Нині росіян, які проживають на території України, налічується приблизно 11 млн 340 тисяч. Поселення поляків на українській землі веде свій початок із часу загарбання Польщею Галицько-Волинського князівства у XIV ст. Значна їх частина проживала на Правобережній Україні, у Галичині. Нині поляків в Україні майже 219 тисяч. Найбільш значна кількість білорусів віддавна була розселена у прикордонній із Білорусією смузі України, їх налічується близько 440 тисяч. До кількісно найбільших національних меншин належать євреї. Вони поселилися тут ще за часів Русі-України і становили значний відсоток міського населення. Сьогодні в Україні проживає 486 тисяч євреїв. Є і болгарські поселення, які беруть свій початок із колонізації Півдня України у XVIII ст., нині локалізовані у західних районах Одеської і Запорізької областей. В Україні налічується близько 233 тисяч болгар. Численними є поселення молдаван (330 тисяч), угорців (163 тисячі), румунів (135 тисяч). До найдавніших належать грецькі, вірменські. На території нашої держави проживають й інші представники національних меншин: німці, чехи, поволзькі та кримські татари, караїми, гагаузи, а також представники інших народів.

Отже, Україна — держава з багатонаціональним складом населення (*З журналу*).

РОЗРЯДИ ЧИСЛІВНИКІВ

- 1) кількісні
  - власне кількісні (*одиндцять*)
  - дробові (*одна друга*)
  - збірні (*двоє*)
  - неозначено-кількісні (*кілька*)
- 2) порядкові (*перший*)

702 Виконайте одне із завдань.

А Напишіть твір-мініатюру про свій клас (школу), максимально використовуючи кількісні числівники.

Б Запишіть чотири прислів'я із числівниками. Схарактеризуйте числівники за значенням, будовою та розрядом. Спроектуйте ситуації, у яких можна використати ці прислів'я.

§ 67

ПАРАЛЕЛЬНЕ ВИКОРИСТАННЯ ВІДМІНКОВИХ ФОРМ ЧИСЛА

Практикум

Теоретичний матеріал

1	
один	→ М. в. (на) одному
одно (одне)	→ М. в. (на) однім
одна	→ Р. в. (одної) О. в. (одною)
	→ Р. в. (однієї) О. в. (однією)
2, 3	
-ох, -ом, -ма, (на) -ох	
4	
-ох, -ом, -ма, (на) -ох	

703 Провідмініайте подані числівники.

Триста сорок чотири, чотириста вісімдесят сім, шістсот шістдесят шість, сто вісімдесят.

704 Запишіть у родовому й місцевому відмінках кількісні числівники, позначені цифрами. Складіть речення з утвореними словосполученнями.

4 (стіл), 35 (олівець), 145 (книга), 24 (день), 72 (грам), 91 (глядач).

705 Запишіть відмінкові форми числівників *тисяча, мільйон, мільярд*. Які особливості їх написання і наголошування при відмінюванні?

706 Запишіть словами. У якому відмінку ставиться перша складова частина числівників? Складіть із ними речення.

2-сотий, 80-тисячний, 300-мільйонний, 40-мільярдний.

707 Провідмініайте в множині подані словосполучення (усно).

Чотирьохсоті роковини, другі канікули, четверті двері.

708 Провідмініайте числівники з іменниками, записуючи цифри словами. Складіть два-три речення зі словосполученнями в орудному відмінку.

398 шкіл, 1814 стільців, 1741 лінійка; 4,75 гектара, півтори години, кількасотий будинок.

709 У зазначених відмінкових формах числівників знайдіть помилкові й виправте їх.

Шістсот, шестидесяти, шестистам, шестистами, на шестистах; двісті, двохста, двомстам, двомастами, на двохстах; сімсот, семисот, семидесятьма, на семидесятьох.

710 Подані числівники поставте у формі родового, давального, орудного відмінків, складіть із ними словосполучення.

Чотири, одинадцять, чотирнадцять, п'ятдесят, сто, триста, двадцять п'ять, двісті сорок один, чотириста сімдесят шість.

711 Запишіть цифри словами й подайте формулювання завдань українською мовою.

К 5 прибавить 17 (равняется 22); от 22 отнять 16; сложить 55 и 97; разделить 168 на 14; умножить 6 на 6; как называется цифра 5 с тремя нулями.

712 Відредагуйте запропоновані речення.

1. Студенти один за другим залишили аудиторію. 2. Під час перегонів вони вийшли один на один, забувши, що колись разом здобували освіту і працювали на одному підприємстві. 3. Усі колеги вважали, що одне другому не заважає, і вони можуть продовжити проведення експерименту. 4. Наше видавництво може налагодити випуск трьохмовних словників. 5. Сьогодні колеги привітали пана Семенова із шестидесятиріччям.

713 Утворіть словосполучення числівників з іменниками.

2 (завідувач); 4 (директор); 5 (секретар); 3,5 (грам); 6,8 (кілограм); 2,7 (тиждень); 7 (документ); 6,89 (тонна); 29 (підручник); 543 (метр); 68 (аркуш); 4 (відсоток); 2,4 (мільярд); 100 (кінь); 65 (літр); 0,5 (сантиметр); 5 (ягня), 16 (учень).

714 Запишіть іменники в потрібній формі із числівниками *півтора, півтори, півторасти, обидва, обидві, обоє*.

Літр, метр, кілограм, карбованець, раз, завдання.

715 З наведених виберіть правильні словосполучення, запишіть їх.

Два берега — два береги; три громадянина — три громадянину; чотири брата — чотири брати; два тижня — два тижні; три грузини — три грузина; чотири дуба — чотири дуби; три ясени — три ясени; два чоловіки — два чоловіка; три і сім десятих кілометри — три і сім десятих кілометра.

716 Поєднайте кожний числівник з одним із поданих іменників. Складіть речення зі створеними словосполученнями.

Один, дев'ять, дванадцять, двадцять один, сто двадцять п'ять.

Парта, учень, дошка, вчитель, школа.

717 Виберіть правильні словосполучення.

Приблизно сто виробів, біля ста виробів; половина працівників, одна друга працівників; троє фірм, троє установ, три фірми, три установи; два фахівця, два фахівці; чотири відсотка, чотири відсотки; п'ятдесятирічний стаж, п'ятидесятирічний стаж.

718 Складіть діалог телефонної розмови між працівниками обраної вами професії, використовуючи числівники, а також формули українського мовленнєвого етикету.

719 Складіть невелику розповідь про вашу майбутню професію, використовуючи числівники.

5–20, 30, 50–80	
-ох, -ом, -ома, ... -ох -и, -и, -ма, ... -и	
40, 90, 100	
-а, -а, -а, ... -а	
200, 300	
-ох(сот)-, -ом(стам), ... -ома(стами), ... -ох(стах)	
400	
чотирьОХсот чотирьОМстам чотирМАстами (на) чотирьОХстах	
500, 600, 700, 900	
-и, -и, -ма, ... -и п'ятИсот п'ятИстам п'ятьМАстами (на) п'ятИстах	
УВАГА!	
Ор. в.	шістьМАстами, шістьМОМАстами
	сіМАстами, сіМОМАстами
	вісьМАстами, вісіМОМАстами

Домашнє завдання

1, 21, 31...101 день
2, 3, 4 дні
5–20, 30, 35–40, 45–... днів

720 Відредагуйте речення, у яких порушено правила сполучення числівників з іменниками.

1. Зібрали всього по 23 центнера зернових з гектара. 2. За пару днів розпочнуться жнива. 3. Приблизно 1/3 студентів першого курсу поїхала на практику в ЗАТ «Ольвія». 4. Одна друга випускників школи вступила до закладів вищої освіти. 5. Дирекція привітала всіх жінок з Восьмим березням. 6. Передбачається перевиконання плану у два з половиною рази. 7. За півтора роки ми досягли бажаних результатів.

§ 68 ВІДМІНЮВАННЯ ЗАЙМЕННИКІВ. ЯВИЩЕ ПРОНОМІНАЛІЗАЦІЇ. ПРАВОПИС ЗАЙМЕННИКІВ

Практикум

Теоретичний матеріал

ВІДМІНЮВАННЯ ЗАЙМЕННИКІВ

я → мене, мені, мене, мною,
на мені
ти → тебе
ми → нас, нам, нас, нами, на нас
ви → вас
він → його
вона → її
воно → його
вони → їх
мій → мого
моя → мої
моє → мого
мої → моїх
твій → твого
свій → свого
наш → нашого
ваш → вашого
їхній → їхнього

721 Провідмініяйте займенники (усно), поясніть особливості їх відмінювання. Складіть і запишіть речення з формами давального відмінка (на вибір).

Я, вони, себе, який, скільки, хтось, що-небудь, казна-хто, нічий, свій, цей, стільки кожний, всякий.

722 Запишіть дієслівні словосполучення, поставивши в потрібній відмінковій формі займенник себе.

Привчати ... до порядку; хвалитися ...; купити ...; відчути на ... погляд; знайти ... у списку; знайти ... пару; пишатися ...; запросити до ... гостей; дякувати ...; не знаходити в ... сил; сам ... дорікає; сама ... зневажаєш; само ... прибилося до річки; самі ... докоряють; взяти з ... в дорогу; говорять між ...; почуваю ... добре; питаю ...; взяти на ... зобов'язання.

723 Визначте розряди займенників за значенням. Поясніть їх правопис. Уведіть п'ять із них у речення.

Абищо, абихто, деякі, дехто, хтозна, хтозна-що, казна-що, хтозна-скільки, аби який, де з ким, децо, казна-хто, аби з чим, нічийого, ні з ким, ні на кому, деякий, хто-небудь, що-небудь, який-небудь, чий-небудь.

724 Спишіть, розкриваючи дужки. Складіть із трьома займенниками речення.

(Де)який, (аби)що, (який)небудь, (будь)який, (казна)хто, від(аби)якого, ні(з)ким, на(що)небудь, ні(до)кого, з(казна)чим, ні(до)чийого.

725 Запишіть займенники з прийменниками *будь-хто, будь-що, де-хто, децо, хто-небудь, що-небудь* у родовому, орудному та місцевому відмінках. Поясніть їх написання, складіть із ними кілька словосполучень.

726 Складіть і запишіть речення фахового спрямування з такими займенниками: *я, жодний, нічого, який, котрий, хто, що, чий*. Дотримуйтеся морфологічних норм вживання займенників у фаховому мовленні.

**ВІДМІНЮВАННЯ
ЗАЙМЕННИКІВ**

той → того
цей → цього
ця → цієї
це → цього
ці → цих
весь (увесь, ввесь) → всього
вся (уся) → всієї
все (усе) → всього
всі (усі) → всіх
хто → кого
що → чого
чий → чийого
чия → чієї
чие → чийого
чий → чий

Відносно-питальний займенник *скільки* та вказівний *стільки* відмінюються, як числівник *два*.

Означальні, присвійні, питаль-но-відносні відмінюються, як прикметники.

727 Узгодьте слова в числі із займенником *Ви*, що має значення пошаної множини.

Ви (веселий, веселі), *Ви* (сміливий, сміливі), *Ви* (ввічливий, ввічливі), (якась, якісь) *Ви* (невеселі, невесела), (така, такі) *Ви* (швидка, швидкі).

728 Перекладіть українською мовою. Порівняйте відповідність займенників в обох мовах.

До сих пор, каждый в отдельности, по вашему усмотрению, в свою очередь, в таком случае, на всякий случай, каждый месяц, каждый год, каждую неделю, лучше всего, между тем, ни в коем случае, прежде всего, таким образом, тем более, тем временем.

729 Виберіть із дужок потрібний займенник. Поясніть написання.

(Їх, їхньому) синові п'ять років; на (їх, їхнім, їхньому) столу стояла ваза з польовими квітами; (їх, їхні) відзначали за сумлінну працю; (їх, їхні) хустки були найкращі; (їх, їхнього) сина чекала нагорода; про (їх, їхній) талант почали говорити; (їх, їхнє) видання з помилками.

730 Перекладіть українською мовою; зіставте займенники в обох мовах і поясніть відмінності в написанні; уведіть займенники в речення.

Кто-нибудь (кто-либо), кое-кто, кое-что, что-нибудь (что-либо), кое-чей, некоторый, который, чей-нибудь, какой-нибудь (какой-либо), невесть-кто, невесть-что.

731 У поданому тексті знайдіть займенники, визначте, з якою частиною мови вони співвідносяться за значенням і морфологічними ознаками — з іменником, прикметником, числівником. З'ясуйте синтаксичну роль займенників.

У ЦЬОМУ СВІТІ МИ ЄДИНІ

Єдині, бо неповторні. Самобутні формою втілення етнічного світогляду своєрідним комплексом й оригінальним типом національного світобачення. Ми, українці, виробили у складних умовах етнічного розчленування і багатовікового поневолення раціональну організацію середовища життєдіяльності й забезпечення запитів людини, витворили особливу систему звичаїв, вірувань, світорозуміння, морально-правових, етнічних і естетичних форм, які склалися упродовж історичного розвитку людської спільноти на шляхах до формування української нації і національної культури.

Ми — державний народ. І від нас усіх залежить, якою буде наша місія в започаткуванні нових духовних цінностей світової цивілізації. Та без глибокого і систематичного пізнання народної духовної і матеріально-побутової культури неможливо формувати нові ціннісні орієнтації в умовах державної незалежності.

Зміцнення Української держави немислиме без формування духовної незалежності суспільства, а духовна незалежність передбачає наявність нової системи зв'язків, механізмів оперативної трансляції нових культурних явищ і традицій власному суспільству і міжнародному культурному співтовариству.

Ми, українці, володіємо колосальним духовним і моральним потенціалом, який зосереджено в українській традиційній культурі. Наш обов'язок — задіяти цей потенціал у державотворенні, у формуванні національної самосвідомості громадян України (За М. Жулинським).

Буду я навчатись мови золотої

Теоретичний матеріал
докладно

Не мовчи, коли повинен
говорити (Нар. творч.).

ЯВИЩЕ ПРОНОМІНАЛІЗАЦІЇ

У граматиці сучасної української літературної мови відбуваються динамічні процеси і зміни, пов'язані з переходом слів з інших іменних частин мови до класу займенників. Таке явище в мовознавстві названо **прономіналізацією**.

З-поміж прономіналізованих слів вирізняються слова власне-прикметникового походження як найчисленніша група слів. Прикладом прономіналізованих прикметників є слова **власний, окремий, останній, певний, різний, цілий** і под.

Так прикметник *власний* набув у сучасній українській літературній мові займенниково-прикметникового значення «свій».

Власне-прикметники *окремий* і *певний* уживаються у функції неозначеного займенника *деякий*.

Прикметник *останній* використовується у функції означального займенника *інший*.

Прикметник *цілий* набув значення займенника *увесь* і здебільшого функціонує при іменниках — назвах часових і просторових понять.

За морфолого-синтаксичними характеристиками як прономіналізований компонент виступає числівник *один*, що може виражати такі значення: «саме цей, а не інший», «той самий», «інший».

У сучасній українській літературній мові функціонують невідмінювані утворення із займенниковою семантикою. Одним із таких утворень є слово **тощо**, яке вживається в кінці переліку чого-небудь як вказівка на його неповноту, на можливість продовження цього переліку.

Практикум

ВІДМІНЮВАННЯ
ЗАЙМЕННИКІВ

Н.	та	те
Р.	тієї (тої)	того
Д.	тій	тому
Зн.	ту	те
Ор.	тією (тою)	тим
М.	(на) тій	(на) тому, (на) тім

732 Спишіть речення, підкресліть у них прономіналізовані слова. З'ясуйте, яка семантика їх та співвідносних з ними займенників.

1. Розкажу я вам, братця, про випадок з власної практики (*Остап Вишня*). 2. Полк мав посуватися вперед окремими загонами і дрібними групами і, можливо, діяти певний час децентралізовано (*О. Гончар*). 3. І ся гадка уже запалила, уже відігнала усі останні, уже хорою нетерпеливістю наповнила кожний нерв (*Г. Хоткевич*). 4. На вбитих у долівку стовпчиках стоїть вузький стіл, над образами замість рушників звисають пучки різних трав (*М. Стельмах*). 5. Цілий день стояв густий туман (*Ю. Яновський*). 6. Проблема історичного розвитку структури речення розробляється вже майже ціле сторіччя (*О. Мельничук*). 7. Одного літа, коли в садку його виноград налився гронами, намислив старий поставити над кущами електропастуха (*О. Гончар*).

Домашнє завдання

733 Виконайте одне із завдань.

А Випишіть із художніх (публіцистичних) творів приклади речень, які ілюструють явище прономіналізації. Поясніть функції прономіналізованих слів у виписаних реченнях.

Б На лінгвістичному порталі www.mova.info знайдіть текст «Індивідуальні особливості пам'яті». Прочитайте його, сформулюйте головну думку тексту. Випишіть речення із займенниками. Визначте їх розряд і роль у тексті.

§ 69 ВИДИ, ЧАСИ, СПОСОБИ ДІЄСЛІВ. ПЕРЕХІДНІ Й НЕПЕРЕХІДНІ ДІЄСЛОВА

Практикум

Теоретичний матеріал

734 Доберіть до кожного дієслова співвідносне дієслово іншого виду. Допомогти, зарядити, охопити, перенести, зібрати.

735 Утворіть усі можливі часові і способові форми дієслів. З'ясуйте, які чергування приголосних відбуваються в дієсловах.

Носити, мастити, їздити, берегти, платити, водити, дихати, казати, просити, летіти, мати, пекти, жити, хотіти, бігти, стерегти.

736 Випишіть із тексту дієслова, визначте час і спосіб їх. Проведіть стилістичний експеримент: замініть минулий час теперішнім. Поясніть, чи змінився зміст тексту.

ЛЕГЕНДА ПРО РОЗУМ

Розум був птахом і вільно літав по землі. Зовні був схожий на дикого голуба, але хто бачив його, той ніколи не назвав би його так просто. Був-бо він інакший. Отож літав дивний птах улітку й узимку, весною і восени. Ніде не жив довго, але завжди весело співав. Інколи його кликали до себе, і він навідував людей. Йому доводилося нудьгувати на довгих диспутах і при балачках тих людей, котрі розумними визнавали тільки себе. Йому доводилося розмовляти зі схимниками й гетьманами, які питалися в нього порад, але ніколи їх не слухали. Бо нікому не було діла до Розуму загалом — кожен хотів узяти його собі в прислужники. Тому й літав Розум вільним птахом, нікому не потрібний, але кликаний усіма. Про те, що ним легковажать, не дбав, бо міг скільки завгодно пити сонця і скільки завгодно лігати у вільному просторі. Єдине, що турбувало птаха: ось уже кілька років, сотень чи й тисячу, він так і не знайшов собі затишної оселі й притулку. Адже, крім сонячної погоди, буває вітряно, печуть морози й гуляє сльота. Проте він завжди дивився на світ із любов'ю і завжди був безтурботний. Бо він любив волю, любив, коли в діях людських панує глум. Бо доступний тільки тому, хто вмє знаходити в роботі себе (За В. Шевчуком).

ФОРМИ ДІЄСЛОВА

1. Інфінітив
2. Способові форми (дійсний, умовний, наказовий спосіб)
3. Дієприкметник як особлива форма
4. Дієприслівник як особлива форма
5. Форми на *-но, -то*

ВІДМІНИ ДІЄСЛОВА**I дієвідміна**

- 1) основа теперішнього часу на -уть (-ють) (*ведуть, читати*)
- 2) основа інфінітива:
  - а) односкладова основа (*жити*)
  - б) односкладова основа на приголосний (*бігти*)
  - в) з основою на -оро-, -оло- (*бороти, колоти*)
  - г) із суфіксом -а-, що стоїть в кінці основи не після шиплячої (*думати*)
  - д) із суфіксами -и, -і (-ї), що не випадає в особових формах (*радію, радієш, радіє*)
  - е) із суфіксами -ува-, -ну- (*керувати, стукнути*)

Інші дієслова належать до **II дієвідміни**.

Винятки

I дієвідміна	II дієвідміна
хотіти, гудіти, сопіти, ревіти, іржати	бігти, боятися, стояти, спати

737 Від поданих нижче дієслів утворіть видові пари й визначте дієвідміну кожного дієслова. Зверніть увагу на можливу відмінність граматичних форм у різних видах дієслів, що впливає на їх правопис.

Виносити, перепливти, добиратися, сідати, брати, приїхати, скидати, говорити, мовчати, ловити, приваблювати, відвозити, застудитися, занотовувати, садити, рости, підмовляти, шукати, їхати, їздити, пропонувати, усміхатися, вивозити, визначати, розшукувати, переглядати, взяти, кинути, обрати, збирати.

738 Прочитайте. Визначте стиль тексту. Знайдіть дієслова, визначте їх час та вид. Проведіть стилістичний експеримент: замініть один вид дієслова іншим. Чи змінився при цьому текст? У якому випадку треба використовувати цей прийом?

СМИСЛ НАШОГО ЖИТТЯ

Якщо ви вирішили глибше вивчати самого себе, перед вами, безсумнівно, постане цілий ряд питань щодо вашого сучасного і майбутнього: що ж далі?

Той, хто усвідомив, що він хоче в житті зробити, чого досягти, має далеко більше шансів на успіх, ніж той, хто здався на плин життя і не пробує спрямувати свої сили до певної мети.

Чи замислювались ви коли-небудь над тим, що можете «взяти долю у свої руки» і шляхом наполегливої, систематичної роботи над собою зробити своє життя змістовним і потрібним не лише вам, а й тим, хто вас оточує? Як же працювати над самим собою? З чого почати?

Насамперед ви повинні поставити перед собою основні життєві цілі, а поряд із ними — цілі менш масштабні, підпорядковані основним. Їх необхідно глибоко усвідомити, проаналізувати власні можливості й умови, які надає нам суспільство для їх здійснення. Але це вимагає праці над собою — цілеспрямованої, систематичної, наполегливої. «Я можу виконувати будь-яку роботу, але мушу виконувати її добре».

Отже, запам'ятаймо: смисл нашого життя в пізнанні себе, у пізнаванні своєї особистості. Особистістю ніхто не народжується, але стати нею може кожен, якщо, звичайно, докладе до цього максимум зусиль і старання (*За І. Томаном*).

739 Утворіть від поданих дієслів: 1) форми наказового способу; 2) форми умовного способу.

- 1) заробляти, вирішувати, додавати, нагадувати, виконувати, планувати, держати, наводити, обробляти;
- 2) ходити, зустрічатись, вибирати, одержати, закінчити, вибачити, домагатись, передбачати, змагатись.

Домашнє завдання

740 Прочитайте текст. У дієсловах визначте, де можливо, час, рід, особу. Завершіть текст.

НА ШЛЯХУ ДО ВЛАСНОГО САМОВДОСКОНАЛЕННЯ

Професійна підготовка фахівця починається ще в університеті, але не закінчується там. Студенту під час навчання дають

знання. Вірніше, дають можливість здобути знання, які він повинен використовувати на практиці. Адже для спеціаліста знання самі по собі не є визначальною якістю. Ви можете бути хорошим ученим і дослідником, але, якщо не вмієте...

§ 70 ОСОБОВІ, РОДОВІ, ЧИСЛОВІ ФОРМИ ДІЄСЛІВ, ЇХ ТВОРЕННЯ. СТАН ДІЄСЛОВА

Практикум

Теоретичний матеріал

ОСОБОВІ ЗАКІНЧЕННЯ ДІЄСЛІВ

I дієвідміна

я кажу	ми кажемо
ти кажеш	ви кажете
він каже	вони кажуть

II дієвідміна

я біжу	ми біжимо
ти біжиш	ви біжите
він біжить	вони біжать

Минулий час

я, ти біг	ми бігли
він біг	ви бігли
вона бігла	вони бігли
воно бігло	

Майбутній час

я бігтиму	ми бігтимемо
ти бігтимеш	ви бігтимете
він бігтиме	вони бігтимуть

Наказовий спосіб

біжи, біжімо, біжіть

741 Перепишіть, ставлячи дієслова в дужках у формах теперішнього та майбутнього часу.

Де сила (панувати), там правда (мовчати). З неправдою світ пройде, та назад не (вернутися). Як робимо, так і (ходити), як дбаємо, так і (мати). Хату руки (держати). Правду кожний (хвалити), та не кожний її (любити). Скоріше (продати), як купиш, і скоріше втрадиш, як (знайти) (*Нар. творч.*).

742 Запишіть дієслова в усіх особах теперішнього часу.

Інформувати, перемагати, вчити, клеїти, ремонтувати.

743 Вставте пропущені букви *e, є, u, i* в закінченнях дієслів.

Кле..ш, бач..ш, хоч..ш, змож..ш, поважа..ш, білі..ш, каж..ш, пол..ш, пиш..ш, критику..ш.

- Як ви перевіряли написання?

744 Поставте подані нижче дієслова у II особі однини та I, II, III особах множини.

Косити, колоти, розмовляти, нести, бачити, стояти, жати, боятися, носити, везти, дивитися, кричати, водити, полоти, белькотіти, белькотати, вести, пороти, бігти, будити, твердіти, бути, твердити, боротися, лепетати, їсти, іржати, хотіти, розповісти, творити, кроїти.

745 Поставте дієслова в III особі однини доконаного виду. Уведіть утворені дієслова в словосполучення й речення.

Вибирати, застилати, прибирати, зберігати, розбирати, допомагати, перемагати, викоренити, прилітати.

746 Поставте дієслова у формі I особи однини, не змінюючи виду дієслова. Зверніть увагу на чергування приголосних. Сформулюйте правила.

Зразок: зберігати — зберігаю, перемогти — переможу.

Їздити, їхати, мостити, підводити, графити, ходити, коти, розмістити, попередити, народити, морозити, розбудити, озолотити, розбити, відвозити, затвердити, простити, сердитись, гладити, нагородити, тремтіти, розлити, узгодити.

747 виправте помилки в поданих словосполученнях.

Глузувати над ким, дивуватися чому, знущатися над ким, зраджувати кому, радіти чому, сміятися над чим, стосуватися кого.

748 Утворіть від поданих дієслів форму пасивного стану (де це можливо). Із двома парами складіть речення.

Прибирати, зберігати, розбирати, допомагати, перемагати, прилітати.

§ 71

ТВОРЕННЯ І ПРАВОПИС ДІЄПРИКМЕТНИКІВ. ДІЄПРИКМЕТНИКОВИЙ ЗВОРОТ

Практикум

Теоретичний матеріал

ТВОРЕННЯ АКТИВНИХ ДІЄПРИКМЕТНИКІВ

повзуть → повзуч(ий)
дрижать → дрижач(ий)
посивіти → посивіл(ий)

ТВОРЕННЯ ПАСИВНИХ ДІЄПРИКМЕТНИКІВ

списати → списаний
побілити → побілений
колотити → колотий, колений

списаний — списано
відкритий — відкрито

749 Перебудуйте речення за поданим зразком. Визначте активні й пасивні дієприкметники. Назвіть їх час і вид.

Зразок: промінь, що грає вгорі, — граючий угорі промінь.

Дорога, яку з'їздили машини. Села, що потопають у садах. Природа, що спочиває. Вулиці, які заповнили люди. Лани, що засіяли озимію. Овочі, що дозріли. Сонце, що заходить. Прилад, який виготовили учні. Спів солов'я, що чарує.

750 Утворіть від неозначеної форми дієслова пасивні дієприкметники теперішнього або минулого часу, додайте до них пояснювальні слова, уведіть у речення.

Зразок: засіяти — засіяний озиминою лан.

Описувати, нагріти, шити, виконати, обговорювати, клеїти, стиснути, привезти, прикрашувати, скосити, розчинити.

751 Утворіть від поданих дієслів можливі дієприкметникові форми чоловічого роду. Складіть із ними шість речень (на вибір).

Сушити, крутити, лити, почорніти, сказати, збільшувати, очікувати, полоти, затиснути, літати, осісти, просити, позеленіти, білити, різати, зварити, мостити, колоти, бити, виїздити, викликати.

752 Від поданих дієслів утворіть форми активних дієприкметників теперішнього часу. З'ясуйте, від якої основи дієслова вони творяться. Складіть шість речень з утвореними дієприкметниками (на вибір).

Виступати, чарувати, тонути, вабити, крокувати, шипіти, колоти, різати, висіти, стихати, завмирати.

753 Від поданих дієслів утворіть форми пасивних дієприкметників минулого часу й безособові форми на *-но*, *-то*. Складіть із ними кілька речень. У якому стилі вони будуть більш доречними?

Виконувати, колоти, побороти, розв'язати, опрацьовувати, загартувати, кликнути, пороти, відстояти, почепити, довірити.

754 виправте речення, правильно записуючи форми дієприкметників.

1. Студенти, відвідавши експозиції музею, були в захваті від побаченого. 2. Під лежачий камінь вода не тече. 3. Посивівше волосся пасмами спадало на чоло, закривало очі. 4. Змарнівше обличчя було вкрите густою сіткою зморшок. 5. Співавший

ще довго мене не помічав. 6. Чоловік, наближавшийся до нас, зупинився. 7. Кружляв в останньому вальсі падаючий лист. 8. Мене вразили її збліднівші вуста, змарнівше обличчя, поси- вівше волосся. 9. На вечорі виступили з читанням своїх творів початкуючі письменники.

Домашнє завдання

755 Від поданих дієслів утворіть усі можливі форми дієприкметників. Поясніть, чому утворені саме такі форми.

Спостерігати, спостерегти, дописати, порудіти, рудіти, пройти, встелити, актуалізувати, жовтіти, пожовтіти, пофарбувати, завершувати, обмірковувати, наступати, лікувати, сходити, змолотити, товкти, зобразити, запрягти, з'їздити.

§ 72 ТВОРЕННЯ І ПРАВОПИС ДІЄПРИСЛІВНИКІВ. ДІЄПРИСЛІВНИКОВИЙ ЗВОРОТ

Практикум

Теоретичний матеріал

Умовні позначення

ДЗ — дієприкметниковий зворот
ДПЗ — дієприслівниковий зворот

ОС — означуване слово

1. ОС, ДЗ, ...

Лиш народи, явлені у слові, до-
стойно жити можуть на землі
(Л. Костенко).

2. ДЗ, ОС...

Омиті росами квітки розту-
люють повіки (В. Сосюра).

3. ДПЗ, ОС...

Об'єднавшись воєдино і згур-
тувавши розпорошені сили,
слов'янські племена покляли
початок зародженню могут-
ньої держави східних слов'ян
(І. Цюпа).

4. ОС, ДЗ

Всю зиму піднімалися води
Дніпра, заливаючи плавні,
озера (О. Довженко).

756 Від поданих дієслів утворіть дієприслівники. З будь-якими трьома дієприслівниками складіть речення.

Говорити, готувати, брати, квітнути, чекати, вболівати, ча-
рувати, сидіти, просидіти, оспівати, зустріти, міркувати, воло-
діти, знаходити, дістати, зберегти, знати, працювати, ламати,
гойдати, вчити, творити, нагадати, витирати, хвилюватися,
спекти, вирвати, змішати, розгорнути, вибігати, спиратися,
милуватися.

757 Перепишіть речення, поясніть творення дієприслівників.

1. Беручи в руки книгу, зваж свої можливості. 2. Читаючи лекцію, ні на мить не забувай про культуру мовлення. 3. Працюючи над рукописом, не забувай про відпочинок. 4. Зупиняйся, вслухаючись у тишу. 5. Принісши користь людям, будеш спокійним, що життя прожив даремно.

758 Прочитайте. Чи правильно вжиті в поданих реченнях *не дивлячись*, *не вважаючи*, *не вважаючи*? Обґрунтуйте власні міркування. Наведіть власні приклади найбільш уживаних дієприслівників у професійному мовленні.

1. Не дивлячись на певні економічно-фінансові ризики, банк прийняв рішення щодо кредитування будівництва житла. 2. Менеджер упевнено зайшов у зал засідань, не дивлячись ні на кого. 3. Незважаючи на незначний досвід роботи на підприємстві, юнак успішно виконував обов'язки економіста відділу. 4. Незважаючи на певну небезпеку нанотехнологій для людського організму, дослідники інтенсивно продовжують здійснювати розробку нових проектів. 5. Директор підприємства прийняв несподіване управлінське рішення, не вважаючи за потрібне обговорювати його в колективі.

Умій дякувати вчителів.
Вислухавши слова похвали, дякуй за науку (В. Сухомлинський).

УЖИВАЙТЕ ПРАВИЛЬНО!

Так!	Ні!
Вивчати процеси	Займатися вивченням процесів
Віддавати перевагу	Надавати перевагу
Реєстрування учасників	Реєстрація учасників
Презентування освітнього процесу	Презентація освітнього процесу

759 Від поданих дієслів утворіть дієприслівники. Поясніть, чому від кожного дієслова можна утворити лише один дієприслівник. Складіть п'ять речень із дієприслівниками (на вибір).

Стрибати, стрибнути, зупинитися, зупинятися, дивитися, вдивлятися, надивитися, підводитися, підвестися, відвідувати, відвідати, призначити, призначати, працювати, попрацювати, обдумувати, обдумати, аплодувати, прибігати, прибігти, дописувати, дописати.

- Розкажіть про особливості вживання дієприслівників у реченні.

760 Перепишіть речення, вставляючи на місці крапок *и* чи *і*. Поясніть, від чого це залежить.

1. Десятки прожекторів з валу вдарили промінням, засліплююч.. наступаюч.. війська і освітлююч.. їм дорогу. 2. Сяюч.. погляди, якими Шура осипала Черниша на вогневій, так досі й сяяли на ньому, чаруюч.. Маковея. 3. Пахуч.. кухні тряслися через подвір'я, губляч.. за собою жар з піддувал (*Із тв. О. Гончара*). 4. Лишаюч..сь по цілих днях на самоті, Остап пробував свої тремтяч.. ноги, як мала пташина крила. 5. Палаюч.. крокви рухнули під одностайним натиском, стріливш.. догори ясними іскрами (*Із тв. М. Коцюбинського*). 6. Ліси, густо обсідаюч.. плечі гір, піднімалися вгору (*М. Стельмах*). 7. Пішов козак сумуюч.., нікого не кинув, шукав долі в чистім полі, та там і загинув (*Т. Шевченко*).

761 З поданих слів утворіть словосполучення дієприслівника з іменником. Визначте, якого відмінка іменника вимагає дієприслівник.

Дякують, мати; опанувати, менеджмент; порадитись, з, брат; розв'язують, задача; запобігти, помилка; попереджують, брат; поставити, за, приклад; навчаються, за, програма; пишуть, на, адреса; навчаються, українська, мова.

762 Складіть речення так, щоб одне з поданих дієслів означало основну дію, а дієприслівник, утворений від другого дієслова,— додаткову. Підкресліть дієприслівникові звороти.

Підходити, посміхатись; написати, побачити; стояти, аплодувати; бігти, перебувати; повзти, пригинатися; косити, тримати; лежати, згинатися; дивитися, насупитися; вставати, зітхати.

Домашнє завдання

763 Відредагуйте речення, поясніть причину помилок.

1. Повертаючись із лижної прогулянки, нас у дорозі застала снігова буря. 2. Хлопці, не сказав ні слова, вийшли з приміщення. 3. Слухаючи розповіді про історію Києва, у мене виникло бажання відвідати це старовинне місто. 4. Підбігаючи до фінішу, нам аплодували глядачі. 5. Прочитавши довгожданого листа, на очах у матері виступили сльози радості. 6. Приїхавши в село, нас вразила краса навколишньої природи. 7. Прийшовши на стадіон, матч уже давно розпочався.

§ 73

МОРФОЛОГІЧНІ ТИПИ ПРИСЛІВНИКІВ. СТУПЕНІ ПОРІВНЯННЯ ОЗНАЧАЛЬНИХ ПРИСЛІВНИКІВ. ПРАВОПИС ПРИСЛІВНИКІВ І ПРИСЛІВНИКОВИХ СПОЛУЧЕНЬ. МОВЛЕННЕВІ ПОМИЛКИ В УЖИВАННІ ПРИСЛІВНИКІВ І ШЛЯХИ ЇХ ПОДОЛАННЯ

Практикум

Теоретичний матеріал

Прикметники	Прислівники
легше завдання	легше дихати
глибше море	глибше проникнути

РОЗРЯДИ ПРИСЛІВНИКІВ

- якісно-означальні (як?) *гарно, добре*
- кількісно-означальні (скільки?) *мало, багато*
- способу дії (яким способом?) *нашвидкуруч, напам'ять*
- місця (де? куди? звідки?) *праворуч, унизу*
- часу (коли? доки?) *донині, вчора*
- причини (чому? з якої причини?) *спересердя, згарячу*
- мети (з якою метою?) *навмисне, наперекір*

764 Прочитайте подані прислівники, визначте морфологічні ознаки, поясніть правопис.

Всмак, взнаки, донедавна, досита, наперед, повік-віки, наприкінці, по-простому, задаремно, попросту, втричі, задовго, як-небудь, тричі, післязавтра, коли-не-коли, мовчки, внічию, навсидячки, ось-ось, велично, крадькома, раптом, разом, вдсятеро, справа, жужмом, вздовж, чимдуж, досхочу, ридма, самохіть, по-дружньому, по-нашому, вчотирьох, ліворуч, вп'яте, по-солдатськи, навколішки, вряди-годи, любо-дорого, загадково, кудись, щороку, щоденно, надвоє, босоніж, по-своєму, навсебіч, незбагненно, звичайно, наприклад, очевидно, по-перше, по-друге.

765 Складіть і запишіть речення з поданими прислівниками та співзвучними з ними словами.

Удалину — у далину; востаннє — в останнє; по-перше — по перше; утрюх — у трюх; згори — з гори; удень — у день; назустріч — на зустріч; щодалі — що далі; наниз — на низ; нарешті — на решті; наскільки — на скільки.

766 Знайдіть з-поміж наведених прислівників якісно-означальні, виписіть їх і утворіть від них вищий і найвищий ступені порівняння.

Ясно, потроху, вузько, дотепер, погано, вголос, зозла, глибоко, надовго, значно, низько, мало, насамперед, трохи, відразу, знизу, цікаво, понині, близько, завжди, повсюди, добре, всередині, важко, згори, знадвору, тепло, мовчки, широко, вчора, колись, наготові, по-вашому, пошепки.

767 Прочитайте поради щодо правильного вживання слів *десь; поруч, поряд; протяг, протягом, на протязі; скоро, швидко; тепер, зараз* на інтернет-сторінці <http://chak-chy-pravylno-my-hovorymo.wikidot.com> («Чи правильно ми говоримо?»). Складіть із поданими словами речення.

768 Запишіть наведені прислівники та прислівникові словосполучки окремо, із дефісом і разом. Поясніть їх правопис.

(На)багато, (без)вісти, (на)гора, коли(не)коли, (до)пізна, (на)рівні, всього(на)всього, (в)голос, де(не)де, (до)дому, пліч(о)пліч, (сам)самотою, (кінець)кінцем, (ось)ось, (один)одним, (на)пам'ять, час(від)часу, (на)четверо, рука(в)руку, як(не)як, рік(у)рік, (зі)споду, день(у)день, (о)полудні, сам(на)сам, (до)купи, (на)довго, (по)п'яте, (по)іншому, (рано)пораненьку, (на)силу, (на)зустріч, (по)юнацьки, (в)середині, (за)одно, (у)чотирьох, (по)середині.

**СТУПЕНІ ПОРІВНЯННЯ
ПРИСЛІВНИКІВ****Вищий:** дорожче, вище, рішучіше; більш рішуче**Найвищий:** найрішучіше, найбільш рішуче

769 Перепишіть, розкриваючи дужки. Поясніть написання прислівників і співзвучних із ними слів разом або окремо.

1. (З)ранку навколо школи метушились люди. 2. Справ класному керівникові вистачає (з)ранку й (до)ночі. 3. Натрапила сила (на)силу. 4. (На)силу опанувала Марійка математику. 5. Юрко винувато схилив голову (на)бік. 6. Івась ліг (на)бік і підпер голову рукою. 7. Десь (у)середині інституту задзвонив дзвоник і сполохав її. 8. Олеся вела ворогів просто (у)середину лісу, де було болото. 9. Ось він дійшов (до)купи піску за школою і зупинився. 10. Одна доля, одне лихо людей (до)купи зводять. 11. На диво, (що)далі йшов, то ставало легше. 12. Ольга Петрівна застигла на місці, не знаючи, (що) далі робити.

770 Складіть речення, у яких би сполучення *на пам'ять, в останнє, по вашому, в край, до волі, на віки* писалися окремо та разом.

Домашнє завдання

771 Напишіть твір-розповідь «Моя майбутня професія», використовуючи прислівники, що пишуться разом, окремо і з дефісом.

§ 74 ПРАВОПИС СКЛАДНИХ ПРИЙМЕННИКІВ І СПОЛУЧНИКІВ. ПЕРЕХІД ПОВНОЗНАЧНИХ СЛІВ У ПРИЙМЕННИКИ ТА СПОЛУЧНИКИ. ПРАВОПИС ЗАПЕРЕЧНИХ ЧАСТОК

Практикум

Теоретичний матеріал

ПИШИТЬ ПРАВИЛЬНО!**Складні прийменники**

- 1) заради, навпроти, понад
- 2) з-перед, з-поза, з-посеред
- 3) під кінець, що ж до

772 Перепишіть текст, з'ясуйте смислові відношення, на які вказують прийменники, сполучники, частки. Поясніть орфограми. Доберіть заголовки до тексту. Чи поділяєте ви думки автора?

Етичні норми завжди пластичні — мова спілкування має діалекти. А закон завжди має бути однозначним. Державна мова послуговується Правописом, а тому уникає розбіжностей.

Той, хто пропонує інше, або плутає поняття, або свідомо вносить розгартіаш. Не може бути в магазині, на базарі, в супермаркеті різних мір ваги, довжини, грошей. Якщо кожен почне встановлювати свої мірки — різні державні мови, то такі спонтанні порядки як магазин, базар, супермаркет розпадуться. В них зникне основа, на якій вони стоять — довіра. Не можуть бути в електричній мережі струми різних частот — різні державні мови, бо ваші прилади погорять і добре, якщо при цьому не нароблять пожежі. Не може бути на дорозі різних Правил дорожнього руху, себто різних державних мов, бо тоді це буде не дорожній рух, а хаос.

Усі рецепти писалися латиною, бо це була єдина, спільна мова-вказівка, що тлумачилася однозначно (!) незалежно від мови спілкування провізорів. Ця мова-міра й забезпечувала позитивний результат, ефективність та стійкість існування

ПИШІТЬ ПРАВИЛЬНО!

Складні сполучники

- 1) мовби, начеб, начебто, немовби, немовбито, неначебто, нібито, притому, отже, абощо, якби, якщо
- 2) отож-то, тим-то, тому-то, тільки-но
- 3) а як же, коли б то, адже ж, хоч би, дарма що, замість того щоб, незважаючи на те що, після того як, тимчасом, як (тим часом), у міру того як, з того часу як

Порівняйте:

Якби уважнішим був, ...
Як би його зробити краще...
Якщо хочеш, допоможи.
Як що трапиться, нарікай на себе.

в часі аптечної системи, ліків і процесу лікування. У питаннях державної мови не може бути етичних оцінок чи апеляцій до пенсіонерів. Немає кілограма для інвалідів і метра для «дітей війни».

Система законів та норм повинна бути формальним відображенням людей про справедливість. І від мови описання ця обставина не залежить. Але від мови описання залежить ефективність «життя законів» (В. Ткач).

773 Побудуйте речення, уживши один із прийменників, потрібний для вираження відношень між дієсловом та іменником.

1. (Через, у зв'язку з, з причин) великими сніговими заносами рух у горах припинився. 2. (З метою, для, у зв'язку з) посиленням спортивної роботи необхідно провести медичний огляд учнів і скласти списки груп. 3. (Унаслідок, у зв'язку з, у силу) перегрівання на сонці може з'явитися слабкість, запаморочення. 4. (Щодо, з приводу, з) розглядуваного питання хочу висловити деякі міркування. 5. Збори відбудуться (за, протягом, упродовж) двох годин. 6. (Усупереч, незважаючи на, хоча й) висловлено сумнів, наша поїздка видається можливою.

774 Запишіть паралельні форми вживання прийменникових конструкцій.

Більш від норми — ...; про всякий (всяк) випадок — ...; відповідно до закону — ...; порівняно з минулим роком — ...; за браком доказів — ...; щодо кадрових питань — ...; з ініціативи керівника — ...; у звітний період — ...; з дня опублікування — ...; відпустка через хворобу — ...; від початку роботи — ...; з наказу директора — ...; на кінець року — ...; згідно зі штатним розписом — ...; за допомогою дослідів — ...; у зв'язку зі скороченням штатів — ...; під редакцією Іванчука — ...; після закінчення терміну — ... .

775 Порівняйте вживання словосполучень із прийменником *по* в російській і українській мовах. Складіть з україномовними словосполученнями речення.

Комісія по спорту — комісія зі спорту; лыжня по кругу — лижня колом; маневр передвиження по ковру — маневр пересування по килиму; лазанье по канату без помощи ног — лазіння по канату без допомоги ніг; мастер по шахматам — майстер із шахів; ударить по мячу головой — вдарити м'яч головою; передвижения по дну бассейна — пересування по дну басейну; перевес по количеству бросков — перевага за кількістю кидків.

776 Перепишіть, розкриваючи дужки. Поясніть правопис прийменників.

(За)допомогою, (в)результаті, (за)ради, (з)попід, (по)під, (з)під, (до)вкола, (по)серед, (з)проміж, (на)шляху(до), (у)зв'язку(з), (із)за, залежно(від), (на)вколо, (по)над, (на)шляху(до), (в)ім'я, (на)адресу, (на)честь, (з)приводу, (в)наслідок, (з)поза, (про)між, (під)час, (за)для, (по)над, (не)зважаючи(на), (в)силу, (з)за, (в)продовж, (за)ради, (на)зустріч.

УЖИВАЙТЕ ПРАВИЛЬНО!

Так!	Ні!
За таких умов	При таких умовах
Протягом тижня	На протязі тижня
Паркувальні місця	Парковочні місця
Той чи той феномен	Той чи інший феномен
Такі функції	Наступні функції
Проаналізувати	Здійснити аналіз
Правильна відповідь	Наступна відповідь
Трапляються помилки	Зустрічаються помилки

ПИШИТЬ ПРАВИЛЬНО!**Частки**

- 1) аніскільки, анітрохи, анічогісінько, аніяк, щодня, щовечора, щогодини, щодоби, щосуботи, щодуху, щонайкращий, щоправда, щосили;
- 2) іди-бо, тільки-но, ходи-но, так-от, як-от, тим-то, отакій-то, якось-то, все-таки, так-таки, будь-хто, будь-що, будь-який; хто-небудь, що-небудь, чий-небудь; казна-що, казна-хто, хтозна-який (казна з ким, хтозна з чим); будь-де, будь-коли, будь-куди; де-небудь, коли-небудь; казна-коли, казна-де; хтозна-як, хтозна-куди (хтозна з ким); так-то, аби-то, десь-то;
- 3) дарма що, хіба що, що то за, що то, на що то.

777 Доповніть речення, добираючи з дужок потрібні слова або сполучення слів.

1. Ми поселились утрюх... Ми поселились у трюх... (кімнатах; в одній кімнаті). 2. На горі... Нагорі... (росте ліс; над нами цілу ніч гримали двері). 3. Кожен це пояснював по своєму... Кожен це пояснював по-своєму... (розумінню; і ми ніяк не могли дійти згоди). 4. Хлопці повернули в бік... Хлопці повернули вбік... (зі стежки; річки). 5. Я подався вглиб... Я подався в глиб... (лісу; і скоро вийшов на галявину).

778 Відредагуйте словосполучення.

Працювати по сумісництву; посол по особливим дорученням; по способу утворення; по стану здоров'я; по власному бажанню; по старій звичці; по тарифу; по телеграфу; по тій причині, що...; по умові; по статуту; по запрошенню; по професії; працюю по гнучкому графіку; магазин по продажу молокопродуктів; проректор по навчальній роботі; екзамен по українській мові; зупинка по вимозі; некоректно по відношенню до мене; учитель по покликанню.

779 Напишіть сполучники разом, окремо або з дефісом.

Ані(ж), в(тім), мов(би), не(наче), то(ж), при(тім), за(те), дарма(що), тим(то), про(те), коли(б)(то), якби(то), ото(ж), (не) зважаючи(на)(те)(що), тільки(то).

780 Складіть речення, увівши в них наведені нижче слова й словосполучення.

Притому — при тому, тож — то ж, якже — як же, щоб — що б, таж — та ж, якщо — як що, проте — про те, зате — за те, теж — те ж, причому — при чому.

781 Складіть речення на професійну тематику зі словами *близько, просто, довкола*, щоб вони виконували функції то прислівників, то службових слів (применників).

782 Випишіть речення з відносними займенниками та займенниковими прислівниками в ролі сполучних слів. З'ясуйте відмінність між підрядними сполучниками й сполучними словами.

У кожної людини буває такий день, коли вперше радієш сонцю, коли вперше деревами тішишся: збагнувши, що вони гарні, коли тихі радощі, збуджені в душі красою листка чи пелюстки, вперше переходять у здивування, а здивування — в таке почуття, яке назвати можна щастям (Д. Павличко).

783 Розкрийте дужки, напишіть слова разом або окремо. Поясніть, якими частинами мови вони виступають.

1. Раз у раз на її ясні очі мов(би) хмарки набігали (Є. Гуцало). 2. «Та(ж) не в тім річ», — хвилювалась дівчина (О. Гончар). 3. Що(ж), отак і приходять вечір, по-лисячому тихо, без стуку (Б. Олійник). 4. І як було б цікаво, як(би) раптом посеред зими випав на наше село синій сніг, синя завірюха захурделила — зареготала! (Є. Гуцало) 5. О, мрамур був досить вчений! Він міг би сказати про(те), що бравсь одкривать Шевченка уже не один митець (Б. Олійник). 6. Що(б) тебе, малого, взяли на ярмарок, це треба було заслужити... (О. Гончар) 7. «Я те(ж)

УЖИВАЙТЕ ПРАВИЛЬНО!

Так!	Ні!
Знічев'я	Від нічого робити
Зрештою, (врешті-решт)	В кінці кінців
Скоїти злочин	Вчинити злочин
Крига скресла	Лід зрушився
Навчати мови (музики)	Навчати мови (музиці)
Не в тім'я битий	Не ликом шитий
Отакої!	Нічого собі!
Здобувати перемогу	Одержувати (отримувати перемогу)
Зазнавати поразки	Терпіти поразку
Запобігати хворобі	Попереджати хворобу
Уживати заходів	Приймати міри
Брати участь	Приймати участь

ПРАВОПИС ЧАСТКИ НЕ

немовля, неук, негода, недуга, нежить;
непохитний, негайний, ненависний, нестямний, ненастанний;
невінно, невпинно, неказанно, незабаром;
невміння, неволя, неправда; небалакучий, невдалий, невчений, недобрий, неспівливий;
неабихто, невже, невтямки, недалеко, невдогад;
неславити, неволити, непокоїтися, ненавидіти, недобачати, недоїдати, недоказувати, недооцінений, незрозумілий.

Порівняйте:

Він **не**дочував.
Він **не** дочув моїх слів.

такої думки», — згоджується Заболотний (О. Гончар). 8. Як(би) я була зіркою в небі, я б не знала ні туги, ні жалю (Леся Українка). 9. Та йшла проти бурі, мірялась силою з нею, проти надії надіялась ти, то(ж) годиться тебе, непоклінну, слово твоє, що міцніше за крицю, називать Ломикамінь (М. Рильський).

784 Розкрийте дужки. Складіть із цими словами речення та вкажіть, які це частини мови.

Ад(же), ад(же)ж, ото(ж), або(ж), тако(ж), але(ж), (а)ні(ж), мов(би), немов(би), не-мов(би)то, коли(б)то, наче(б), наче(б)то, хоч(би), ніби(то), це(б)то, то(б)то, як(то), тому(то), тільки(но), тим(то), тому(що), хіба(що), то(що), дарма(що), як(що), через(те)що, (не)зважаючи на(те)що, тим(часом), в(міру) того(як), замість(того)щоб, за(тим)щоб, тільки(що), що(духу), що(правда), поки(що), казна(що), будь(що).

785 Повторіть правопис часток. Запишіть слова правильно (разом, окремо, із дефісом).

Аби(що), ані(трохи), аби(куди), а(нічо)гісінько, де(далі), де(що), ані(скільки), авже(ж), ато(ж), іди(бо), так(от), як(то), як(от), отакий(то), дістав(таки), так(таки), важкий(таки), будь(що)будь, казна(куди), хтозна(скільки), будь(що), коли(не)будь, казна(що), все(таки), хтозна(з)кого, казна(при) кому, хтозна(для)чого, коли(то), коли(ж)то, зайшов(таки), таки(зайшов), іди(ж), зробила(б), що(до), що(ж)до.

786 Запишіть словосполучення, розкриваючи дужки, поясніть написання.

(Не)скошена трава; (не)полита досі розсада; (не)бачена краса; (не)бачена ніколи фортеця; (не)скінчена розмова; (не)скінченні мрії; ще (не)замкнені двері; ні в чому (не)підтверджений факт; ні до кого (не)спрямоване слово; довго (не)стихаючий вітер; ще (не)дозрілі хліби; оті (не)скошені трави.

787 Напишіть *не* з наведеними словами разом або окремо. Поясніть правопис.

(Не)жить, (не)нависть, (не)мічний, (не)активний, (не)газразд, (не)абиякий, (не)благонадійний, (не)можна, (не)має, (не)боязкий (а хоробрий), (не)видимість, (не)вперше, (не)впізнаний, (не)добрати, (не)дозрілий, не(в)пору, (не)догодувати, (не)дружній, не(до)речі, (не)ласка, (не)людяний, (не)сестрин, (не)моя, (не)спокій, (не)зайнятий справами, (не)досушити, (не)доробляти, не(до)ладу, (не)погода, (не)добирати, (не)волити, (не)вимушений, (не)абихто, (не)мовби, (не)званий, (не)з'ясоване досі питання, (не)там, (не)легко, (не)догартований, (не)доліт, (не)досипати, (не)забутий усіма вчинок, (не)дорослий, (не)дорого (а дешево), (не)дорого, (не)густо, (не)йти, (не)довиконати, (не)зчутися, (не)впорядкований, (не)краще.

788 Напишіть *ні* зі словами разом або окремо. Поясніть правопис.

Ні(би)то, ні(до)чого, ні(за)що, ні(з)відки, ні(з)чим, (ні)кроку, (ні)(на)йоту, (ні)(на)що, (ні)ні, (ні)один, (ні)(по)чім, (ні)(при)чім, (ні)(се)(ні)те, (ні)так(ні)сяк, (ні)(на)кому, (ні)чим, (ні)(з)чим, (ні)(на)чийй, (ні)як, (ані)телен, (ані)трохи, (ані)скільки.

789 Випишіть слова й словосполучення в три колонки залежно від того, як пишеться частина, що в дужках: 1) окремо; 2) разом; 3) з дефісом.

Написав(би), немов(би), як(небудь), економимо (чи) мало, спотикається (що)разу, казна(що), надумав(таки), електроніка(ж), майнув тільки(що), та(ж)так, (екс)чемпіон, роздивився(таки), а все(ж)таки, експериментують із чимо(сь), отакий(то), робить (аби)як, ні(до)кого, іди(ж) бо, пішов (аби) куди, (будь)куди, чого(б)небудь, (ні)скільки, стань(бо), (он) куди, іди (що)найшвидше, (ген)далеко, тільки(но), ось(так), шурхотить начеб(то), ото(ж), все(таки), отак(от), гойдають(ся), от(же).

Домашнє завдання

Виконайте тестові завдання online

790 Виконайте одне із завдань.

А Перепишіть прислів'я, розкриваючи дужки. Поясніть правопис часток. Напишіть твір-мініатюру на тему одного з прислів'їв.

1. Хто нічого (не)робить, той ніколи (не)має часу. 2. Хоч криво впріг, та поїхав(таки). 3. (Не)май друга вірного, (не)будеш мати зрадного. 4. (Не)ма кращого друга, як вірна подруга. 5. (Не)той друг, хто медом маже, а той, хто правду каже. 6. Нових друзів май, старих (не)забувай. 7. Були(б) пиріжки — будуть і дружки. 8. Бери(сь) дружно — (не)буде сутужно. 9. Вчора братали(ся), нині розстали(ся). 10. Біля чого потреш(ся), того і сам набереш(ся). 11. Чого сам собі (не)зичиш, того і другому (не)жадай. 12. Без здоров'я (не)має щастя. 13. Доки здоров'я служить, то людина (не)тужить. 14. Було(б) здоров'я, а все інше наживемо. 15. Люди часто хворіють, бо берегти(ся) (не)вміють. 16. У ворожки лікувати(сь) — без здоров'я зостати(сь).

Б З електронної версії енциклопедії «Українська мова» (<http://litopus.org.ua/ukrmova/um.htm>) випишіть словникову статтю про суржик. Підкресліть службові частини мови. Визначте, яку роль вони відіграють у тексті.

СИСТЕМА ФУНКЦІОНАЛЬНИХ СТИЛІВ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

ТЕМА 40. ЕПІСТОЛЯРНИЙ СТИЛЬ. ПОБУДОВА ЕПІСТОЛЯРНОГО ТЕКСТУ

Буду я навчатись мови золотої

Епістолярний стиль	
Функція	Заочне обслуговування, у формі листів, спілкування людей у всіх сферах їхнього життя
Обставини мовлення	Приватне листування (родинно-побутове, інтимно-товариське й приватно-ділове)
Сфера вживання	Побут, інтимне життя, виробництво, політика, наука, мистецтво
Загальні ознаки	Невимушеність, емоційність, безпосередність, здебільшого приватність спілкування, наявність стереотипних словесних формул, вільна композиція, проте з «ефектом рамки» (початкова і прощальна фраза), інколи публіцистичність мовлення
Мовні ознаки	Звертання в кличному відмінку, форми ввічливості; багатозначна, емоційно забарвлена, зменшено-пестлива лексика; різноманіття дієслівних форм, синтаксичних конструкцій, наявність стандартних формул вітання, побажання, поради, згоди, відмови, подяки, схвалення, розради, співчуття

Практикум

Мовні особливості епістолярного стилю

Василь Стус із дружиною Валентиною та сином Дмитром.
1978 р.

791 Пригадайте ознаки офіційного (ділового) листа. Чим такі листи відрізняються від приватних (структура, мовні засоби та ін.)? Що може бути темою приватного листа, а що — офіційного?

792 Прочитайте текст, скориставшись QR-кодом, і перетворіть його на таблицю «Мовні особливості епістолярного стилю». Доберіть приклади мовних засобів із текстів вправ, розміщених у підручнику.

793 Прочитайте уривки з листів. Поміркуйте, чому автори листів використовують наказовий спосіб дієслова? Зробіть висновок про те, дієслова якої форми найчастіше використовують у листах.

1. Щедре серце дається з любов'ю. Великою любов'ю, більшою за Тебе. У Твої літа найголовніше, може, вчитися любити. Вміти любити — то велике вміння. Не знаю, чи є в тебе дівчина. Коли є (чи коли буде), намагайся, щоб вона була вища за Тебе. Тобто щоб Ти дотягався до неї, а не опускався. Коли ж вона надто земна, то вигай її небесною, і вона стане небесніти. Але краще, щоб у неї було і землі, і неба.

Дівчина має надати Тобі змогу кращати, а не гіршати. Любов — то, може, єдина справжня квітка, подарована людині

Епістолярій уводить в атмосферу чогось такого, що більше за літературу, а саме — в автентичність і зв'язаність голосу й екзистенції... (Т. Гундорова)

Богом. Тільки в любові людина розумна. І навіть: що більше, що дужче любиш — то розумнішаєш. Інших квіток, кращих за цю квітку любові, я не знаю (З листа В. Стуса до сина).

2. Любий мій хлопчику! Будь розумніший за інших, але нікому не показуй цього. Честолюбство ж людини розумної і порядної в тому, щоб виділитися серед інших добрим іменем і бути повноцінним за свої знання, правдивість і шляхетність — якості, котрі ніде не можна купити, які може набути лише той, у кого розумна голова і щире серце (З листа Ф. Чертерфілда до сина).

794 Прочитайте виразно вірш В. Крищенка. Чи можна його вважати листом до сина? Знайдіть у тексті звертання. Поясніть уживання розділових знаків.

Мій любий сину, бійся нічиїх,
Вони завжди безликі і холодні,
Нагадують мені вчорашній сміх,
Який сльозу викочує сьогодні.

Іди на виграш у життєвій грі,
Напружуй думку, хист і власні м'язи,
Цілай свій м'яч у кут німих воріт,
Хоч попаде туди він не відразу.

Домашнє завдання

795 Доберіть самостійно текст епістолярного стилю (100–110 слів) і схарактеризуйте мовні засоби на всіх рівнях.

ТЕМА 41. ЕПІСТОЛЯРНИЙ ЕТИКЕТ — НЕВІД'ЄМНА СКЛАДОВА УКРАЇНСЬКОЇ МОВЛЕННЕВОЇ КУЛЬТУРИ. ЕЛЕКТРОННЕ ЛИСТУВАННЯ

Буду я навчатись мови золотої

Лист, одначе, несе в собі, крім образу автора, образ конкретної особи, хай теж, як її бачить автор. У цьому сенсі лист нагадує — у малярстві — портрет. Кожний бо портрет приносить образ спортретованої людини і маляра (Ю. Шевельов).

Розмова відсутніх — ось як найстисліше можна визначити сутність листа. Отже, мета написання листів — донести думку у звичайній, зрозумілій адресату формі, вживаючи тих самих виразів, що й в усній розмові.

У стилі листування спостерігається багато специфічних варіацій залежно від теми листа і взаємин кореспондентів: родинні, інтимно-товариські чи офіційно-ділові стосунки знаходять свій вияв у мовному оформленні послань.

Початок листа, його традиційний зачин-звертання уже підказує тон і характер викладу: «Дорогі тату й мамо», «Друже мій», «Любий синку», «Моє серденько», «Шановний товаришу», «Вельмиповажаний Іване Івановичу», «Громадянине Іванчук». Жартівливо-фамільярний тон абсолютно неприпустимий у листі до малознайомої або офіційної особи. Не можливий він і в листі до когось, хто не користується нашою прихильністю.

Закінчення листа також традиційне, виражене низкою узвичаєних формул, чітко визначених для приватного чи офіційно-ділового листування: «До побачення», «Будь(те) здоров(ві)», «З привітом», «Моє шанування», «Залишаюь Вашим» і т. ін. (К. Ленець).

Практикум

УЖИВАЙТЕ ПРАВИЛЬНО!

Іменник *переписка* й дієслово *переписуватись* тепер інколи вживають у невластивому їм значенні: «У нас із ним — давня переписка»; «Я переписуюся з її братом».

Переписка, чи, краще, переписування, означає по-українському не «обмін листами», не «кореспонденція», а «певний процес копіювання з уже написаного».

Писання листів та одержання на них відповідей зветься по-українському **листування**, а дія — **листуватися**.

Отож, дві перші фрази треба було написати: «У нас із ним — давнє листування» (або ще краще: «Ми з ним давно листуємося»; «Я листуюся з її братом») (З інтернетних джерел)

Чи треба ставити кому перед словами з повагою?

Якщо сполучення слів з *повагою*, з *подякою* тощо вжиті безпосередньо перед прізвищем, назвою посади, назвою установи, організації, то між ними ставлять тире. Якщо такі звороти розміщені в одному рядку на відстані від прізвища, назви посади, назви установи, організації або в другому рядку, нижче від них, то між ними розділових знаків не вживають (З інтернетних джерел).

796 Узагальніть інформацію про листування, здобуту на уроках української мови й літератури, і запишіть правила епістолярного етикету.

797 Прочитайте вислови, які звичайно вживають у листах. У яких листах найчастіше використовують ці етикетні формули? Запам'ятайте їх і, як буде нагода, використовуйте.

Люба сестричко! Моя мила подруго! Дорогі мамо й тату! Доброго дня, мої рідні! Шановний Олександрє Миколайовичу! З цікавістю прочитала я Вашого листа... Дякую за увагу й теплі привітання. Давно чекаю від тебе листа. Великих новин у мене немає, але... Хочу розповісти тобі про подію, що сталася зі мною. З приємністю згадую нашу зустріч. Передавай вітання рідним... Пишіть, дуже сумую за вами. Як живеш? Як справи у тебе? Що в тебе нового? На все добре! Бажаю успіхів! Бажаю міцного здоров'я! Міцно обнімаю й цілую! До скорої зустрічі. З повагою.

798 Прочитайте публікацію з газети «День». Які мовні засоби використала авторка для досягнення емоційності й образності? Які прийоми привернення уваги застосовано?

Хтось скаже, що сучасні технології витісняють традиційне листування, а тому звичайній пошті загрожує занепад. На мою думку, це не так. Поява електронних листів лише змінила завдання листонош, дала змогу звичайній пошті перейти зі сфери робочої у сферу почуттів і ностальгічної краси. Тепер ми можемо користуватися електронною скринькою задля роботи і термінових справ, а листи для душі писати на папері. Адже ніщо не замінить задоволення і дещо дитячого здивування від чергового листа за холодними дверцятами поштової абонентської скриньки.

Тож не дивно, що традиційне листування зараз дуже популярне серед людей різного віку, які просто люблять потримати в руках шорсткий папірець із чорнильними рядками і, може, навіть плямками... Сьогодні набирає популярності «посткросинг», головна мета якого — щоб кожен охочий отримав листа чи поштівку з іншого кінця світу. Адже чи не приємно знайти у своїй скриньці паперовий прямокутничок від хоч і незнайомої, але хорошої людини? Людини, з якою тебе пов'язує, перш за все, сентиментальна любов до традиційних і теплих листів...

(А. Гаврилюк)

- Чи зможе в майбутньому зникнути традиційне листування?
- Пригадайте вивчене про електронне листування. Запишіть відмінні й спільні ознаки між електронним і традиційним листами.

799 Складіть два листи — приватний та офіційний. Самостійно визначте адресата, тему й мету листів.

Домашнє завдання

800 Підготуйте повідомлення в публіцистичному стилі про посткросинг, скориставшись інтернетними ресурсами.

ТЕМА 42. ПЕРЕКЛАД ТЕКСТІВ РІЗНИХ СТИЛІВ, ТИПІВ І ЖАНРІВ МОВЛЕННЯ

Практикум

Переклад — це також творчість, як і оригінальний твір, якщо це справжній переклад
(*М. Рильський*).

ПЕРЕКЛАДАЙТЕ ПРАВИЛЬНО!

верное высказывание — правдиве висловлення
говорящий — мовець
к живому говорящему человеку — до живої людини, яка говорить
личных потребностей — особистих потреб
непосредственное отношение — безпосереднє відношення
речевое общение — мовленнєве спілкування
собеседник — співрозмовник

Літературний переклад

801 Ознайомтеся з інформацією. Висловіть свої припущення щодо зображення папуги зі складеними й розпростертими крилами. Чому нині володіння кількома мовами особливо актуальне?

З часів стародавнього Карфагена символом перекладача є папуга. Перекладачі носили татуювання у вигляді папуги: у того, хто володів двома мовами, був зображений папуга зі складеними крилами, якщо людина знала кілька мов — то з розпростертими крилами (*З інтернетних джерел*).

- Доповніть текст інформацією про відомих українців-поліглотів.

802 Перекладіть один із текстів українською мовою. Яке значення має спілкування в розвитку особистості?

1. Человек, будучи по своей природе существом социальным, не может жить вне связи с другими людьми: он должен советоваться, делиться мыслями, чувствами, сопереживать, искать понимания. Каналом связи с другими людьми является общение.

Основной способ удовлетворения личных потребностей человека в общении — речь. Именно поэтому его называют речевым общением.

Речевое общение осуществляется между многими, несколькими или двумя людьми, каждый из которых является носителем активности и предполагает ее в своих собеседниках
(*О. Казарцева*).

2. Только высказывание имеет непосредственное отношение к действительности и к живому говорящему человеку. В языке только потенциальные возможности (схемы) этих отношений... Только высказывание может быть верным (или неверным), истинным, правдивым (ложным), прекрасным, справедливым... Предложение как единица языка, подобно слову, не имеет автора. Оно ничье, как и слово, и, только функционируя как целое высказывание, оно становится выражением позиции индивидуально говорящего в конкретной ситуации языкового общения (*М. Бахтин*).

803 Перекладіть українською мовою уривок із твору Гарпер Лі «Убити пересмішника». Зіставити власний переклад з літературним перекладом цього уривка, здійсненим Михайлом Харенком, можете, звернувшись до Інтернету.

It's not necessary to tell all you know. It's not ladylike — in the second place, folks don't like to have somebody around knowin' more than they do. It aggravates 'em. You're not gonna change any of them by talkin' right, they've got to want to learn themselves, and when they don't want to learn there's nothing you can do but keep your mouth shut or talk their language.

- Як ви ставитеся до людей, які виставляють свої емоції напоказ? Які емоції викликає у вас спілкування з такими людьми?
- Чи погоджуєтеся з думкою, висловленою в останньому реченні?

804 Прочитайте вірш Д. Білоуса «Піфагорові штани». Випишіть у дві колонки російські й українські прислів'я. Порівняйте їх і зробіть висновок про спорідненість змісту й національну специфіку мовного вираження.

Встигли друзі напророчить:
буде вченим наш Василь.
Справді тонко він напрочуд
відчуває мову, стиль.

Та про це він добре дбає,
користає кожен мент.
Обдарований студент —
книжки з рук не випускає.

Я йому такі «горішки»
на переклад підкладав!
Він задумувався трішки
й тут же все перекладав.

А дівча, «крутиголовка»,
з Василя давай ще й кпить:
— Ось російська є примовка:
«С КРАСОТЫ РОСЫ НЕ ПИТЬ».

Та навряд чи ти цю фразу
по-українськи віддаси.
А Василь на це одразу:
«ІЗ КРАСИ НЕ ПИТЬ РОСИ!»

Як Васька їй обеззброїть,
в кут глухий його загнать?
— А як буде «ГЛАЗКИ СТРОИТЬ»?
Каже: «БІСИКИ ПУСКАТЬ»!

— Ой Василю, все ти важиш,
все відтворюєш... Ану ж —
як по-нашому ти скажеш:
«ЛЫКОМ ШИТ, А ВСЕ ЖЕ МУЖ»?

А Василь: — Ну тут оцінка...
Як сказала б наша жінка:
«ХОЧ СЯКИЙ-ТАКИЙ ПАВЛО —
КРАЩЕ, НІЖ БИ НЕ БУЛО...»

Друг спитав його нарешті:
— А як це перекладеш ти —
«ПИФАГОРОВЫ ШТАНЫ
НА ВСЕ СТОРОНЫ РАВНЫ»?

Брови звів Василь на нього
і сказав: — Що ж тут такого:
«ПІФАГОРОВІ ШТАНИ —
РІВНІ, ЯК НЕ ПОВЕРНИ».

Домашнє завдання

805 Перекладіть українською мовою словосполучення однієї з груп (на вибір).

1. Учиться мастерству; отклонить предложение; по направлению к городу; принимать участие; выслать по просьбе; быть на виду; заключить договор; беспокоиться о детях; в виде подарка; бегло ознакомиться; экзамен по языку.
2. Просеянная мука, склонившаяся над речкою ива, освещенный фонарями бульвар, бегущая по волнам, построенный дом, очищенный пляж, разбросанные вещи, сплетенные корзины, исправленная ошибка, увитые диким виноградом деревья, отбившийся на водной глади луч солнца.

ЗМІСТ

Шановні одинадцятикласники й одинадцятикласниці!	3
Як працювати з підручником	4

МОВА, ІНДИВІД, СУСПІЛЬСТВО

§ 1 Мова як особлива система знаків, її місце з-поміж інших знакових систем	5
§ 2 Роль мови у формуванні й самовираженні особистості	8
§ 3 Українська мова в діалозі культур. Відображення в сучасній українській мові культури інших народів. Українська діаспора	10
§ 4 Лінгвістика як наука про мову. Історія мовознавства в особистостях. Видатні мовознавці вітчизняної науки	13

РИТОРИКА ЯК НАУКА Й МИСТЕЦТВО СЛОВА

§ 5 Лінгвістична риторика. Основні поняття риторики: логос, етос, пафос, топос	16
§ 6 Ритор і оратор. Риторичні ідеали в різні історичні епохи. Поняття про сучасний риторичний текст	19
§ 7 Інвенція. Диспозиція	22
§ 8 Методи викладу матеріалу. Теза й аргументація. Види аргументації	25
§ 9 Елокуція й елоквенція як учення про мовну форму промов	28
§ 10 Меморія як система усного запам'ятовування промов	31
§ 11 Акція. Риторична техніка	33
§ 12 Еристика як мистецтво суперечки. Етика полемічної майстерності	36

З ІСТОРІЇ РИТОРИКИ Й ОРАТОРСЬКОГО МИСТЕЦТВА

§ 13 Видатні оратори Давньої Греції і Давнього Риму	40
§ 14 Ораторське мистецтво в Україні	43

ОСНОВИ ОРАТОРСЬКОГО МИСТЕЦТВА

§ 15 Види і жанри ораторського мистецтва	46
§ 16 Академічне красномовство, його характерні ознаки, різновиди (наукове, науково-популярне, навчальне)	49
§ 17 Судове красномовство. Духовне красномовство (гомілетика), його жанри й характерні риси	52
§ 18 Соціально-побутове красномовство, його види (ювілейна промова, привітання тощо)	55
§ 19 Театральна (сценічна) риторика. Педагогічна риторика	58
§ 20 Види ораторського мистецтва за метою висловлення: інформувальні, переконувальні, розважальні виступи	61

ПОГЛИБЛЕННЯ І СИСТЕМАТИЗАЦІЯ НАЙВАЖЛИВІШИХ ВІДОМОСТЕЙ ІЗ СИНТАКСИСУ, ПУНКТУАЦІЇ І СТИЛІСТИКИ

§ 21 Загальна характеристика синтаксичних одиниць	85
§ 22 Словосполучення як одиниця синтаксису	88
§ 23 Типи словосполучень за морфологічним вираженням головного слова	90
§ 24 Типи підрядного зв'язку в словосполученні	92

§ 25 Використання синонімічних безприменникових і применникових словосполучень у різних стилях.....	94
§ 26 Речення як основна синтаксична і комунікативна одиниця.....	101
§ 27 Стилістичні функції модальних різновидів речень.....	103
§ 28 Риторичне запитання, його стилістичні функції.....	105
§ 29 Граматична основа речення. Види простих речень.....	107
§ 30 Порядок слів у реченні як стильова ознака мовлення.....	109
§ 31 Складні випадки координації підмета і присудка.....	111
§ 32 Складні випадки кваліфікації другорядних членів речення.....	114
§ 33 Синоніміка узгоджених і неузгоджених означень. Написання прикладок.....	116
§ 34 Порівняльний зворот, його функції в реченні.....	118
§ 35 Складні і багатокомпонентні речення. Стилістичні особливості складних речень. Особливості структури та семантики сполучникових (складносурядних і складнопідрядних) і безсполучникових багатокомпонентних речень.....	142
§ 36 Складнопідрядні означальні речення і дієприкметникові звороти; складнопідрядні обставинні речення і дієприслівникові звороти.....	146
§ 37 Складнопідрядні речення з підрядними порівняльними і порівняльні звороти.....	148
§ 38 Період.....	149
§ 39 Пряма і непряма мова. Невласне пряма мова. Здогадана пряма мова. Напівпряма мова.....	151
§ 40 Синоніміка і стилістичні способи передачі прямої мови в тексті. Інтонування речень із прямою мовою, діалогом. Цитування.....	153
§ 41 Синтаксис і стилістика тексту. Зміст і будова тексту. Складне синтаксичне ціле як синтаксично-стилістична одиниця тексту. Сурядні і підрядні сполучники як засоби зв'язку в тексті. Стилістичні функції абзацу. Гіпертекст.....	156
§ 42 Дискурс як комунікативний процес і як текст. Професійний дискурс.....	158
§ 43 Зображувально-виражальні засоби синтаксису: синтаксичний паралелізм, риторичне питання, звертання, повторювані сполучники.....	160
§ 44 Пунктуаційні норми. Основні пунктограми у простому і складному реченні, при прямій мові, цитуванні, у зв'язному тексті. Пунктуаційна помилка.....	172
§ 45 Складні випадки використання розділових знаків. Тире між підметом і присудком у простому реченні.....	175
§ 46 Розділові знаки у простих реченнях, ускладнених звертаннями, однорідними членами.....	177
§ 47 Розділові знаки у простих реченнях, ускладнених відокремленими означеннями, прикладками, обставинами.....	180
§ 48 Розділові знаки у простих реченнях, ускладнених вставними словами і реченнями.....	182

**ПІДГОТОВКА ДО ДЕРЖАВНОЇ АТЕСТАЦІЇ. УЗАГАЛЬНЕННЯ І СИСТЕМАТИЗАЦІЯ
НАЙВАЖЛИВІШИХ ВІДОМОСТЕЙ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ**

ФОНЕТИКА, ОРФОЕПІЯ, ОРФОГРАФІЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

§ 49 Асимілятивні, дисимілятивні процеси.....	205
§ 50 Подовження, спрощення у групах приголосних.....	207
§ 51 Основні чергування звуків.....	209
§ 52 Складні випадки наголошення слів. Мовні недоліки у вимові й наголосі та шляхи їх усунення.....	211
§ 53 Складні випадки вживання знака м'якшення та апострофа.....	212

§ 54	Складні випадки написання слів іншомовного походження, написання прізвищ та географічних назв	214
§ 55	Складні випадки написання слів разом, окремо, з дефісом, правила переносу та скорочення слів.....	215
§ 56	Редагування тексту з орфографічними помилками	217

ЛЕКСИКОЛОГІЯ І ФРАЗЕОЛОГІЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

§ 57	Уживання слів у переносному значенні, синонімів, антонімів, омонімів у текстах різних стилів.....	218
§ 58	Терміни і професіоналізми. Філологічні, лінгвістичні, літературознавчі терміни	221
§ 59	Фразеологія художнього мовлення, наукова, публіцистична, офіційно-ділова	225

МОРФЕМІКА, СЛОВОТВІР, МОРФОЛОГІЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

§ 60	Словотвір іменників на позначення назв жителів певного населеного пункту. Творення присвійних прикметників. Творення прикметникових форм від різних географічних назв.....	234
§ 61	Основні способи творення дієслів, прислівників. Складні, складноскорочені слова, способи їх творення та написання	235
§ 62	Рід і число іменників, їх стилістичні властивості	236
§ 63	Відмінювання іменників.....	240
§ 64	Ступені порівняння прикметників	242
§ 65	Відмінювання прикметників.....	243
§ 66	Розряди числівників за значенням, їх характеристика.....	244
§ 67	Паралельне використання відмінкових форм числа.....	246
§ 68	Відмінювання займенників. Явище прономіналізації. Правопис займенників.....	248
§ 69	Види, часи, способи дієслів. Перехідні й неперехідні дієслова.....	251
§ 70	Особові, родові, числові форми дієслів, їх творення. Стан дієслова	253
§ 71	Творення і правопис дієприкметників. Дієприкметниковий зворот	254
§ 72	Творення і правопис дієприслівників. Дієприслівниковий зворот.....	255
§ 73	Морфологічні типи прислівників. Ступені порівняння означальних прислівників. Правопис прислівників і прислівникових сполучень. Мовленнєві помилки в уживанні прислівників і шляхи їх подолання.....	257
§ 74	Правопис складних прийменників і сполучників. Перехід повнозначних слів у прийменники та сполучники. Правопис заперечних часток	258

ТЕХНІКА ПІДГОТОВКИ ОРАТОРСЬКОГО ВИСТУПУ

Тема 1.	Практична риторика. Добір матеріалу, його систематизація	63
Тема 2.	Композиція ораторського виступу. Особливості побудови вступу, основної частини, закінчення	66
Тема 3.	Добір аргументів і способів активізації мислення й емоційно-почуттєвої діяльності аудиторії. Види аргументації. Способи встановлення контакту зі слухачами	68
Тема 4.	Мовні засоби оформлення тексту ораторського виступу залежно від мети спілкування й адресата мовлення	69
Тема 5.	Вимоги до оратора. Постава, виразність міміки і жестів, їх природність, відповідність змісту викладу.....	71
Тема 6.	Виголошення промови. Роль початкової фрази перед виступом.....	74
Тема 7.	Вимоги до культури мовлення	76

Тема 8. Спілкування з аудиторією як творчий процес. Прийоми встановлення і збереження контакту з аудиторією	78
Тема 9. Техніка мовлення. Тональність виступу	81
Тема 10. Культура ведення дискусій, полеміки, дебатів професійного характеру	83

СИСТЕМА ФУНКЦІОНАЛЬНИХ СТИЛІВ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Тема 11. Поняття стилю мовлення	96
Тема 12. Норми літературної мови	98
Тема 13. Офіційно-діловий стиль	121
Тема 14. Автобіографія. Резюме	123
Тема 15. Доручення. Розписка	125
Тема 16. Діловий та офіційний листи	127
Тема 17. Характеристика	129
Тема 18. Індивідуальний звіт	131
Тема 19. Оголошення	132
Тема 20. Акт. Протокол (складний)	133
Тема 21. Мовний етикет ділової (телефонної) розмови. Особливості складання повідомлення на електронному носії (електронна пошта)	137
Тема 22. Етика професійного спілкування	139
Тема 23. Художній стиль, призначення, сфера використання і поширення, основні ознаки	162
Тема 24. Естетична функція мови в художньому творі	164
Тема 25. Джерела багатства і виразності українського мовлення	166
Тема 26. Монолог у художньому творі: звернений монолог, внутрішній монолог	168
Тема 27. Синонімія як засіб художньої виразності. Особливості синтаксису художнього тексту	170
Тема 28. Публіцистичний стиль, сфера його використання, призначення, основні й мовні ознаки	184
Тема 29. Нарис	186
Тема 30. Замітка	187
Тема 31. Репортаж	189
Тема 32. Інтерв'ю	191
Тема 33. Стаття до журналу або шкільного веб-сайту в публіцистичному стилі	193
Тема 34. Кореспонденція	195
Тема 35. Рецензія	197
Тема 36. Презентація, реклама	199
Тема 37. Формування культури публіцистичного мовлення: способи привернення уваги, принципи побудови, засоби структурування тексту	201
Тема 38. Конфесійний стиль. Сфери поширення, призначення, основні мовні стильові засоби	229
Тема 39. Церковні служби, молитва, повчання, проповіді; богослужбові книги, спілкування в конфесіях, культових установах. Переклади Євангелія. Псалми Т. Шевченка	231
Тема 40. Епістолярний стиль. Побудова епістолярного тексту	263
Тема 41. Епістолярний етикет — невід'ємна складова української мовленнєвої культури. Електронне листування	264
Тема 42. Переклад текстів різних стилів, типів і жанрів мовлення	266

Відомості про користування підручником

№ з/п	Прізвище та ім'я учня / учениці	Навчальний рік	Стан підручника	
			на початку року	в кінці року
1				
2				
3				
4				
5				

Навчальне видання

КАРАМАН Станіслав Олександрович
ГОРОШКІНА Олена Миколаївна
КАРАМАН Ольга Володимирівна
ПОПОВА Людмила Олександрівна

«УКРАЇНСЬКА МОВА (ПРОФІЛЬНИЙ РІВЕНЬ)» підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Провідний редактор *І. В. Копитіна*. Редактор *О. В. Зима*.
Технічний редактор *А. В. Плisko*. Художнє оформлення *В. І. Труфена*.
Комп'ютерна верстка *І. А. Кожанової*. Коректор *Н. В. Красна*

Окремі зображення, що використані в оформленні підручника,
розміщені в мережі Інтернет для вільного використання

Підписано до друку 27.05.2019. Формат 84×108/16.

Папір офсетний. Гарнітура Шкільна. Друк офсетний.

Ум. друк. арк. 28,56. Обл.-вид. арк. 24,9.

Тираж 65 395 прим. (1-й запуск 1–30 000). Зам. 2806-2019/1.

ТОВ Видавництво «Ранок»,

вул. Кібальчича, 27, к. 135, Харків, 61071.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 5215 від 22.09.2016.

Адреса редакції: вул. Космічна, 21а, Харків, 61145.

E-mail: office@ranok.com.ua. Тел. (057) 719-48-65, тел./факс (057) 719-58-67.

Підручник надруковано на папері українського виробництва

Надруковано у друкарні ТОВ «ТРИАДА-ПАК»,

пров. Сімферопольський, 6, Харків, 61052.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 5340 від 15.05.2017.

Тел. +38 (057) 712-20-00. E-mail: sale@triada.kharkov.ua

11

Українська мова

ПРОФІЛЬНИЙ РІВЕНЬ

Особливості підручника:

- наочність подання теоретичного матеріалу
- тренувальні вправи різних рівнів складності
- завдання на формування ключових і предметних компетентностей
- тестові завдання для самоконтролю
- матеріал для вдосконалення орфографічної та орфоепічної грамотності, культури спілкування
- корисні пам'ятки та зразки

Інтернет-підтримка дозволить:

- здійснити інтерактивне онлайн-тестування з кожної теми
- ознайомитися з теоретичним матеріалом та додатковими відомостями, пов'язаними зі змістом вправ

ВИДАВНИЦТВО
РАНОК

Інтернет-підтримка
interactive.ranok.com.ua

